

**KARS VE İĞDIR AZERİLERİ AĞZI
(DİL İNCELEMESİ-METİN-DİZİN)**

Hüsna KAVAKLIÇEŞME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

2010

Her Hakkı Saklıdır

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Hüsna KAVAKLIÇEŞME

KARS VE İĞDIR AZERİLERİ AĞZI
(DİL İNCELEMESİ- METİN- DİZİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

ERZURUM - 2010

17. 08. 2010

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim-Öğretim Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/ sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

17.08. 2010

Hüsna KAVAKLIÇEŞME

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç Dr. Muharrem DAŞDEMİR danışmanlığında, Hüsnâ KAVAKLIÇEŞME tarafından hazırlanan bu çalışma 17. 08. 2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

İmza:

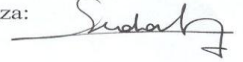
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sedat ADIGÜZEL

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. /...../.....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	XI
ABSTRACT.....	XII
ÖN SÖZ	XIII
KISALTMALAR ve SİMGELER DİZİNİ.....	XV

GİRİŞ

AZERBAYCAN.....	1
Azerbaycan'ın Adı.....	1
Azerbaycan Tarihi.....	1
Azerbaycan Cumhuriyeti.....	2
Azerbaycan Türkçesi	2
KARS.....	3
Kars Adının Kökeni ve Anlamı.....	3
Kars'ın Tarihi.....	4
IĞDIR	5
Iğdır Adının Kökeni ve Anlamı	5
Iğdır'ın Tarihi	5
KARS VE IĞDIR AZERİLERİ.....	6
AĞIZ.....	7
Ağız Nedir.....	7
Ağız Çalışmaları.....	8
KARS ve IĞDIR AZERİLERİ AĞZI	10
(SES BİLGİSİ-ŞEKİL BİLGİSİ).....	10
Amaç ve İlkeler.....	10
İnceleme Yöntemleri ve Teknikleri	10
Örnek Alınan Çalışmalar	10
Esas Alınan Metin.....	10
Künye Bilgilerinin Gösterilmesi	10

BİRİNCİ BÖLÜM

KARS ve İĞDIR AZERİLERİ AĞZININ DİL İNCELEMESİ

1. SES BİLGİSİ	12
1.1. ÜNLÜLER	12
1.1.1. Kars ve İğdir Azerileri Ağzında Kullanılan Ünlüler	12
1.1.2. Uzun Ünlüler	17
1.1.2.1. Ses Hadiseleri Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler	17
1.1.2.2. Vurgu ve Tonlama Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler	20
1.1.2.3. Aslı Uzunluklar	22
1.1.3. Kısa Ünlüler	22
1.1.4. İkiz Ünlüler	25
1.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler	25
1.1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler	27
1.1.4.3. Alçalan İkiz Ünlüler	27
1.1.5. Ünlü Uyumu	28
1.1.5.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	28
1.1.5.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması	31
1.1.5.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması	31
1.1.5.1.3. Kökte Ünlü Değişmesine Dayanan Kalınlık-İncelik Uyumu	34
1.1.5.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	35
1.1.5.2.1. Düzlük Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması	36
1.1.5.3. Genişlik-Darlık Uyumu	36
1.1.6. Ünlü Değişmeleri	37
1.1.6.1. Ünlü İncelmesi	37
1.1.6.2. Ünlü Kalınlaşması	39
1.1.6.3. Ünlü Yuvarlaklaşması	40
1.1.6.4. Ünlü Düzleşmesi	42
1.1.6.5. Ünlü Daralması	43
1.1.6.6. Ünlü Genişlemesi	44
1.1.7. Ünlü Düşmesi	45

1.1.8. Ünlü Türemesi.....	46
1.1.9. Ünlü Birleşmesi	47
1.2. ÜNSÜZLER.....	48
1.2.1.Kars Azerileri Ağzında Kullanılan Ünsüzler.....	48
1.2.2. Ünsüz Uyumu.....	54
1.2.3. Ünlü - Ünsüz Uyumu	55
1.2.4. Ünlü - Ünsüz Uyumunun Bozulması.....	56
1.2.5. Ünsüz Değişmeleri	57
1.2.5.1. Sedahlılaşma	57
1.2.5.2. Sedasızlaşma	58
1.2.5.3.Süreklileşme	59
1.2.5.4.Süreksizleşme	62
1.2.5.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler	62
1.2.6. Ünsüz Benzeştirmeleri	63
1.2.6.1. Süreksizleşme Yönündeki Benzeştirmeler.....	66
1.2.6.2. Diğer Benzeştirmeler	68
1.2.7. Aykırılışma	69
1.2.8. Ünsüz İkizleşmesi.....	69
1.2.9. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi.....	70
1.2.10. Ünsüz Düşmesi	71
1.2.11. Ünsüz Türemesi	73
1.2.12. Yer Değiştirme	74
1.2.13. Hece Kaynaşması	75
1.2.14. Hece Düşmesi	76
2. ŞEKİL BİLGİSİ	77
2.1. İSİMLER	77
2.1.1. İsimlerde Yapım.....	77
2.1.1.1. İsimden İsim Yapan Yapım Ekleri	77
/+CA/	77
/+cAH/.....	78
/+cağız/.....	79

/+cene/	79
/+CI/	79
/+cIH/	80
/+cıl/	81
/+daş/	81
/+dİş/, /+dIC/	82
/+ duruğ/ (< *tur-yuk).....	83
/+gil/	83
/+leme/ (<+le-me)	83
/+hana/	84
/+ın/	84
/+ınan/	84
/+(I)ncI/	85
/+isdan/	85
/+II/, /+dI/, /+nI/, /+rI/, /+yU/	85
/+IIK/, /+dIĞ/, /+nIĞ/, /+rIK/	88
/+sIz/	92
2.1.1.2. Fılden İsim Yapan Yapım Ekleri	93
/-A/	93
/-AcAĞ/	94
/-ağan/	94
/-aG/	95
/-An/	95
/-ArAG/	96
/-ba/	96
/-ça/	96
/-dIğ/	96
/-dIHcA/	97
/-IcI/	97
/-IĞ/	98
/-(y)Ib/, /-(y)Ip/, /-If/, /-Iv/	98

/-(I)m/.....	99
/-ken/.....	99
/-mA/.....	99
/-mAĞ/.....	100
/-mİş/.....	101
/-(I)n/.....	101
/-Ar/, /-(U)r/.....	101
/-ş/.....	101
/-(I)ş/.....	102
/-ı/, /-U/.....	102
2.1.2. İsimlerde Çekim	103
2.1.2.1. Teklik Ekleri.....	103
2.1.2.2. Çokluk Ekleri	103
/+lAr/.....	103
/+dAr/.....	104
/+nAr/.....	105
/+rar/.....	106
2.1.2.3. İyelik Ekleri	106
2.1.2.4. Aitlik Eki : +ki	113
2.1.2.5. Soru Eki: mİ	114
2.1.2.5. Hâl Ekleri.....	114
2.1.2.5.1. Açıklama Hâli	115
2.1.2.5.2. Ayrılma Hâli	115
2.1.2.5.3. Benzerlik Hâli	117
2.1.2.5.4. Beraberlik Hâli	118
2.1.2.5.5. Bulunma Hâli.....	119
2.1.2.5.6. Eşitlik Hâli	124
2.1.2.5.7. Görelik Hâli	125
2.1.2.5.8. Hedef Hâli	125
2.1.2.5.9. İlgi Hâli	126
2.1.2.5.10. Karşılık Hâli.....	129

2.1.2.5.11. Karşılıklılık Hâli	130
2.1.2.5.12. Katma Hâli.....	131
2.1.2.5.13. Kaynak Hâli	131
2.1.2.5.14. Kıyaslama Hâli.....	133
2.1.2.5.15. Niteleme Hâli.....	134
2.1.2.5.16. Ölçü Hâli	135
2.1.2.5.17. Özne Hâli.....	136
2.1.2.5.18. Sebep Hâli	136
2.1.2.5.19. Seslenme Hâli	137
2.1.2.5.20. Sınırlandırma Hâli.....	138
2.1.2.5.21. Tamlanan Hâli	139
2.1.2.5.22. Varlık Hâli	140
2.1.2.5.23. Varma Hâli.....	141
2.1.2.5.24. Vasıta Hâli.....	142
2.1.2.5.25. Yaklaşıklık Hâli	143
2.1.2.5.26. Yokluk Hâli	144
2.1.2.5.27. Yönelme Hâli.....	145
2.1.2.5.28. Yükleme (Nesne) Hâli	147
2.1.2.5.29. Yükleme İsmi Hâli	151
2.2. SIFATLAR	151
2.2.1. Niteleme Sıfatları.....	152
2.2.1.1. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme	153
2.2.1.2. Ünvan Sıfatları	156
2.2.2. Belirtme Sıfatları	156
2.2.2.1. İşaret Sıfatları.....	156
2.2.2.2. Soru Sıfatları	157
2.2.3. Belirsizlik Sıfatları	158
2.2.4. Sayı Sıfatları:	160
2.2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları.....	160
2.2.4.2. Sıra Sayı Sıfatları.....	160
2.3. ZARFLAR	161

2.3.1. Zaman Zarfları.....	162
2.3.2. Yer-Yön Zarfları	166
2.3.3. Tarz Zarfları	167
2.3.3.1. Nitelik Bildirme Zarfları	168
2.3.3.2. Durum Bildirme Zarfları	169
2.3.3.3. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları	171
2.3.3.4. Soru Zarfları.....	172
2.4. EDATLAR	174
2.4.1. Cümle Başı Edatları	174
2.4.1.1. Açıklama Edatları	174
2.4.1.2. Benzerlik Edatları	176
2.4.1.3. Çıkarım Edatları	176
2.4.1.4. Denkleştirme Edatları	176
2.4.1.5. Dilek Edatları	177
2.4.1.6. Gösterme Edatları	177
2.4.1.7. İhtimal Şüphe Edatları.....	177
2.4.1.8. Hatırlama-Hatırlatma Edatları	178
2.4.1.9. Karşıtlık Edatları	178
2.4.1.10. Kuvvetlendirme Edatları.....	179
2.4.1.11. Reddetme Edatları.....	180
2.4.1.12. Sınırlandırma Edatları	180
2.4.1.13. Sorma Edatları	181
2.4.1.14. Şart Edatları	181
2.4.1.15. Şükür Edatları	182
2.4.1.16. Teşvik Edatları	182
2.4.1.17. Üsteleme Edatları	183
2.4.1.18.Zaman Edatları	184
2.4.1.19. Ünlem Edatları	186
2.4.2. Cümle Sonu Edatları.....	189
2.4.2.1. Açıklama Edatları	189
2.4.2.2. Benzerlik Edatları	189

2.4.2.3. Çıkarım Edatları	190
2.4.2.4. Gösterme Edatları	190
2.4.2.5. Hatırlatma Edatları.....	190
2.4.2.6. Sitem Edatı	190
2.4.2.7. Soru Edatı.....	190
2.4.2.8. Ünlem Edatları	191
2.4.2.9. Üsteleme Edatları	191
2.4.2.10. Zaman Edatları	191
2.4.3. Bağlama Edatları	191
2.4.4. Hitap Edatları.....	193
2.5. ZAMİRLER.....	195
2.5.1. Şahıs Zamirleri.....	195
2.5.2. İşaret Zamirleri.....	197
2.5.3. Dönüştürme Zamirleri.....	198
2.5.4. Soru Zamirleri.....	200
2.5.5. Belgisiz Zamirler	201
2.6. EK- FİİL	203
2.6.1. Geniş Zaman	204
2.6.2. Hikâye.....	206
2.6.3. Rivayet.....	207
2.7. FİİLLER	208
2.7.1. Fiillerde Yapım.....	208
2.7.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler	208
/+el-/ < /+a-l-/	209
/+da-/ , /+dü-/ , /+la-/ , /+lı-/ , /+ra-/	209
/+lAn-/ < /+lA-n-/ , /+nan-/ , /-den-/	210
/+ş-/ , /+lAş-/ , /+neş-/ , /+nen-/	211
/+t-/	212
2.7.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler	212
/-ar-/	212
/-der-/	212

/-dIr-/ , /-dUr/	213
/-ıL-/ , /-Ul-/.....	213
/-n-/ , /-(i)n-/ , /-(u)n-/.....	214
/-(I)r-/ , /-(U)r-/	214
/-Uş-/	214
/-T-/	215
2.7.1.3. Birleşik Fiiller	215
2.7.1.3.1. İsim ve Yardımcı Fiilden Oluşmuş Birleşik Fiiller	215
2.7.1.3.2. Fiil ve Tasvirî Fiilden Oluşmuş Birleşik Fiiller	216
2.7.1.3.3. Deyimler	217
2.7.2. Fiillerde Çekim.....	218
2.7.2.1. Fiillerde Olumsuzluk.....	218
2.7.2.2. Fiillerde Soru	218
2.7.2.3. Şahıs Ekleri.....	219
2.7.2.4. Kipler	222
2.7.2.4.1. Bildirme.....	222
2.7.2.4.1.1. Görülen Geçmiş Zaman.....	222
2.7.2.4.1.2. Anlatılan/Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	225
2.7.2.4.1.3. Şimdiki Zaman.....	228
2.7.2.4.1.4. Gelecek Zaman.....	231
2.7.2.4.1.5. Geniş Zaman	233
2.7.2.4.1.6. Dilek-Şart	236
2.7.2.4.1.7. İstek	237
2.7.2.4.1.8. Emir.....	240
2.7.2.4.2. Hikâye	241
2.7.2.4.2.1. Anlatılan-Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi....	241
2.7.2.4.2.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	242
2.7.2.4.2.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi	243
2.7.2.4.2.4. Geniş Zamanın Hikâyesi.....	243
2.7.2.4.2.5. İstek Kipinin Hikâyesi	243
2.7.2.4.2.6. Şart Kipinin Hikâyesi	244

2.7.2.4.3. Rivayet	244
2.7.2.4.3.1. Şimdiki Zamanın Rivayeti.....	244
2.7.2.4.3.2. Geniş Zamanın Rivayeti	245
2.7.2.4.4. Şart	245
2.7.2.4.4.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı.....	245
2.7.2.4.4.2. Şimdiki Zamanın Şartı	246
2.7.2.4.4.3. Gelecek Zamanın Şartı	246
2.7.2.4.4.4. Geniş Zamanın Şartı	246
2.7.2.5. İsim-Fiiller	246
2.7.2.6. Sıfat- Fiiller	250
2.7.2.7. Zarf-Fiiller	253
SONUÇ.....	260

İKİNCİ BÖLÜM

METİN

METİN.....	276

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN

DİZİN.....	422
KAYNAKÇA.....	450
ÖZ GEÇMİŞ.....	458

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KARS VE İĞDIR AZERİLERİ AĞZI
(Dil İncelemesi-Metin-Dizin)

Hüsna KAVAKLIÇEŞME

Danışman: Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

2010- Sayfa: 470+XVII

Jüri: Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

Doç. Dr. Sedat ADIGÜZEL

Bu çalışmamızda, Kars ve Iğdır Azerileri ağzından derlenmiş metinlerden hareketle, söz konusu ağzın ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri incelenmiş, Standart Azerbaycan Türkçesi ile Kars ve Iğdır Azerileri ağzının benzer ya da farklı yönleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzı oluşum bakımından birkaç tabaka halinde ele alınmaktadır. Bu tabakaların en önemlisi olan Sürmene Çukurunu Tuzluca, Aralık ve Iğdır bölgelerinde konuşulan ağız oluşturmaktadır. Bunların dışında Arpaçay bölgesinde de varlığını sürdüren bu ağız, Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışma “Dil İncelemesi”, “Metin” ve “Dizin” olmak üzere üç ana başlıkta ele alınmıştır. Dil İncelemesi kısmında metinlerin ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri incelenerek bu bölgenin konuşma dilinin özellikleri ortaya konulmuş, elde edilen sonuçlardan hareketle, bu ağzın Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzer ve farklı yönleri tespit edilmiştir. Metin kısmında, ele alınan yirmi dokuz metin Standart Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Dizin kısmında ise bilinmeyen kelimelerin hangi dil içerisinde yer aldığı belirtilerek anlamları verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerice, Ağız, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Dizin

ABSTRACT
MASTER OF ARTS THESIS
KARS AND İĞDIR AZERBAIJANI DIALECT
(Language Analysis – Text – Index)
Hüsna KAVAKLIÇEŞME
Supervisor: Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
2010 – Page: 470+XVII
Jury: Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK
Doç. Dr. Sedat ADIGÜZEL

In our study, with the help of the texts compiled from Kars and İğdir Azarbaijani dialect, phonological and morphological properties of the target dialect are examined and the similarities and differences between Standard Azerbaijani Turkish with Kars and İğdir Azerbaijani dialect are inclined to be analysed.

Kars and İğdir Azerbaijani dialect is dealt with in a few categories in terms of formation. The dialect which is spoken in Tuzluca, Aralık and İğdir regions constitutes the hole of Sürmene which is the most significant of these categories. Except for these, this dialect maintaining its existence also in the region of Arpaçay has a huge impact in view of its reflective asset of Azerbaijani Turkish language properties.

This study is classified into three main heading as “Language Analysis”, “Text” and “Index”. In the language analysis part, by looking over phonetics and morphological properties of the texts, the speaking properties of this region are stated and with the results obtained, the differences and similarities of the target dialect with the Standard Azerbaijani Turkish are determined. In the text part, twenty-nine texts handled with are transformed into the Standard Turkey Turkish. And in the index part, the meaning of unknown words are given by stating in which language they occur.

Key words: Azerbaijani, Dialect, Phonetics, Morphology, Index

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda, Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR yönetiminde hazırlanmış bir yüksek lisans tezidir.

Belli bir bölge veya topluluğa özgü sözlü anlatım yoluna ağız denmektedir. Ağızlar bir dilin tarihini, kelimelerin ses yapısını, eski terimleri, deyimleri, atasözlerini bünyesinde koruyup gelecek kuşaklara aktaran önemli bir vasıtaadır. Ağızlarla ilgili çalışmalar 1960’lı yıllara kadar uzanmaktadır. Bu çalışmaların amacı ana dilin yapısını ortaya koymak, problemlerini çözüp aydınlatmaktır.

Biz de bu çalışmamızda Kars ve Iğdır Azerileri ağzının ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliklerini inceleyip elde ettiğimiz sonuçlardan hareketle, Standart Azerbaycan Türkçesi ile bu konuşma dilinin benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmada hareket noktamız, Ahmet Bican Ercilasun’un “Kars İli Ağızları” adlı eserinde bulunan “Kars Azeri ağzına ait derleme metinleri” oldu.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzını incelerken metot olarak Efrasiyap Gemalmaz’ın hazırlamış olduğu “Erzurum İli Ağızları” adlı eser başta olmak üzere ağız alanında yapılmış olan birçok çalışmayı esas aldık.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzının dil özelliklerini tespit etmek ve kelime hazinesini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışma “Dil İncelemesi”, “Metin” ve “Dizin” bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmamızın Giriş kısmında Azerbaycan, Kars ve Iğdır’ın tarihi, sosyo-kültürel yapısı, coğrafi konumu ve dili; ağız, ağız çalışmaları, ağız çalışmalarının gerekliliği ve Türkiye’de yapılan ağız çalışmalarının durumu hakkında bilgi verdik.

“Dil İncelemesi” bölümünde metinleri ses bilgisi ve şekil bilgisi olmak üzere iki ana başlık altında inceledik. Ses bilgisi kısmında, Kars ve Iğdır Azerileri ağzının ses özelliklerini çeşitli örnekler çerçevesinde tespit ettik. Şekil bilgisi kısmında ise metinler üzerinde titiz bir çalışma yaparak bu konuşma dilinin söz varlığını ortaya

koymaya çalıştık. Bu incelemelerden varılan sonuçlara dayanarak bu ağzın dil özelliklerini Standart Azerbaycan Türkçesi ile mukayese ettik.

“Metin” bölümünde, metinlerin orijinalinde kullanılmış olan transkripsiyon işaretlerine ve imla özelliklerine bağlı kalarak metinleri yeniden yazdık. Ve konuşma dili ile yazılan bu metinleri Standart Türkiye Türkçesine aktardık.

“Dizin” bölümünde metinler içersinde yer alıp anlaşılmaması güç olan kelimelerin, birleşik fillerin, deyimlerin, terimlerin kökeni belirtilerek, açıklamaya çalıştık.

Ayrıca çalışmamızın Dil İncelemesi bölümünde elde ettiğimiz önemli dil özelliklerini Sonuç kısmında; çalışmamız boyunca yararlandığımız eserleri ise Kaynakçada gösterdik.

Çalışmam sırasında sabrını ve yardımlarını benden esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışman hocam sayın Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR’e, değerli eserini hareket noktası olarak kabul ettiğim Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN’a, çeşitli vesilerle yardım ve desteklerini gördüğüm başta Doç. Dr. Sedat ADIGÜZEL, Yrd. Doç. Dr. Funda KARA olmak üzere tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR ve SİMGELER DİZİNİ

*	: Tahminî köken
ø, Ø	: İşaretsiz ses veya biçimbirim
~	: Ve, veya
+	: İsim kökü-gövdesi; ekle
-	: Fiil kökü-gövdesi; bitişik yazım
<	: Köken
=	: Denktir
(...)	: Açıklama
/.../	: Ses bilimsel gösterim
[...]	: Eksiltili ifade
° : x°	: x yuvarlak bir ünlüdür.
◦ : x◦	: x düşmek üzere olan bir ünsüzdür.
-	: Ünlüler üzerinde uzunluk,
-	: Sürekli ünsüzler altında yarı sızıcılık işareti
˘	: Ünlüler üzerinde kısalık işareti
˙	: Diftong işareti
˘	: Ulama işareti
˘ : x˘	: x ince bir harftir.
˘ : x˘	: geniş, yarı uzun ve hafif vurgulu bir ünlüdür.
˘	: Ünlüler altında daraltıcı işaret
˘	: Sedasız ünsüzler altında yarı sedalaştırıcı işaret
˘	: Ünlüler altında genişletici işaret
˘	: k ünsüzü altında art damaklılık, h ünsüzü altında nefeslilik işareti
˘	: g ünsüzü üzerinde kalınlık, e ünlüsü üzerinde kapalılık işareti
˘	: Ünsüzler üzerinde damaksızlık işareti
˘	: Gırtlak patlayıcısı
A	: a, ą, ą, ā, à, á, e, ē, è, è, é, ę, ê

Age.	: Adı geçen eser
Ağız.	: Ağızlarda şöyle geçer
Agm.	: Adı geçen makale
Ar.	: Arapça
Az.	: Azerice
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Erme.	: Ermenice
ET.	: Eski Türkçe
ETA.	: Eski Anadolu Türkçesi
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
H	: g, ğ, ğ, ğ, ğ, h, h, h
Haz.	: Hazırlayan
I	: ı, ĩ, ĩ, ì, î, i, ĩ, ĩ, î
İt.	: İtalyanca
Moğ.	: Moğolca
Ö. a.	: Özel ad
Rus.	: Rusça
s.	: Sayfa

ss.	: Sayfa aralığı
S.	: Sayı
SAT.	: Standart Azərbaycan Türkçesi
Slav.	: Slavca
Sogd.	: Soğdca
STT.	: Standart Türkiye Türkçesi
TDK.	: Türk Dil Kurumu
U	: u, ũ, ù,ú, ü, ŷ
ünl.	: Ünlem
vb.	: Ve benzerleri
yay.	:Yayınevi
Yun.	: Yunanca

GİRİŞ

AZERBAYCAN

Azerbaycan'ın Adı

Azerbaycan adını Arap tarihçiler Arran ve Şirran olarak adlandırmaktadırlar. Fakat Mehmet Emin Resulzade'ye göre Makedonyalı İskender'in kurduğu Yunan-Bahter İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığını ilan eden Satrap Atropet'in adından gelir. Ahmet Caferoğlu ise Azerbaycan adının “atar ve patar” kelimelerinin birleşmesi ile oluştuğunu düşünmektedir. “Atar” Farsçada “*ateş*”, “patar” ise “*ülke*” anlamına gelmektedir.

Birçok kişi ve tarihçi ise Azerbaycan adının Farsçada aynı anlama gelen “azer” sözünden çıktığına inanır. Bu düşünceye göre Azerbaycan “*ateş ülkesi*” demektir¹.

Azerbaycan Tarihi

Azerbaycan M.Ö. 8. yüzyılda kurulmuş Mana İmparatorluğu'ndan günümüze kadar pek çok kavmin denetiminde bulunmuş, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, topraklarında büyük mücadelelere sahne olmuş bir ülkedir. V., VI., VII. ve VIII. yüzyılın sonuna kadar Araplar bu bölgeye hâkim olmuş ancak bölge halkını Araplaştıramamışlardır. 1029'da ise Selçukluların bu bölgeye egemen olmasıyla Azerbaycan Türk hâkimiyetine geçmiştir.

X-XI. yüzyılda Azerbaycan'a Oğuz Türkleri gelmeye başlamıştır. Selçuk Bey'in torunu Çağrı Bey Azerbaycan'ı almış ve bazı Oğuz boylarını bölgeye yerleştirmiştir. 1064 yılında Azerbaycan kesin biçimde Selçukluların eline geçmiş ve Büyük Selçuklu devletinin bir eyaleti olmuştur. 18. yüzyıla kadar birçok devletin hâkimiyeti altına geçen Azerbaycan bu yüzyılın başından itibaren Rusların etkisinde kalmıştır. 1828 yılında Türkmen Çay Antlaşması ile Aras Nehri sınır olmak üzere Kuzey ve Güney Azerbaycan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 90 yıllık Rus hâkimiyetinden sonra ise 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Kuzey Azerbaycan'da demokratik bir Cumhuriyet kurulmuştur. 27 Nisan 1920'de Bolşevik ordusu Azerbaycan'a girmiş ve 1 Mayıs'ta Bakü'yü ele geçirmiştir. 6 Temmuz 1923'te ise Azerbaycan

¹ Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, (5. bs.), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 69.

SSCB'ye "Azerbaycan SSC" adıyla dâhil edilmiş, 30 Ağustos 1991'de ise bağımsız bir Cumhuriyet olarak kurulmuştur².

Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahcivan ve Dağlık Karabağ bölgesini içine alan 86800 km² lik bir coğrafi alana sahiptir. Doğuda Hazar Denizi, kuzey-batıda Gürcistan, güneyde İran, güney-batıda ise Ermenistan ile çevrilidir. Başkenti Bakü'dür³.

Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu sahası içinde gelişen yazı dilinin adıdır. Oğuzca'ya dayalı olarak 13. yüzyıldan günümüze kadar kullanılan Batı Türkçesi zamanla Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki daireye ayrılır. Azerbaycan Türkçesi Doğu Oğuzca, Osmanlı Türkçesi Batı Oğuzcadır⁴.

Azerbaycan Türkçesinin özellikleri 13. ve 14. yüzyılda doğmaya başlar. Bu dönemde Azerbaycan Türkçesi Anadolu Türkçesi ile iç içedir. XII. yüzyılda Ahmet Yesevi'de Oğuzca özelliklerin kullanıldığı görülmektedir. XII. ve XIII. yüzyıllarda Azeri-Anadolu ayrımı bulunmaz. XV. yüzyıldan kalan Dede Korkut, Kadı Burhanettin Divanı, Hasanoğlu'nun Şiirleri gibi birçok eserde de Azerbaycan Türkçesinin dil özellikleri görülür⁵.

Azerbaycan sahası dil coğrafyası bakımından Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycan'ı, İran Azerbaycan'ı, Kerkük ve Irak-Suriye Türkleri bölgelerini içine alır. 14. yüzyıldan itibaren tek bir çizgi halinde, günümüze kadar gelen Azerbaycan Türkçesi 1828'de Azerbaycan'ın ikiye ayrılması ile kesintiye uğramıştır. Bugün Güney Azerbaycan'da Farsça yazı dili konumundadır. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesi'nin yazı dili olarak merkezi Kuzey Azerbaycan'dır⁶.

Azerbaycan dili dört gurup etrafında toplanmaktadır:

² Buran, Alkaya, Age. , s. 70.

³ Gülşen Seyhan Alışık, "Azerbaycan Türkçesi", *Türkler*, C. 19, Ankara 2002, s. 227.

⁴ Buran, Alkaya, Age. , s. 73.

⁵ Buran, Alkaya, Age. , s. 73.

⁶ Buran, Alkaya, Age. , s. 73.

1. **Doğu Gurubu Ağızları:** Bakü, Şamahı, Guda diyalektleri, Mugan gurubu ve Lenkeran ağızları.

2. **Batı Gurubu Ağızları:** Gazah, Karabağ, Gence ve Ayrım ağızı.

3. **Kuzey Gurubu Ağızları:** Nuha ve Zagalata-Gah ağızları.

4. **Güney Gurubu Ağızları:** Nahçıvan, Ordubat, Tebriz ve Yerevan ağızları⁷.

Ayrıca bugün Azerbaycan Türkçesi Kars ve çevresinde de konuşma dili olarak varlığını sürdürmektedir.

KARS

Kars Adının Kökeni ve Anlamı

Kars bölgesinin ilk adı, M.Ö. 12. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çivi yazılı Assur belgelerinde **Daiaeni**, M.Ö.9. yüzyılın ilk çeyreğine ait çivi yazılı Urartu belgelerinde ise **Diauehi** olarak geçmektedir. Eski çağda ise Amasyalı coğrafyacı Strobon'un Geographika adlı eserinde Kars bölgesi **Corzene** olarak adlandırılmıştır⁸.

Bugünkü Kars adı ile ise özdeşleşen **Charsa** ve **Chorsa** isimleri ilk kez 2. yüzyılda Antik Devrin son büyük coğrafya yazarı Ptolemaios'un Geographika Hyphegeiseis adlı eserinde görülmektedir. Bizans'ın imparator tarihçisi Constantin Propyrgonetus'da bu bölgeyi **Kars** olarak adlandırmıştır⁹.

Kars adının anlamı 13. yüzyılda Ermeni yazar Vardan tarafından “**güç, kuvvet yapabilmek**” ve “**kalın sicim, urgan**” olarak yorumlamıştır. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut “**Kars'ın deve ve koyun yününden yapılan elbise**”, “**Karsak'ın da derisinden güzel bir kürk yapılan hayvan, bozkır tilkisi**” olduğunu yazmaktadır¹⁰.

Gürcü dilinde ise Kars'ın anlamı “**Kari**” kelimesinden “**avlu**”, “**geçit**”, “**kapi**” anlamına gelmektedir. Bu anlamlardan da anlaşıldığı gibi Kars, Kafkasya ile Anadolu arasında tarihsel bir köprü görevi üslenmiştir¹¹.

⁷ Buran, Alkaya, Age. , s. 74.

⁸ Oktay Belli, “Kars Adının Kökeni ve Anlamı”, Oktay Belli (Ed.) 2. *Kent Kurultayı Kafkasyada Ortak Geleceğimiz*, (ss. 22-29), Kars 2007.

⁹ Belli, Age., s. 22.

¹⁰ Belli, Age., s. 22.

¹¹ Belli, Age., s. 23.

Kars'ın Tarihi

Kars yöresi Poleolitik Dönem'den başlayarak Orta Tunç Çağı'na kadar kesintisiz bir kültür silsilesine mekân olmuştur. Bu bölgede yazılı tarih Urartular'ın bölgede hüküm sürmesiyle başlamıştır. M.Ö. 9. ve 6. yüzyıllar arasında Kars Krallığı'nın ismi Diauekhi Krallığıdır. M.Ö. 550 yılında Urartular'ın Persler'in egemenliğine girmesiyle yöre için yeni bir tarih sayfası açılmıştır. Persler'in ardından ise bu bölge sırasıyla Arakslar, Tigranlar ve Sasaniler'in eline geçmiştir¹².

646 yılında Araplara teslim olan Kars, Ermeni-Gürcü Bagrat Krallığı'na başkentlik yapmış ve 1064 yılında Selçukluların egemenliğine girmiştir. Gürcülerin akınına uğrayan bölge 1243 yılında Moğolların daha sonra ise Altınordu Devleti, Karakoyunlular ve Akkoyunlar'ın egemenliği altına girmiştir. 1534 yılında ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı Devleti'ne dâhil edilen bu bölge 19. yüzyıla kadar birçok kez Ruslar ve İranlılar tarafından işgal edilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus ordusunun komutanı olan İvan Paskeviç tarafından ele geçirilen Kars, bundan kısa bir süre sonra Osmanlı tarafından alınmış ve 93 Harbi olarak bilinen savaşın ardından 40 yıl kadar Rusya'nın kontrolünde kalmıştır. 1918'de Bolşevik İhtilali'nin ardından Birest-Litovks Antlaşması ile Osmanlılara bırakılmış, 25 Nisan 1918'de 40 yıldan sonra tekrar Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Mart-Nisan 1918'de Ermenilerin şehre girmesi ile Osmanlı ordusu buradan çekilmek zorunda kalmıştır. Buna engel olmaya çalışan Karşlılar kendi imkânları dâhilinde Wilson Prensiplerine uyarak 5 Kasım 1918'de *Milli İslam Şurası* adıyla demokratik bir hükümet kurarak Batum, Artvin, Ahılkelek, Nahcivan ve Ordubad'daki hükümete katılmış ve sonrasında sancak ve ilçe teşkilatları kurmuşlardır. Böylece başkenti Kars olan 36000km² lik yerli Türk hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet 18 Ocak 1919'da Güney Batı Kafkas Cumhuriyeti adını aldı. Kars Kurtuluş Savaşıyla 30 Ekim 1920'de Türk kuvvetleri tarafından alınmış, 1921'de yapılan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile yeni sınırlarına kavuşan Kars, Cumhuriyetin ilanından sonra aynı adla il merkezi yapılmıştır¹³.

¹² Kars (t. y.), Erşim tarihi: 02.07.2010, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kars>.

¹³ Kars (t. y.), Erşim tarihi: 02.07.2010, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kars>.

İĞDIR

İğdir Adının Kökeni ve Anlamı

İğdir'in adı, 24 oğuz boyundan 21'incisi sayılan İç-Oğuzlar-Üç-Ok kolunun ve Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Cengiz Alp'in en büyük oğlu olan İğdir Bey'den gelir. Bu boyun ilk başbuğu İğdir Bey'dir. İğdir'in kelime manası "iyi, büyük, yiğit başkan, ünlü ve sahip" gibi anlamlara gelmektedir. Yazıcıoğlu ve Resid-Üd-Din'e göre ise "iyi, ulu, bahadır" manalarına gelmektedir¹⁴.

İğdir'in Tarihi

İğdir ili ile ilgili olarak bugüne kadar yapılan çeşitli arkeolojik araştırmalar sonucu, İğdir bölgesine ilk yerleşen kavimin Orta Asya'dan (M.Ö. 4000) tarihinde gelen Hurriler olduğunu göstermektedir. İğdir ve civarının Kral Menua (810-785) zamanında Urartular'ın hakimiyetine geçmesi ise Karakoyunlu ile Taşburun arasındaki Çölegert dolaylarında, Bulakbaşı ve Kazancı Köyleri arasında adı geçen kral adına yazılmış Urartu Kitabeleri'nden anlaşılmaktadır¹⁵.

İğdir ve çevresinde 200 yıldan fazla hâkimiyet süren Urartular zamanında tarım alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiş, birçok kanal ve bentler yapılmıştır. Bu canlanma daha sonra bölgeye gelen Saka ve diğer Türk grupları zamanında da devam etmiştir. Bölge M.Ö. 4. yüzyılda bağımsız yaşamışsa da bu tarihten itibaren Selefksular Devleti'nin hâkimiyetine girmiş bu devletin yıkılmasına müteakip Arsaklı Devleti kurulmuş daha sonra bu devletin yıkılması ile bölge Sasani hâkimiyetine geçmiştir¹⁶.

646 yılında Arapların, 1064 yılında da Selçuklu Birliklerinin hâkimiyetine geçen bu bölge bu devirden sonra Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Kayı'lara da yurt olmuştur. 1239'da Moğollar'ın, 1256-1355 yıllarında İlhanlılar'ın, 1357'de Celayırlılar'ın, 1379'da ise Karakoyunlular'ın egemenliğine girmiştir¹⁷. Sürmeli Çukuru 1386 ile 1405 yılları arasında Timur'un egemenliğinde Türkmen Beyleri tarafından yönetilmiştir.

¹⁴ İğdir, Erişim tarihi: 05.07.2010, <http://www.2de1.com/iğdir/59610-iğdir.tarihi.html>.

¹⁵ İğdir, Erişim tarihi: 05.07.2010, <http://www.kaliteliresimler.com/img3505.htm>.

¹⁶ İğdir, Erişim tarihi: 05.07.2010, <http://www.kaliteliresimler.com/img3505.htm>.

¹⁷ İğdir, Erişim tarihi: 05.07.2010, <http://www.kaliteliresimler.com/img3505.htm>.

Iğdır ili 1406 yılında Karakoyunlular, 1469 yılında Akkoyunluların hâkimiyetine girmiştir. 1514'te Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i yenince bütün Doğu Anadolu ile birlikte Aras Havzası'nı da Osmanlı yönetimine bağlanmıştır. Osmanlıların 1583'te Revan'ı (Erivan) almasından sonra Tuzluca, Iğdır ve Aralık ilçelerinin yönetimi "Aralık Kazası" adıyla Revan eyaletine bağlanmıştır. İranlılar ile olan mücadeleler sonunda imzalanan 1736 tarihli İstanbul Antlaşması ile Revan eyaleti ile birlikte Sürmeli Çukuru İran'a bırakılmıştır¹⁸.

Daha sonraki yıllarda ise Ermeni işgalinde bulunan ilimiz Kazım Karabekir komutasındaki ordu tarafından 14 Kasım 1920 tarihinde kurtarılarak anavatan topraklarına katılmıştır. 3 Haziran 1992 tarih ve 21247 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 3806 sayılı kanunla da “il” yapılmıştır. Aynı kanunla Karakoyunlu beldesi de “ilçe” statüsüne kavuşturularak Aralık ve Tuzluca ilçeleriyle birlikte Iğdır iline bağlanmıştır¹⁹.

KARS VE IĞDIR AZERİLERİ

Kars, tarihi boyunca çeşitli istilalara uğraması ve göçler alması sebebiyle bünyesinde birçok etnik grup barındırmaktadır. Bunlardan biride Kars ve Iğdır Azerileridir.

Kars ve Iğdır Azerileri; teşekkül bakımından birkaç tabaka olarak ele alınmaktadır. İlk tabakayı Iğdır, Tuzluca ve Aralık bölgelerini içine alan Sürmeli Çukuru oluşturmaktadır²⁰.

Sürmeli Çukurunun ve Revan Bölgesinin Türkmenlerle dolması Melikşah zamanına kadar uzanır. Alparslan'ın Anı Seferi'nde oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk Sürmeli Çukurunu zapt etmişlerdir. İlhanlılar çağında bütün Azerbaycan'la beraber buraların da Türkleşmesi devam etmiştir. Karakoyunlular devrinde ise Türkmenler Sürmeli Çukurunda ve Revan bölgesinde çok kalabalıklaşmışlardır. Ayrıca Oğuz boylarından Yıvaların bu bölgeye yerleşmiş olması da muhtemeldir. Bu bilgilerden hareketle Sürmeli Çukuru ve Arpaçay'daki Azerilerin Karakoyunlu ulusunu teşkil

¹⁸ Iğdır, Erişim tarihi: 05.07.2010, <http://www.kaliteliresimler.com/img3505.htm>.

¹⁹ Iğdır, Erişim tarihi: 05.07.2010, <http://www.kaliteliresimler.com/img3505.htm>.

²⁰ Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağzı*, Ankara 2002, s. 47.

eden Karakoyunlu, Sa'dlu ve Alpagut oymaklarından teşekkül ettiği söylenebilir. 1969'dan sonra Sefavi idaresinde kalan, 18. yüzyılın ikinci yarısında Erivan Hanlığı'na bağlı bulunan, 1928'den 1918'e kadar Ruslar'da kalan Sürmeli Çukuru Azerileri, Erivan'da ki Azerilerle bir birlik teşkil eder. 1921'den sonra ise Erivan'dan çok sayıda Azeri Iğdır'a göçmüştür²¹.

Sürmeli Çukurunda ikinci tabakayı teşkil eden kısım Kuzey Azerbaycan, Gence ve Karabağ'dan göçen Azerilerdir.

Kars'ın sınırları dışına taşan bir ağız gurubunu meydana getiren Kars ve Iğdır Azerilerinin dil özellikleri çalışmamızın dil incelemesi kısmında verilmiştir²².

AĞIZ

Ağız Nedir

Efrasiyap Gemalmaz'a göre ağız "Bir dilin veya lehçesinin sınırları içinde, belli bölge veya topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü" dür²³.

Zeynep Korkmaz'a göre ise ağzın tanımı şöyledir: "Bir dilin veya lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimlidir."²⁴

Muharrem Ergin ağızla ilgili şu görüşleri belirtmiştir: "Bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır."²⁵

Tahir Nejat Gencan ise ağızı "Kentler hatta köyler arasında da az çok değişik konuşmalara rastlanır; sözcüklerin söylenişi başkalarınınkine benzemez. Tümcelerinin

²¹ Ercilasun, Age., s. 48.

²² Ercilasun, Age., s. 49.

²³ Efrasiyap Gemalmaz, "Ağız Bilimi Üzerine Genellemeler" *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, (ss.4-13), TDK Yay., Ankara 1999.

²⁴ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (3. bs.), TDK Yay., Ankara 2007.

²⁵ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2002, s. 10.

kuruluşunda da az çok ayrılık görülür. Bu konuşma ayrılığına ağız denir.”²⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Bu görüşlerden hareketle ağız, bir dilin çeşitli bölgelerde ses ve söyleyiş farklılıklarından kaynaklanan yöresel konuşma biçimi olarak tanımlamak mümkündür.

Ağız Çalışmaları

Dil biliminin bir dil içerisinde birbirlerine göre durumları ve yakınlıkları ne olursa olsun lehçe, şive ve ağızları araştıran ve bunların ayrıntılarını belirleyen dalına lehçe bilimi denir. Bir lehçenin ağızları üzerinde yapılan çalışmalara ise ağız bilimi araştırması denmektedir²⁷.

Tarihi, Yaratılış ve Babil Kulesi Efsanesi ile başlatılan dil biliminin gelişmesi içerisinde ağızların araştırılmasının önemi ancak XVIII. yüzyılın sonlarında dil bilginleri tarafından kabul edilebilmiştir²⁸.

Türkiye’de ağız araştırmaları ile ilgili ilk yayın V. A. Maksimov tarafından yapılmıştır. Bu çalışmayı J. Thury, I. Konoş, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze gibi isimlerin çalışmaları takip etmiştir. Bu araştırmalardan yola çıkan Polonyalı Türklük bilimci Tadeusz Kowalski Anadolu ve Rumeli ağızlarının genel yapısını değerlendiren bir makale yazmıştır²⁹. 1932’de Türk Dilini Tetkik Cemiyeti’nin kuruluşundan sonra Türkçe ile ilgili problemler yeniden gündeme getirilmiştir. Cumhuriyet’in kurucuları, Türkçeyi bilim ve kültür dili yapmak için yola koyulmuşlardır. Dil Kurumu’nun ağızlarla ilgili ilk önemli çalışması, Anadolu ağızlarından yazı diline girmemiş kelimelerin derlenmesi olmuştur. 1933-1935 yılları arasında derlenen 150 binden fazla kelimeyi içeren *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* 1939-1949 yılları arasında yayımlanmıştır. Daha sonra ise 13 ciltten oluşacak *Derleme Sözlüğü*’nün temeli atılmıştır³⁰.

²⁶ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Yay., Ankara 2007, s. 45.

²⁷ Gemalmaz, *Agm.*, s. 4.

²⁸ Gemalmaz, *Agm.*, s. 5.

²⁹ Ali Akar, “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies - Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2006, S. 2, s. 41.

³⁰ Akar, *Agm.*, s.42.

Anadolu ağızları ile ilgili derleme yayınları ciddî olarak Finli Türklük bilimci Arvo Martti Oktavianus Räsänen ile başlar. 1925 yılında Karadeniz çevresinde ağız araştırmalarına başlayan Räsänen, 1933-1942 yılları arasında Orta Anadolu bölgesinde *Sivas, Yozgat, Ankara ve Konya* yörelerinde yaptığı derlemelerle bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür³¹.

1940'lı yılların başında yerli araştırmacılarında ağız çalışmalarına değindiğini görmekteyiz. Ahmet Caferoğlu, Anadolu'yu batıdan doğuya, kuzeyden güneye hemen hemen bütün vilayetlerini gezerek derleme çalışmalarında bulunmuş ve Anadolu ağızları ile ilgili çalışmaların öncülüğünü yapmıştır³².

Zeynep Korkmaz ise 1956 yılında basılan *Güney-batı Anadolu Ağızları: Sesbilgisi* adlı eseri ile Türkiye yapılan ağız araştırmalarında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Eser, kaynak kişilerin doğru seçimi, çevriyazı işaretlerinin doğru ve ayırt edici biçimde tespit edilmesi, fonetik incelemenin karşılaştırmalı yöntemle uygulanması gibi yönleriyle Türkiye ağız araştırmalarına önemli yenilikler getirmiştir³³.

1970'li yıllardan sonra Anadolu'nun bazı merkezî illerinde üniversitelerin açılmasıyla il ve yöre ağızları üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır³⁴. Bu çalışmalar içersinden Kars ve çevresinde yapılan ağız çalışmaları ise şöyledir. Ahmet B. ERCİLASUN Kars ili ve yöresi ağızlarını içine alan iki ciltlik doktora tezi hazırlamıştır. Ercilasun'un çalışması *Kars İli Ağızları Ses Bilgisi* adıyla 1983'te yayınlanmıştır. Selahaddin Olcay, Ahmet B. Ercilasun ve Ensar Aslan tarafından hazırlanan ve 1976'da Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*'dir³⁵. 1996 yılında Mukim Sağır yönetiminde İbrahim Balcı, *Kars Yerli Ağzında Cümle ve Cümle Yapıları* adlı yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Yapılan bu çalışmaların yanı sıra bu bölgenin ağız özellikleriyle ilgili yayımlanmış birçok makale de bulunmaktadır.

³¹ Akar, *Agm.*, s. 42.

³² Kâzım Köktekin, "Doğubayazıt Ağzının Ses Özellikleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 33, Erzurum 2007, s. 3.

³³ Akar, *Agm.*, s. 43.

³⁴ Akar, *Agm.*, s. 43.

³⁵ Köktekin, *Agm.*, s. 3.

KARS ve İĞDIR AZERİLERİ AĞZI (SES BİLGİSİ-ŞEKİL BİLGİSİ)

Amaç ve İlkeler

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında tespit ettiğimiz ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliklerini Standart Azerbaycan Türkçesi ile mukayese ederek bu dil ve ağız arasındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koymaktır.

İnceleme Yöntemleri ve Teknikleri

Örnek Alınan Çalışmalar

Bu çalışmada, Efrasiyap Gemalmaz tarafından hazırlanmış olan *Erzurum İli Ağzı* adlı çalışma başta olmak üzere çeşitli bölgelerin ağızlarıyla ilgili olarak hazırlanmış kitaplardan ve gerek bu konu üzerine hazırlanmış tezlerden gerekse dil bilim alanında yapılmış olan çeşitli çalışmalardan örnekler alındı.

Esas Alınan Metin

Çalışmamızda, Ahmet Bican Ercilasun tarafından 1983 yılında yayımlanan *Kars İli Ağzı -Ses Bilgisi-* adlı çalışmasında yer alan “Kars Azerileri Ağzı metinleri” esas alınmıştır.

Künye Bilgilerinin Gösterilmesi

Metin I' den alınan örneklerin sonunda verilen künye bilgilerinin ilki sayfa numarasını, ikincisi ise (eğik çizgi (/)den sonra olan) satır sırasını göstermektedir. Verilen bu numaraların Ahmet Bican Ercilasun' un verdiği numaralarla bir ilişkisi yoktur³⁶.

³⁶ Muharrem Daşdemir, *Dede Korkut Kitabının Söz Dizimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, s.40.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARS VE İĞDIR AZERİLERİ AĞZININ DİL İNCELEMESİ

1. SES BİLGİSİ

1.1. ÜNLÜLER

Teşekkülleri sırasında ses geçidinde belirli hiçbir takıntıya uğramayan, hiçbir engelle karşılaşmayan seslere ünlü denir³⁷.

1.1.1. Kars ve Iğdır Azerileri Ağzında Kullanılan Ünlüler

Standart Azerbaycan Türkçesinde “a, é, e, ı, i, u, ü, o, ö” olmak üzere dokuz ünlü kullanılmaktadır³⁸. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu ünlüler ve bu ünlülerin yanı sıra yazı dilinde kullanılan diğer ünlüler de şöyledir:

a: Düz, geniş, kalın bir ünlüdür³⁹. Bölge ağzında bu ünlünün kullanıldığı örnekler şöyledir:

haramı < (Ar.) *ḥarāmī*⁴⁰

Bu gırh haramılar arhadaşdıla. (Bu kırk **haramiler** arkadaş idiler.) 16/1

á: Düz-geniş, yarı kalın orta damak ünlüsüdür⁴¹. Bölge ağzında bu ünlünün kullanıldığı örnekler şöyledir:

nişán < (Far.) *nişān*⁴²

Pedişah, bu nemde, bir nişándá bi tene zenān_ehlidi yatmış.

(Padişahım bu adda, bu **şekilde** bir tane kadın yatmış.) 1/34

irámdar < (Ar.) *irem*⁴³+ (Far.) *dār*

Men irámdaram. Ne irem atsam irem doğrudu.

(Ben **falcıyım**. Açtığım her fâl doğru çıkar.) 1/59

³⁷ Ergin, Age., s.34.

³⁸ Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Türkiye Türk Dünyası İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları: 4, Türk Dili Dizisi:1, Elazığ 1999, s. 57.

³⁹ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yay., Ankara 2006, s. 58.

⁴⁰ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınevi, C. 2, İstanbul 2007.

⁴¹ Mukim Sağır, “Anadolu Ağızlarının Bugünkü Ünlü Varlığı ve Kullanılan Çevriyazı Karşılıkları”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK. Yay., Ankara 1999, s. 127.

⁴² Çağbayır, Age., s. 3552.

⁴³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (19. bs.), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s.445.

â: Yuvarlakça ve daha geniş, “a-o” kaynaşması ile oluşan bir **a** ünlüsüdür⁴⁴. Bölge ağzında sıkça kullanılmayan bu ünlünün görüldüğü örnekler şöyledir:

patlân

*...o ğada çuħa deyirdiler indi **patlân** deyirler.*

(...o zaman çuħa diyorlardı, şimdi **elbise** diyorlar.) 16/10

ɑ: **a** ile **ı** arasında daralmış bir ünlüdür. **y** ünsüzünün etkisiyle meydana gelir⁴⁵. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

nutķa

*İrevana ğedip gelen **nutķaynan**, ğemiynen ğidip ğelermişler.*

(Erivan’a ğidip gelenler **ğemiyle** ğidip ğelirmiş.) 14/12

e:⁴⁶ Düz, geniş, ince ünlüdür⁴⁷. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

yer < (EAT) yir⁴⁸

*Bir **yerde** bir ışık ğelir. (Bir **yerden** bir ışık ğeliyor.) 20/8*

ê: **e** ile **i** arasında dar ve kapalı bir ünlüdür. Bu ünlü **y** sesinin etkisiyle de meydana gelmektedir⁴⁹. Bölge ağzında sıklıkla kullanılan bu ünlünün örnekleri şöyledir:

hêş < (Far.) hiç⁵⁰

***Hêş** bişey yoħdu. (**Hiç**bir şey yoktu.) 1/101*

bêlece

***Bêlece** ğalar. (**Böylece** kalır.) 4/3*

ğêt- < (ET.) kit-⁵¹, dêt- < (Et.) té-⁵², vêt- < (ET.) bér-⁵³

*...**ğêt**, babama **dênen**, bir at da mağa **vêrsin**.*

*(...**ğit** babama **söyle**, bir at da bana **versin**.) 7/17*

⁴⁴ Sağır, *Agm.*, s.127.

⁴⁵ Ercilasun, *Age.*, s. 51.

⁴⁶ Bu ses Azerbaycan Alfabesinde ters e ile gösterilir. “e” sesinden çok “a” sesine yakındır. Alışık, *Agm.*, s. 227-251.

⁴⁷ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 58.

⁴⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 5294.

⁴⁹ Ercilasun, *Age.*, s. 51.

⁵⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 1960 .

⁵¹ Çağbayır, *Age.*, s. 1724.

⁵² Çağbayır, *Age.*, s. 1143.

⁵³ Çağbayır, *Age.*, s. 5111.

è: Normalden açık, **a** ünlüsüne kaçmayan e ünlüsüdür⁵⁴. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

yemèk < (ET.) yimek⁵⁵

O günüsü hanım buna yemèği bol vèrdi, doyurdu.

(O gün hanım buna **yemeği** bol verdi, bunun karnını doyurdu.) 12/34

nökèr < (Moğ.) nöker⁵⁶

Èli nökèri gabağdan yolladı. (Ali hizmetkarı önden gönderdi.) 13/8

é:⁵⁷ Düz-ön yarı kapalı e ünlüsüdür⁵⁸. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

èle-

...sözümüzi dinniyennere, dinnedennere çoğ salamlar éleriğ.

(...sözümüzü dinleyenlere dinletenlere çok selamlar **ederiz**.) 6/1

ê: **e** ile **ö** arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür⁵⁹. Dudak ünsüzlerinin etki-
siyle meydana gelen **e** > **ö** değişmesinin veya Kars ve Iğdır ağızlarındaki düzleşme-
nin (**ö** > **e**) bir ara merhalesi olarak görülen bu ünlünün⁶⁰ bölge ağzında görülen ör-
nekleri şöyledir:

êle- < (ET.) edle-⁶¹

Seni un_ufah **êliyecek**. (Seni un ufak **eyleyecek**.) 7/51

Êmeni < (Far.) Ermeni⁶²

Biz Êmeniden herbe başladığ. (Biz **Ermeni** ile harbe başladık.) 11/1

Hüsêyin < (Ar.) Hüseyin⁶³

Birinin adı Hüsêyin, birinin adı Hasan.

(Birinin adı **Hüseyn**, birinin adı Hasan.) 29/5

⁵⁴ Sağır, *Agm.*, s. 128.

⁵⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 5285.

⁵⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 3565.

⁵⁷ É sesi, Azeri Türkçesinde anlam ayırt edici ses birim olarak kullanılmaktadır. Bés < bé:ş , yéddi < yéti... örneklerinde olduğu gibi. Alışık, *Agm.*, ss.227-251.

⁵⁸ Sağır, *Agm.*, s. 128.

⁵⁹ Sağır, *Agm.*, s. 128.

⁶⁰ Ercilasun, *Age.*, s. 52.

⁶¹ Çağbayır, *Age.*, s. 1528.

⁶² Çağbayır, *Age.*, s. 1473.

⁶³ Çağbayır, *Age.*, s. 2022.

ē: Normal e'den çene açısının nispeten genişlemesiyle ayrılan açık e ünlüsüdür⁶⁴. Bölge ağzında nadir olarak kullanılan bu sesin örnekleri şöyledir:

ēter

Hemi ēter pēdişahı, hemi meymun pēdişahı.

(Hem **enter** padişahı hem maymun padişahı.) 20/2

ı: Düz, dar, kalın bir ünlüdür⁶⁵. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

yaş+ı+n+dâ+y-dı+m

On yaşındaydım beğ. (On *yaşındaydım* bey.) 22/1

î: ı ile i arasında bir ünlüdür. Bu ses ünlü benzeştirmeleri sonucunda veya y' nin inceltici etkisi sonucunda oluşur⁶⁶.

ciğar+î < (Far.) ciğer+i⁶⁷

Evlat dêmekî, insanın ciğarî dêmekî.

(Evlat demek insanın **ciğeri** demek.) 1/79

dêğîl < (ET.) tağol⁶⁸

Dedi «cebiri dêğîl.» (Dedi «mecburi **dêğîl.**») 20/18

î: ı ile u arasında, hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür⁶⁹. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

yavrî < (ET.) yavriğ⁷⁰

...yavrîm meni bırağinen de sizi Ermeni kesecehdi.

(...**yavrum** beni bırakın yoksa sizi de Ermeniler kesecek.) 29/6

çalî

Suyu keçennen sora bir çalî tiken görecehşen.

(Suyu geçtikten sonra **çalılı** bir diken göreceksin.) 7/118

⁶⁴ Sağır, *Agm.*, s. 128.

⁶⁵ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 59.

⁶⁶ Ercilasun, *Age.*, s. 53.

⁶⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 813.

⁶⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 1129.

⁶⁹ Ercilasun, *Age.*, s.53.

⁷⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 5252.

i: Düz, dar, ince bir ünlüdür⁷¹. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

bir+i+nin

*Günnerin bir gününde **birinin** bir dayısı vardı.*

(Günlerden bir gün **birinin** bir dayısı vardı.) 26/48

î: **i** ile **ü** arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür⁷². Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

*kî < (Far.) ki*⁷³

*Bir şey yoh **kî** otdan başğa. (Ottan başka bir şey yok **ki**.)* 14/30

o: Yuvarlak, geniş, kalın ünlüdür⁷⁴. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

*çocuḥ < (ET.) çoçğa*⁷⁵

***Çocuḥ** galdı. (**Çocuk** kaldı.)* 28/2

ó: **o** ile **ö** arasında bir ünlüdür⁷⁶. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

*kóy < (Far.) kūy*⁷⁷

*Onnan sora, onnan geşdi bizim bu **kóyde** ki ağalara devroidu.*

(Daha sonra, ondan bizim **köydeki** bu ağalara devroidu.) 14/41

ö: Yuvarlak, geniş, ince bir ünlüdür⁷⁸. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

*dörd < (ET.) tört*⁷⁹

***Dördünü** gıyuya saldı, bu tendire.*

(**Dördünü** kuyuya saldı, bu tandıra.) 28/14

u: Yuvarlak, dar, kalın ünlüdür⁸⁰. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

Urusiya “Rusya”

***Urusiya**dan nefit getirirdim. (**Rusya’dan** petrol getiriyordum.)* 28/29

⁷¹ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 59.

⁷² Ercilasun, *Age.*, s. 53.

⁷³ Çağbayır, *Age.*, s. 2664.

⁷⁴ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s.60.

⁷⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 1021.

⁷⁶ Ercilasun, *Age.*, s. 53.

⁷⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 2807.

⁷⁸ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s.60.

⁷⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 1292.

⁸⁰ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s.60.

ú: u ile ü arasında bir ünlüdür⁸¹. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

úsdād < (Far.) üstād⁸²

Úsdādımnan ders aldım; yāsın, tāsın, sininde.

(*Üstadımdan* ders aldım; ye, te, sin harfinde.) 9/14

ü: Yuvarlak, dar, ince ünlüdür⁸³. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

Türküye

Türküeyi, vatani ğutardı yaşatdı. (*Türkiyeyi*, vatani kurtardı, yaşattı.) 29/15

1.1.2. Uzun Ünlüler

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülere **uzun ünlü** denir⁸⁴.

Standart Azerbaycan Türkçesinde **vurgu ve tonlamaya bağlı vokal uzatmaları** dışında uzun sesler kullanılmamaktadır. Fakat konuşma dilinde uzun ünlülere rastlanmaktadır⁸⁵. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise vurgu ve tonlama sonucu oluşan uzun ünlüler kullanılmaktadır. Bu bakımdan Kars ve Iğdır Azerileri ağzı Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlikler göstermektedir ve bu ağızda **ā, ē, ī, ĩ, ō, ō̄, ū, ū̄** gibi uzun ünlüler kullanılmaktadır. Bölge ağzında görülen uzun ünlüler ve bu ünlülerin meydana geliş şekilleri şöyledir:

1.1.2.1. Ses Hadiseleri Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

1) Ünsüz düşmesinden doğan uzun ünlüler

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında “**r, ñ, h, ğ**” ünsüzlerinin düşmesi ile uzun ünlüler oluşmaktadır. Bölge ağzında bu ses hadisesi sonucunda oluşan uzun ünlülerin örnekleri şöyledir:

r ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkar.

sal-ā+Ø-dı+Ø, “sar-ar+Ø-dı+Ø”, *yat-ā+Ø-dı+Ø*, “yat-ar+Ø-dı+Ø”

Toyūnu, şeyini, yatağĭ salādı, babası yatādı.

⁸¹ Ercilasun, Age., s. 54.

⁸² Çağbayır, Age., s. 5059.

⁸³ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s.61.

⁸⁴ Zeynep Korkmaz, Age., s. 221.

⁸⁵ Efrasiyap Gemalmaz, *Türkçenin Derin Yapısı*, Cengiz Alyılmaz, Osman Mert (Haz.), Belen Yay., Ankara 2010, s. 438.

(Kız, yorganını, döşeğini, yatağını *sarardı*. Babası *yatarđı*.) 1/6

gal-ĩ+lar+ø-miş, “kal-ıyor+i-miş+ler”

Olar da o zaman bu gırrarda ğalĩlarmıř

(Onlar da o zaman bu kırlarda *kalıyorlarmış*) 14/10

ñ ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkar.

sōra < (ET.) soñra⁸⁶

Gelennen sōrasına yer gösterdi. (Geldikten *sonra* yer gösterdi.) 1/51

mēim < (ET.) ben+im⁸⁷

Mēim nesibim sendē ĩmiř. (*Benim* nasibim sende imiş.) 16/52

h ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkar:

Āmet < (Ar.) Aħmed⁸⁸

Ġassab Āmeti keserem men. (Kasap *Aħmet’i* keserim ben.) 2/25

sabā < (Ar.) řabāħ⁸⁹

Ġadınnar sabānan toplanırlar. (Kadınlar *sabahleyin* toplanırlar.) 8/25

ğ ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkar:

ōl+um “oğl+um”

Dedi «ōlum, bizi Allah ğonağı ēliyersen mi? Eli yolunda.»

(Dedi «*oğlum* bizi Tanrı misafiri eder misin? Ali yolunda.)) 1/129

ĩdir < Iğdır

Bu ĩdir toprağı. (Bu *Iğdır* toprağı.) 14/38

2) Hece kaynaşmasından doğan uzun ünlüler

Kars ve Iğdır Azerileri ağızında hece kaynaşması sonucunda oluşan uzun ünlüler bulunmaktadır. Bu sesler ve oluşum şekilleri şöyledir:

⁸⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 4296.

⁸⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 543.

⁸⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 155.

⁸⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 3993.

h ile başlayan hecelerin düşmesi sonucu ortaya çıkar.

dā < (ET.) dahi < dakı < takı⁹⁰

Dā bura İsfahan değil. (Artık burası İsfahan değil.) 1-149

ğ ile başlayan hecelerin düşmesi sonucu ortaya çıkar.

köpē+miz “köpeğ+i+miz”

...bir *köpēmiz* vardı ona emizdirdim.

(...bir *köpeğimiz* vardı ona emzirttim.) 3/35

ğulā+nu “kulağ+ı+n+ı”

Bunun burnunu, ğulānı kesib. (Bunun burnunu *kulağını* kesmiş.) 7/60

y ile başlayan hecelerin düşmesi sonucu ortaya çıkar.

burā < bu+(a)ra+y+a⁹¹

...sizin kimin tülüler çıldı *burā*? (...sizin gibi tülüler *buraya* mı geldi?)

7/165

gelecek zaman ekinde ortaya çıkar.

annad-acā+m “anlat-acağ+ım”

Baş üsde, onu size annadacām. (Baş üstüne onu size *anlatacağım.*) 8/1

bil-ecē+m “bil-eceğ+ım”

Beli, ğülbèlem sağ_ossun bilecēm. (Evet, kıymetlim sağ olsun *bileceğim.*)

23/13

istek kipinde ortaya çıkar.

bağ+lı-yā+Ø-dı+m “bağ+la-ya+y-dı+m”

Bu çiçeklden gelende bir desde bağlyādım, götürseydim.

(Gidince bu çiçekten bir deste *bağlayaydım*, götürseydim.) 7/119

eli-yē+m “ele-ye+(y)im”, *gēc-ir-ē+m* “geç-ir-e+(y)im”

...başına kül *ēliyēm*, gözüne de önünnnen altın *gēcirēm*.

⁹⁰ Çağbayır, Age., s. 1077.

⁹¹ Çağbayır, Age., s. 699.

(...başına kül **eleyeyim**, gözünün önünden altın **geçireyim**.) 23/86

genitif ve ikinci teklik şahıs iyelik eklerinde ortaya çıkar.

ayağ+ı

El_ayağ_ı, üzüğü irgenme. (Elini **ayağını**, yüzünü iğrenme yıka.) 7/117

baş+ın

...harami baş_ın ki atı çalınmışdı. (...harami **başının** atı çalınmıştı.) 25/52

şimdiki zaman ekinde ortaya çıkar.

pay-l_ır “paklı-yor”

Bahdı o yeme_k_hanada yeme_k_pay_l_ır.

(Baktı o yemekhanede bulaşık **temizliyor**.) 7/147

3) Ünlü karşılaşmasından doğan uzun ünlüler

bazı alınma kelimelerde yan yana bulunan iki ünlüden biri düşer biri uzar⁹².

müs_ede < (Ar.) müsā`de⁹³

...ğilbiy_elem, müs_edeniz ol_ısa, sen_onu v_er mene.

(...kıymetlim **müsaadeniz** olursa, siz onu bana verin.) 1/85

ves_ıt < (Ar.) vesā`it⁹⁴

Geldi bahdı ki epeyce bir ves_ıt var.

(Geldi baktı ki oldukça çok vesait var.) 12/146

ünlü ile biten kelimeden sonra –i fiilinin gelmesi sonucunda ortaya çıkar.

Ermen_ıdı < Ermeni idi

Daşburnu Ermen_ıdı. (Taşburnu **Ermeni idi**.) 13/17

emel_ıdı

...yığ_ılıp se_ksen seggiz adam bizim emel_ıdı.

(...toplanmış seksen sekiz adam bizim **amele idi**.) 21/13

⁹² Ercilasun, Age., s. 57.

⁹³ Çağbayır, Age., s. 3390.

⁹⁴ Çağbayır, Age., s. 5113.

1.1.2.2. Vurgu ve Tonlama Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında sıklıkla kullanılan vurgu, uzun ünlülerin oluşmasında büyük bir etkidir⁹⁵.

Bölge ağzında vurgu sonucu oluşan uzun ünlüler ve oluşma şekilleri şöyledir:

1. çokluk şahıs geniş zaman ekinde vurgu sonucu ortaya çıkar.

sep-ër+iĥ “sep-er+iz”

*Sora gübre var, onnardan yollarımıza **sepèriĥ**.*

(Sonra gübre var, onlardan yollarımıza **seperiz**.) 4/2

gid-ër+iĥ “gid-er+iz”

*Ġız ėvine **gidèriĥ**.* (Kız evine **gideriz**.) 18/7

soru ifadesi taşıyan cümlelerin son hecelerinde ortaya çıkar.

isdi-r+sèn? “isti-yor+sun”

*Elini **isdîrsèn?*** (Ali’ yi mi **istiyorsun?**) 1/93

gör-ür+sèn “gör-üyor **mu+sun**”

*Baĥ bu duvarı **görürsèn?*** (Bak bu duvağı **görüyor musun?**) 13/14

vurgu ifadesi taşıyan olumsuzluk ekinin kullanılması sonucunda ortaya çıkar.

aĥrı-t-mà-ø+ın “aĥrı-t-**ma-ø+yın**”

*Ġız dedi «başımı **aĥrıtmàyn**»* (Kız dedi «başımı ağrıtmayın.») 6/33

dayan-a+ø-mè+di+ĥ “dayan-a+ø-**ma-dı+k**”

*Biz **dayanamèdiĥ** ģaşdıĥ Ecemisdana.* (Biz **dayanamadık** İran’a kaçtık.)

11/6

alçalan diftonglar sonucunda ortaya çıkar:

meşè ĵdi

*Ora da ģorĥuşduluh ĵèr ĵdi, **meşè ĵdi**.*

(Orası da korkunç bir yer idi, **ormanlık idi**.) 6/5

⁹⁵ Ercilasun, Age., s. 57.

bil-sè_jdim

*İrelice **bilsè_jdim**, sèni tike tike dorğatdıracağıdım.*

(Önceden **bilseydim**, seni tike tike doğrattıracaktım.) 16/57

ünlem ve edatlarda görülmektedir.

hā

«**Hā** mènım» dedi. («**Haa** benim» dedi.) 6/14

vāy < vay

«**Vāy**» dedi. («**Vaay**» dedi.) 16/50

1.1.2.3. Aslı Uzunluklar

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bazı kelimelerin ilk hecelerinin hafifçe vurgulu ve uzun olduğu görülmektedir. Bu uzunluğa ve vurguya sahip olan ünlüler ise normalden daha geniştir⁹⁶. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu ünlülerin örnekleri şöyle görülmektedir:

à: *âyıl-*

*Sabah oldu, gız **âyıldı**.* (Sabah oldu, kız **uyandı**.) 1/66

pâyız < (Far.) pāyīz⁹⁷

***Pâyızdan** yollarını süreriñ.* (**Sonbaharda** tarlaları süreriz.) 4/1

è: *gèl-* < (Et.) kel-⁹⁸

*Yahudu tükandan **gèlir** eve.* (Yahudi dükkândan eve **gelir**.) 1/4

èv

«*àvrat èvi*» dedi, «*erkeñ yapar, gadın yapar?*»

(«*hanım **evi***» dedi, «*erkek mi yapar, kadın mı yapar?*») 12/3

ò: *sòyun-*

*Avrat **sòyundu** girdi yatağa.* (Hanım **soyundu** yatağa girdi.) 16/47

⁹⁶ Ercilasun, Age., s. 58.

⁹⁷ Çağbayır, Age., s. 3804.

⁹⁸ Çağbayır, Age., s. 1677.

1.1.3. Kısa Ünlüler

“Normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanan ünlüdür.”⁹⁹ Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan kısa ünlüler Kars ve Iğdır Azerileri ağzında çeşitli ses olayları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bölge ağzında kısa ünlülerin ortaya çıkış sebepleri ve görülen örnekleri şöyledir:

orta hecedeki vurgusuzluk sonucu kısa ünlüler meydana gelir.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında “**r, l, y, ğ, s**” ünsüzlerinin yanında bulunan orta hece ünlülerinde kısalma olur¹⁰⁰.

r: *burĩ+ya*

*Bizim ğabĩlenin `yarısı orda ğalmış, yarısı gelmiş **burĩya**.*

(Bizim kabilenin yarısı orda kalmış, yarısı **buraya** gelmiş.) 14/32

l: *olũ+sa*

*Dedi «ğilbiyèlem, müsèdeniz **olũsa**, sen onu vèr mene.»*

(Dedi «kıymetlim, müsadeniz **olursa**, sen onu bana ver.») 1/85

y: *bèri bèyāban* < (Far.) berr¹⁰¹ ü beyābān¹⁰²

*Düşdü çöldü **bèri bèyābana** (Bu çöle ıssız ovaya doğru yola çıktı) 1/26*

ğ: *senèğ+ĩ* < (Ağız.) señeğ+i¹⁰³

*Desdisini vurub, **senèğĩ** ğırıb, oğu kemana ğoyub.*

(Oku kemana koymuş **testisini** vurmuş, kırmış.) 7/6

s: *ikĩ+si*

***İkĩsi** birbirine bèle bağarağ tamaşa edermişler.*

(**İkisi** böyle birbirine bakarak izlerlermiş.) 12/54

p, ç, t, k gibi sedasız ve patlayıcı ünsüzler yanında bulunan ünlülerde kısalma olur¹⁰⁴.

⁹⁹ Korkmaz, Age., s. 147.

¹⁰⁰ Ercilasun, Age., s. 60.

¹⁰¹ Develioğlu, Age., s.85.

¹⁰² Develioğlu, Age., s. 94.

¹⁰³ Çağbayır, Age., s. 4143.

¹⁰⁴ Ercilasun, Age., s. 60.

p: *ğapĩ* < (Et.) kapıg / kapu < kapuğ¹⁰⁵

Dördü de doğru hüciürenin ğapışına. (Dördü de doğruca odanın *kapısına*.)

1/126

ç: *çĩh-*

Dedi «cànım, yol kesmekden ne çĩhacah?»

(Dedi «canım, yol kesmekle ne elde edeceğiz?») 16/5

t: *tũş-* < (Et.) tüş-¹⁰⁶

Artıh bu üçü birbirinin peşine tũşdü. (Artık bu üçü birbirinin ardına *düştü*.)

3/5

k: *ökũž*

Nenesini açıv, öküze eş onu goşufdu. (Ninesini açıp, *öküze* onu eş koşmuş.)

10/13

son hecede bulunan y, l, n gibi ünsüzler arasında kalan ünlülerde kısalma olur.

y-l:

boyũl

Ğız da boyũl bu tarafda yatağnı salıb yatadı.

(Kız da *bu kez* bu tarafta yatağını sarıp yatardı.) 1/7

n-y:

nĩyet < (Ar.) niyyet¹⁰⁷

Nĩyetimiz nedise o nĩyetimiz dilerikse o niyet hasıl olar.

(*Niyetimiz* ne ise o *niyetimizi* dilersek, o niyet gerçek olur.) 14/21

l-n:

gol+ũ

Ğolũnun biri tũşdü. (*Kolunun* biri düştü.) 1/95

¹⁰⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 2399.

¹⁰⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 1335.

¹⁰⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 3557.

orta hecede ünlü türemesi sonucunda kısa ünlüler meydana gelir.

hik̇met < (Ar.) hikmet¹⁰⁸

Allahın hik̇metinnen başdadı yağmır yağdı.

(Allah'ın **hikmeti** ile yağmur yağmaya başladı.) 12/80

aralarında duraklama olmayan iki kelimedenden birincisinin sonunda kalan ünlüde kısalma olur.

buru+yũ < (EAT.) bu (a)ra+yı¹⁰⁹

...buruyũ seven burda ğaldı. (...burayı seven burada kaldı.) 28/12

1.1.4. İkiz Ünlüler

“Aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlüdür.”¹¹⁰ Standart Azerbaycan Türkçesinde görülmeyen ikiz ünlülerin Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ortaya çıkış şekilleri ve örnekleri şöyledir:

1.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler

“Bünyesinde aynı türden iki ünlü barındıran ikiz ünlülere eşit ikiz ünlü”¹¹¹denir. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen eşit ikiz ünlüler ve meydana geliş şekilleri şöyledir:

y, h, ğ, n, ñ, f ünsüzlerinin düşmesi sonucu meydana gelir.

y düşmesi sonucu oluşan eşit ikiz ünlüler:

hücüreğ

*Bu geldi gördü ki filen yerde, filen **hücüreğ** girdi.*

(Bu geldi baktı ki filan yerde, filan **odaya** girdi.) 1/124

şik̇aqt < (Ar.) şikāyet¹¹²

Dedi «şik̇aqtım var.» (Dedi «**şikâyetim** var.») 12/157

¹⁰⁸ Çağbayır, Age., s. 1964.

¹⁰⁹ Çağbayır, Age., s. 699.

¹¹⁰ Korkmaz, Age., s. 127.

¹¹¹ Ercilasun, Age., s. 61.

¹¹² Çağbayır, Age., s. 4482.

h düşmesi sonucu oluşan eşit ikiz ünlüler:

maql < (Ar.) maḥall¹¹³

Bura Sürmeli maqlı. (Burası Sürmeli *mahalli.*) 21/7

ceḡennem < (Ar.) cehennem¹¹⁴

Sen ceḡennem ol gid_o yana. (*Cehennem* ol o tarafa git.) 23/88

ğ düşmesi sonucu oluşan eşit ikiz ünlüler:

köḡecijḡ “göç-eceḡ+iz”

...yarın biz bu ormandan köḡecijḡ. (...yarın biz bu ormandan *göceceḡiz.*)

20/14

geldijini “gel-diḡ+i+n+i”

Mirili ḡaç tarihde geldijini... (Mir Ali kaç tarihinde *geldiḡini...*) 14/7

n düşmesi sonucu oluşan eşit ikiz ünlüler:

bildij “bil-di+niz”, *görmemişdij* “gör-me-miş+i-di+niz”

Deyip «oḡlum siz ne bildij ki bu devenin halını; madam ki görmemişdij?»

(Demiş «oḡlum siz bu devenin durumunu nasıl *bildiniz*; mademki *görmemiş-tiniz* bu deveyi?») 3/17

ñ düşmesi sonucu oluşan eşit ikiz ünlüler:

maḡ < baña

Maḡ dedij ki bu adām pediḡşah oḡlu deḡil, bir aḡşbaz_oḡludu.

(*Benim için* dediniz ki bu adam padişah oḡlu deḡil, bir aşçıbaşının oḡludur.)

3/25

f düşmesi sonucu oluşan eşit ikiz ünlüler:

seḡer < (Ar.) sefer¹¹⁵

Bu bir seḡer tüşer, bi ḡaç aḡsaḡḡal toplar.

(Bu o zaman kalkar, birkaç ihtiyar toplar.) 18/6

¹¹³ Çaḡbayır, Age., s. 3012.

¹¹⁴ Çaḡbayır, Age., s. 768.

¹¹⁵ Çaḡbayır, Age., s. 4117.

alınma kelimelerde eşit ikiz ünlü görülmektedir.

sq̄at < (Ar.) sâ‘at¹¹⁶

*Pîçağı da şimdi **bu sq̄at** ğannı cebindèdi.*

(Bıçağı da şimdi **bu anda** kanyla cebindedir.) 1/75

camaq̄at < (Ar.) cemā‘at¹¹⁷

*Şimdi **camaq̄at** da orda. (Şimdi **cemaat** de orada.)* 20/13

1.1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler

“İkinci unsuru birinciye göre daha geniş olan ikiz ünlülere yükselen ikiz ünlüler denir.”¹¹⁸ Yükselen ikiz ünlülerin oluşmasında ünsüz düşmesi de etkili olmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen yükselen ikiz ünlüler şöyledir:

ğoq̄am “koy-a+(y)ım”

*Bunu da **ğoq̄am**, barabar götürem İmam Irziya.*

(Bunu da **koyayım** beraber İmam Rıza’ya götüreyim.) 1/103

Başkōq̄a < Başköy+e

*...boy geçdiĥ gētdiĥ **Başkōq̄a**. (...bu kez geçtik, **Başköy** ’e gittik.)* 13/4

duq̄a < (Ar.) du‘ā¹¹⁹

*Allah taq̄ala bunun **duq̄asını** ğabilēledi...*

(Allah u Teâlâ bunun **duasını** kabul etti...) 6/26

1.1.4.3. Alçalan İkiz Ünlüler

“İkinci unsuru birinciye göre daha dar ve kısa olan ikiz ünlülere alçalan ikiz ünlüler denir.”¹²⁰ Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılan alçalan ikiz ünlüler ve bu ünlülerin meydana gelme sebepleri şöyledir:

¹¹⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 3992.

¹¹⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 772.

¹¹⁸ Ercilasun, *Age.*, s. 63.

¹¹⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 1298.

¹²⁰ Ercilasun, *Age.*, s. 64.

y, ğ, h, n ünsüzlerinin düşmesi sonucu meydana gelir.

y düşmesi sonucu oluşan ikiz ünlüler:

ķoun < (Far) kūy¹²¹

Bir de bu ķoun o hanperīlerī ğetmedi.

(Bir de bu *ķöyün* hanperileri gitmedi.) 13/19

ğ düşmesi sonucu oluşan ikiz ünlüler:

yemeġ

Bu bir tabaġ yemeġ götdü. (Bu bir tabak *yemeġi* götürdü.) 27/4

h düşmesi sonucu oluşan ikiz ünlüler:

şejrin

Bu şejrin ehli dēdi. (Bu *şehrin* ileri geleni dedi.) 23/20

n düşmesi sonucu oluşan ikiz ünlüler:

sējn

Men sējn ērin deġilēm. (Ben *senin* kocan deġilim.) 16/48

1.1.5. Ünlü Uyumu

Kars ve İğdır Azerileri ağzında ünlü uyumunu; kalınlık-incelik uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu, genişlik-darlık uyumu olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

1.1.5.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu, kalın ünlülerden sonra kalın, ince ünlülerden sonra ince ünlülerin gelmesidir¹²². Standart Azerbaycan Türkçesinde kelimelerin son heceleri ile bu kelimelere gelen ekler arasında kalınlık-incelik uyumunun sağlanmış olduğu görülmektedir¹²³. Kars ve İğdır Azerileri ağzında da Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi kalınlık-incelik uyumunun sağlam olduğu görülmektedir¹²⁴ ve bölge ağzında bu uyumu gösteren örneklerden bazıları şöyledir:

¹²¹ Çaġbayır, Age., s. 2807.

¹²² Gencan, Age., s. 75.

¹²³ Gemalmaz, Age., s. 438.

¹²⁴ SAT' de ince ve kalın ünlülü sözcüklere gelen ekler bu sözcüklerle uyuma girmektedir.

Ġarġa+lar+ın... vb. Alışık, Agm., s.234.

tilisim+li

O *tilisimli*. (O *tulsımlı*.) 7/88

lire < (Lat.) libre¹²⁵

...on beş min, yirmi bin *lire* vèreceksin.

(...on beş bin, yirmi bin *lira* vereceksin.) 8/5

koy+da

Yayın yaylıya gètdig, gışın geldig galdıh *koyda*.

(Yazın yaylaya gittik, kışın geldik *köyde* kaldık.) 13/5

Kars ve Iğdır Azerileri ağızında alınma kelimelerde de kalınlık-incelik uyumunun gerileyici benzeştirme yoluyla, ilerleyici benzeştirme yoluyla, ilerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla sağlandığı görülmektedir¹²⁶.

gerileyici benzeştirme yoluyla:

Kars ve Iğdır Azerileri ağızında gerileyici benzeştirme yoluyla kalınlık-incelik uyumuna giren kelimeler sıkça görülmektedir ve bu kelimelerin bazıları şunlardır:

e<a değişmesi:

Eli < (Ar.) ‘alīyy¹²⁷

Mènim adıma Aşlıh *Eli* diyeller. (Benim adıma *Âşık* Ali derler.) 1/1

esger < ‘asker¹²⁸

Valla *esger* yendi Iğdıra. (Vallahi *askerler* Iğdır’a indi.) 13/9

a<e değişmesi:

habar < (Ar.) haber¹²⁹

Her şeyden *habarı* var. (Her şeyden *haberi* var.) 25/35

bafat < (Ar.) vefāt¹³⁰

¹²⁵ Çağbayır, Age., s. 2971.

¹²⁶ Ercilasun, Age., s. 66.

¹²⁷ Çağbayır, Age., s. 209.

¹²⁸ Çağbayır, Age., s. 318.

¹²⁹ Çağbayır, Age., s. 1823.

¹³⁰ Çağbayır, Age., s. 5102.

*En sonunda da Atatürk **bafat** etti. (En sonunda da Atatürk **vefat** etti.)* 28/18

ilerleyici benzeştirme yoluyla:

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ilerleyici benzeştirme yoluyla kalınlık-incelik uyumuna giren kelimeler sıkça görülmektedir ve bu kelimelerin bazıları şunlardır:

e<a değişmesi:

birez < (Ar.) birāz¹³¹

*Şağ_olu Şağ_o Abbas ismi gelende bēle **birez** gırmışdı aman sancılandı.*

(Şah oğlu Şah Abbas ismi geçince böyle **biraz** sıkıldı, aman karnına ağırlar girdi.) 1/142

tekrer < (Ar.) tekrār¹³²

*Üş gün galdıhdan sora o suyu **tekrer** çekerik.*

(Üç gün kaldıktan sonra o suyu **tekrar** çekeriz.) 19/7

a<e değişmesi:

baḥca < (Far.) bāḡḥe¹³³

*...gitdi babasının Gülşen **baḥcasına**. (...babasının Gülşen **bahçesine** gitti.)*

23/32

ataş < (Far.) āteş¹³⁴

*Kediye **ataşı** vèrdi. (Kediye ateşi verdi.)* 20/24

ı < i değişmesi:

fağır < (Ar.) faḳīr¹³⁵

***Fağır** Ali dos yolunda sürünür. (**Fakir** Ali dost yolunda sürünür.)* 2/21

tarıḥ < (Ar.) tāriḥ¹³⁶

*Bizim mezarısannıhda daşlarımız var, **tarıḥları** tamam...*

(Bizim mezarlıkta taşlarımız var, **tarihleri** doğru...) 14/2

¹³¹ Çağbayır, Age., s. 620.

¹³² Çağbayır, Age., s. 4702.

¹³³ Çağbayır, Age., s. 436.

¹³⁴ Çağbayır, Age., s. 243.

¹³⁵ Çağbayır, Age., s. 1541.

¹³⁶ Çağbayır, Age., s. 4610.

ilerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla:

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ilerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla kalınlık-incelik uyumuna giren kelimeler sıklıkla kullanılmamaktadır. Tespit ettiğimiz kelimelerin bazıları şunlardır:

barabar < (Far.) *berāber*¹³⁷

Bunu da goam, barabar götürem İmam Irzıya.

(Bunu da koyayım, *beraberimde* İmam Rızaya götüreyim.) 1/103

merdene < (Far.) *verdāne*¹³⁸

Pancarı *merdeneye* vurarış. (Pancarı *merdaneye* vururuz.) 4/6

1.1.5.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında alınma kelimelerden bazıları çeşitli benzeştirmeler ile uyuma girerken bazen uyum kelimelerin bütün hecelerini içine almamakta ve yarım kalmaktadır¹³⁹. Bu durum bölge ağzında sıkça görülmemesine rağmen tespit ettiğimiz örneklerden bazıları şunlardır:

pedişah < (Far.) *pādšāh*¹⁴⁰

Çoñ edālet bir pedişahdı. (Çok adaletli bir *padişah*tır.) 1/19

bêçara < (Far.) *bī-çāre*¹⁴¹

Bêçara nahırçının arvadı bahdı ki hêç buna tenezül éleyen yohdu.

(*Bicare* çobanın karısı baktı ki, buna hiç kimse tenezzül etmiyor.) 25/4

1.1.5.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kalınlık-incelik uyumu sağlam olmasına karşın bu uyumu bozan bazı ekler bulunmaktadır¹⁴².

¹³⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 551.

¹³⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 3149.

¹³⁹ Ercilasun, *Age.*, s. 68.

¹⁴⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 3751.

¹⁴¹ Develioğlu, *Age.*, s. 99.

¹⁴² STT' de kalınlık incelik uyumuna aykırı olan +ki eki, SAT' de uyuma girmektedir. *Yanın-da+ki...vb.* Fakat daş/deş ve gıl/gil eklerinin uyuma aykırı olduğu görülmektedir. Alışık, *Agm.*, s.234.

Bu ekler ve uyumun bozulduğu bazı kelimeler şunlardır:

şimdiki zaman ekinde uyum bozulmaktadır.

pay-lir+ø “paklı-yor+ø”

Ğabağında önnüh, çay paylir. (Önünde önlük çay *paklıyor.*) 7/145

ğah-a+ø+m+ir+ø “kalk-a+ø-mı+yor+ø”

Otduğu yerden *ğahamir.* (Oturduğu yerden *kalkamıyor.*) 10/15

bilinen geçmiş zaman ekinde uyum bozulmaktadır.

dayan-a+ø-mè-di+h “dayan-a-ma-dı+k”

Biz *dayanamèdiğ* gâşdığ Ecemisdana.

(Biz *dayanamadık*, İran’a kaçtık.) 11/6

ikinci tekil ve çokluk şahıs emir ekinde uyum bozulmaktadır.

tap-ø+ginen

Mènim gannımı tapginen, gezep nedi?

(Benim kanlımı *bul*, kazap nedir?) 1/74

bırağ-ø+ginen

...yavrım meni bırağginen de sizi Ermeni keseceğdi.

(...yavrum beni *bırak* yoksa sizi de Ermeniler gelip kesecektir.) 29/6

hâl eklerinde uyum bozulmaktadır.

ký+e

At gètdi bu o ğada yetirdi ki aha bir kýye yetdî!

(At gitti bu o zaman götürdü ki işte bir *köye* ulaştı!) 16/30

ký+de

Bizim bir *kahda* vardı *kýde.* (Bizim *köyde* bir kâhya vardı.) 21/12

bazı iyelik eklerinde uyum bozulmaktadır.

ğulağ+i+y “kulağ+ı+n”

...senin böyüh ğulağiy gara. (...senin büyük *kulağın* kadar.) 7/45

ḥasdá+miz “hasta+mız”

Ele ḥasdámiz varsa götürüb dolandırârıḥ ki şifa bular.

(Öyle *hastamız* varsa götürüp dolaştırırız ki şifa bulsun.) 14/21

isimden isim yapma eklerinde uyum bozulmaktadır.

ki: o+nun+ki

Dedi «baḥsaña, o saray onunkidi.» (Dedi «baksana o saray *onunkidir.*»)

12/133

zarf-fiil eklerinde uyum bozulmaktadır.

baş+la-r+ken

İndi işe, söze başlarken, sözümüzü dinniyennere, dinnedennere çoḥ salamlar éleriḥ.

(Şimdi işe, söze *başlarken* sözümüzü dinleyenlere, dinletenlere çok selamlar ederiz.) 6/1

baḥ-dır-ır+ken

Bu avratlar taliñe baḥdırırken saña kimnen ḥaber vërim.

(Bu hanımlar fallarına *baktırırken*, sana kimden haber vereyim.) 25/30

ile edatında uyum bozulmaktadır.

şart+iyle

Gètdi, bunnarı senetinen verdi ki bir denesine on yüḥ vermeḥ şartiyle.

(Gitti, bunları senetle verdi ki bir destesine on yük vermek *şartıyla.*) 12/126

diġġat+inen

Bu da yëmeḥ mèmeḥ verdiḥce buna diġġatinen çoḥ tamaşă_ètdi.

(Bu da yemek memek verdikçe *dikkatle* bunu izledi.) 1/7

i- fiilinde uyum bozulmaktadır.

anasidi

Bunun başını kesen gendi anasidi. (Bunun başını kesen kendi *anasidi.*) 1/74

pehlevan_idi

*Bilir Heseni Yehmendi **pehlevan** idi.*

(Bilir Hasan-ı Yehmendi'nin **pehlivan** idi.) 1/143

inceltici ünsüzlerin etkisiyle uyum yarım kalmaktadır.

meymun < (Ar.) maymūn¹⁴³

*Hemi enter pēdişahı, hemi **meymun** pēdişağı.*

(Hem enter padişahı, hem de **maymun** padişahı.) 20/2

alınma kelimelerde uyum yarım kalmaktadır.

ğaden < (Ar.) kadar¹⁴⁴

*O **ğaden** zengin imiş ki, haddinden fazla.*

(O **kadar** zenmiş ki haddinden fazla.) 23/7

iktidarî fiilinin olumsuzunda uyum yarım kalmaktadır:

dayan-a+ø-mè-di+ĥ “dayan-a+ø-ma-dı+k”

*Orda biz de **dayanamèdiĥ** (Biz de orada **dayanamadık**)* 11/8

*çabalı-ya+**bil-m-ir**+ø* “çabala-ya+ø-mı-yor”

*Bu bahdı dağ **çabalyabilmir**. (Baktı ki bu artık **çabalayamıyor**.)* 16/24

çekim eklerinde uyum yarım kalmaktadır.

Hurşid+am

*Ben **Hurşidam** boşa salmam elimi. (Ben **Hurşit'im** boşa salmam elimi.)*

23/117

1.1.5.1.3. Kökte Ünlü Değişmesine Dayanan Kalınlık-İncelik Uyumu

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında birçok kelimede kökte bulunan **y, ç, s, ş, r, h** harflerinin inceltici etkisiyle kalınlık-incelik uyumunun sağlandığı görülmektedir¹⁴⁵.

Bu kelimelerin bazıları şöyledir:

y: *Heyder* < (Ar.) Haydar¹⁴⁶

¹⁴³ Çağbayır, Age., s. 3088.

¹⁴⁴ Çağbayır, Age., s. 2318.

¹⁴⁵ Ercilasun, Age., s. 76.

¹⁴⁶ Çağbayır, Age., s. 1912.

Heyder beg vardı. (**Haydar** bey vardı.) 14/43

ç: çilpi

Çilpiler goan deġel, at gide, atdan tüşdü.

(**Çırpılar** atın gitmesine engel oldu, bu adam attan indi.) 16/18

s: heste < (Far.) **haste**¹⁴⁷

Anneleri **hesteydi**. (Anneleri **hastaydı**.) 29/5

ş: dişeri < (ET.) taşġaru¹⁴⁸

Kèdiyi **dişeri** elèdi. (Kediyi **dışarı** çıkardı.) 20/25

r: herb < (Ar.) **harb**¹⁴⁹

Vahıd oldu ki burda bir mütüş **herb** oldu.

(O zaman oldu ki burada müthiş bir **harp** oldu.) 22/2

h: heli < (Far.) **kālī**¹⁵⁰

Bir yığılı **heli** var, açacaġsan onu. (Dürülü bir **halı** var, onu açacaksın.)

12/125

1.1.5.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu, kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu izleyen hecelerdeki ünlülerin, kelimenin ilk hecesi düz ünlü ise düz, yuvarlak ünlü ise yuvarlak veya düz-geniş ünlü gelmesi kuralıdır¹⁵¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi düzlük-yuvarlaklık uyumu sağlamdır¹⁵². Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da Standart Azerbaycan Türkçesinde düzlük-

¹⁴⁷ Çaġbayır, Age., s. 1890.

¹⁴⁸ Çaġbayır, Age., s. 1205.

¹⁴⁹ Çaġbayır, Age., s. 1882.

¹⁵⁰ Çaġbayır, Age., s. 1849.

¹⁵¹ Korkmaz, Age., s. 77.

¹⁵² Gemalmaz, Age., s. 438.

yuvarlaklık uyumunun sağlam olduğu görülmektedir¹⁵³. Bölge ağzında bu uyumu sağlayan kelimelerden bazıları şunlardır:

hocu < (Far.) hāce¹⁵⁴

...*padşah* hemen *hocuyu* *apardı meclisine*.

(...padişah hocayı hemen huzuruna çağırdı.)

tavıh < tağug < takıgu¹⁵⁵

Geldi, bahdı ki çöplükde bir tavıh didinir.

(Geldi, baktı ki çöplükte bir *tavuk* didiniyor.) 27/6

cumû < (Ar.) cum'a¹⁵⁶

Cumadan cumûya seyrâna çıhar. (Cumadan *cumaya* seyrana çıkar.) 17/9

1.1.5.2.1. Düzlük Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında düzlük yuvarlaklık uyumu sağlam olması karşın bu uyumu bozan birkaç sebep vardır. Bu sebepler ve uyumu bozan sözcüklerden bazıları şöyledir:

eski ve aslî şekillerin korunması sonucunda uyum bozulur.

ağû < (ET.) ağu¹⁵⁷

Töküller, beke ağû mağû atdı.

(Belki *zehir* mehir katmışlardır diye, yemekleri döküyorlar.) 28/8

y, ünsüzünün etkisiyle uyum bozulur.

söyli-y-ece+m

...*ğaş gişi terefinnen çalınıpdısa men onu birer birer söyliyecem.*

(...kaç kişi tarafından çalındıysa ben onu birer birer *söyleyeceğim*.) 25/51

¹⁵³ SAT' de düzlük yuvarlaklık uyumu sağlam olmasına karşın Rusça +ov/ +ova eki son hecede uyumsuzluk örneği oluşturabilir. Alışık, *Agm.*, s. 234.

¹⁵⁴ Çağbayır, *Age.*, s. 1977.

¹⁵⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 4648.

¹⁵⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 836.

¹⁵⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 136.

1.1.5.3. Genişlik-Darlık Uyumu

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kelimelerin genişlik-darlık bakımından bir uyuma girdiği görülmektedir. Bölge ağzında sıklıkla görülmeyen bu ses olayında kelimelerin ilk hecesinde bulunan **a, e** ünlüleri, kendilerinden sonra gelen hecelerdeki **ı, i** ünlülerini genişletmektedir¹⁵⁸.

gal-ar “kal-ır”

*Çehdiğimiz zehmetder **ğalar** dünyada.*

(Çektiğimiz zahmetler kalır dünyada.) 2/60

şher < (Far.) şehir¹⁵⁹

*Vezir tüşdü; bu **şher** benim, o **şher** senin diyerken geze geze gètdi.*

(Vezir yola çıktı; bu **şhir** benim, o **şhir** senin derken geze geze gitti.) 12/6

belkem < (Ar.) bel+(Far.) ki¹⁶⁰

*...**belkem** bunar zehar **atallar** içine. (...**belki** bunlar içine zehir atarlar.) 28/9*

1.1.6. Ünlü Değişmeleri

1.1.6.1. Ünlü İncelmesi

Standart Azerbaycan Türkçesinde kalın ünlülerin ince ünlülere dönüştüğü görülmektedir. **Veten** “vatan”, **eziz** “aziz”, **çinar** “çınar”, **ümumi** “umumi” ...gibi¹⁶¹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da çeşitli ses olayları sonucunda kalın ünlüler incelmektedir¹⁶². Bu bakımdan Standart Azerbaycan Türkçesi ile Kars ve Iğdır Azerileri ağzı benzerlik göstermektedir. Bölge ağzında görülen bu ses olayları ve ünlülerin incelmesi şu şekildedir:

e,< a değişmesi:

h, ħ ve ğ ünsüzleri yanında bulunan a sesi, e’ye dönüşür.

¹⁵⁸ Ercilasun, Age., s. 82.

¹⁵⁹ Çağbayır, Age., s. 4448.

¹⁶⁰ Çağbayır, Age., s. 541.

¹⁶¹ Gemalmaz, Age., s. 439.

¹⁶² Doğu Grubu ağızlarında ünlü incelmesi genellikle gerileyici benzeşme yönünde görülmektedir. Heber “haber”, tane... gibi. Ve yine bu grupta “yazı dilindeki çok heceli kelime gövdeleriyle, bazı eklerin sonunda bulunan ı, i, u ünlüleri i’ ye dönüşmektedir. Oldi “oldu”, buni “bunu” ... gibi Zeynep Korkmaz, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tarihi Devirlerle Bağlantısı Üzerine”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, (s.62-69), TDK Yay., Ankara 1999.

meḥle < (Ar.) maḥalle¹⁶³

Söyütdü meḥlesinde oturram. (Söğütlü *mahallesinde* otururum.) 1/1

heyir < (Ar.) ḥayr¹⁶⁴

Baḥdı, heyir, dutacaḥ. (Baktı, *hayır* tutacak.) 16/16

ḡelb < (Ar.) ḳalb¹⁶⁵

Gendi ḡelbinde. (Kendi *kalbinde*.) 26/52

alınma kelimelerdeki ayın sesinin etkisiyle a sesi, e'ye dönüşür.

tèlim < (Ar.) tālīm¹⁶⁶

Tèlim terbiye görmemişdi. (*Talim* terbiye görmemiştik.) 22/4

eceba < (Ar.) ʿacabā¹⁶⁷

...ecaba molla bi şey padşaha dèyeceg?

(*...acaba* molla padişaha bir şey diyecek mi?) 25/59

y, r, ç, s, z ünsüzlerinin inceltici etkisiyle a sesi, e'ye dönüşür:

y: *eyah* < (ET.) aḍāk¹⁶⁸

Ne burun var, ne ḡulaḥ, ne ḡol, ne ḡılıç, ne eyah.

(Ne burun var, ne kulak, ne kol, ne kılıç, ne de *ayak*.) 1/100

r: *tekrer* < (Ar.) tekrār¹⁶⁹

Üç aydan sōra tekrer bir harp başdadı. (Üç ay sonra harp *tekrar* başladı.)

22/13

ç: *çente* < (Moğ.) çantay < cuntay¹⁷⁰

...naḥırçı kitabı, defteri ḡoydu çentesine, bèle ḡedirdi.

(...çoban kitabı, defteri *çantasına* koydu, böyle gidiyordu.) 25/18

¹⁶³ Çağbayır, *Age.*, s. 3012.

¹⁶⁴ Çağbayır, *Age.*, s. 1913.

¹⁶⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 2363.

¹⁶⁶ Develioğlu, *Age.*, s. 1030.

¹⁶⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 88.

¹⁶⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 371.

¹⁶⁹ Develioğlu, *Age.*, s. 1066.

¹⁷⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 881.

s: *esla* < (Ar.) *aşlā*¹⁷¹

...mènim iremim *esla* yalan dèmez. (Benim falım *asla* yanlış çıkmaz.) 1/81

z: *zerel* < (Ar.) *zarar*¹⁷²

*Dedi «aḫırı ġarınan kèdinin **zereli** bize toḫuyacaḫdı.»*

(Dedi «yaşlı kadınla kedinin bize *zararı* dokunacaktır.») 20/16

bazı alınma kelimelerde benzeştirme yoluyla a sesi, e' ye dönüşür.

tedevi < (Ar.) *tedavi*¹⁷³

*Dedi, «Ġilbiyelem, bu **tedevi** olmaz.»* (Dedi, «kıymetlim bu *tedavi* olmaz.»)

20/36

i < ı değişmesi:¹⁷⁴

y, r, ş ünsüzlerinin etkisiyle ı sesi i' ye dönüşür.

y ünsüzünün etkisi sonucu:

ḫeyir < (Ar.) *ḫayr*¹⁷⁵

Bu baḫdı, *ḫeyir*, bu ġavur çoḫ şey olmuş, dinnemiyeceḫi.

(Bu baktı, *ḫayır*, bu ġâvur çok şey olmuş dinemeyecek.)

r ünsüzünün etkisi sonucu:

dışeri < (ET.) < taşġaru¹⁷⁶

*Kèdiyi **dışeri** èlèdi.* (Kèdiyi *dışarı* çıkardı.) 20/25

ş ünsüzünün etkisi sonucu:

ġarşı < (ET.) *kar(ı)ş-ī*¹⁷⁷

*Derbendin gözeli **ġarşiden** baḫar.* (Derbent'in güzeli *karşıdan* bakar.) 17/7

¹⁷¹ Çaġbayır, *Age.*, s. 320.

¹⁷² Çaġbayır, *Age.*, s. 5436.

¹⁷³ Çaġbayır, *Age.*, s. 4671.

¹⁷⁴ SAT' de sözcük başındaki /ı/ sesinin ön damaksıllaşması sonucu /i/ sesine dönüştüğü görülür. *İşığ* "ışık", *irag* "ırak"... gibi. Alışık, *Agm*, s. 234.

¹⁷⁵ Çaġbayır, *Age.*, s. 1913.

¹⁷⁶ Çaġbayır, *Age.*, s. 1205.

¹⁷⁷ Çaġbayır, *Age.*, s. 2445.

ü < u değişmesi:

Mühemmed < (Ar.) Muhammed¹⁷⁸

Mühemmed desdinde eli Derbendin. (**Muhammet** elinde Derbent ili.) 17/14

1.1.6.2. Ünlü Kalınlaşması

Standart Azerbaycan Türkçesinde kelimelerin eski şekillerinin korunmasıyla ve benzeşme yoluyla ince ünlülerin kalınlaştığı görülmektedir. *Yaşıl* “yeşil”, *cavan* “civan”, *havla* “helva”... gibi¹⁷⁹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi ünlü benzeştirmelerinin etkisi sonucunda ince ünlülerin kalınlaştığı görülmektedir. Bölge ağzında görülen bu ses olayları ve ünlülerin kalınlaşması şu şekildedir:

a < e değişmesi:

baħca < (Far.) bâğçe¹⁸⁰

Ğahdı sazını eline aldı, gitdi babasının Gülşen baħcasına.

(Sazını eline aldı, kalktı, babasının Gülşen **baħçesine** gitti.) 23/31

ciğar < (Far.) ciğer¹⁸¹

Onun sesi mene ėle tesir etdi ki ciğarım az ġaldı, ağzımnan gele.

(Onun sesi baeni öyle etkiledi ki **ciğerim** az kaldı, ağzımdan gelsin.) 1/121

ı < i değişmesi:

haramı < (Ar.) ĥarāmī¹⁸²

Günnerin bir günde ġırĥ haramı vardı.

(Günlerden bir gün kırk **harami** vardı.) 16/1

tariğ < (Ar.) tāriḥ¹⁸³

Otuz beş tariğında. (Otuz beş **tarihinde**.) 22/11

¹⁷⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 3281.

¹⁷⁹ Gemalmaz, *Age.*, s. 439.

¹⁸⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 436.

¹⁸¹ Çağbayır, *Age.*, s. 813.

¹⁸² Çağbayır, *Age.*, s. 1872.

¹⁸³ Çağbayır, *Age.*, s. 4610.

o < ö değişmesi:

ğoğn < (EAT.) *göñül* < *köñ-ül*¹⁸⁴

Arvadı bi seer başdar, gızın ğoğnunu sorar.

(Hanımı bu kez başlar, kızın **gönlünü** yoklar.) 18/4

ó < ö değişmesi:

kóy < (Far.) *kūy*¹⁸⁵

At gètdi bu o ğada yetirdi ki aha bir kóye yetdī.

(At gitti bunu o zaman işte bir **köye** götürdü.) 16/30

ü < u değişmesi:

yuca < *yüce*¹⁸⁶

...ële ağaca dırmaşdım; ağac yucadı.

(...öyle ağaca tırmandım; ağaç **yücedir**.) 16/20

1.1.6.3. Ünlü Yuvarlaklaşması

Standart Azerbaycan Türkçesinde yuvarlaklaşma dudak ünsüzlerinin yanı sıra, **v** ünsüzünden önce gelen ünlülerde görülür. **Alov** “alev”, **dövre** “devre”...gibi¹⁸⁷. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da ünlü benzeştirmelerinin etkisi sonucunda düz ünlülerin yuvarlaklaştığı görülmektedir¹⁸⁸. Bölge ağzında görülen bu ses olayları ve ünlülerin yuvarlaklaşması şu şekildedir:

u, ü < ı değişmesi:

buçağ < (ET.) *bıçak*¹⁸⁹

Buçağı çığartdı, cocuğun başını kesdi.

(**Bıçağı** çıkardı, çocuğun başını kesti.) 1/65

müntüğa < (Ar.) *mıntıka*¹⁹⁰

Müntüğa galhan kimin bizim bir partımız geldiğ baba toprağımıza.

¹⁸⁴ Çağbayır, Age., s. 1750.

¹⁸⁵ Köy < koy değişmesinde, Farsça (*kūy*) tesiri bulunmamaktadır. Çünkü “y” ünsüzüne rağmen bir kalınlaşma bulunmamaktadır. Ercilasun, Age., s. 87.

¹⁸⁶ Çağbayır, Age., s. 5394.

¹⁸⁷ Gemalmaz, Age., s. 440.

¹⁸⁸ Ercilasun, Age., s. 88.

¹⁸⁹ Çağbayır, Age., s. 582.

¹⁹⁰ Çağbayır, Age., s. 3201.

(*Mıntuka* kalkar kalkmaz bizim bir kısmımız baba toprağıımıza geldik.) 11/10

ü < i değışmesi:

müsafir < (Ar.) misāfir¹⁹¹

Şahı müsafir çağırarsan. (Şahı *misafir* çağırırsın.) 12/143

Türküye “Türkiye”

Türküyeyi, vatanı gutardı yaşatdı. (*Türkiye’yi*, vatanı kurtardı, yaşattı.)

29/15

u < i değışmesi:

Yahudu < (Ar.) Yahūdī¹⁹²

Bir gün Yahudu tükandan gelir eve.

(Bir gün *Yahudi* dükkândan eve gelir.) 1/4

o < e değışmesi:

norvuz < (Far.) nev-rüz¹⁹³

Tayfam Norvuz uşağıdı. (Ailem de *Nevruz* çocuğuydu.) 16/64

u < a değışmesi:

buru+y+a

Bu saad oğun başını getirtdirim buruya.

(Bu anda onun başını *buraya* getirteyim.) 16/43

ortu+y+a

...ğılıcı çekit, goyub ortuya. (...kılıcı çekip, *ortaya* koymuş.) 7/66

1.1.6.4. Ünlü Düzleşmesi

Standart Azerbaycan Türkçesinde düzleşme olayları ya kelimelerin eski şekilleri ya da benzeştirme olayları sonucunda görülmektedir. *Mehebbet* “*muhabbet*”, *kabul*, “*kebil*”...*gibi*¹⁹⁴. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında Standart Azerbaycan Türkçesinde

¹⁹¹ Çağbayır, *Age.*, s. 3237.

¹⁹² Çağbayır, *Age.*, s. 3162.

¹⁹³ Çağbayır, *Age.*, s. 3536.

¹⁹⁴ Gemalmaz, *Age.*, s. 441.

olduğu gibi ünlü benzeştirmelerinin etkisi sonucunda yuvarlak ünlülerin düzleştiği görülmektedir¹⁹⁵. Bölge ağzında görülen bu ses olayları ve ünlülerin düzleşmesi şu şekildedir:

i < ü değişmesi:

bilbil < (Ar.) / (Far.) *bülbül*¹⁹⁶

Bahdı yazdı. Éle bilbiller ötür, éle bilbiller ötür.

(Baktı yazdı. Öyle *bülbüller* ötüyor, öyle *bülbüller* ötüyor.) 23/32

i < u değişmesi:

kèbil < (Ar.) *ķabūl*¹⁹⁷

İki bin lire de kèbil (İki bin lira da *kabul*.) 18/9

meymin < (Ar.) *maymūn*¹⁹⁸

...anca buna meymın yağına anter yağı olcaıdı da buna erideciyih.

(...ancak buna *maymun* yağına enter yağı olacak da bunları eriteceğiz.)

20/37

ı < u değişmesi:

hāvız < (Ar.) *ķavuz*¹⁹⁹

Fılan yerde hāvız, aynıdı. (Fılan yerde filan *havuz* aynıydı.)

è < ö değişmesi:

*bèyle*²⁰⁰

Aşıhlara bèyle lütfüñ hazindir. (Âşıklara *böyle* lütfün hazindir.) 23/61

èle

...èle şey olmaz. (...öyle şey olmaz.) 23/80

¹⁹⁵ Ercilasun, *Age.*, s. 90.

¹⁹⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 721.

¹⁹⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 2311.

¹⁹⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 3088.

¹⁹⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 1908.

²⁰⁰ *bèyle*, *èle* sözcüklerinde *è < ö* değişmesinde ikinci hecede bulunan “e” ünlüsünün benzeştirici ve “y” ünsüzünün daraltıcı etkisinden çok kelimelerin teşekkülü sırasında meydana gelen kaynaştırmanın rolü vardır. Ercilasun, *Age.*, s. 92.

1.1.6.5. Ünlü Daralması

Standart Azerbaycan Türkçesinde daralma olayı görülmemektedir²⁰¹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise genellikle **y** ünsüzünün inceltici etkisi sonucunda geniş ünlülerin daraldığı görülmektedir²⁰². Bu bakımdan Standart Azerbaycan Türkçesi ile Kars ve Iğdır Azerileri ağzı arasında bir farklılık söz konusudur. Bölge ağzında ünlülerin daralması şu şekildedir:

ı < a değişmesi:

tabancı < (Far.) *ṭamānçe*²⁰³

«Dur dur» diyende *èlini atdı, tabancıyı çıhartdı.*

(«Dur dur» diyince elini attı *tabancayı* çıkardı..) 16/13

i, ĩ < e değişmesi:

devĩ+ye

Devĩye minende elinde goyup, devenin üsdüne çıhıp.

(Deveye binince elini koymuş, devenin üstüne çıkmış.) 3/21

Genci+y+e < *Gence+y+e*, *Baki+y+e* < *Bakü+y+e*

Ordan gëtdik Borcuma. Tiflize. Genciye, Bakiye.

(Oradan Borcum'a, Tiflis'e, *Gence'ye, Bakü'ye* gittik) 26/44

u < o; ü < ö değişmesi:

doğdur < (Fr.) *docteur*²⁰⁴

Pēdişah emir verdi ki doğdura, «doğdur gelsin.»

(Padişah *doktora* emir verdi ki, «*doktor* gelsin.») 20/33

treğdür < (Fr.) *tracteur*²⁰⁵

...munu çeğdi ħirmennere treğdür. (...bunu harmanlara *traktör* çekti.) 15/11

²⁰¹ Gemalmaz, *Age.*, s. 442.

²⁰² Ercilasun, *Age.*, s. 92.

²⁰³ Çağbayır, *Age.*, s. 4518.

²⁰⁴ Çağbayır, *Age.*, s. 1261

²⁰⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 4895.

1.1.6.6. Ünlü Genişlemesi

Standart Azerbaycan Türkçesinde damak ünsüzlerinin ve vurgunun ünlüler üzerindeki etkisi sonucu genişleme olayı görülmektedir. **Cahan**, “*cihan*”, **mehebbet** “*muhabbet*”... gibi²⁰⁶. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi çeşitli ses olayları sonucunda dar ünlülerin genişlediği görülmektedir. Bölge ağzında görülen bu ses olayları ve ünlülerin genişlemesi şu şekildedir:

ê, e < i değişmesi:

şeh̄er

Şeh̄erden *de satarıh̄*. (**Şehirden** *de satarız*.) 19/14

h̄eç < (Far.) *hiç*²⁰⁷

Padşahın h̄eç dünya umut bi şeyi yoħumuş.

(Padişahın dünyada umudu **hiç**bir şeyi yokmuş.) 23/7

a < i değişmesi:

sağab < (Ar.) *şāhib*²⁰⁸

Iğdır köylerinde bolluca buğdalarna sağab olduħ.

(Iğdır köylerinde bolluca buğdaylarına **sahip** olduk.) 22/9

a < ı değişmesi:

ayağ+a

Ona kimin Yahudu gaħdı ayağa. (O zaman Yahudi **ayağı** kalktı.) 1/84

çaldır-ar+ıh̄ “çal-dır-ır+ız”

Toyu çaldırarıh̄... (Davul **çaldırırız**...) 18/16

o < u değişmesi:²⁰⁹

gollan- < *kullan-*²¹⁰

Onnar esgerliħyapdıġı üçün her silahın gollanmasını bildiler.

²⁰⁶ Gemalmaz, *Age.*, s. 442.

²⁰⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 1960.

²⁰⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 4019.

²⁰⁹ SAT’ de bazı kelimelerde o < u değişmesi görülmektedir. Dodağ “*dudak*”, gözel “*güzel*”... gibi. Alışık, *Agm.*, s. 235.

²¹⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 2830.

(Onlar askerlik yaptığı için bütün silahları **kullanmayı** bildiler.) 11/5

so+zu- < *su+sa-*²¹¹

Sen bunun gənina sozuyupsan? (Sen bunun kanına mı **susamışsın?**) 23/88

ö < ü değişmesi:

hörmet < (Ar.) *hürmet*²¹²

*...herkes bu hocanın arvadına **hörmet** elemeye başladı.*

(...herkes bu hocanın hanımına **hürmet** göstermeye başladı.) 25/3

1.1.7. Ünlü Düşmesi

Türlü ses etkileri altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesidir²¹³. Standart Azərbaycan Türkçesinde ile Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ünlü düşmesi sıkça görülen bir ses olayıdır. Bölge ağzında görülen ünlü düşmeleri ve sebepleri şöyledir:

orta hecenin vurgusuzluğu dolayısıyla ünlü düşmesi görülür.

èlni “el+i+n+i”

*«Dur dur» diyende **èlni** atdı, tabancıyı çıhartdı.*

(«Dur dur» diyince **elini** attı, tabancayı çıkardı.) 16/13

ğefle < (Ar.) *kāfile*²¹⁴

*Bezirğan hemen **ğefleci** başına dèdi «oğul, éyle.»*

(Bezirgân hemen **kafileci** başına «oğul, dur» dedi.) 23/50

ğolnu “kol+u+n+u”

*Getdi, **ğolnu** béle dutdu.* (Getirdi, **kolunu** böyle tuttu.) 1/94

birincisi ünlü ile biten ikincisi ünlü ile başlayan iki kelime arasında hızlı konuşma dolayısıyla meydana gelen düşmedir.

alt_ay

*Buları **alt_ay** içinde döğdük, pişdik, yığdıh.*

²¹¹ Çağbayır, Age., s. 4361.

²¹² Çağbayır, Age., s. 2021.

²¹³ Korkmaz, Age., s. 227.

²¹⁴ Çağbayır, Age., s. 2328.

(Bunları *altı ay* içinde dövdük, piçtik, yığdık.) 22/10

başğ adam

Başğ adamı salmış gabağa. (Başka adamı öne salmış.) 5/3

r, l, ünsüzleri ile biten fiillerin geniş ve şimdiki zaman çekimlerinin birinci şahıslarında zaman ekinin ünlüsü düşmektedir:

bul-l+am “bul-ur+um”

*Onu men **bullam**. (Ben onu **bulurum**.)* 25/49

gəl-l+em “gel-ir+im”

*Men gıyametde sene ne **gëllem**, ne gèderem.*

*(Ben asla sana ne **gelirim**, ne giderim.)* 1/91

çabuk konuşma dolayısıyla y ünsüzü yanında bulunan ünlüler düşmektedir:

bura+y

*Sen *ële* bizi **buray** getirennen bir dèmedin ki pedışahıdım bèle goşunum, bèle*

bèhmanım; bèle fet_çetdim; bunu dèmediz.

*(Sen öyle bizi **buraya** getirdiğinde demedin ki ben padişahım böyle ordum*

var, böyle fethedeyim demediniz.) 3/27

bazı kelimelerin ikinci ünlüleri düşmektedir:

dey < (ET.) degul < tağol²¹⁵

*Eyİ **dey**. (İyi **değil**.)* 1/14

1.1.8. Ünlü Türemesi

Ses özelliklerine ve birbirleriyle birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayıdır²¹⁶. Standart Azerbaycan Türkçesinde halk ağızlarında kelime başında ünlülerin kullanıldığı görülmektedir. **Urus** “*Rus*”, **razı** “*irazi*” ...gibi²¹⁷. Kars ve Iğdır Azerileri ağızında, çeşitli ses olaylarından dolayı kelime başında ve ortasında ünlü türemesi görülmektedir. Bölge ağızında ünlü türemesinin örnekleri şöyle görülmektedir:

²¹⁵ Çağbayır, Age., s. 1129.

²¹⁶ Korkmaz, Age., s. 229.

²¹⁷ Gemalmaz, Age., s. 442.

r ve l ile başlayan alınma kelimelerde ünlü türemesi meydana gelmektedir.

İras < (Far.) *rāst*²¹⁸

...her ne söyledise **İras** geldi. (...her ne söyledi ise **rast** geldi.) 25/28

Urusiya “Rusya”

Urusiyadan nefit getirirdim. (**Rusya’dan** petrol getirirdim.) 28/29

birincisi ünsüzle biten, ikincisi ünsüzle başlayan iki hece arasında meydana gelmektedir.

yalıñız

Onu men bullam, yalıñız mağa gırh dene ğarpız getirecehsēn.

(Onu ben bulurum, **yalnız** bana kırk tane karpuz getireceksin.) 25/49

hücüre < (Ar.) *hücre*²¹⁹

*Şağ_olu Şağ_Abbas yuğuda gördü, aylesi bir **hücürededi**, oğluynan barabar.*

(Şah oğlu şah Abbas rüyasında gördü, hanımı oğluyla beraber bir **hücrededir**.)

1/113

1.1.9. Ünlü Birleşmesi

Birincisi ünlü ile biten ikincisi ünlü ile başlayan iki kelimenin ünlülerinin kaynaşarak tek ünlü haline gelmesidir²²⁰. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

nüçün < ne için²²¹

*Pedişah dedi «ulan, **nüçün** benim evlādımın başana sen kesdin?»*

(Padişah dedi «ulan, **niçin** benim evladımın başını sen kestini?») 1/76

1.2. ÜNSÜZLER

Ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanmayla bir ünlü yardımıyla çıkarılan seslerdir²²².

²¹⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 3940.

²¹⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 2015.

²²⁰ Ercilasun, *Age.*, s. 98.

²²¹ Çağbayır, *Age.*, s. 3543.

²²² Korkmaz, *Age.*, s. 230.

1.2.1.Kars Azerileri Ağzında Kullanılan Ünsüzler

Standart Azerbaycan Türkçesinde **b, c, ç, d, f, g, ğ, ğ, h, x, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z ünsüzleri** kullanılmaktadır²²³. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise bu ünsüzler ve bunlardan farklı olarak kullanılan konsonantlar bulunmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu ünsüzler ve kullanımı şöyledir:

b: Sedalı, süreksiz çift damak ünsüzüdür²²⁴. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

biz, baba

...bizim bir partımız geldiğ baba toprağımıza.

(...bizim bir kısmımız baba toprağımıza geldik.) 11/10

c: Sedalı, süreksiz, dişeti-damak ünsüzüdür²²⁵. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

cocuk

İravana gédende ben cocuğudum; annamırdım bi şey.

(Revan'a gidince çocuktum; bir şey anlamıyordum.) 13/22

ç: Sedasız, süreksiz, dişeti-damak ünsüzüdür²²⁶. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

çoğ

Çoğ edālet bir pedişahdı. (Çok adaletli bir padişahtı.) 1/19

d: Sedalı, süreksiz, dişeti ünsüzüdür²²⁷. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

meşe+den

Gétđi, meşeden bir ağacı yondu. (Gitti, ormandan bir ağacı yonttu.) 6/8

f: Sedasız, sürekli, sızıcı, diş-dudak ünsüzüdür²²⁸. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

²²³ Yavuz Kartallıoğlu, Hüseyin Yıldırım, "Azerbaycan Türkçesi", Ahmet B. Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, (s. 171-230), Akçağ Yay., Ankara 2007.

²²⁴ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²²⁵ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²²⁶ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²²⁷ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²²⁸ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

fağat

Fağat ki gène orda bir adam var. (**Fakat** orada yine bir adam var.) 6/12

g: Sedalı, süreksiz, ön damak ünsüzüdür²²⁹. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

gel-ip

Azerbaycannan **gelip**. (Azerbaycan'dan **gelmiş**.) 14/4

ğ: Sedalı, süreksiz, ön damak ünsüzüdür²³⁰. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

ğız

Oğlumuz *filanca ağanın* **ğızını** isdiyir.

(Oğlumuz *filanca ağanın* **kızını** istiyor.) 18/2

ğ: Sedalı, sürekli, sıızıcı, art damak ünsüzüdür²³¹. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

ğavır < (Ar.) gāvur²³²

O zaman *demeñ* kin bizden **ğavıra** asger `vèrmirdik.

(O zaman demek ki bizden **ğavurlara** asker vermiyorduk.) 11/1

ğ: Sedalı, sürekli, art damak ünsüzüdür²³³. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

eşiğ

Anadan oluşunnan *yanı* evden **eşiğe** çıdığı *yohdu*.

(Anadan oluşundan beri evden **dışarı** çıktığı yoktu.) 12/9

ğ ünsüzünün kullanım şekli şöyledir:

köğ

Goduğdan *sora geşdi*, bir **köğ**e rastladı.

(Koyduktan sonra geçti, bir **köye** rastladı.) 25/23

²²⁹ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²³⁰ Özkan, Age., s. 21.

²³¹ Özkan, Age., s. 21.

²³² Çağbayır, Age., s. 1651.

²³³ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

h: Sedasız, sürekli, sızıcı, gırtlak ünsüzüdür²³⁴. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

ejderha

...bir de bir ejderha. (...üstelik bir de *ejderha*.) 12/54

h: Hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir arka damak ünsüzüdür²³⁵. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

yatah

Yatah geldi. (Yatak geldi.) 1/11

ay+lih

Bir aylıh yol gidibler. (Bir aylık yol gitmişler.) 7/23

k: Hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir ön damak ünsüzüdür²³⁶. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

kiçik, büyü

Kiçik, büyü tikeyi gulağın gadan eliyecim.

(Küçük büyük parçanı kulağın kadar yapacağım.) 7/46

h: Sızıcı, sedalı, gırtlak ünsüzüdür²³⁷. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

heremi

Bir gün bunun baş heremisi, yanı arvadı faytona mindi, hamama gètdi.

(Bir gün baş haramisi, yanı hanımı faytona bindi, hamama gitti.)

j: Sedalı, sürekli, sızıcı, diş-damak ünsüzüdür²³⁸. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

müjde

Harami başına götürdü, müjde vèrdi.

(Harami başına götürdü, müjde verdi.) 25/45

²³⁴ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²³⁵ Ercilasun, *Age.*, s. 100.

²³⁶ Ercilasun, *Age.*, s. 100.

²³⁷ Ercilasun, *Age.*, s. 100.

²³⁸ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

k: Sedasız, süreksiz, ön damak ünsüzüdür²³⁹. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

iki

*Gètdi, bir gün **iki** gün, gelmedi.* (Gitti, bir gün, **iki** gün gelmedi.) 26/4

ķ: Sedasız, süreksiz, art damak ünsüzüdür²⁴⁰. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

ķuş

*Bu **ķuş** nice ķuşdu.* (Bu **ķuş** nasıl kuştur.) 5/13

ķ: Sedalılaşma yönündeki ünsüz değişmelerinin ara merhalesi gösteren, kısmen sedalılaşarak g ünsüzüne yaklaşan ünsüzlerdir.

gid-e+ķ

*Biz de **gideķ**.* (Biz de **gidelim**.) 13/10

ķ: Süreksiz, sedasız, ön damak ünsüzüdür²⁴¹. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

*ķahda < (Far.) ked-hüdā²⁴² , **ķóy***

*Bizim bir **ķahda** vardı **ķóyde**.* (Bizim **ķóyde** bir **ķâhya** vardı.) 21/12

l: Sedalı, sürekli, dişeti ünsüzüdür²⁴³. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

Mirili “Mir Ali”

***Mirili** dèyerler.* (**Mir Ali** derler.) 14/6

ļ: Ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek, boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen ünsüzdür²⁴⁴. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

*başla-n-**ļ**-dı*

*Ġoşun yerreşdi, yemeķ pişdi; ġazannar açıldı, yemeġe **başlanıļdı**.*

(Koşun yerleşti, yemekler pişti; kazanlar açıldı, yemeġe **başlanıldı**.) 12/150

²³⁹ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁴⁰ Özkan, Age., s. 22.

²⁴¹ Ahmet Buran, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 49.

²⁴² Çaġbayır, Age., s. 2338.

²⁴³ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁴⁴ Ercilasun, Age., s. 101.

İ: İnce “i” ünsüzüdür. Kalın ünlülü kelimelerde ince telaffuz edilen “i” ünsüzüdür²⁴⁵.

silâh

Silâh da elimize gèşmèdi. (**Silah** da elimize geçmedi.) 11/4

m: Sedalı, sürekli, akıcı, çift dudak ünsüzüdür²⁴⁶. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

mesçid

Cuma **mesçidinde** gılallar namāz. (Cuma **mescidinde** kırlarlar namaz.) 17/12

n: Sedalı, sürekli, akıcı, dişeti ünsüzüdür²⁴⁷. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

o+n+nan sora

Onnan sora tekrar suyunu vèreriĥ. (**Ondan sonra** tekrar suyunu veririz.) 19/9

ñ: Ön ve arka boğumları olmak üzere iki türlü ñ ünsüzü vardır. Ön boğumlamalı ñ ünsüzü ince ünlüler yanında bulunan bir ön damak ünsüzüdür. Diğerisi ise kalın ünlüler yanında bulunan bir art damak ünsüzüdür²⁴⁸. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

molla+ñ

Eğer **mollañ** bunu buldusa mènî mars_ètdi.

(Eğer **mollan** bunu bulursa beni etti.) 25/101

baba+ñ, nene+ñ

Mirzalı babañ, neneñ, hepimiz. (Mirza Ali **baban, ninen**, hepimiz.) 26/33

ğ: Ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek, boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen ünsüzüdür²⁴⁹. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

baş+ı+ğın

Haramî başığın atıydı. (Haramî **başının** atıydı.) 25/32

p: Sedasız, süreksiz, dudak ünsüzüdür²⁵⁰. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

²⁴⁵ Sağır, *Agm.*, s. 132.

²⁴⁶ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁴⁷ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁴⁸ Ercilasun, *Age.*, s. 99.

²⁴⁹ Ercilasun, *Age.*, s. 101.

²⁵⁰ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

piriş

Piriş fabriğasında piriş çıħardar. (Pirinç fabrikasında pirinç çıkarır.) 19/13

r: Sedalı, sürekli, akıcı, dişeti ünsüzüdür²⁵¹. Bölge ağızında örnekleri şoyledir:

tekrer

*Üç aydan sōra **tekrer** bir harp başdadı.*

*(Üç aydan sonra **tekrar** bir harp başladı.)* 22/13

ř: Ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek, boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen ünsüzüdür²⁵². Bölge ağızında örnekleri şoyledir:

heç

***Heç** bi şey örtüdü topladı. (**Her** bir şeyi örttü, topladı.)* 1/11

doğ-uş-du+ø

*Kısrak da **doğurdu**, bi tay odu. (Kısrak da **doğurdu**, bir tayı oldu.)* 23/19

s: Sedasız, sürekli, sızıcı, diş ünsüzüdür²⁵³. Bölge ağızında örnekleri şoyledir:

and_{os}-sun

*«**And_{ossun}**» dēdi. («**Ant olsun**» dedi.)* 25/64

ř: Sedasız, sürekli, sızıcı, dişeti-damak ünsüzüdür²⁵⁴. Bölge ağızında örnekleri şoyledir:

üş < (ET.) üç²⁵⁵

*Bakide **üş** sene ğaldıħ. (Bakü'de **üç** yıl kaldık.)* 26/45

t: Sedasız, süreksiz, diş-dudak ünsüzüdür²⁵⁶. Bölge ağızında örnekleri şoyledir:

tabaħ

*...yeddisi günü bir **tabaħ** yemeğ_{aldı}.*

*(...yedinci gün bir **tabak** yemek aldı.)* 27/4

²⁵¹ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁵² Ercilasun, *Age.*, s. 101.

²⁵³ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁵⁴ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁵⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 5028.

²⁵⁶ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

v: Sedalı, sürekli, sızıcı, diş-damak ünsüzüdür²⁵⁷. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

vur-

Vurdu dağıtdı; aldı elinnen, çıhdı gitdi.

(**Vurdu** dağıttı; elinden aldı, çıktı, gitti.) 11/14

y: Sedalı, sürekli, akıcı, ön damak ünsüzüdür²⁵⁸. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

yêr

Yığıldılar boy, yerleşdiler bir yêre.

(Bu kez toplandılar, bir **yere** yerleştiler.) 13/12

ɣ : Akıcı, ön damak ünsüzüdür. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

êyle-

Men sende galmiyacam, şart êyliyirem.

(Ben seninle kalmıyacığım, şart **ediyorum**.) 25/5

z: Sedalı, sürekli, sızıcı, dişeti ünsüzüdür²⁵⁹. Bölge ağzında örnekleri şöyledir:

dêniz

Buraları dênizmiş. (Buralar **denizmiş**.) 14/10

1.2.2. Ünsüz Uyumu

“Ünsüzlerin, fonetik kurallar içinde patlayıcılık, sızıcılık, akıcılık-tonluluk, tonsuzluk ilişkileri doğrultusunda yan yana gelerek ses birliktelikleri oluşturmalarına ünsüz uyumu denir.” Yazı diliyle ilgili olmayıp konuşma diliyle ilgili olan ünsüz uyumu²⁶⁰

²⁵⁷ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁵⁸ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁵⁹ Hengirmen, *Türkçe Temel Dilbilgisi*, s. 66.

²⁶⁰ Volkan Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul 2008, s. 79.

Kars ve İğdır Azerileri ağzında sağlam değildir. Bölge ağzında kökte ünsüz uyumunun bozulmasına sebep olan bazı sözcüklerin kullanılmasının yanı sıra kelimelere gelen ekler de kelimenin son ses ünsüzüyle uyumsuzluk göstermektedir²⁶¹. Ünsüz uyumunun bozulduğu bazı örnekler şöyledir:

defder

*Çiğinnerde kefen, ellerde **defder**.* (Omuzlarda kefen, ellerde **defter**.) 2/66

alt+da, üst+de

*Bir kısmı **alt**da sipere yatdı, bir kısmı **üst**de.*

(Bir kısmı **altta** sipere yattı, bir kısmı **üstte**.) 20/39

taraf+da

*Gız da boyıl bu **tarafda** yatağnı salıb yatadı.*

(Kız da bu kez bu **taraf**ta yatağını sarıp yatardı.) 1/7

at+dan

*Çilpiler goan değel, at gide, **atdan** tüşdü.*

(Çalıdan çırpıdan at gidemiyor. **At**tan indi, atı oraya bıraktı.) 16/18

otur-muş+du

*Bu şah bir gün **oturmuşdu** evinde.* (Bu şah bir gün evinde **oturmuştu**.) 12/2

geç-miş+di

*Yaşı **geçmişdi** nahırçının.* (Çobanın yaşı **geçmişti**.) 25/12

1.2.3. Ünlü - Ünsüz Uyumu

Ünlü- ünsüz uyumu dilimizde ince ve kalın olmak üzere iki türleri bulunan ünsüzlerden²⁶² kalın ünsüzlerin kalın ünlülerle ince ünsüzlerinde ince ünlülerle kullanılması kuralıdır²⁶³. Kars ve İğdır Azerileri ağzında ünlü-ünsüz uyumunun muhafaza edildiği kelimelerden bazıları şöyledir:

²⁶¹ SAT’ de kelime tabanlarına gelen ekler, eklendikleri kelimenin son ses ünsüzüyle uyumsuzluk göstermektedir. *Art+di*, “*art+u*”, *birlik+de*, “*birlik+te*”, *keç-di*, “*geç-ti*”, *getmiş-di*, “*gitmiş-ti*”...gibi. Bu kullanım Kars Azerileri ağzında da sıklıkla görülen bir durumdur. A. Məsud, *Yazı (Roman, Esse, Hekayə)*, Qanun Neşriyyatı, Bakı, 2005, s. 131. Elçi, *Bayraqdar*, Qapp- Poliqraf Neşriyyatı, Bakı, 2004, s. 36, 44, 140.

²⁶² Ercilasun, *Age*., s. 104.

²⁶³ Buran, *Age*., s. 50.

ğan

*Piçağı da şimdi bu saat **ğannı** cebindèdi.*

(Bıçağı da şimdi bu an **kanyla** cebindedir.) 1/75

ğorh-ağ

*Molla da birez **ğorhağ** olur mènı kimin*

(Molla da benim gibi biraz **korkak** olur.) 6/21

kor < (Far.) kūr²⁶⁴

*Bir ayağı topalmış, bir gözü **korumuş**.*

(Bir ayağı topalmış bir gözü **körmüş**.) 3/6

koy < (Far.) kūy²⁶⁵

*Arhacı **koyun** ismidi. (Erhacı, **köyün** ismidir.) 11/1*

1.2.4. Ünlü - Ünsüz Uyumunun Bozulması

Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi²⁶⁶ Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da bazı kelimelerde ünlü-ünsüz uyumunun muhafaza edilmediği görülmektedir. Bu kelimelerin örnekleri şöyledir:

heli < (Far.) kālī²⁶⁷

*Bir açık **heli** var, onu yığacaḥsan. (Açık bir **halı** var, onu düreceksin.) 7/125*

heber < (Ar.) ḥaber²⁶⁸

*...gel sene kimnen **heber** verim. (... gel sana kimden **haber** vereyim.) 1/2*

ğismet < (Ar.) kısmet²⁶⁹

*Dünyada **ğismetimiz** beş erşin ağdı.*

(Dünyada **kismetimiz** beş arşın kefendi.) 2/59

²⁶⁴ Çağbayır, Age., s. 2790.

²⁶⁵ Çağbayır, Age., s. 2807.

²⁶⁶ SAT’ de gem “gam”, ğismet “kısmet”, heber “haber” ... gibi kelimelerde art damak ünsüzleri yanında ince ünlü bulunması nedeniyle ünlü-ünsüz uyumunun bozulduğu görülmektedir.

Gemalmaz, Age., s. 439.

²⁶⁷ Çağbayır, Age., s. 1848.

²⁶⁸ Çağbayır, Age., s. 1822.

²⁶⁹ Çağbayır, Age., s. 2637.

ğelb < (Ar.) *kalp*²⁷⁰

Bu *ğelbinden* geçirtti. (Bu *kabinden* geçirdi.) 12/69

ğefle < (Ar.) *kāfile*²⁷¹

Bezirğan hemen *ğefleci* başına dedi «oğul, *éyle*.»

(Bezirgân hemen *kāfileci* başına dedi «oğul, dur.») 23/50

1.2.5. Ünsüz Değişmeleri

1.2.5.1. Sedalılışma

“Sedasız ünsüzlerin kendi karşılıkları olan sedalılar haline gelmesidir.”²⁷² Standart Azerbaycan Türkçesinde kelime ve hece başlarında, ünlülere bir derece daha yaklaşmış olan sedalı ünsüzleri bulundurmaktan hoşlanır. Dolayısıyla SAT’ de sedasız ünsüzler sedalı şekilleriyle görülürler. *Durna* “turna”, *ğaş* “kaş”, *reng* “renk” ...²⁷³ gibi. Bölge ağzında sedasız ünsüzler şu şekilde sedalılışmaktadır:

ğ < *k* değişmesi:²⁷⁴

ğarpız

...yalıñız mağa *ğırh* dene *ğarpız* getireceñsēn.

(...yalnız bana kırk tane *karpuz* getireceksin.) 25-49

g < *k* değişmesi:

gendī < (ET.) *kendü*²⁷⁵

Çünkü o *gendīsi* dolup *gendīsi* çıhacağ.

(Çünkü o *kendisi* dolup *kendisi* çıkacak.) 12/65

esgi < (ET.) *eski* < esmek < es²⁷⁶

...*esgi* zamanların padişahları varımış.

(...*eski* zamanların padişahları varmış.) 7/2

²⁷⁰ Çağbayır, Age., s. 2363.

²⁷¹ Çağbayır, Age., s. 2328.

²⁷² Ercilasun, Age., s. 106.

²⁷³ Gemalmaz, Age., s. 448.

²⁷⁴ SAT’ de *ğ* < *k* değişmesi görülmektedir. *Ğal-* < *kal-* ...gibi. Alışık, Agm., s. 235.

²⁷⁵ Çağbayır, Age., s. 2544.

²⁷⁶ Çağbayır, Age., s. 1485.

ç < c değişmesi:*beħci**Sabānan beħciler gētdi; pēdişağa **ħeber** verdi.**(Sabahleyin **bekçiler** gitti; padişaha **haber** verdiler.) 20/31***d < t değişmesi:**²⁷⁷*dezğah**Bu bu ğaden dēmi **dezğahınan** geldi.**(Bu, bu kadar demirle **tezğâhla** geldi.) 7/151***z < s değişmesi:***herkez****Herkez** ektiğini biçer. (**Herkes** ektiğini biçer.) 2/46**mizēvir < (Ar.) müsāfir²⁷⁸**Bi **mizēvir** geldi. (Bir **misafir** geldi.) 26/20***v < f değişmesi:***sever < (Ar.) sefer²⁷⁹**Èligil bu **sever** bizi devēnen götdüler, geldiler.**(Aligil bu **sefer** bizi deveyle götürdüler, geldiler.) 13/10***b < p değişmesi:**²⁸⁰*ol-ub**Ġarğolub, durmasın gelsin. (Dalıp, durmasın, gelsin.) 26/14***1.2.5.2. Sedasızlaşma**

Sedalı ünsüzlerin kendi karşılıkları durumunda bulunan sedasız ünsüzlere dönüşmeleridir²⁸¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde genellikle hece sonlarında sedasız

²⁷⁷ E. Tü. Sözbaşı /t-/ leri kimi örneklerde, SAT' de /d-/ li okunmaktadır. *Duz* "tuz"... gibi." Alışık, *Agm.*, s. 236.

²⁷⁸ Çağbayır, *Age.*, s. 3327.

²⁷⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 4116.

²⁸⁰ b sesinin sedalılaştığı görülmektedir. *Poz-* "boz-"... vb. Alışık, *Agm.*, s. 235.

²⁸¹ Ercilasun, *Age.*, s. 109.

ünsüzler korunmuştur²⁸². Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da sedalı ünsüzlerin sedasızlaştığı görülmektedir. Bölge ağzında bu ses olayının örnekleri şu şekilde görülmektedir:

f < v değişmesi:

ğefe < (Ar.) kaḫve²⁸³

Ḥorasanda, ğefede, orda burada gezdiler, dolandılar...

(Horasan'da, **kaḫvede**, orada burada gezdiler, dolaştılar...) 1/125

p < b değişmesi:

pıçağ

Ğız ğaldırdı, pıçağın yeri belidi. (Kız kaldırdı **bıçağın** yeri belliydi.) 1/154

pasdon

Ayağı da biraz pasdonnan yürüyür. (Ayağı biraz **bastonla** yürüyor.) 26/34

1.2.5.3.Süreklileşme

Süreklileşme, süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzler haline gelmesidir²⁸⁴. Sürekli ünsüzler kendi aralarında sızıcı ve akıcı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır Bu ses olayı Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şöyle görülmektedir.

Sızıcılaşma:

Standart Azerbaycan Türkçesinde kelime ve hece sonlarında sızıcı ünsüzleri bulundurma özelliği görülmektedir. **Bilex** “*bilek*”, **göy** “*gök*”²⁸⁵... gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da bu ses olayı sıklıkla görülmektedir.

ḡ < k değişmesi:²⁸⁶

aşıḡ

Mènim adıma Aşıḡ Eli diyeller. (Benim adıma **Âşık** Ali derler.) 1/1

ḡ < k değişmesi:

ye-meḡ, çöreḡ

²⁸² Gemalmaz, Age., s. 450.

²⁸³ Çağbayır, Age., s. 2338.

²⁸⁴ Ercilasun, Age., s. 111.

²⁸⁵ Gemalmaz, Age., s.452.

²⁸⁶ SAT’ de ḡ < k yönünde değişme görülmektedir. *oḡu* “*oku*”... gibi. Alışık, Agm., s. 235.

*Dejr «bunnara **yemeħ** verin, çay **çöreħ** verin.»*

(Diyor ki «bunlara **yemek verin, çay **çörek** verin.»)** 3/12

üzüħ

*Bunnar üçü de **üzüħlerini** çıhardıblar, göyublar ortada bir daşın altına.*

*(Bunların üçü de **yüzüklerini** çıkarmışlar orada bir taşın altına koymuşlar.)*

7/31

ğ < k değişmesi:

fabriğā

*Piriş **fabriğasında** piriş çıhardar. (Pirinç **fabrikasında** pirinç çıkarırlar.)*

19/13

Ağüzüm “Aķüzüm”

*Bu Böyüğ **Ağüzümde** dururdum. (Bu büyük **Aķüzüm’ de** kalıyordum.)*

28/20

ğ < k değişmesi:

ağıl < (Ar.) ‘akl’²⁸⁷

*...mennen bir **ağıl** örgene. (...benden bir **akıl** öğrenen.)* 12/38

torpağ

*Hansı **torpağ** olu, bütin arıya arıya gèdir.*

*(Hangi **toprak** olursa olsun araya araya gidiyor.)* 1/56

ş < ç değişmesi:

ğılış

*Dēnen ki yoh, derben yeter bi **ğılışda**.*

*(De ki hayır, bir **kılınç** darben yeterli.)* 7/53

sağdış

*Baharsan ki oğlanın **sağdış** solducu gètdi, gızın ayakgabısını çalar.*

*(Bakarsın ki oğlanın **sağdıç** solducu gitti, kızın ayakkabısını çalıyor.)* 8/21

²⁸⁷ Çağbayır, Age., s. 168.

j < c değişmesi:

mejburu < (Ar.) mecbūrī

Mejburu gétđi, *heberīni* vėrdi padişağa.

(*Mecburi* gitti, haberi padişaha verdi.) 12/12

v < b değişmesi:²⁸⁸

savā < (Ar.) şabāh²⁸⁹

Savāsı gėlir. (*sabahı* geliyor.) 10/25

f < p değişmesi:

öf-

Yumuldu, molların ayağınnan *öfdü*. (Eğildi molların ayağını *öptü*.) 25/42

tof

Ona *tof* deydi. (Ona *top* değdi.) 26/39

Akıcılaşma:

Standart Azerbaycan Türkçesinde, yapısında gizli ünsüz bulunduran kelimelerde benzeşme sonucu **b** ünsüzünün **m**’ ye dönüştüğü görölmektedir²⁹⁰. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise **m** < **b** değişiminin yanı sıra birçok ünsüzün akıcılaştığı görölmektedir. Bu ünsüzler ve örnekleri şöyledir:

m < b değişmesi:

min-

Salannan sorasına *mindirdi* anasını ata.

(Saldıktan sonra annesini ata *bindirdi*.) 1/105

min

Min lire başdih verdih. (*Bin* lira başlık verdik.) 5/1

²⁸⁸“Terekeme ağzı Kıpçak lehçeleriyle ilişkilendirilebilecek bazı fonetik biçimler barındırmaktadır. Savağ “sabah”, gėdifdi “gitmiş”...gibi.” Terekeme ağzında görölen bu benzerlik, Kars Azerileri ağzında da hissedilmektedir. Muharrem Daşdemir, “Terekeme/Karapapak Ağızlarındaki İkili Biçimler ve Bunların Etnik Kökenle İlişkisi”, [Bildiri] *II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, (Mayıs 2009), Kars.

²⁸⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 3993.

²⁹⁰ Gemalmaz, *Age.*, s. 451.

y < g değişmesi:*böyün**...vèzir, men **böyün** gèdecem H̄orasana.**(...vezir, ben **bugün** Horasan'a gideceğim.) 1/114***y < k değişmesi:***feley < (Ar.) felek²⁹¹****Feley** harāb edir Abadanları. (**Felek** harap ediyor mamureleri.) 2/61**göy < (ET.) kök²⁹²****Göy**üzünü aldı bulut. (**Gökyüzünü** aldı bulut.) 24/9***y < d değişmesi:***teybir < (Ar.) tedbîr²⁹³**Dedi «hêş, buna bir **teybir**.» (Dedi «hêş, buna bir **teybir**.») 7/152***1.2.5.4.Süreksizleşme**

Sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzlere dönüşmesine süreksizlik denir²⁹⁴. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu ses olayı şöyle görülmektedir:

p < f değişmesi:*pilen**Deyib «**pilen** yerdedi.» (Demiş «**filan** yerdedir.») 7/67***b < v değişmesi:***bafat**En sonunda da Atatürk **bafat** etti. (En sonunda Atatürk **vefat** etti.) 28/18***ç < ş değişmesi:***yahçı < (ET.) yahşi²⁹⁵**Dediiz ki bu et **yahçı**, bu da it eti dàdır.*

²⁹¹ Çağbayır, Age., s. 1556.

²⁹² Çağbayır, Age., s. 1740.

²⁹³ Çağbayır, Age., s. 4671.

²⁹⁴ Ercilasun, Age., s. 117.

²⁹⁵ Çağbayır, Age., s. 5161.

(Dediniz ki bu et *iyi*, ama bu da it eti tadıyor.) 3/25

1.2.5.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

h ünsüzü ile ilgili değişmeler:

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında “**h**” ünsüzü genellikle bir art damak ünsüzü olan “**ğ**” sesine dönüşmektedir²⁹⁶.

Meğemmed

Meğemmed goymadı. (*Muhammet* koymadı.) 12/98

imtiğān < (Ar.) imtiḥān²⁹⁷

Seniñ hocayla mēnim hoca imtiğāna gēlir.

(Senin hocanla benim hocam *imtihan* olmak için geliyor.) 25/96

ğ-y değişmesi:

bay < (Far.) bāğ²⁹⁸

Bayığa bir ğargış, bir ğoca ğarının ğargışı keçib.

(*Bağına* bir kargış, bir koca kadının kargışı geçmiş.) 7/12

ñ ünsüzü ile ilgili değişmeler:

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında “**ñ**” ünsüzü genellikle “**ğ ve y**” ünsüzlerine dönüşme yönünde temayül göstermektedir²⁹⁹.

sağ+ı+y+a “sağ-ı+ñ+a”, *sol+u+y+a* “sol+u+ñ+a”

‘Bahdın daş olacaḥsan; sağıya, soluya baḥmıyacaḥsan.

(Bakarsan taş olacaksın; *sağına, soluna* bakmayacaksın.) 7/121

seğ+e “sañ+a”

Seğe hiş bi şey olmaz. (Sana hiçbir şey olmaz.) 1/84

n - m değişmesi:

indi < şu+imdi³⁰⁰

²⁹⁶ Ercilasun, Age., s. 118.

²⁹⁷ Çağbayır, Age., s. 2165.

²⁹⁸ Develioğlu, Age., s.64.

²⁹⁹ Ercilasun, Age., s. 119.

³⁰⁰ Çağbayır, Age., s. 4485.

...**indi** ki bēledi, durun men size bir sōħbet ēyliyecem.

(...**şimdi** ki böyle ise, durun ben size bir hikâye anlatayım.) 1/141

İsdambul

Bunnar yetişdiler İsdambula. (Bunlar *İstanbul'a* ulaşılar.) 12/100

1.2.6. Ünsüz Benzeştirmeleri

Ünsüz benzeşmesi, bir ünsüzün kendisine komşu olan veya olmayan herhangi bir ünsüze tesir ederek, onu çeşitli yönlerden, tamamen veya kısmen kendisine benzeştirmesidir³⁰¹. Standart Azerbaycan Türkçesine, halk ağızlarından geçmiş olan benzeşme olayı ağızlarda sıklıkla görülmektedir³⁰². Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da sıklıkla karşılaştığımız ünsüz benzeşmeleri tam ve yarı benzeşme olmak üzere olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Bölge ağzında görülen ünsüz benzeşmeleri şöyledir.

nn < nl benzeşmesi:

N ile biten isim ve fiil kök ve gövdelerinden sonra *l* ile başlayan ekler geldiği zaman eklerin başındaki *l* ünsüzü *n'* ye dönüşür³⁰³. Bölge ağzında **nn < nl** benzeşmesinin örnekleri şöyle görülmektedir:

gan+nl

Ğannı bıçağı da göydu gızın cebine.

(*Kanlı* bıçağı da kızın cebine koydu.) 1/65

ön+nüh

Orda gabağına bir önnüh bağlyıb. (Orada önüne bir *önlük* bağlamış.) 7/35

nn < nd benzeşmesi:

N ile biten isim ve fiil kök ve gövdelerinden sonra *d* ile başlayan ekler geldiği zaman eklerin başındaki *d* ünsüzü *n'* ye dönüşür³⁰⁴. Bölge ağzında **nn < nd** benzeşmesinin örnekleri şöyle görülmektedir:

Horasan+nan

Horasannan gayıdırdı. (*Horasandan* dönüyordu.) 1/99

³⁰¹ Buran, Age., s. 50.

³⁰² Ercilasun, Age., s. 125.

³⁰³ Ercilasun, Age., s. 125.

³⁰⁴ Ercilasun, Age., s. 126.

başğa+sı+n+nan

...*başğasinnan* alıfdın? (...*başkasından* mı almıştın?) 3/33

mn < ml benzeşmesi:

M ünsüzünün kendisinden sonra gelen **l** ünsüzünü **n**' ye dönüşmesidir³⁰⁵. Bölge ağzında **mn < ml** benzeşmesinin örnekleri şöyle görülmektedir:

tilisim+ner

Áyıldı ki bütün *tilisimner* sındı. (Uyandı ki bütün *tulsımlar* bitti.) 7/135

hamam+nan+sın

Hamamnansın, yayhansın . (*Hamamlansın*, yıkansın.) 12/136

mn < md benzeşmesi:

M ünsüzünün kendisinden sonra gelen **d** ünsüzünü **n**' ye dönüşmesidir³⁰⁶. Bölge ağzında **mn < md** benzeşmesinin örnekleri şöyle görülmektedir.

üzüm+nen

...oradan gelen *üzümnen* getirmişem.

(...oradan gelen *üzümden* getirmişim.) 3/37

dedem+nen

Bële *dedemnen* izinsiz niye gelip düşüpler ki fağır fığaranın hakkı yeyilsin?

(Böyle *dedemden* izinsiz gelip konaklamışlar neden fakir fukaranın hakkı yenilsin?) 23/76

ll < rl benzeşmesi:

Bölge ağzında **ll < rl** benzeşmesi genellikle geniş zaman ve şimdiki zaman çekimlerinin üçüncü çokluk şahıslarda görülmektedir³⁰⁷. Bölge ağzında **ll < rl** benzeşmesinin örnekleri şöyle görülmektedir:

döğ-ül+ler “döğ-üyor+lar”

...*bunnarı döğüller*. (...bunları *dövüyorlar*.) 12/90

³⁰⁵ Ercilasun, Age., s. 126.

³⁰⁶ Ercilasun, Age., s. 127.

³⁰⁷ Ercilasun, Age., s. 127.

at-al-lar “at-ar+lar”

...belkem bunar zehir *atallar* içine bizim esger yesin ki esger fana olsun.

(...belki bunlar bizim askerler yesin zehirlensin diye yemeğin içine zehir *atar-lar*.) 28/9

rl < rr benzeşmesi:

Bölge ağzında **rl < rr** benzeşmesi genellikle geniş zaman ve şimdiki zaman çekimlerinin üçüncü çokluk şahıslarda görülmektedir³⁰⁸. Bölge ağzında **rl < rr** benzeşmesinin örnekleri şöyle görülmektedir:

mezar+rığ

...valla, bir zamanında buru *mezarrığıdı*, oradan gelen üzümnen getirmişem.

(...vallahi, bir zamanlar burası *mezarlıktı*, orada gelen üzümnden getirmişim.)

3/36

şeker+ri-me

Bey bağına elma düzerler, *şekerrime* düzerler.

(Bey bağına elma dizerler, *şekerleme* dizerler.) 8/17

ss < ls benzeşmesi:

Bölge ağzında **l** ile biten fiillerin emir çekimlerinin üçüncü şahıslarıyla şart çekimlerinde görülen bir ses olayıdır³⁰⁹. Bölge ağzında **ss < ls** benzeşmesinin örnekleri şöyle görülmektedir:

os-sun

Bu *gétmeñde ossun*, gel sene kimnen *heber vèrim*, Yahududan.

(Bu gitmekte *olsun*, gel sana kimden bahsedeyim, Yahudiden.) 1/21

ges-sin

Dedi «*gèdin*, *filen kesi çağırın gessin*.»

(Dedi «gidin, filankesi çağırın *gelsin*.») 3/32

1.2.6.1. Süreksizleşme Yönündeki Benzeştirmeler

³⁰⁸ Ercilasun, Age., s. 127.

³⁰⁹ Ercilasun, Age., s. 128.

tl < td benzeşmesi:³¹⁰

l ile başlayan eklerin *t* ile biten kelimelerden sonra **d < l** değişimine uğramasıdır³¹¹.

Bölge ağzında bu benzeşmenin örnekleri şöyle görülmektedir:

zehmet+der

*Çekdiğimiz **zehmetder** ğalar dünyada.*

(Çektiğimiz **zahmetler** dünyada kalır.) 2/60

bereket+di

*Deyir «**bereketdi** osun.» (Diyor ki «**bereketli** olsun.)) 10/8*

şd < şl benzeşmesi:

l ile başlayan eklerin *ş* ile biten kelimelerden sonra **d < l** değişimine uğramasıdır³¹². Bölge ağzında bu benzeşmenin örnekleri şöyle görülmektedir:

daş+dar

*...benim derdim dağlar **daşdar** barabarıdı.*

(...benim derdim dağlar **taşlar** kadardır.) 27/13

borş+du

*Bu ğırĥ tācirin vardātını, emlākini hesab etdiler, ödemedi; **borşdu** ğaldılar.*

(Bu kırk tüccarın varlığını, emlakini hesapladılar, borcu ödemedi; **borçlu** kaldılar.) 12/166

zl < zd benzeşmesi:

l ile başlayan eklerin *z* ile biten kelimelerden sonra **d < l** değişimine uğramasıdır³¹³. Bölge ağzında bu benzeşmenin örnekleri şöyle görülmektedir:

öküz+der

*Onnan sora **öküzderimži** ğoşuf dönderèriĥ.*

(Daha sonra **öküzlerimizi** koşup döndeririz.) 4/2

³¹⁰ Terekem ağzında diş/diş-diş eti (c, ç, s, z, ş, j, t, d) katı ünsüzlerinin komşuluğunda bulunan [l] sesleri [d] ünsüzüne dönüşür. Bu olay belli şartlarda [l] sesini [d] ya da [t] yapan Kazakça, Kırgızca ve Başkurtçaya benzemektedir. Bu değişim, Anadolu'da sadece Terekeme ve Azerilerde (Azerilerinki Terekeme ağzının etkisiyle olsa gerek.) görülür. Daşdemir, *Agm.*, s. 13.

³¹¹ Ercilasun, *Age.*, s. 128.

³¹² Ercilasun, *Age.*, s. 128.

³¹³ Ercilasun, *Age.*, s. 129.

gız+dar

Ayrı ayrı gızdarın çadırlarını gürdü.

(Ayrı ayrı kızların çadırlarını kurdu.) 7/143

sd < sl benzeşmesi:

l ile başlayan eklerin *s* ile biten kelimelerden sonra **d < l** değişimine uğramasıdır³¹⁴. Bölge ağzında bu benzeşmenin örnekleri şöyle görülmektedir:

bes+der

Bosdançı şamama besder. (Bostancı şamama besler.) 24/11

çd < çl benzeşmesi:

l ile başlayan eklerin *ç* ile biten kelimelerden sonra **d < l** değişimine uğramasıdır³¹⁵. Bölge ağzında bu benzeşmenin örnekleri şöyle görülmektedir:

saç+dar

Saçdariñ ne güzel daramış mahım. (Saçlarını ne güzel taramış mahım.)

23/168

iç+der

...ama içderinde bi ğarpız varıdı, ğırh ğarpızın hamısından böyüg jdi.

(...ama içlerinde bir karpuz vardı, kırk karpuzun hepsinden büyüktü.) 25/75

1.2.6.2. Diğer Benzeştirmeler

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen diğer benzeşmelerde şöyledir:

mb < nb benzeşmesi:

İsdambul

Bunnar yetişdiler İsdambula. (Bunlar İstanbul'a ulaşılar.) 12/100

mm < hm benzeşmesi:

Memmed

Gel seğе neden heber veriyim. Memmedden.

(Gel sana kimden haber vereyim. Mehmetten.) 7/36

³¹⁴ Ercilasun, Age., s. 129.

³¹⁵ Ercilasun, Age., s. 129.

zz < zl benzeşmesi:

Duzzuca “Tuzluca”

Dediler ki valla esger yenipdi dadağ, Duzzucaya.

(Dediler ki vallahi asker şimdiye kadar *Tuzluca’ya* inmiştir.) 13/7

zz < zd benzeşmesi:

tez+zen < *tez+den*

Ta tezzen girdim men sèjn gucağına.

(Ta *tezden* senin kucağına girdim.) 16/50

ll < ld benzeşmesi:

ol+lu < *ol+du*

Yazığ_ollu saña Āşığ Elesger. (Yazık *oldu* sana Āşık Ali Asker.) 2/67

yy < yl benzeşmesi

köy+yyü < *köy+lü*

İşde memurlar, memşeherriler, köyyüler alar yeğer.

(İşte memurlar, hemşeriler, *köylüler* de alır yer.) 19/14

1.2.7. Aykırılma

“Kelimedeki benzer seslerin zaman içinde birbirlerini itmesi hadisesidir.”³¹⁶

Standart Azerbaycan Türkçesinde aykırılma halk ağızlarından geçmiş nadir olarak görülen bir olaydır³¹⁷. Kars ve Iğdır Azerileri ağızında da sıkça görülmeyen bu ses olayının örnekleri şöyledir:

l < r

saral-

...ğızın irengi saraldı. (...kızın rengi *sarardı.*) 7/49

tekral

O zaman bir daha tekral geldiğ. (O zaman bir daha *tekrar* geldik.) 11/7

p < f:

³¹⁶ Coşkun, Age., s. 56.

³¹⁷ Gemalmaz, Age., s. 456.

potürəf

Artıḡ bir adam potürəfi, şekili yaptı.

(Artık bir adam *fotoğrafi*, şekli yaptı.) 6/9

1.2.8. Ünsüz İkizleşmesi

“İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukla boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayıdır.”³¹⁸ Standart Azerbaycan Türkçesinde ünsüz ikizleşmesinin *sekgiz*, “*sekiz*”, *yetdi* “*yedi*”, *niyyet* “*niyet*”³¹⁹... gibi sözcüklerde örnekleri görülmektedir. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında sıkça görülen bu ses olayının örnekleri şöyledir.

ğ-g ikizleşmesi:

seggiz < (ET.) *sekkiz*³²⁰, *doğğuz* < (ET.) *toküz*³²¹

Seggiz ğatdı, *doğğuz* ğatdı gene bir saray.

(Yine *sekkiz* katlı, *dokuz* katlı bir saray.) 7/70

l ikizleşmesi:

yol+lu

Ğafil gönül, bu ne yollu, dutup sen?

(Gafil gönül bu ne *yolu* tutmuşsun?) 2/49

m ikizleşmesi:

hammı “hamı”

O ğebrisdannıḡdan geşdin ki hammısı daşdı, onnan hammısı adamdı

ğahacaḡ.

(O kabristanlıktan geçtin ki *hepsi* daştı, aslında onların *hepsi* insandı; onlar kalkacak.) 7/129

p ikizleşmesi:

³¹⁸ Korkmaz, Age., s. 231.

³¹⁹ Gemalmaz, Age., s. 456.

³²⁰ Çağbayır, Age., s. 4125.

³²¹ Çağbayır, Age., s. 1263.

köppeğ+olu

Dedi «vay **köppeğolu**, mənı öldürecek burda.»

(Dedi «vay **köpek oğlu**, beni burada öldürecek») 16/21

ş ikizleşmesi:

aşşıh

...esgi damın yerinde uşaqlar **aşşıh** oynuyur.

(...eski evin yerinde çocuklar **aşık** oynuyor.) 12/131

1.2.9. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

“Yalnız şeddeli Arapça alıntı sözlerde, kelimelerin iç ses ünsüzlerindeki aslî ikizliğin tekleşme yoluyla kaybolmasıdır.”³²² Standart Azerbaycan Türkçesinde ünsüz tekleşmesi karşılaşılmayan bir olaydır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında, sıklıkla görülmeyen bu ses olayının örnekleri şöyledir.

güle < (Far.) gulüle, gülle³²³

Ger_{al} kaçanda dälımızca **güle** yağdı.

(Geriye kaçınca arkamızdan **gülle** yağdı.) 13/14

müdet < (Ar.) müddet³²⁴

Bir **müdet** başdadı oħumağa. (Bir **müddet** okumaya başladı.) 25/13

2.1.2.10. Ünsüz Düşmesi

Seslerin birbiriyle münasebeti sırasında gramer birliğinin bünyesindeki bir ünsüzün düşmesidir³²⁵. Standart Azerbaycan Türkçesinde akıcı ve sızıcı ünsüzlerin düşmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. **il** “yıl”, **üz** “yüz”, **ürek** “yürek”³²⁶...gibi. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da ünsüz düşmesi sıklıkla görülen bir ses olayıdır ve örnekleri şöyledir:

r düşmesi:

dèmi < (ET.) temir³²⁷

³²² Korkmaz, Age., s. 231.

³²³ Çağbayır, Age., s. 1797

³²⁴ Çağbayır, Age., s. 3347

³²⁵ Ergin, Age., s. 50.

³²⁶ Gemalmaz, Age., s. 454.

³²⁷ Çağbayır, Age., s. 1144

*Bu bu ğaden **demi** tezgâhınan geldi.* (Bu bu kadar **demirle** tezgâhla geldi.)

7/151

bi şey

***Bi** şey alalar, yani para filan **bi** şey alalar.*

(**Bir** şey alırlar, yani para filan **bir** şey alırlar). 8/23

y düşmesi:

üz

Üz dönderdi ğilbe terefine. (Kıble tarafına **yüz** çevirdi.) 1/17

üreğim

*Sen meğe bir ğap ayran ğâyır. Gönder men içim, **üreğim** yanır.*

(Sen bana bir kap ayran hazırla gönder, ben içeyim, **yüreğim** yanıyor.) 7/44

ğ düşmesi:

olum

*Dedi «**olum**, bizi Allah ğonağı eliyyersen mi? Eli yolunda.»*

(Dedi «**oğlum**, bizi Ali hakkı için tanrı misafiri eder misin?») 1/129

ıdır < İĝdir

*Bu **ıdır** toprağı* (Bu **İĝdir** toprağı) 14/38

h düşmesi:

niká < (Ar.) nikāh³²⁸

*Şaĝolu Şaĝ Abbas bunu **niká** eyledi.*

(Şah oĝlu Şah Abbas buna **nikâh** kıydı.) 1/61

iş < (Far.) hīç³²⁹

*Mehemmed silkinib çıhıb; **iş bi** şeyi yoĝ.*

(Muhammet silkinip çıkmış; **hiçbir** şeyi yok.) 7/57

³²⁸ Çaĝbayır, Age., s. 3547.

³²⁹ Çaĝbayır, Age., s. 1960.

l düşmesi:

bêki < (Ar.) *bel+* (Far.) *ki*³³⁰

...*ğardaş burda mènim devem* *itip, bêki* *göresiğiz.*

(...kardeş burada benim devem kaybolmuş, **belki** görmüşsünüzdür.) 3/8

n düşmesi:

geş < (ET.) *kenç*³³¹

...*geş, gız burda yatır.* (...**genç** kız burada yatıyor.) 1/30

sora, bular

Sora *Urus buların* *mülkünü kesdi ğapadı.*

(*Sonra* Ruslar **bunların** mülkünü kesti, kapattı.) 14/44

ñ düşmesi:

maq

Maq *dediiz ki bu adam pedşah oğlu değıl, bir aşbaz oğludu.*

(*Bana* dediniz ki bu adam bir padişah oğlu değıl, aşçıbaşı oğludur.) 3/25

g düşmesi:

su *etir-ib* “su *getir-ip*”

...*günde altı ayah, yeddi ayah, gecede su* *etirib* *onnarı suvarırdı.*

(...gece gündüz altı kez yedi kez, **su getirip** onları sulardı.) 28/26

v düşmesi:

bu *ede* < bu (Ar.) *va* *de*³³²

...*söz vahdına bu* *ede* *ğarannıñ düşen sıralardı.*

(...söz vaktinde **bu saatlerde** karanlık çöktüğü zamanlardı.) 25/57

t düşmesi:

desmal < (Far.) *dest-māl*³³³

³³⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 541.

³³¹ Çağbayır, *Age.*, s. 1679.

³³² Çağbayır, *Age.*, s. 5079.

³³³ Çağbayır, *Age.*, s. 2360.

Bunu **desmala** bağladı. Göydu orda, çıldı geldi.

(Bunu **mendile** bağladı. Orada bıraktı, çıktı, geldi.) 1/97

ğ düşmesi:

ğal- < kalk-

Sarı dev **ğaldı** havaya. (Sarı dev havaya **kalktı**.) 7/109

1.2.11. Ünsüz Türemesi

Kelimenin ön, iç ve son seslerinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesidir³³⁴. Standart Azerbaycan Türkçesinde **hör** “ör”, **havlu** “avlu”, **havya** “ay-va”³³⁵ ...gibi sözcüklerde “h” sesinin türediği görülmektedir. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da görülen bu ses olayının örnekleri şöyledir:

y türemesi:³³⁶

yendi

Bële diyende harami başı gaşdı o andan fırlandı geldi, **yendi** içəriye.

(Böyle söyleyince harami başı kaçtı o anda koştu, geldi, **indi** içeriye.) 25/77

r türemesi:

partda-

Deyince hemen bu **partladı**. (Diyince bu hemen **patladı**.) 12/71

n türemesi:

gibin < (ET.) kipi³³⁷

³³⁴ Korkmaz, Age., s. 231.

³³⁵ Gemalmaz, Age., s. 454.

³³⁶ Yırak < ırak, yiğit < iğit, üzüm < yüzüm-, yendir- < indir-, ... gibi ilk hecelerinde ünsüz türemesi görülen sözcüklerin ilk hece ünlüleri “dar-düz” ünlüleridir. Bu ünlüler ile “y” ünsüzü birbirine çok yakın seslerdir. Yani i/i ile başlayan bir kelimede “y-” ünsüzü türeyebildiği gibi; “y-“ ile başlayan bir kelimenin kök ünlüsü i/i seslerinden birisi ise, baştaki ünsüz düşebilir de. Lehçelere bakıldığında Türkiye Türkçesi kelime başı “y-“ sesleri, “y-, c-, ç-, j-, d-, z-, s-, sesleriyle karşılanmaktadır. Bu lehçelerde “cüzüm/jüzüm olarak da tespit edilen kelimenin başında bir “c” ünsüzünün düşmesi imkânsızdır. O halde bu tür kelimelerin başında bir ünsüz eskiden beri vardır. Oğuz lehçelerinde “y-“, Kırgızcada “c-“, Kazakçada “j-“ sesine dönüşmüştür. Daha sonra Oğuz lehçelerinde bu tür kelimelerde bazen bir “y-“ düşmesi olmuştur. Bir dar-düz ünlüden önceki bu “y-“ düşmesi olayı Azerbaycan diyalektiğinde karakteristik vasıf kazanmıştır. Gürer Gülsevin “Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar(3): “üzüm/yüzüm; öllük/höllük türeme mi düşme mi?” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C:V, S. 2, İzmir 2005, s. 207–213.

³³⁷ Çağbayır, Age., s. 1715.

*Sevete vār olup gül **gibin** açma.* (Servete kanıp gül **gibi** açma.) 2/51

m türemesi:

kerem < (AR.) kerre³³⁸

*Bi **kerem** munu verdi ğamçıye.* (Bir **kez** bunu kamçıladı.) 21/16

1.2.12. Yer Değiştirme

Bir gramer birliğinde yan yana gelen iki sesin yer değiştirmesidir³³⁹. SAT’ de görülen bir ses olayıdır. ***Torpağ** “toprak”, çılpağ “çıplak”, sürfe “sofra”, öskür “öksür”...* gibi örnekleri görülmektedir³⁴⁰. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da görülen bu ses olayının örnekleri şöyledir:

gebl < (Ar.) kalb³⁴¹

Ğeblinde** dèdi.* (Kalbinden*** geçirdi.) 1/10

gilbe < (Ar.) kıble³⁴²

*Üz dönderdi **gilbe** terefine.* (***Kible*** tarafına yüz çevirdi.) 1/17

torpağ < toprak³⁴³

*Her terefi İran **torpağıdı**, Tūrĥ **torpagıdı**.*

(Her tarafı İran **toprağı idi**, Türk **toprağı idi**.) 1/55

Arğı < Ağrı

*Sora **Arğı** isyanı oldu.* (Sonra **Ağrı** isyanı oldu.) 11/7

1.2.13. Hece Kaynaşması

“Hece kaynaşması, aşınmaya ve düşmeye elverişli ünsüzlerin, yanlarındaki ünlülerle birlikte düşerek kelime içindeki hece sayısını azaltmaları demektir.”³⁴⁴ Halk ağızlarından ***apar** “alıp var”, ellüş “elli üç”...* gibi kelimelerin Standart Azerbaycan

³³⁸ Çağbayır, Age., s. 2557.

³³⁹ Ergin, Age., s. 52.

³⁴⁰ Alışık, Agm., s. 237.

³⁴¹ Çağbayır, Age., s. 2363.

³⁴² Çağbayır, Age., s. 2590.

³⁴³ Çağbayır, Age., s. 4872.

³⁴⁴ Kalay, Age., s. 56.

Türkçesine geçtiği görülmektedir³⁴⁵. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da çeşitli ses olayları sonucunda meydana gelen hece kaynaşmasının örnekleri şöyledir:

$o+n+nān < o+n+lar+ın$ ³⁴⁶

Onnān hammısı tilisimdi. (**Onların** hepsi tılsımlıydı.) 7/130

$sāb < (Ar.) \text{şāhib}$ ³⁴⁷

Çadır **sābı** gelip dīr, illāh ğahacıñız.

(Çadır **sahibi** gelip diyor illa kalkacaksınız.) 23/122

şimdiki zaman ekinde:

$pay-līr+ø$ “paklı-yor+ø”

Bağdı o yemeĥhanada yemeĥ **paylīr**.

(Baktı ki o yemekhanede bulaşık **temizliyor**.) 7/147

gelecek zaman ekinde:

$annad-acā+m$ “anlat-acağ+ım”

Baş üsde, onu size **annadacām**. (Baş üstüne, onu size **anlatacağım**.) 8/1

$öldür-èci+īĥ$ “öl-dür-eceğ+iz”, $gid-ecī+ĥ$ “git-eceğ+iz”

Ya sèni **öldürèciīĥ** ya da **gideciīĥ**. (Ya seni **öldüreceğiz** ya da **gideceğiz**.) 16/7

1.2.14. Hece Düşmesi

“Bir kelimedede art arda gelen ve birbirine eşit veya benzer iki heceden birinin eriyip kaybolması ile söyleyişte tek hece görünümü kazanmasıyla ortaya çıkan hece düşmesi hadisesidir.”³⁴⁸ Kars ve Iğdır Azerileri ağzında örnekleri şöyle görülmektedir.

$ġulā+nı$ “kulağ+ı+n+ı”

Bunun burnunu, **ġulānı** kesib. (Bunun burnunu, **kulağını** kesmiş.) 7/60

$ġār < (Ar.) \text{ķadar}$ ³⁴⁹

³⁴⁵ Gemalmaz, *Age.*, s. 448.

³⁴⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 3622.

³⁴⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 4020.

³⁴⁸ Kalay, *Age.*, s. 56.

³⁴⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 2318.

*İndi üç yüz bilmem kaç **gār** çıhıpdır.*

(Şimdi üç yüz bilmem kaç **kadar** çıkmıştır.) 14/14

sēr < (Ar.) sefer³⁵⁰

*Ehmet tācir, biz bu **sēr** de gaziya uğradıh.*

(Tüccar Ahmet, bir bu **sefer** de kazaya uğradık.) 12/97

2. ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. İSİMLER

“Tek başına bir varlığı, kavramı anlatan, karşılayan kelimelere isim denir.”³⁵¹

Kars ve Iğdır Azerileri ağızlı metinlerinde isim soylu sözcüklerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir³⁵².

³⁵⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 4117.

2.1.1. İsimlerde Yapım

Mevcut kavramları işaret eden ses şekillerinden vazife unsurları aracılığıyla yeni kavramları işaret eden ses şekilleri yapmaya kelime türetme denir³⁵³. Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında isim türetme isimden isim yapan ekler ve fiilden isim yapan ekler olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. SAT’de ve bölge ağzında isim türeten ekler şöyledir:

2.1.1.1. İsimden İsim Yapan Yapım Ekleri

“İsimden isim yapma ekleri isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan yapım ekleridir.”³⁵⁴ Standart Azerbaycan Türkçesinde isimden isim yapan ekler **+A**, **+ağ** , **+äk**, **+An**, **+Ar**, **+şAr**, **+c**, **+CA**, **+Cäk**, **+çA**, **+çI** , **+çU**, **+çılığ**, **+çilik**, **+çuluğ**, **+çülük**, **+cığ** , **+cik**, **+cuğ**, **+cük**, **+cığaz**, **+ciyöz**, **+cuğaz**, **+cüyöz**, **+cII**, **+cUl**, **+dAr**, **+dAş**, **+dIrIğ** , **+dUrUğ**, **+gil**, **+giller**, **+kı**, **+ki**, **+ku** , **+kü**, **+IltI**, **+UltU**, **+lağ**, **+läk**, **+II**, **+IU**, **+lığ**, **+lik**, **+luğ**, **+lük**, **+mAn**, **+(I)mtII**, **+(U)mtUl**, **+(I)msov**, **+(I)mtrağ**, **+(I)ncI**, **+(U)ncU**, **+rağ**, **+rek**, **+sal**, **+sIz** , **+sUz**, **+(I)stan**, **+sul**, **+şIn**’dır³⁵⁵. İncelediğimiz metinlerde bu eklerden bazıları bölge ağzında kullanılırken bazı eklerin örneğinin olmadığı tespit edilmiştir. Ortak olarak kullanılan eklerin benzer ve farklı yönleri şöyledir:

/+CA/

Aslında eşitlik benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekimi eki olan **+CA** eki, kalıplaşma yoluyla sınıf değiştirerek zamanla bir yapım ekine de dönüşmüştür³⁵⁶. Standart Azerbaycan Türkçesinde **sıfat**, **zarf** ve **isimler** türeten, **küçültme** ve **karşılaştırma** fonksiyonlarında işlek bir şekilde kullanılan **+CA** eki, **iricü** “irice”,

³⁵¹ Mukim Sağır, *Türk Dilbilgisi II (Yapı Bilgisi)*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1995, s. 81.

³⁵² “Azerbaycan Grammatikası ve Müasır Azerbaycan Dili’ nde isim ‘Esas Nitg Hisseleri’ başlığı altında; sıfat, sayı, zamir, fiil ve zarflarla bir arada ele alınır.” Himmet Biray, “İsimler ve İsimlerin Sınıflandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, (s. 3-8), TDK Yay., Ankara 1999.

³⁵³ Eprasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)* C. 1, TDK Yay., Ankara 1995, s. 228.

³⁵⁴ Ergin, Age., s. 154.

³⁵⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., ss. 183-186.

³⁵⁶ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 36.

gözülcü “*güzelce*”³⁵⁷ ... örneklerinde olduğu gibi. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında genellikle sıfat ve zarf türetmede kullanılmıştır. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

Yapım eki olarak **sıfat** ve **zarf** türetmektedir³⁵⁸.

güzel+ce

Onu **güzelce** tunnarız. (Onu **güzelce** düzenleriz.) 19/5

yavaş+ça

Yavaşça yendi, gashedi harami başının yanına.

(**Yavaşça** indi, harami başının yanına gitti.) 25/63

/+cA^h/

Standart Türkiye Türkçesinde +CA ekinin +ok pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş bulunan +CAk (*çA+ok*)³⁵⁹ eki; Standart Azerbaycan Türkçesinde +Cäk şeklinde kullanılmakta ve eklendiği isimlere **küçültme** fonksiyonu vermektedir. **Dilcäk** “*küçük dil*”³⁶⁰ ...gibi. Bölge ağzında +ce^h, +ca^h biçiminde kullanılan bu ek, a-e ve ^h- h seslerinden dolayı Standart Azerbaycan Türkçesi ile farklılık göstermektedir.

a) İnce ünlüyü takip eden ekin sonses ünsüzü bir ön damak ünsüzü olan “^h” sesine dönüşmüştür³⁶¹.

/+ce^h / = /+cek /

diz-in+ce^h

Anası buna ufa^h defe^h bi şey **dizince^h** vermişdi.

(Annesi bu kıza ufak tefek bir şey **dizincek** vermişti.) 12/14

b) Kalın ünlüyü takip eden ekin sonses ünsüzü bir arka damak ünsüzü olan “^h” sesine dönüşmüş ve isimden sıfat oluşturmuştur³⁶².

³⁵⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım Age., s. 183.

³⁵⁸“CA eki, ‘evi iyice temizledi’ cümlesinde iyi zarfının anlamını pekiştirmiş ve kuvvetlendirmiştir.” Sema Aslan, “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve –CIK Eki Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 603, Mart 2002, s. 224.

³⁵⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 39.

³⁶⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 183.

³⁶¹ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 248.

/+caḥ / = /+cak /

doy-un+caḥ

*Señe men **doyuncaḥ** pılav pişirib yeyeriz.*

(Sana ben **doyuncak** pilav pişiririm, yeriz.) 12/30

/+cağız/

+CAk ekinin +Az > +Iz ekiyle birleştirilmesinden oluşan bu ek, Standart Azerbaycan Türkçesinde +cığaz, +ciyâz, +cuğaz, +cüyâz biçiminde **küçültme**, **sevgi** ve **acıma** ifade eden **küçültme adları** türetme fonksiyonunda kullanılır. *Ğızcığaz* “kız-cağız”, *bibiciyaz* “halacağız”³⁶³...gibi. Bölge ağzında ise Standart Azerbaycan Türkçesi ile görev ve fonksiyon bakımından benzerlik gösteren bu ek, kullanım şekli “+cağız” ile farklılık göstermektedir.

adam+cağ+ız

*Alış veriş yapır bu. Bu **adamcağız**.*

(Bu alış veriş yapıyor. Bu **adamcağız**.) 12/36

/+cene/

Konuşma dilinden ve halk ağzlarından geçmiş bir şekil olarak tek tük +na (< ET gına < +kınya) **küçültme** ekiyle genişletilmiş örneklerine rastlanan³⁶⁴ ekin SAT’de kullanımı görülmemektedir. Bölge ağzında ise örneği şöyledir:

/+cene / < /+cA+KInyA/

güzel+ce+ne

***Güzelcene** yandıhdan sōra bu bir ükünü yüḥledi geldi.*

(**Güzelce** yaktıktan sonra bu, bir yükünü yükledi geldi.) 12/127

/+CI/

Standart Azerbaycan Türkçesinde +CI, +çU biçiminde kullanılan bu ek bir nesneyi, bir işi veya bir sanatı kendisine meslek veya uğraşı olarak seçmiş olan şahısları gösteren isimler türetir. *Meşüci* “ormancı”³⁶⁵... gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise eklendiği kelimenin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak değişen ek, +CI şek-

³⁶² Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 248.

³⁶³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 41.

³⁶⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 36.

³⁶⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age*, s. 184.

linde kullanılmaktadır³⁶⁶. Bu bakımdan Standart Azerbaycan Türkçesi ile fonksiyon bakımından benzerlik gösteren bu ek, kullanım şekli “+cI ” ile farklılık göstermektedir.

- a) Adın bildirdiği işle ilgili “**kimse**” anlamı veren **adlar** türetir³⁶⁷.

yol+çu

İsdanbula yolçu olullar. (İstanbul’a doğru yola çıktılar.) 12/86

- b) Adlardan bir işi görev olarak almış kimseyi gösteren **adlar** türetir³⁶⁸.

ireşber+çi

Başınıızı açın, ireşberçiliğ elen. (Eşkıyalığı bırakın, çiftçilik yapın.) 16/7

nağır+çı

Bi de bi nağırçı varıdı. (Bir de çoban vardı.) 25/2

ğuş+cu

Ğuşculuğu bezendi, etefleri doldu.

(Kuşçubaşı hediyelerle donandı.) 7/168

- c) Bir soru zamirine eklenerek, bir işi veya bir sanatı kendisine meslek veya uğraşı olarak seçmiş kişilerle ilgili **sorular** oluşturur³⁶⁹.

ne +ci+sen

Ay gız sen nəcisen burada? (Ay kız sen burada ne yapıyorsun?) 6/22

/+cIH/

Adlara ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan + Cİk eki³⁷⁰ Standart Azerbaycan Türkçesinde +cığ, +cik, +cuğ, +cük şeklinde

³⁶⁶ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 251.

³⁶⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 41.

³⁶⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 41.

³⁶⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 42.

³⁷⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 42.

kullanılmaktadır³⁷¹. Bölge ağzında bu ekin kalın seslerde sonses ünsüzü **+h**'ya; ince seslerde **+k**'ye dönüşmüş ve bu ek “**+cılh**, **+cikh**” şeklinde kullanılmıştır.

/+cılh / = /+cık /³⁷²

ac+a+cılh “az+ı+cık”

Çelti*h* de *acacılh* göğermiş şekilde olar. (Pirinçte *azıcık* yeşilleşir.) 19/8

ufa+cılh

Bağdılar, bir *ufacılh* bele Ekbèrin odası kibi.

(Baktılar ki böyle Ekber'in odası gibi *ufacık* bir oda.) 20/9

/+cikh / = /+cık /

dere+cikh

Bes *derecikh*. (Evet, derecik.) 26/16

/+cıl/

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında **+cıl** ekinin kullanım şekli aynıdır. SAT'de *iş+cıl* “*çalışkan*”, *yuxu+cıl* “*çok uyuyan*”³⁷³ ... gibi örnekleri görülen “**+cıl**” ekinin bölge ağzında **nadir olarak** kullanılan bir ektir ve örneği şöyledir:

baş+cıl

«Gırhların en *başcılı* geldi.» dedi.

(«Kırkların en *büyüğü* geldi.» dedi.) 25/76

/+daş/

³⁷¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 184.

³⁷² “-CIK eki vasıf veya tarz anlamı taşımayan asıl isimlere getirildiğinde küçültme ve sevgi ifadesi katar. Ör: Kedicik, kadıncık... vb.” Aslan, *Agm.*, s.225.

³⁷³ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 184.

Standart Azerbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da **+daş**³⁷⁴ şeklinde kullanılan bu ekin bölge ağzında kullanımı fonksiyon ve görev bakımından Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

a) Ortaklık ve beraberlik bildirmektedir³⁷⁵.

yol +daş

Geldi bahdı ki yoldaşdarnın ölüsünün biri de yohdu.

(Geldi baktı ki yoldaşlarının ölüsünün biri yok.) 16/27

b) Tutumları ve anlayışları az çok yakın olan ya da bir işte birlikte çalışanlardan her biri anlamında kullanılan **adlar** oluşturmaktadır³⁷⁶.

arha + daş

Bir gününde bir derzi, bir marangoz, bir molla arhadaş olmuşdular.

(Bir zamanlar bir terzi, bir marangoz, bir molla arkadaş olmuşlardı.) 6/2

c) Aynı ana ya da babadan olan anlamında adlar oluşturmaktadır³⁷⁷.

gar +daş < (ET.) karın+daş³⁷⁸

Bir gün dediler «ğardaş, gel, birbirimize elimizin senetini örgedek.»

(Bir gün dediler ki «kardeş birbirimize elimizin sanatını gösterelim.») 6/4

/+dİş/, /+dİC/

Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamayan bu ekin Standart Türkiye Türkçesinde kullanım şekli **+dİç**'tir³⁷⁹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise ekin son ses ünsüzünün **+ş** < **+ç**, **+c** < **+ç** şeklinde değişmesinden dolayı bu ek, **+dİş**, **+dİc** şeklinde de kullanılmakta ve **ikilemeler** oluşturmaktadır.

sol+duç

Gerdek gecesi sağdıç solduç dışarıda, gapıda behliyeller.

(Gerdek gecesi sağdıç solduç dışarıda kapıda beklerler.) 8/25

³⁷⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age*, s. 184.

³⁷⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 46.

³⁷⁶ Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay., Ankara, s. 58.

³⁷⁷ Hatiboğlu, *Age*, s. 58.

³⁷⁸ Çağbayır, *Age*, s. 2429.

³⁷⁹ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. II, TDK Yay., Ankara 2007, s. 711.

/+dİc / = /+dİç /

sağ+**dic**, sol+**duc**

*Ğızın sağ**dic** solducu, onnar da başğa odada, onnar orda hına gıarlar.*

(Kızın sağ**diç** solduçu, onlar da başka odada, onlar orada kına yakarlar.) 8/20

/+dİş = /+dİç /

sağ+**dış** < sağ+**dıç** < sağ+da eş, sol+**duş** < söl+**diç** ³⁸⁰

*Dayığı iki sağ**dış** solduş gezdire.*

(Damadı iki sağ**diç** solduç gezdire.) 18/21

/+ duruğ/ (< *tur-yuk)

Bu ek, **-n**, **-l** ünsüzleri ile sonuçlanan insan ve hayvanlara ait organ adlarına gele-
rek “**tutan**, **durduran**” anlamında işin yapılmasını sağlayan **araç**, **gereç vb. adlar**
türetmiştir³⁸¹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanımı Standart Azerbaycan Türk-
çesi ile birebir benzerlik göstermektedir³⁸².

boyn+**duruğ** < boyun+**turuk** ³⁸³

Ğedir anasını da ğulağınnan dutur getirir goşur boyunduruğa.

(Gidiyor, anasını kulağından tutuyor getiriyor, **boyunduruğa** koşuyor.) 10/6

/+gil/

Şahıs, **akrabalık** ve **unvan** adlarından sonra gelerek o şahıs ve akrabaların men-
suplarını gösteren **aile adları** yapmaktadır³⁸⁴. Standart Azerbaycan Türkçesinde **+gil**,
+giller ³⁸⁵ şeklinde kullanılan ek bölge ağzında yalnızca **+gil** biçiminde nadiren kul-
lanılmıştır.

Èli+gil

Èligil bu sever bizi devēnen götdüler.

(**Aligil**, Bu kez bizi deveyle göturdüler.) 13/10

³⁸⁰ Gülensoy, Age., s. 711, 796.

³⁸¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 46.

³⁸² Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 184.

³⁸³ Çağbayır, Age., s. 665.

³⁸⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 47.

³⁸⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 184.

/+leme/ (<+le-me)

Addan fiil türeten **+IA-** ekiyle fiilden ad türeten **-mA** ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir³⁸⁶. Bölge ağzında nadir olarak kullanılan bu ekin örneği şöyledir:

şeker+le-me

Sora «hâyirli olsun» diye bir şekerleme dağıdılar.

(Sonra «hayırlı olsun» diye bir şekerleme dağıtırlar.) 18/10

/+hana/

Yer ismi yapan ekleşmiş bir kelimedir³⁸⁷. Bölge ağzında ekin ilk ünsüzü olan “h” harfinin “h” arka damak ünsüzüne dönüştüğü; ekin sonses ünlüsünün ise kalın sırayı takip ettiği görülmektedir.

/+hana / = /+hane /

*yemek+hana*³⁸⁸

Bahdı o yemehhanada yemeh paylîr.

(Baktı **yemekhanede** bulaşık temizliyor.) 7/147

/+ın/

Bölge ağzında, **zaman** anlamı taşıyan adlardan **zaman zarfı** yapma fonksiyonu ile kullanılmıştır³⁸⁹.

*yay+ın < (ET.) yaz+ın*³⁹⁰

Yayın gününde, şağarama yayın gününde.

(**Yaz** gününde, aniden **yaz** gününde.) 7/8

kış+ın

Yayın yaylıya gétđig, gışın geldig ğaldıh koyda.

³⁸⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 50.

³⁸⁷ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızlar (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 242.

³⁸⁸ “Hâne ile yapılan birleşik kelimelerin tamlayan unsuru, önceleri Farsça veya Arapça iken, Türk dili tarihi içinde zamanla değişen Türk kültürünün dile yansıyan sonuçlarından biri olarak bazı Avrupa dillerinden geçen kelimeler de olmuştur. Tabii bütün bunlardan başka, Türk dilindeki pek çok yabancı unsura olduğu gibi hâne’ye de Türkçe asıllı bazı kelimeler getirilerek birleşik isimler yapılmıştır.” *Yemek+hâne* sözcüğü, hâne’ye Türkçe kelimenin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir sözcüktür. Halil Ersoylu, “Türk Dilinde Hâne ile yapılan Birleşik Kelimeler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 3 İstanbul 1988, ss. 20-28.

³⁸⁹ Hatiboğlu, *Age.*, s. 128.

³⁹⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 5261.

(Yazın yaylaya gittik, **kışın** geldik, köyde kaldık.) 13/5

/+inan/

Zaman anlamı taşıyan adlardan **zaman zarfı** yapan **+inan** eki, eklendiği kelimeye, ünlü uyumlarına bağlanmadan ad soylu sözcüklerden **zaman belirteci kuran +leyin** ekinin üstlendiği anlamı yüklemektedir³⁹¹.

sabah+inan

*Sabah heyirriynen açıssın, bu **sabahınan** durub.*

(Sabah hayrıyla açılsın, bu **sabahleyin** kalkmış.) 7/66

/+(I)ncI/

Standart Azerbaycan Türkçesinde **+(I)ncI**, **+(U)ncU**³⁹² şeklinde işlek olarak kullanılan bu ek sayı adlarından **sıra sayı sıfatları** türetir. *On+uncu*, *yedi+nci*³⁹³... gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu ekin kullanımı görev ve şekil itibarıyla Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır.

iki +inci

*Men **ikinciyem**. (Ben **ikinciyim**.)* 7/85

üç+üncü

Üçüncü günü gız geldi meydana. (Üçüncü gün kız meydana çıktı.) 12/154

/+isdan/

Yer ismi yapan bir ektir³⁹⁴. Standart Azerbaycan Türkçesinde **+(I)stan** biçiminde *Gürcü+stan*, *Tükmän+istan*³⁹⁵... gibi örneklerde kullanılan ekin “-t” ünsüzünün tonlulaşarak Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **+isdan** şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Ecem+isdan

*Biz dayanamèdi h gâşdı h **Ecemisdana**.*

(Biz dayanamadık, kaçtık. **İran 'a**.) 11/6

³⁹¹ Hatiboğlu, Age., s. 100.

³⁹² Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 186.

³⁹³ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 186.

³⁹⁴ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 242.

³⁹⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 186.

/+II/, /+dII/, /+nII/, /+rII/, /+yU/

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında çeşitli işlevlerde sıkça kullanılan bu ek, anlambilim açısından Standart Azerbaycan Türkçesindeki vazifesini korumasına rağmen, bölge ağzında eklendiği kelimeye göre farklı şekillerde kullanılmaktadır³⁹⁶.

Standart Azerbaycan Türkçesinde +II, +IU³⁹⁷ şeklinde kullanılan bu ek, bölge ağzında +dII, +nII, +rII, +yU şekillerinde de kullanılmaktadır. “n, r, y” ile biten isim kök veya gövdelerinden sonra “I” ile başlayan ek geldiği zaman “I” ünsüzü ilerleyici benzeşme ile “n, r, y” harflerine dönüşür³⁹⁸. “t” ile biten isim kök veya gövdelerinden sonra “I” ile başlayan ek geldiği zaman ise süreksizleşme yönündeki yarı benzeşme ile “I” ünsüzü “d” harfine dönüşür³⁹⁹.

a) Sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma anlamlarında **sıfatlar** türetir⁴⁰⁰.

a.1. Ekin öncesinde (I), (t) veya (ş) ile karşılaştığında yarı benzeşmeye uğrar ve (d) olur⁴⁰¹.

/+dII / = /+II /

ğat+**di**

Seggiz dokğuz **ğatdı** bir saraydı. (Sekiz dokuz **katlı** bir saraydı.) 7/38

bereket+**di**

Deyir «**bereketdi** osun.» (Der ki «**bereketli** olsun.)) 10/8

borş+**du**

...**borşdu** galdılar. (...**borçlu** kaldılar.) 12/167

a.2. Ekin öncesinde (I), (n) (r) veya (y) ile karşılaştığında ilerleyici benzeşme ile (n), (r) veya (y) olur⁴⁰².

/+nII / = /+II /

ğan+**ni**

³⁹⁶ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 240.

³⁹⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 185.

³⁹⁸ Ercilasun, *Age.*, 125, 127, 130.

³⁹⁹ Ercilasun, *Age.*, s. 128.

⁴⁰⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 54.

⁴⁰¹ Ercilasun, *Age.*, s. 128.

⁴⁰² Ercilasun, *Age.*, s. 125, 127, 130.

Ğannı bıçağı da goydu gızın cebine.

(**Kanlı** bıçağı da kızın cebine koydu.) 1/65

/+ri / = /+li /

yeher+ri

Şāyet kervana gêtsen, hazır **yeherri**, yüenni bir at gelse getiyen saḥın ona minmeginen.

(Eğer kervana gidersen eğerli, **koşunlu** hazır bir at gelirse katiyen, sakın ona binme.) 12/50

/+yü / = /+lü /

köy+yü

İşde memurlar, memşeherrîler, **köyyüler** alar yeğer.

(İşte memurlar, hemşeriler, **köylüler** alır, yer.) 19/14

a.3. Bölge ağzında /+li/ ekinin bazı kelimelerde ünlü uyumuna uyarak sonses ünlüsünün incelmesi ve “ i ” sesine dönüştüğü görülmektedir⁴⁰³.

/+li / = /+li /

tilsim+li

O **tilisimli**. (O **tilsimli**.) 7/88

a.4. Bazı durumlarda ise +li biçiminin korunduğu görülmektedir.

sevgi+li

O **sevgili** oğunnarı varımış. (O **sevgili** oğulları var imiş.) 7/13

goḥu+lu

Ėle pis sudu ki **goḥulu**, iḡilidi. (Öyle pis sudur ki **kokulu**.) 7/116

tür+lü

Min bir **türlü** yemehler. (Bin bir **türlü** yemekler.) 7/62

⁴⁰³ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 234.

b) Adlardan bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma anlamı veren **sıfatlar** türetir⁴⁰⁴.

b.1. Ekin öncesinde **(l)**, **(n)** ile karşılaştığında ilerleyici benzeşme ile **(n)** olur⁴⁰⁵.

/+n/ = /+l/

Osman+ni

*Otuz dört târihinde **Osmanni** bu araları aldı.*

(Otuz dört tarihinde **Osmanlı** bu yerleri aldı.) 22/7

Ġaraġòyun+nu

Aġġoyun+nu “Akkoyun+lu”

*Bir ġin adını ġoyuplar **Ġaraġòyunnu**, birnin adını **Aġġoyunnu**.*

(Birinin adını koymuşlar **Karakoyunlu**, birinin adını **Akkoyunlu**.) 13/24

/+llk/, /+dlĠ/, /+nlĠ/, /+rllk/

Eski Türkçede, **yimiş+lik** “meyve bahçesi, bahçe” , **suw+lu...** “su kabı” , **tin+luġ** “canlı” gibi örneklerine sıkça rastlanılan /+llk/, /+lUk/⁴⁰⁶ eki, günümüze kadar canlılığını korumuş, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Kars ve İğdır Azerileri ağzında da çok işlek ve kapsamlı olarak kullanılmıştır.

Standart Azerbaycan Türkçesinde **+luġ**, **+lik**, **+luġ**, **+lük**⁴⁰⁷ şeklinde kullanılan ek, Kars ve İğdır Azerileri ağzında anlam bilim açısından vazifesini koruyarak farklı biçimlerde kullanılmıştır⁴⁰⁸. Bölge ağzında “**n ve r**” ile biten isim kök veya gövdelelerinden sonra “**l**” ile başlayan ekler geldiği zaman eklerin başındaki “**l**” ünsüzü ilerleyici benzeştirme ile “**n ve r**” seslerine dönüşür⁴⁰⁹. “**t, ş ve r**” ile biten isim kök veya gövdelerinden sonra “**l**” ile başlayan ekler geldiği zaman ise eklerin başındaki “**l**” ünsüzü süreksizleşme yönündeki yarı benzeşme ile “**d**” sesine dönüşmektedir⁴¹⁰. Ayrıca ekin sonses ünsüzü “**k**” ‘nin yerine “**arka damak ünsüzü ħ**”, “**ön damak ünsüzü h**” ve “**ğ**” seslerinin kullanılması sonucu Standart Azerbaycan Türkçesinde

⁴⁰⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 54.

⁴⁰⁵ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁴⁰⁶ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2007, s. 44.

⁴⁰⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 185.

⁴⁰⁸ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 232.

⁴⁰⁹ Ercilasun, *Age.*, ss. 125, 127.

⁴¹⁰ Ercilasun, *Age.*, s. 128.

+hğ, +lik, +luğ, +lük şeklinde kullanılan ekin Kars ve Iğdır Azerileri ağzında +dİĞ, +lİK, +nİĞ, +rİK biçimlerine de rastlanmaktadır.

a) Adlardan “tahsis” işlevli ve “bir şey için” anlamlı adlar türetir⁴¹¹.

a.1. Ekin öncesinde (l), (ş) ile karşılaştığında yarı benzeşmeye uğrar ve (d) olur⁴¹².

/+dİh / = /+hık /

baş+dİh

Min lire *başdİh* verdİh. (Bin lira *başlık* verdik.) 5/1

/+hğ / = /+hık /

bayram+hğ

Bayramda *bayramlığın*ı göndererik.

(Bayramda *bayramlığın*ı göndeririz.) 18/1

b) Ek yine “tahsis” işlevli ve “bir şeyin toplu olarak konulduğu yer” anlamıyla mekân, yer adları oluşturur⁴¹³.

b.1. Ekin öncesinde (l), (n) ile karşılaştığında ilerleyici benzeşme ile (n) olur⁴¹⁴.

/+nİh / = /+hık /

gebrisdan+nİh

Pütün *gebrisdannİh*di. (Hep *kabristanlıktır*.) 7/121

b.2. Ekin sonses ünsüzü bazı durumlarda “h” arka damak ünsüzüne dönüşür.

orman+nİh

İndi *ormannİh* deyiler. (Şimdi *ormanlık* diyorlar.) 16/16

b.3. Ekin öncesinde (l), (r) ile karşılaştığında ilerleyici benzeşme ile (r) olur⁴¹⁵.

/+rİğ / = /+hık /

mezar+rİğ

Bir zamanında buru *mezarriğ*di. (Bir zamanlar burası *mezarlıktı*.) 3/37

⁴¹¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 56.

⁴¹² Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁴¹³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 56.

⁴¹⁴ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁴¹⁵ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

c) Bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren adlardan meslek adı ve uğraşı alanı gösteren adlar türetir⁴¹⁶.

c.1. Ekin sones ünsüzü bazı durumlarda “**h**” ön damak ünsüzüne dönüşür.

/+h^h / = /+h^k /

esger+**li^h**

Onnar **esgerli^h** yaptığı için her silahın gollanmasını bildiler.

(Onlar **askerlik** yaptıkları için bütün silahları kullanmayı biliyorlardı.) 11/5

c.2. Ekin sones ünsüzünün “**ğ**” sesine dönüştüğü de görülür.

/+li^ğ / = /+li^k /

ireşber+çi+**li^ğ**

Başınızı açın, **ireşberçili^ğ** élen. (Eşkîyalığı bırakın, **çiftçilik** yapın.) 16/7

c.3. Ekin öncesinde (**l**), (**r**) ile karşılaştığında ilerleyici benzeşme ile (**r**) olur⁴¹⁷.

/+r^ğ / = /+h^k /

tacır+**r^ğ**, tüccar+**r^ğ**

Dedi «eger, şāyet **tacırri^ğa**, **tüccarri^ğa** gētsen kervana gētsen daima çu^hur yerde düşme, tepede düş; sel götürür.»

(Adam dedi «eğer, şāyet **tüccarlı^ğa**, **tacirli^ğe** gidersen hiçbir zaman çukur yerde konaklama, yüksek yerlerde konakla; sel alır.) 12/48

ç) “Bir şey için” anlamıyla **tahsis işlevli âlet adları** yapar⁴¹⁸.

ç.1. Ekin öncesinde (**l**), (**n**) ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve (**n**) olur⁴¹⁹.

Sones de ise “**k**” bir ön damak ünsüzü olan “**h**” harfine dönüşür.

/+n^h / = /+l^h /

ön+**n^h**

Ğabağında **önn^h**, çay paylır. (Önünde **önl^h**, çay temizliyor.) 7/145

⁴¹⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 56.

⁴¹⁷ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁴¹⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* s. 56.

⁴¹⁹ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

d) Zaman gösteren adlara gelen +**İlk** eki, “o zaman süresi içine giren” anlamında ad ve sıfatlar türetir⁴²⁰.

/+**lh** / = /+**lk** /

ay+**lh**

*Az gidibler, üz gédibler. Bir ayl**lh** yol gidibler.*

(Az gitmişler, çok gitmişler. Bir ayl**lk** yol gitmişler.) 7/22

d.1. Ekin öncesinde (**l**), (**n**) ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve (**n**) olur⁴²¹. Sones de ise “**k**” bir ön damak ünsüzü olan “**h**” harfine dönüşür.

/+**nüh** / = /+**lük** /

gün+**nüh**

*Az gètdiler, ço**h** gètdiler. Bir g**ünnüh** yol gètdiler.*

(Az gittiler, çok gittiler. Bir g**ünlük** yol gittiler.) 12/119

d.2. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında aynı kelimedede yan yana gelen iki “**l**” ünsüzünden biri düşer.

/+**oiğ** / = /+**lk** /

yil+**iğ**

*Men aparam bi yil**iğ**, İsdanbula.*

(Ben onu bir yill**iğna** İstanbul’a götüreyim.) 12/60

e) Somut adlara gelerek yer adı bildiren sözcükler kurar⁴²².

e.1. Bölge ağzında ekin öncesinde (**l**), (**n**) ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve (**n**) olur⁴²³. Ekin sonses ünsüzü ise bir arka damak ünsüzü olan “**h**” harfine dönüşür.

/+**nıh** / = /+**lk** /

han+**lh**

*Bi Dolhan varımış; o h**annıh** yaparmış.*

(Bir Dolhan var imiş; o han**lık** yaparmış.) 14/40

⁴²⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 58.

⁴²¹ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁴²² Hatiboğlu, Age., s. 102.

⁴²³ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

f) Ad kök ya da gövdesine gelerek **soyut adlar** kurar⁴²⁴.

yesir+lik

Yesirlikde geldiler bunar. (*Esirlikte* bunlar geldiler.) 13/12

kor+luğ

Devenin göz korluğuna; bir yana bahıp, bir yana bahmıyıp.

(Devenin gözünün *körlüğüne* gelince bir tarafa bakmış, bir tarafa bakmamış.)

3/19

f.1. Bölge ağzında bazı kelimelerde ekin sones ünsüzü “**k**” harfi bir arka damak ünsüzü olan “**h**” harfine dönüşür.

/+luh / = /+luk /

toplu+luh

Bir tenesi geldi bahdı ki éle bi topluluğ var.

(Biri geldi, baktı ki öyle bir *topluluk* var ki.) 25/33

f.2. Ekin öncesinde (**l**), (**r**) veya (**t**) ile karşılaştığında yarı benzeşmeye uğrar ve (**d**) olur⁴²⁵. Sones de ise “**k**” bir ön damak ünsüzü olan “**h**” harfine dönüşür.

/+diğ / = /+lik /

bir+ diğ

Ğızım, sen salmaginèn, birdiğde yatacāyih.

(Kızım sen sarma, *birlikte* yatacağız.) 1/13

/+diğ / = /+ lik /

hecelet+diğ

Artığ men de heceletdiğimnen apardım.

(Artık ben de *utancım*dan çocuğu kaçırdım.) 3/41

/+duğ / = /+luk /

zor+duğ

Onnan gölay ne var ki, onun zorduğunu çekisèn.

(Ondan kolay ne var ki onun *zorluğunu* çekiyorsun.) 25/48

⁴²⁴ Hatiboğlu, Age., s. 102.

⁴²⁵ Ercilasun, Age., s. 125, 127.

f.3. Ekin öncesinde **(l)**, **(n)** ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve **(n)** olur⁴²⁶. Ekin sonesinin ise “ğ” ’ye dönüştüğü görülür.

/+niğ / = /+lik /

şen+niğ

Bizim bu Sürmeli şenniğ olmasını?

(Bizim Sürmeli köyünün *oluşmasını, büyümesini?*) 21/1

/+sIz/

+li ekinin zıt anlamlısı olarak Eski Türkçeden beri kullanılan⁴²⁷ +sIz, eki **addan yokluk, eksiklik** bildiren **olumsuz anlamda sıfatlar** türeten bir ektir⁴²⁸. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu ekin işlev ve görev bakımından kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile farklılık göstermemektedir.

sağap+sız

Sağapsız bir adamam. (Sahipsiz bir insanım.) 1/52

izin+siz

Bële dedemnen izinsiz niye gelip düşüpler ki fağır fığaranın hakkı yeyilsin?

(Böyle dedemden **izinsiz** gelip inmişler fakir niye fukaranın hakkı yenilsin?)

23/76

tuz+suz

Duz yoh, duzsuz. (Tuz yok tuzsuz.) 14/28

2.1.1.2. Fiilden İsim Yapan Yapım Ekleri

“Fiilden isim yapma ekleri fiil kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir.”⁴²⁹ Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan fiilden isim yapma ekleri -**(y)Ac**, -**acağ** / -**äcäk**, -**ağ** / -**äk**, -**ağan** / -**äyän**, -**alağ** / -**äläk**, -**anağ** / -**änäk**, -**Ar(r)**, -**c**, -**cağ**, -**cä**, -**cäk**, -**äri**, -**ğa** / -**gä**, -**ğac** / -**gäc**, -**ĠAn**, -**ğIc** / -**ğIc**, -**gX** / -**ğX** / -**ğX** / -**kX**, -**gXn** / -**ğXn** / -**ğXn** / -**kXn**, -**I** / -**U**, -**(y)IcI** / -**(y)UcU**, -**Xğ** / -**Xk**, -**ğ** / -**k**, -**(X)ntI**, -**Ir**, -**id(-t)**, -**(X)m**, -**mA**, -**mAcA**, -**mAc** / -**bAc**, -**mağ** / -**mäk**, -**mAn**, -**(X)n**, -**tX**, -**(y)Iş** / -

⁴²⁶ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁴²⁷ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2007., s. 201.

⁴²⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 64.

⁴²⁹ Ergin, Age., 184.

(y)Uş'dır⁴³⁰. Bu eklerin büyük bir kısmı Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılmakla birlikte ortak olarak kullanılan eklerin benzer ve farklı yönleri şöyledir:

/-A/

Eski Türkçede **ud-u** “*maiyet sonra*”, **...ut+ad-a** “*kadın ismi*”, **ög-ü** “*şöhret*”⁴³¹... gibi kelimelerde örnekleri görülen ve günümüz Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da çeşitli görevlerde kullanılan işlek bir ektir.

a) /-A/ eki, geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdeleriyle, çatı ekleri almış fiil gövdelerine eklendiğinde, **eşli** veya **zıtlı** tekrarlar işleğini sürdürmüştür⁴³².

yihıl-a yihıl-a

Çocuğ durdu ayağa, yihıla yihıla gètdi.

(Çocuk ayağı kalktı, **sendeleye sendeleye** gitti.) 12/31

gez-e gez-e

Vezir tüşdü; bu şehir benim, o şehir senin diyerken geze geze gètdi.

(Vezir yola çıktı; bu şehir benim o şehir senin derken **geze geze** gitti.) 12/7

/-AcAĞ/

AcAg eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde somut veya soyut **eşya, ad, araç** vb. bildiren isimler meydana getirir. **Tut-acag, otur-acag**⁴³³... gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise bu ek, adlar önünde niteleme sıfatı görevinde de kullanılmaktadır⁴³⁴. Bölge ağzında bu ekin görülen örnekleri şöyledir:

ol-acah

Bu molla olacah nahırcı kitabı, defteri göydu çentesine, bèle gèdirdi.

(Bu molla **olacak** nahırcı kitabı, defteri çantasına koydu, böyle getirdi.) 25/18

⁴³⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 187-190.

⁴³¹ Gabam, Age., s. 51.

⁴³² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 67.

⁴³³ Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılatırmalı Dilbilgisi*, (Çev: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993, ss. 55-56.

⁴³⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 68.

yi-(y)-eceğ

*...mēm de gırh günnüh **yiyeceğimi** vereceksen.*

(...hem de kırk günlük **yiyeceğimi** vereceksin.) 25/50

/-ağan/

Fiilin ifade ettiği işi çok yapanı, bunu âdet haline getirmiş olanı bildiren bu ek⁴³⁵, Standart Azerbaycan Türkçesinde **-ağan, -äyän** şeklinde kullanılmaktadır. *Gaç-agan, kül-egen adam*⁴³⁶ ... gibi. Bu ekin, bölge ağzında kullanımı fonksiyon bakımından Standart Azerbaycan Türkçesindeki kullanımı ile aynıdır.

vur-ağan

*Hüseym'in oğlu **vurağandı**. (Hüseyin'in oğlu **vurağandı**.) 12/83*

/-aG/

Fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve adlar türeten **-ak**⁴³⁷ eki Standart Azerbaycan Türkçesinde **-ağ ve -äk** şeklinde kullanılmaktadır. *Yat-ag, kes-ek...*⁴³⁸ gibi. Bölge ağzında bu ekin kullanımı görev ve fonksiyon itibariyle Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır. Fakat ekin sonses ünsüzü bölge ağzında farklılıklar göstermektedir.

gon-ag

*`Bıy, **gonag** odasında yatırtduh. (Hı **misafir** odasında yatırdık.) 5/11*

a) Bazı **araç- gereç** adları türeten ekin sonses ünsüzü, Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bir arka damak ünsüzü olan “**h**” harfine dönüşür⁴³⁹.

yat-ağ

*Bir des **yatağ** çıhartdı, sàldı. (Bir kucak **yatak** çıkardı, sardı.) 16/44*

b) Fiil kök ve gövdelerinden soyut adlar türeten⁴⁴⁰ ekin sonses ünsüzü, bölge ağzında “**ğ**” harfine dönüşür.

⁴³⁵ Mehmet Akalın, “Yapım Ekleri”, Recep Toparlı (Haz.), *Dil Yazıları*, (ss. 141-162), TDK Yay., Ankara 2001.

⁴³⁶ Buran, Alkaya, *Age.*, s. 74.

⁴³⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 70.

⁴³⁸ Buran, Alkaya, *Age.*, s. 74.

⁴³⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 70.

⁴⁴⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 70.

ğorh-ağ

*Molla da birez **ğorhağ** olur mənə kimin.*

(Molla da benim gibi biraz **korkak** olur.) 6/21

/-An/

Aslında geniş zaman partisip eki olan⁴⁴¹ **+An** eki, eylem kök ve gövdesinden **sıfat ve ad olarak** kullanılan sözcükler türetir⁴⁴². Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında bu ekin kullanım şekli aynıdır. Bölge ağzında ekin örnekleri şöyledir:

dur-an

*`Almadınız, men burada **duran** değılem.*

(Kızı almazsanız ben burada **duran** değılim.) 5/5

dinni-(y)en, dinne-d-en

*Sözümüzü **dinnyennere, dinnedennere** çox salamlar élerik.*

(Bizi **dinleyenlere dinletenlere** çok selam ederiz.) 6/1

/-ArAG/

Tek ve çok heceli fiil kök ve gövdelerine eklenip tarz zarfları oluşturan ekin⁴⁴³ Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanım şekli aynıdır. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

meħli-(y)ereħ

*Çocuħ kimin **meħliyereħ** gitdi. (Çocuk gibi **emekleyerek** gitti.) 12/23*

ol-araħ

*Orda aynı babasının plânında uygun **olarah** bir saray yaptırdı.*

(Orada aynı babasının planına uygun **olarak** bir saray yaptırdı.) 12/130

/-ba/

Bölge ağzında sıklıkla kullanılan bir ek değildir. Yalnızca bir kelimedede örneği görülmüştür. Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır.

yap-ba

⁴⁴¹ Akalın, Agm., s. 153.

⁴⁴² Hatiboglu, Age., s. 28.

⁴⁴³ Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 70.

*Çünküsü birinin içine yedi dene geydu, bir **yapba** yapıdı.*

(Çünkü birinin içine yedi tane lal koydu. **Tezeği** yaptı.) 12/110

/-ça/

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında yalnızca bir kelimedede örneğine rastladığımız bu ek, fiil köküne gelerek bir **araç ismi** oluşturmuştur. Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır.

dol-ça

*Dedi «ğoy **dolçalar** dolsun.»* (Dedi «koy, **güğümler** dolsun.) 12/65

/-dİğ/

Sıfat-fiil eki olarak geçmiş zaman işlevinde bazı sıfatlar türeten ektir⁴⁴⁴. Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanım şekli aynıdır.

al-dİğ+ı

*...bu ğuzunu **aldığı** adamı, dedi «ğedin, filen kesi çağırın gessin.»*

(...bu kuzuyu **aldığı** adamı çağırttı, dedi «gidin, filankesi çağırın gelsin.»)

3/32

/-dİHca/

Geçişli veya geçişsiz tek ve çok heceli bütün fiillere gelen ek, **-dİğİ sürece, -dİğİ zaman** anlamı veren ve bir işin art arda veya belirli aralıklarla tekrarlandığını gösteren ektir⁴⁴⁵. Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanım şekli aynıdır.

ver-dİHce

*Bu da yemeĥ mēmeĥ **verdiHce** buna diġġatinen çoĥ tamaşā ētdi.*

(Bu da yemek memek **verdikçe** bunu dikkatle izledi.) 1/7

doğ-duHca

*Mēnim her **doġduHca** ġız doġurdu.* (Ben her **doġumda** kız doğurdum.) 3/40

⁴⁴⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 77.

⁴⁴⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 78.

/-İcI/

Eski Türkçede **-ğucu** (...*ol-ğucu* “*dilenci*”)⁴⁴⁶ biçiminde kullanılan **-İcI** eki, dilimizde **kılıcı ad** ve **sıfatlar** yapan bir üretim eki olarak kullanılmaktadır⁴⁴⁷. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise bu ek, gerek işlev gerekse görev bakımından Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan biçimiyle benzerlik göstermektedir.

a) Bir işi **meslek** olarak yapanı gösteren **adlar** yapar⁴⁴⁸.

bağ-ıci

Bahıcılar bağlıb deyir... (**Bakıcılar** bakmış, demiş...) 7/11

b) Fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak taşıyan **sıfatlar** türetir⁴⁴⁹.

yırt-ıci

Yırtıcı heyvanlar gelir belke bizi yiyer.

(**Yırtıcı** hayvanlar gelir bizi yer.) 6/6

/-İğ/

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-İğ, -İk, -ğ, -k**⁴⁵⁰ biçiminde kullanılan bu ek, genellikle olanı ve yapılanı karşılayan sıfatlar ve isimler türetir⁴⁵¹. Bölge ağzında ise ekin sonses ünsüzünün değişmesi Standart Azerbaycan Türkçesi ile bölge ağzı arasında şekil itibariyle farklılıklar oluştur.

/-ıh / = /-ık /

aç-ıh

Bir gapı var; açıhdı. (Bir kapı var; **açıktır.**) 7/124

/-ih / ~ /-ik /

del-ih

/-ig / = /-ik /

deş-ig

⁴⁴⁶ Gabam, Age., s. 52.

⁴⁴⁷ Banguoğlu, Age., s. 246.

⁴⁴⁸ Banguoğlu, Age., s. 246..

⁴⁴⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 83.

⁴⁵⁰ Karatlıoğlu, Yıldırım, Age., s. 188.

⁴⁵¹ Akalın, Agm., s. 156.

Mehemmedi **deliĥ deŝiĝ** ĕlediler. (Muhammet'i **delik deşik** ettiler.) 7/162

/-(y)Ib/, /-(y)Ip/, /-If/, /-Iv/

Fiilin gösterdiĝi iŝten biraz önce veya onunla aynı zamanda yapılan bir işi gösteren **zarf-fiiller** türetir⁴⁵². Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanım şekli aynıdır.

soy-**ub**, getir-**iv**

Adamları **soyub getiriv** idara ĕderdiler

(Adamları **soyup getirip** idare ederlerdi) 16/3

öl-**üp**

Bizim **ölüp** ĝalacaĝ^oyerimiz buradı

(Bizim **ölüp** kalacak yerimiz burasıdır) 20/21

ĝoŝ-**uf**

Onnan sora öküzderĭmzi **ĝoŝuf döndereriĥ**

(Ondan sonra öküzlerimizi **koşup** döndeririz) 4/2

/-(I)m/

Fiil kök veya gövdesinden adlar kuran bu ek,⁴⁵³ Standart Azerbaycan Türkçesinde fiilin gösterdiĝi işle ilgili işin ismini yapan; fiilin gösterdiĝi işle ilgili sonucu gösteren soyut ve somut isimler türetmede kullanılır. **Öl-üm**, yat-**ım**⁴⁵⁴... gibi. Bölge ağzında ise geniş süreli bir işi anlatan sözcükler⁴⁵⁵ türetir.

ek-**im**

Pencer **ekimi**. (Pancar **ekimi**.) 4/1

sök-**üm**

Tā **söküm** zamanına ĝeder. (Ta ki **söküm** zamanına kadar.) 4/9

⁴⁵² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 87.

⁴⁵³ Hatiboĝlu, Age, s. 108.

⁴⁵⁴ Kartallıoĝlu, Yıldırım, Age., s. 189.

⁴⁵⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 90.

/-ken/

Fiilden zaman gösteren **zarf-fiiller**⁴⁵⁶ türeten bu ekin Standart Azərbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanım şekli aynıdır. Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

bağ-dır-ır-ken “bak-tır-ır-ken”

Bu avratlar taliğe bağdırırken saña kimnen haber verim...

(Bu hanımlar fal *baktırırken* sana kimden haber vereyim...) 25/30

/-mA/

Aslında bir isim-fiil eki olan **-mA** eki, **kalıcı isimler** ve **sıfatlar** türetir⁴⁵⁷. Bölge ağzında kullanımı Standart Azərbaycan Türkçesi ile aynıdır.

gönüş-ma

Gızın babasıynan *gönüşma* yaparlar.

(Kızın babasıyla *könüşma* yaparlar.) 8/4

gez-me+(ğ)e

Herkes gétđi *gezmeğe*. (Herkes *gezmeye* gitti.) 12/100

/-mAĞ/

Standart Azərbaycan Türkçesinde **-mağ**, **-māk** biçiminde kullanılan bu ek,⁴⁵⁸ fiilin mastar biçimi diye adlandırılır⁴⁵⁹. Fiildeki soyut hareketleri adlandıran, onları ad biçimine sokan bir ektir. *Yaz-mağ*, *gör-māk*⁴⁶⁰ ... gibi. Bölge ağzında ise işlek bir şekilde kullanılan bu ek fonksiyon bakımından Standart Azərbaycan Türkçesi ile benzerlik göstermesine karşın ekin sonses ünsüzünde farklılıklar görülmektedir.

a) Kalın ünlüyü takip eden ekin sonses ünsüzü Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bir arka damak ünsüzü olan “**h**” harfine dönüşür.

/-mah / = /-mak /

tut-mah

«Atı » dedi «*tutmah* ne? Çiynim yara olupdu.»

⁴⁵⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 88.

⁴⁵⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s.189.

⁴⁵⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 189.

⁴⁵⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 95.

⁴⁶⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 189.

(«Atı» dedi **tutmak** ne? Omzum yara olmuştu.) 12/92

oĥu-maĥ

Hardan oĥumaĥ elinnnen geleceĥi? (Okumak nasıl elinden gelecek?) 25/13

b) İnce ünlüyü takip eden ekin sones ünsüzü Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bir ön damak ünsüzü olan “**ĥ**” harfine dönüşür.

/-meĥ / = /-mek /

ye-meh`

Memmed de gèdib biz zadda, bi õefede yemeĥ panıyb.

(Mehmet de gitmiş bir şeyde bir kahvehanede **yemek** banmış.) 7/36

c) Bölge ağzında ekin **-maĥ, -meĥ** şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.

/-mAĥ / = /-mAk /

baĥ-maĥ

*Talaha baĥmaĥ elimden gelir. (Talihe **bakmak** elimden gelir.)* 25/25

ye-meĥ

Bu ĥarı ĥaĥdı, yeddisi günü bir tabaĥ yemeĥ aldı.

(Bu kadın kalktı yedinci gün bir tabak **yemek** aldı.) 27/4

/-mİş/

Geçmişte bitmiş tamamlanmış işleri gösteren genellikle tek veya çift heceli geçişsiz fiil kökleriyle olumsuz edilgen fiil gövdelerine gelmektedir⁴⁶¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanım şekli aynıdır.

vur-ul-muş

*Ële beyninnen **vurulmuşa** döndü. (Beyninden **vurulmuşa** döndü.)* 23/78

/-(I)n/

Eskiden beri kullanılagelen ek, Standart Azerbaycan Türkçesinde **-(I)n** biçiminde kullanılmaktadır. *Biĥ-in* “*hasat, tahılı otu tırpan orak, biçerdöver vb. ile biçme*

⁴⁶¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 100.

işi”⁴⁶² ... gibi. Bölge ağzında kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır.

biç-in+ci

Biçinçi getirdin. (***Biçkici*** getirdin.) 15/10

diz-in+ceh`

*Anası buna ufağ defel bi şey **dizinceh** vermişdi.*

(Annesi bu kıza ufak tefek bir şey **dizincek** vermişti.) 12/13

/-Ar/, /-(U)r/

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-Ar, (-r)**⁴⁶³ şeklinde kullanılan ekin bölge ağzında kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı bir durum göstermez.

oñu-r, yaz-ar

*Molla bəçara **oñur yazarı** yoñ.* (Biçare Molla **okuması, yazması** yok.)

25/47

/-ş/

Standart Azerbaycan Türkçesinde, fiillerden isim ya da sıfat olarak kullanılan kelimeler türeten **-c** eki,⁴⁶⁴ Türkiye Türkçesinde fiildeki hareketi yapanı, yapılan hareketi veya o hareketle ilgili bir niteliği, bir özelliği gösteren soyut ad ve sıfatlar türetme görevi yüklenen **-ç** şeklinde kullanılmıştır⁴⁶⁵. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise ekin **-ş** şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

/-ş/ = /-ç/

ğazan-ş

*Neyliyim be men? İç **ğazanş** yeri bilmirem.*

(Ya ben ne yapayım? Hiç **kazanç** yeri bilmiyorum.) 12/28

ğorh-uş

*Ora da **ğorhuşduluş** yer idi, meşè idi.*

(Orası da **korkunç** bir yer idi, ormanlık idi.) 6/5

⁴⁶² Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 190.

⁴⁶³ Kartallıoğlu, Yıldırım Age., s. 187.

⁴⁶⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 188.

⁴⁶⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 106.

/-(I)ş/

Tek ve çok heceli fiil kök ve gövdelerinden fiilin esas anlamını değiştirmeden, yapılan işin tarzını bildiren geçici kılış adları türetir⁴⁶⁶. Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında bu ekin kullanım şekli aynıdır.

al-ış, ver-iş

Alış veriş yapır bu. (Alış veriş yapıyor bu.) 12/36

/-ı/, /-U/

Eylem kök ve gövdesine gelerek **ad soylu** sözcükler kuran⁴⁶⁷ **-u, -ü** ekinin bölge ağzında kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır.

yığ-ıl-ı

Bir yığılı heli var, açacaḡsan onu. (Yığılı bir halı var, onu açacaksın.) 7/125

ḡoḡ-u

Pâyız vahdı ḡediller, ḡoḡuyu sepiller.

(Sonbaharda giderler, **ḡübre**yi seperler.) 15/2

öl-ü

Dâyif «valla bu et hayf, **ö**lü eti dadır.»

(Demiş «vallahi bu et ne yazık ki **ö**lü eti gibi tadıyor.») 3/14

ört-ü

Aḡşam olanda ḡız getirib, örtüyü bir salıb.

(Akşam olunca kız getirmiş **örtüyü** sarmış.) 7/62

2.1.2. İsimlerde Çekim

2.1.2.1. Teklik Ekleri

Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da isimlerin teklik şekli eksizdir. (+ø+)⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 106.

⁴⁶⁷ Hatiboḡlu, *Age.*, s.74.

⁴⁶⁸ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 267.

2.1.2.2. Çokluk Ekleri

Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılan “+lar, +ler” çokluk ekinin isim tabanlarına gelişi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında, Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynı olmakla birlikte⁴⁶⁹, bazı ses olaylarından dolayı ekin önsesi olan “l” harfi, bölge ağzında değişik şekillerde kullanılmıştır.

/+lAr/

Bölge ağzında +lar, +ler çokluk ekinin isim tabanlarına gelişi Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır⁴⁷⁰.

a) /+lar/

eyah+lar, gulaḥ +lar

Eyaḥlarnı vèrdi; dilini vèrdi, burnu vèrdi; gulaḥlarnı vèrdi.

(*Ayaklarını* verdi, dilini verdi, burnunu verdi, *kulaklarını* verdi.) 1/95

pediṣah+lar

Esgi zamanların pediṣahları varımıṣ.

(Eski zamanların *padiṣahları* varmış.) 7/2

a.1. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında işaret zamirlerinin üzerine gelen +lar çokluk ekinden önceki “n” ünsüzünün düştüğü görülür.

bu+ø+lar “bu+n+lar”

Aldı gètdi, bularnan birliḥde gètdiler.

(Aldı, gitti *bunlarla* birlikte gittiler.) 1/45

b) /+ler/

bilbil+ler

Geldi bilbillerin, zadın, arvatdarın yanna.

(*Bülbüllerin*, şeyin, hanımların yanına geldi.) 7/149

erkeḥ+ler

Erkeḥlerde birbirleriynen oyun çıḥarırlar.

⁴⁶⁹ Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, TDK Yay., Ankara 1995 s. 136.

⁴⁷⁰ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 263.

(*Erkekler* de kendi aralarında oyunlar oynarlar.) 8/21

/+dAr/

a) Bölge ağzında çokluk ekinin önsesi “l” harfinin “d” sesine dönüştüğü görülmektedir.

“l” sesi kendisinden önce gelen “d” harfi ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve “d” olur⁴⁷¹.

/+dar / = /+lar /

zad+dar

Ğoca ğarıları, ğoca zaddarı yığıb getirib.

(Koca karıları koca *şeyleri* toplamış, getirmiş.) 7/10

b) “l” sesi kendisinden önce gelen “t” harfi ile karşılaştığında yarı benzeşmeye uğrar ve “d” olur⁴⁷².

/+dAr / = /+lAr /

arvat +dar

Geldi bilbillerin, zadın, arvatdarın yana.

(Bülbülün, şeyin, *hanımların* yanına geldi.) 7/149

memleket+der

*Bundan böyle gideceğsiğiz, başğa memleketlerde herkes özüne bir iş bula-
cağ.*

(Bundan böyle gideceksiniz hepiniz başka *memleketlerde* kendine bir iş bula-
cak.) 3/3

c) “l” sesi kendisinden önce gelen “ş” harfi ile karşılaştığında yarı benzeşmeye uğrar ve “d” olur⁴⁷³.

/+dar / = /+lar /

daş+dar

...bu suyun içinde olan daşdar çılıp dünyada çoğ ğıymatdı.

⁴⁷¹ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 264.

⁴⁷² Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 264.

⁴⁷³ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 264.

(...bu suyun içindeki bütün *taşlar* çıkmış, dünya yüzünde çok kıymetlidir.)

12/107

ç) “l” sesi kendisinden önce gelen “z” harfi ile karşılaştığında yarı benzeşmeye uğrar ve “d” olur⁴⁷⁴.

/+der / = /+ler /

öküz+der

*Onnan sora ökünderim*zi* goşuf döndererîk.*

(Daha sonra *öküzlerimizi* koşup, döndeririz.) 4/2

/+nAr/

a) Bölge ağzında çokluk ekinin önsesi “l” harfinin “n” sesine dönüştüğü görülmektedir. “l” sesi kendisinden önce gelen “m” harfi ile karşılaştığında ilerleyici yarı benzeşmeye uğrar ve “n” olur⁴⁷⁵.

/+nàr / = /+lar /

adam+nàr

Ben devemi tapdım. O *adamnàr* ötür.

(Ben devemi buldum o *adamları* serbest bırak.) 3/16

b) “l” sesi kendisinden önce gelen “n” harfi ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve “n” olur⁴⁷⁶.

/+nAr / = /+lAr /

kervan+nar

Tel çekdiler ki «kervannarı sel götürdü, bir kervan galıp.»

(Telgraf çektiler «*kervanları* sel götürdü, bir kervan kaldı.») 12/81

dinni-yen+ner, dinne-d-en+ner

Sözümüzü dinniyennere, dinnedennere çoş salamlar élerîk.

(Bizi *dinleyenlere dinletenlere* çok selam ederiz.) 6/1

⁴⁷⁴ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 264.

⁴⁷⁵ Ercilasun, Age., s. 126.

⁴⁷⁶ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 264.

/+rar/

Bölge ağzında çokluk ekinin önsesi “I” harfinin “r” sesine dönüştüğü görülmektedir. “I” sesi kendisinden önce gelen “r” harfi ile karşılaştığında ilerleyici ile “r” olur⁴⁷⁷. Ayrıca kelimenin yuvarlak ünlülü son hecesinde **darlaşma** görülür. (+ı < +u)

/+rAr / = /+lAr /

ğavır+rar

Ğavırrar yığıldılar, geldiler. (*Gâvurlar* topladılar, geldiler.) 13/2

ğır+rar

Olar da o zaman bu **ğırrarda** galilirmiş.

(Onlarda o zaman bu **kırlarda** kalırlarmış.) 14/10

tacir+rer

Bu sesdedi, **tācirrer** de geldi; ağalar da geldi bura.

(Bu çağırdı **tacirler** de geldi; ağalar da buraya geldi.) 12/153

2.1.2.3. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir⁴⁷⁸. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında iyelik eklerinin tablosu şu şekildedir:

	Teklik	Cokluk
1. Kisi	+(I)m	+(I)mIz
2. Kisi	+(I)N, +y,+ğ,+ø	+(I)nIz, +(I)ğIz
3. Kisi	+I, +(s)I	+lArI, +nArI

⁴⁷⁷ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 264.

⁴⁷⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 259.

Birinci teklik şahıs iyelik eki: +(I)m

Standart Azərbaycan Türkçesinde I. teklik şahıs iyelik eki, **+(I)m**, **+(U)m** olarak kullanılmaktadır. *Paltar+ım* “*elbise+m*”⁴⁷⁹...gibi. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında I. teklik şahıs iyelik ekinin ünlü ile biten kelimelerde, ekleme kuralı Standart Azərbaycan Türkçesi ile aynıdır. Fakat ünsüz ile biten kelimelerde, ekleme sırasında kullanılan bağlayıcı ünlülerin bölge ağzında farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir⁴⁸⁰.

a) Ünlü ile biten kelimelere **doğrudan** eklenmektedir⁴⁸¹.

/+m/

ata+m

Bu da mənim atam Yahududu. (Bu da benim **atam** Yahudi'dir.) 1/153

deve+m

Ğardaş burda mənim devem jtip, bəki göresiğiz?

(Kardeş burada benim bir **devem** kayboldu. Gördünüz mü?) 3/8

yuhu+m “uyku+m”

Bağdı gördü ki yuhum gelir. (Baktı ki **uykum** geliyor.) 6/7

namıs+ım

Səjn gucağna girdim, dā namısım gətdi!

(Senin koynuna girdim daha **namusum** gitti.) 16/57

b) Ünsüz ile biten **kalın ünlülü tabanlara geldiğinde** yardımcı ünlü **kalın sıradan** kurallı bir biçimde ekin bünyesine dâhil olmaktadır⁴⁸².

lobat+ım

Arhadaşlar galhın, mənim sıram, lobatım geşdi.»

(«Arkadaşlar kalkın, benim sıram, **nöbetim** geçti.») 6/10

şıkaat+ım

Dedi «şikâatım var.» (Dedi «**şikâyetim** var.») 12/158

⁴⁷⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 194.

⁴⁸⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 260.

⁴⁸¹ Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, s. 137.

⁴⁸² Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, s. 138.

c) Bazı isimlerde I. teklik şahıs iyelik ekinin kullanılmadığı görülmektedir.

/+θ / = /+°m /

coc+θ+un “çocuğ+u+m+un”

Ay medet. Gəlin, mənim cocūn başını kesibler.

(İmdat!.. Gelin benim **çocuğumun** başını kesmişler.) 1/68

cocuğ+θ+un “çocuğ+u+m+un”

«*Ay dad, mənim cocuğun başını kimdi kesdi?*»

(«Aman Allahım benim **çocuğumun** başını kim kesti?») 1/69

d) Kendisinden sonra benzetme edatı gelen “men” zamirinde I. teklik şahıs iyelik ekinin kullanılmadığı görülmektedir.

/+θ / = /+°m /

mèn+iθ kimin “ben+im gibi”

Molla da birez gorhağ olur mēni kimin.

(Molla da **benim gibi** biraz korkak olur.) 6/21

e) Men zamirine gelen I. teklik şahıs iyelik eki sonses ünsüzü “m” ‘nin “n”‘ye dönüştüğü görülür.

/+n / = /+m /

mè+in

«*Niçe mējn ěrim deęilsen?*» («Nasıl **benim** kocam deęilsin?») 16/49

Birinci çokluk şahıs iyelik ekleri: +(I)mIz

SAT’de birinci çokluk şahıs iyelik eki, +(I)mIz, +(U)mUz⁴⁸³ ekleriyle karşılanmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da bu ekler, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi kullanılmakla birlikte, ünsüz ile biten isimlere getirilen şahıs eklerinin bağlayıcı ünlülerinde bazı farklılıklar görülmektedir.

göz+ü+müz

Çoğ adamlarımızı gözümüz göre göre tutdu kesdi.

(Birçok adamımızı **gözümüz** göre göre yakaladı, kestiler.) 29/4

⁴⁸³ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 194.

su+yu+muZ

*Hele bi bardağ **suyumuzu**, çayımızı iç, onnan sora gêt.*

(Haydi bir bardak çayımızı **suyumuzu** iç, ondan sonra git.) 23/145

torpağ+ı+mız

*Onnan sonra da bizim baba **torpağımız** müntügası gahdı.*

(Daha sonra da bizim baba **toprağımız** engeli kalktı.) 11/9

a) Birinci çokluk şahıs iyelik eki ünsüz ile biten kelimelerde araya bir bağlayıcı ünlü olarak isim köküne eklenmektedir⁴⁸⁴. Kars Azerileri ağzında bu bağlayıcı ünlülerden ince vokallerin yerlerini kalın vokallere bıraktığı görülmektedir.

/+i / = /+ı /

hasdâ+mız

*Ele **hasdâmız** varsa götürüb dolandırârıh ki şifa bular.*

(Öyle **hastamız** varsa orada götürüp dolaştırırız ki şifa bulsun.) 14/21

b) Ünsüzle biten kalın ünlülü tabanlara geldiğinde yardımcı ünlü kalın sıradan kurallı bir biçimde ekin bünyesine dâhil olmaktadır⁴⁸⁵.

koy+u+muZ

***Koyumuz** da yeddi gabiñledi. (**Köyümüz** de yedi kabileydi.) 14/5*

c) Bölge ağzında birinci çokluk şahıs iyelik ekinin düştüğü görülmektedir.

/+ø / = /+(I)mIz /

babalar+ø+ø “babalar+ı+mız”

*Bizim **babalar** ordan gelmedi. (Bizim **babalarımız** oradan gelmedi) 14/31*

İkinci teklik şahıs iyelik ekleri: +(I)N, +y, +ğ, +ø

SAT’de ikinci teklik şahıs iyelik ekleri, **+(I)n**, **+(U)n**’dur⁴⁸⁶. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında, ikinci teklik şahıs iyelik eki ünlü ile biten isimlerde Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi isimlere doğrudan eklenmekte; fakat ünsüz ile biten isimlerde kullanılan bağlayıcı ünsüzlerde farklılık göstermektedir.

⁴⁸⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 260.

⁴⁸⁵ Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, s. 138.

⁴⁸⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age*, s. 194.

a) Ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklenmektedir⁴⁸⁷.

ğafa+n

Ğardaş, sènin ğafan çalışmır. (Kardeş senin **kafan** çalışmıyor.) 25/15

derbe+n

Derben yeter bi ğılışda. (Bir kılıç **darben** yeter.) 7/53

tahd+ı+n

Tahdın tahd_ossun, tahdın nurunan dossun, oğlannarın geldi.

(Tahtın taht olsun, tahtın nurla dolsun. Oğulların geldi.) 7/167

b) Ünsüzle biten ince ünlülü tabanlara geldiğinde yardımcı ünlü ince sıradan kurallı bir biçimde ekin bünyesine dâhil olmaktadır⁴⁸⁸.

gezeb+i+n

Ğılbıyèlem, men diyecem amma ğezebin mènı tutmıya.»

(«Kıymetlim, ben doğruyu söyleyeceğim ama **gazabın** beni tutmasın.») 1/73

c) **ñ** ünsüzü; tarihi gelişimi sırasında, kendisini muhafaza etmeyen şive ve ağızlarda “**n**, **g**, **ğ** veya **y**” yönünde bir gelişme göstermiştir⁴⁸⁹. Bölge ağzında bu gelişmeye dayalı olarak, ikinci teklik şahıs iyelik ekinde, ekin sonses ünsüzünün “**y** ve **ğ**”ye dönüştüğü görülmektedir.

/+y / = /+ñ /

ğulağ+i+y “kulağ+ı+n”

Mehemmed evin yıhıssın, ağı gelerse senin böyüh ğulağiy ğara.

(Muhammet ocağın sönsün, ak dev gelirse senin büyük **kulağın** kadar.) 7/45

/+ğ / = /+ñ /

bay+ı+ğ “bağ+ı+ñ”

Deyir, «bayığa bir ğargış, bir ğoca ğarının ğargışı keçib.»

(Diyor, «**bağına** bir kargış, bir koca karının kargışı geçmiş.») 7/11

⁴⁸⁷ Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, s. 137.

⁴⁸⁸ Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, s. 138.

⁴⁸⁹ Ercilasun, Age., s. 119.

f) Kars ve Iğdır zerileri ağzında ikinci teklik şahıs iyelik ekinde “**ñ**” ünsüzünün korunduğu örnekler bulunmaktadır.

dâyı+ñ, baba+ñ, nene+ñ

İreheñ dâynñ, Mirzalı babañ, neneñ, hepimiz.

(İbrahim *dayın*, Mirza Ali *baban, ninen*, hepimiz.) 26/32

g) Bölge ağzında ikinci teklik şahıs iyelik ekinin kullanılmadığı görülmektedir.

/+ø / = /+n /

el+ø “el+i+n+i” ayağ+ø+i, “ayağ+i+n+i”

El ayağñ, üzügñ irgenme. (Elini, ayağını, yüzünü yıka, iğrenme.) 7/117

İkinci çokluk şahıs iyelik ekleri: +(I)nIz, +(ı)ğız

SAT ‘de ikinci çokluk şahıs iyelik eki, **+(I)nIz, +(U)nUz**’dur. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ikinci çokluk şahıs iyelik eki, Standart Azerbaycan Türkçesinden **+(I)ğIz** ekinin kullanımıyla farklılık göstermektedir. Fakat eklenme kuralı aynıdır⁴⁹⁰.

ğız+ı+nız

*Geldi evde deyipdi «avrat, sizin bi **ğızınız** var.»*

(Eve gelip, demişti. «Hanım, sizin bir **kızınız** var.») 10/15

göz+ü+nüz

*Eğer sırnızı birbirinizin dışarı vèerersenizse **gözünüzü** dèşecèm.»*

(Eğer birbirinizin sırrını başkasına söylerseniz **gözünüzü** oyacağım.) 23/28

a) **ñ** ünsüzü; tarihi gelişmesi sırasında, kendisini muhafaza etmeyen şive ve ağızlarda “**n, g, ğ veya y**” yönünde bir gelişme göstermiştir⁴⁹¹. Bölge ağzında bu gelişmeye dayalı olarak ikinci çokluk şahıs iyelik ekinin, sonses ünsüzünün “**ğ**”’ye dönüştüğü görülmektedir.

/+ığız / = /+ıñız /

bay+ı+ğız “bağ+i+nız”

*Buna hazaran bilbil gelmiyince **bayığız** bardan düşmez.*

(Buraya hazeran bülbül gelmeyince **bağınız** meyve vermez.) 7/12

⁴⁹⁰Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 268.

⁴⁹¹Ercilasun, *Age.*, s. 119.

b) Kars ve İğdır Azerileri ağzında ikinci çokluk şahıs iyelik ekinde “ñ” ünsüzünün korunduğu örnekler bulunmaktadır.

baş+ı+ñız

Başñızı açın, ireşberçiliğ_elen. (Başınızı açın, çiftçilik yapın.) 16/7

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekleri: +(I), +sI

SAT’de üçüncü teklik şahıs iyelik eki, +I, +U, +sI, +sU’dur. Bölge ağzında üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin ünlüsü, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi ünlüyle sonuçlanan isimlere +ı, +i, +u, +ü, ünsüzle sonuçlanan isimlere +sı, +si şekilleriyle eklenmektedir ⁴⁹².

boyn+u

Boynunu vurun diyende, ordaki vèzir dedi «dur, padişah.»

(*Boynunu* vurun diyince oradaki vezir dedi «dur padişahım.») 1/82

göz+ü

Bir ayağı topalmış, bir gözü korumuş.

(Bir ayağı topalmış, bir gözü körmüş.) 3/6

yay+ı, tazi+sı

Murat tepesine, oğunu, yayını, tazısını, tulasını, terlanını aldı çıhdı.

(Murat Tepesine okunu, yayını, tazısını, köpeğini aldı, çıktı.) 23/74

ayle+si

Bir gün de Şağ_olu Şağ_Abbas yuhuda gördü, aylesi bir hücürededi.

(Bir gün de Şah oğlu Şah Abbas rüyasında gördü. *Ailesi* bir odadadır.)

1/112

Üçüncü çokluk şahıs iyelik ekleri: +IArI, +nArI

SAT’ de üçüncü çokluk şahıs iyelik eki, +IArI’dır. Kars ve İğdır Azerileri ağzında üçüncü çokluk şahıs iyelik ekinin Standart Azerbaycan Türkçesinden farkı,

⁴⁹² Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 271.

eklendiği isim tabanın son ünsüzüyle, ekin önses ünsüzünün benzeşmeye uğramasıdır⁴⁹³.

baba+lar+ı

Babaları sevmirmiş. (Babaları sevmiyormuş.) 7/4

ağa+lar+ı

Bunnarın ağaları gáyıtdı geldi İğdire.

(Bunların ağaları döndü İğdir'a geldi.) 12/77

anne+ler+i

Anneleri hesteydi. (Anneleri hastaydı.) 29/5

a) Üçüncü çokluk şahıs iyelik ekinin önses ünsüzünün, eklendiği kelimenin sones ünsüzüyle benzeştiği görülür.

/ +nar / = /+lar /

bu+n+nar

Bunnarın üçü de geldi bağıdı. (Bunların üçü de geldi baktı.) 6/30

o+n+nar

Onnar esgerlik yapıdığı için her silahın gollanmasını bildiler.

(Onlar askerlik yaptıkları için bütün silahları kullanmayı biliyorlardı.) 11/5

b) Nadir olarak üçüncü çokluk şahıs iyelik ekinin sones ünsüzü **r**'nin akıcılık özelliğinden dolayı düşme eğiliminde olduğu görülmektedir.

/ +naø / = /+lar /

bu+n+naø "bu+n+lar"

Ğırh birinci günü bunna gidecekler...

(Kırk birinci gün bunlar gidecekler...) 12/157

c) Bölge ağızında üçüncü çokluk şahıs iyelik ekinin, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

bu+n+u "bu+n+lar+ı"

⁴⁹³Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, s. 139.

Bunu aldıla içeriye. (Bunları içeriye aldılar.) 1/132

2.1.2.4. Aitlik Eki : +ki

İyelik ve aitlik bildiren **+ki** eki Standart Azerbaycan Türkçesinde damak ve dudak uyumuna girmiştir. Bu nedenle **k**, kalın ünlülerden önce de ince telaffuz edilir. **Dünän+ki** “*dün+kü*”, **sonra+ki** “*sonra+ki*”⁴⁹⁴ ...gibi. Kars ve Iğdır Azerileri ağızında **+ki** ekinin damak ve dudak uyumuna girmediği görülmektedir.

iç+i+n+de+ki

Birni aşdı içindeki leldi. (Birini açtı, *içindeki* yakuttu.) 12/73

ğelb+i+n+de+ki

Ğelbindeki nê idise, Allahdandı, söyledi.

(*Kalbindeki* her ne idiyse Allah tarafından söyledi.) 25/29

2.1.2.5. Soru Eki: mI

Soru isimleri soru ifade eden gramer kategorisidir. Türkçede soru kategorisinin bir çekim şekli vardır. Soru göstermek için isimler bir çekim eki olarak bu şekle girerler. İsimleri soru şekline sokan ek, soru ekidir⁴⁹⁵. Kars ve Iğdır Azerileri ağızında soru ekinin isimlere eklenişi, Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır ve Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **+mI**, **+mU** eki kullanılır. Fakat bu ek, bütün çekimlerde sonda yer almaktadır⁴⁹⁶.

koydu mu, gazadı mı?

Bilmirem koydu mu, gazadı mı?

(Köy mü idi kaza mı idi? Bilmiyorum.) 14/35

senetinen dèğil mi?

Orda bir ükünen yedi üh vereğın dā. Senetinen dèğil mi?

(Ona da bir yüke karşılık yedi yük verelim, senetle *dèğil mi?*) 12/124

⁴⁹⁴Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 194.

⁴⁹⁵Ergin, Age., s.130.

⁴⁹⁶Buran, Alkaya, Age., s. 63.

2.1.2.5. Hâl Ekleri

Hâl ismin kendi dışında kalan kelimelerle münasebetini ifade eden gramer kategorisidir⁴⁹⁷. Genel olarak Kars ve Iğdır Azerileri ağzında isimlerin hâl çekimleri için kullanılan ekler Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır. Bu eklerin bölge ağzında isimlere eklenişi ve kullanılış şekilleri şöyledir:

2.1.2.5.1. Açıklama Hâli

Açıklama hâli, bir ögenin aynı cümlede, aynı görevde bulunan başka bir ögeyi açıklama veya daha belirli kılma işlevini üstlenen hâldir⁴⁹⁸. Bölge ağzında kullanım şekli şöyledir:

/+ø/

*Bir de bir **su vèkili** diyèrih, **mırab**.* (Bir de **su vekili** deriz, **mırab**.) 21/12

*Bir gün bunun **baş heremisi**, yani **arvadı** faytona mindi, hamama gètdi.*

(Bir gün bunun **baş haramisi**, yani **hanımı** faytona bindi, hamama gitti.) 25/1

*Biz de **ğaşdıh**, **zağıya** girdih. Hanı **koyda zağalar** olur, oralara girdih.*

(Biz de kaçtık, **mağaraya** girdik. Hani **köyde mağaralar** olur, oralara girdik.)

28/1

*Ehmet **tācir**, bu sene **sıra** senindi ki **ğuyūdan su çihartmağ**.*

(Tüccar Ahmet, bu yıl **sıra** senindir, **kuyudan su çıkarma sırası**.) 12/55

*Hanım da, **o paranı**, **o ki** **ğuyūdan gönderdi**, o zaman başdadı; bu binanı yıhđı, yeni bir erse aldı.*

(Hanım da, **o parayı**, **o kuyuya gittiği için gönderilen parayı** aldı, o zaman başladı; bu binayı yıktı, yeni bir arsa aldı.) 12/129

*Şağ **olu** Şağ **Abbas vèziriyen**, **Vezir Allahverdi Hannon** derviş-libās olup **dünyanı cihangeşdiğ** ètmeğe çıhmışdılar.*

(Şah oğlu Şah Abbas **veziriyle**, **Vezir Allahverdi Han** ile derviş elbiselerini giyip etrafı gezmeye çıkmışlardı.) 1/27

⁴⁹⁷Ergin, Age., s. 129.

⁴⁹⁸Funda Kara, *Namık Kamal'in Mektuplarında Söz Dizimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001, s. 180.

2.1.2.5.2. Ayrılma Hâli

Ayrılma hâli, iş, hâl ve hareketin çıkma, başlama noktasını gösterir. Genellikle fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığı veya çıktığı isim, cümlede ayrılma hâlinde bulunur⁴⁹⁹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında “ayrılma hâli” eki Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi tonlu şekliyle kullanılır⁵⁰⁰. Fakat bazı ses olaylarından dolayı bölge ağzında ek “+nan, +nen” şeklinde de⁵⁰¹ kullanılmaktadır. Bölge ağzında ayrılma hâlinin fonksiyonları ve kullanım şekilleri şöyledir:

/+dAn/

a) Bir oluş ve kılışın **çıkış noktasını, hareketin nereden** başladığını bildirir⁵⁰².

tükân+dan

*Bir gün Yahudu **tükândan** gelir eve. (Bir gün **dükkândan** eve gelir.)* 1/4

köy+ü+müz+den

***Köyümüzden** gâçıp gelmişê. (**Köyümüzden** kaçıp gelmişiz.)* 23/13

Araz+dan

*Biz **Arazdan** bu teref deêdig. O **Arazdan** bu terefe çoê insan keêdi.*

*(Biz **Aras’tan** bu tarafta deêildik. **Aras’tan** bu tarafa çok insan geêti.)* 13/17

gebristan+nîh+dan

*O **Gebrisdannîhdan** geêdin ki hammsı daêdı, onnan hammsı adamdı.*

*(O **Kabristanlıktan** geêtin ki hepsi taêtı, onların hepsi adamdı.)* 7/128

b) Fiildeki oluş ve kılışın **yer ve yönünü** gösterir⁵⁰³.

meêe+den

*Gêtdi, **meêeden** bir ağacı yondi. (Gitti, **meêeden** ağacı yonttu.)* 6/8

⁴⁹⁹ Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 202.

⁵⁰⁰ Zeynalov, Age., s. 97.

⁵⁰¹ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 238.

⁵⁰² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 301.

⁵⁰³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 307.

/+nAn/

a) “d” sesi kendisinden önce gelen “n” sesiyle benzeşmeye uğrar ve “n” olur⁵⁰⁴.

Horasan+nan

*Gətmişdi Horasana. **Horasannan** gayıdırdı.*

(Horasan’a gitmişti. **Horasan’dan** dönüyordu.) 1/99

orman+nan

«*Yarın biz bu **ormannan** köçeciñ.*»

(«Yarın biz bu **ormandan** göçeceğiz.») 20/14

gılbe semt+i+n+nen

*Bahdı bu teref **gılbe semtinnen** bir ezen sesi gèlir.*

(Baktı, bu taraf **kible tarafından** bir ezan sesi geliyor.) 1/119

2.1.2.5.3. Benzerlik Hâli

Eylemin **tarz**, ismin **sıfat** bakımından benzetildiği unsuru gösterir⁵⁰⁵. Standart Azerbaycan Türkçesinde benzerlik hâli “**tek, teki, kimi**” gibi edatlarla yapılmaktadır⁵⁰⁶. Bölge ağzında ise benzerlik hâli çekiminde bu edatların yanı sıra “**gibi, givin, kibi, kimi, kimin, geder, gadan**” gibi edatlarla da kullanılmaktadır.

/+gibi/, /+givin/

*sen **gibi***

*Çoñ **sen gibi** güller solup dünyada.*

(Çok **senin gibi** güller solmuş dünyada.) 2/52

*gül **givin***

*Sevete vār_olup **gül givin**_açma.* (Servete var olup **gül gibi** açma.) 2/51

/+kibi/, /+kimi/, /kimiN/

*Ekbèrin odası **kibi***

*Bahdılar, bir ufacıñ bèle **Ekbèrin odası kibi**.*

⁵⁰⁴ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁵⁰⁵ Daşdemir, Age., s. 111.

⁵⁰⁶ Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul 2009, s. 78.

(Baktılar, ufacık böyle bir oda **Ekberin odası gibi**.) 20/8

ğoyun kimi

Ot urtdur **ğoyun kimi**. (Ot yer **koyun gibi**.) 5/15

eşğiya kimin

Eşğiya kimin toplaşdılar Eğri dağına.

(**Eşkiya gibi** Ağrı Dağı'na toplandılar.) 11/12

sêl kimiğ, yêl kimiğ

Derelerden **sêl kimiğ**, tepelerden **yêl kimiğ**...

(Derelerden **sel gibi** tepelerden **yel gibi**...) 23/5

/+ğeder/

bir dam geder

Oduñnan modunñan, ğırdan ğırcıñnan yığdı **bir dam geder**.

(Oduñla modunla, ğırla ğırcıñla **bir dam kadar** topladı.) 12/102

/+ın ğadan/

ğulağ+ı+n ğadan

Kiçiğ, böyüğ tikeyi **ğulağın ğadan** eliyeçim.

(Küçük parçanı **kulağın kadar** yapacağım.) 7/46

/+in gimi/

sen+in gimi

Nice **senin gimi** āsi şahmarı. (Nice **senin gibi** asi şahmarı.) 2/55

/+in kimin/

siz+in kimin

Sizin kimin tülüler çığdı burā?

(**Sizin gibi** tülüler çıkıp buraya mı geldi?) 7/165

2.1.2.5.4. Beraberlik Hâli

Cümledeki yargının gerçekleşmesinde özneye eşlik eden veya onunla birlikte yargıya konu olan ögeyi gösterir⁵⁰⁷.

/+de/

Sen+de “sen+i+n+le”

«*Sen de gèdip molla olacaḥsan ol. Olmuḥsan bu ant, bu guran, bu kelâm, sende galmıyacam.*»

(«Sen de gidip molla olacaksan ol, olmuyorsan bu yemin, bu Kur'an, bu kelâm **seninle** kalmayacağım.») 25/ 5

/+(y)la/

ḥoca+yla

Seniñ ḥocayla mènim ḥoca imtiğana gèlir.

(*Senin hocanla benim hocam* imtihan olmak için geliyor.) 25/96

/+(y)nAn/

Ermeni+sdan+nan “Ermeni+ler+le”

On yaşında Ermenisdannan bizim bir arada yaşadığımızı gördüm...

(On yaşında **Ermenilerle bizim** birlikte yaşadığımızı gördüm...) 22/1

nene+si+ynen “nine+si+yle”

...bi keçel nenesiynen bir öküzü goşup sürüb.

(...bir kel **ninesiyle bir öküzü** koşmuş sürmüş.) 10/8

dana+ynan “dana+yla”

Danaynan ḥotuğu gâtır bunun gabağına.

(*Danayla sıpayı* buna veriyor.) 26/54

/+(y)nAn barabar/

oğlu+ynan barabar

⁵⁰⁷ Daşdemir, Age., s. 112.

Şağ_olu Şağ_Abbas yu_huda gördü, aylesi bir hü_cürededi, oğ_luynan barabar.

(Şah oğlu Şah Abbas rüyasında gördü, ailesi bir odadadır, *oğ_luyla birlikte*.)

1/118

Türk+nen barabar

Türknen barabar goyduh, geldi_k bur_uya.

(*Türklerle beraber* bıraktık, buraya geldik.) 28/11

2.1.2.5.5. Bulunma Hâli

Bulunma hâli zamanda ve yerde bulunma hâl eki olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Bölge ağzında bulunma hâl ekinin kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlik göstermektedir.

Yerde bulunma hâli

Yargının gerçekleşme yerini gösteren bulunma hâl eki⁵⁰⁸ Standart Azerbaycan Türkçesinde “+da, +de” olarak kullanılmaktadır. *Ağac+da, universitet+de*⁵⁰⁹ ... gibi. Bölge ağzında da bu ekler sıklıkla kullanılmak beraber “+ø, dan, +ın üstünde, +ın üzerinde...” gibi ekler ve edatlar da Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bulunma hâl eki olarak kullanılmaktadır.

/+ø/

tepè+ø+di

Bir gün üryasında ba_hdı ki Murat tepesi denilen bir tepèdi.

(Bir gün rüyasında gördü ki Murat Tepesi denilen bir *tepededir*.) 23/26

teref+ø “taraf+ta”

Biz Arazdan bu teref de_e_dig. (Biz Aras’dan bu *taraf+ta* değildik.) 13/17

/+dA/

İsfahan+da

⁵⁰⁸ Daşdemir, Age., s. 112.

⁵⁰⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 196.

İsfahanda diyerler derviş Şağ_ıolu Şağ_ı Abbas var.

(Derler ki *İsfahan'da* Şah oğlu Şah Abbas var.) 1/19

memleket+der+de

«Bundan böyle gideceksiniz, başğa **memleketlerde** herkes özüne bir iş bulacağ.

(«Bundan böyle gideceksiniz hepiniz başka **memleketlerde** kendine bir iş bulacak.») 3/3

çöp+lüh+de

Geldi, bahdı ki **çöplükde** bir tavıh didinir.

(Geldi baktı ki **çöplükte** bir tavuk didiniyor.) 27/6

a) Bölge ağzında ekin **ünlü uyumuna** girdiği görülmektedir.

ğala+da+dır

Bahıb bir **ğaladadı**. Aha bu kız hepsinin güzelidi.

(Bakmış bir **kalededir**. İşte bu kız hepsinin en güzelidir.) 7/92

koy+da

Yayın yaylıya gètdig, gışın geldig galdıh **koyda**.

(Yazın yaylaya gittik, kışın geldik **köyde** kaldık.) 13/5

teref+i+n+de

Bu şehrin üç **terefinde** ormannıh varıdı.

(Bu şehrin üç **tarafında** ormanlık vardı.) 20/1

b) Bölge ağzında, bulunma hâl ekinin eklendiği **orada, burada, şurada...** gibi bazı zarflarda **orta hece düşmesi** meydana gelmektedir.

or+da

Geliller, bahıllar, gece, gız gèdib, mehles gız **orda** yatıb.

(Geliyorlar, bakıyorlar ki gece vakti kız gitmiş, yabancı bir kız **orada** yatmış.)

1/29

bur+da

*Bi sıçıradı ki bir dene derviş; biri **burdadı**, biri orda.*

(Birden uyandı ki iki tane derviş biri **burada**; diğeri orada.) 1/38

c) Bulunma durumu ekini almış **ad bildirme eki** alarak ya da **ek-fiille** çekime girerek **yüklem** olabilir⁵¹⁰.

*sen+**dè imiş***

*Mêjim nesibim **sendè jmiş**. (Benim nasibim **sende imiş**.)* 16/52

*baca+**da+y+dı***

*Haramî başdarnın bir tenesi de **bacadaydı**.*

(Harami başlarının bir tanesi **bacadaydı**.) 25/62

*şüşe+**de+di***

*Deyib «onun canı bir **şüşededı**.» (Demiş «onun canı bir **şışededir**.)»* 7/75

/+dan/

*uza**h**+dan*

*Derzi **ğahdı**, **uza**h**dan ba**h**dı**. (Terzi kalktı, **uzaktan baktı**.)* 6/11

/+ø üstünde/, /+ın üstünde/

*masan+**ø üst+ü+n+de** “masa+nın üzer+i+n+**de**+dir”*

*Ba**h**dı ki **ğız yatıb**, bilbil **masan üstünde**.*

(Baktı ki kız yatmış, bülbül **masanın üzerinde**.) 7/132

*masa+sı+n **üst+ü+n+de** “masa+sı+nın üzer+i+n+**de**”*

*...**ğızın bildiği masasın üstündedi**.*

(...kızın bülbülü **masanın üzerindedir**.) 7/126

/+in üzerinde/, /+un üzerine/

*yeh+**in üzer+i+n+de***

*...**yeherin üzerinde bir **ğılıç****. (...**yeherin üzerinde** bir kılıç.)* 25/40

*yol+**un üzer+i+n+e***

⁵¹⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 299.

Geldi baħdı, yolun üzerine bu oturupdu.

(Geldi, baktı bu *yolun üzerinde* oturmuştu.) 1/99

Zamanda bulunma hâli

Yargının gerçekleşme zamanını bildiriren⁵¹¹ zamanda bulunma hâli, Standart Azerbaycan Türkçesinde “+ø, +a, +da, +de, +dan, +den, +ı, +i, +u, +ü” gibi eklerle çekimlenmektedir. *Ğış+ø ayları, aħşam+a, ay+da, hefte+de, evvel+den, gündüz+ü, gēce+(n)i*⁵¹²... gibi. Kars ve İğdır Azerileri ağzında ise bu eklerle birlikte “+a yaħın, +ce, +dan sōra, +den soñna, +den evvel, +nan, +nen, +sı, +sü” ekleri de kullanılmaktadır.

/+ø/

padşahdan o saqt imza aldı. (Padişahdan *o an* imza aldı.) 25/86

Memmed o sira bıçağı götürüb.

(Muhammet *o zaman* bıçağı götürmüş.) 7/60

/+a yaħın/

...gēce gün batana yaħın, Allah zaval vērmesin Türk basır.

(*...gün batana yakın,* Allah zeval vermesin Türkler basıyor.) 28/5

/+ce/

ireli+ce

İrelice bilsè jdim, sèni tike tike dorğatdıracağıdım.

(*Önceden* bilseydim seni parça parça doğrattırırdım.) 16/57

/+dA/

herp zaman+ı+n+da

Bu herp zamanında Ermèninen bizderin mütüş bir herbi oldu.

(Bu *harp zamanında* Ermenilerle bizlerin müthiş bir savaşı oldu.) 22/2

bayram+da, ğurban+da

Ğurbanda ğurbannı gönderèrik, *bayramda* bayramlığını gönderèrik.

⁵¹¹ Daşdemir, Age., s. 113.

⁵¹² Zeynalov, Age., s. 196, 199.

(**Kurbanda** kurbanını göndeririz, **bayramda** bayramlığını göndeririz.) 18/12

yesirlik+de

Yesirlikde geldiler bunar. (**Esirlik zamanında** bunar geldiler.) 13/12

/+dAn/

sabah+dan

Sabahdan padşah cer çağırtırdı. (**Sabahleyin** padişah ferman çıkardı.)
25/86

evel+den

*Beş yüz sene, min sene **evelden** bura gurulup.*
(Beş yüz yıl, bin yıl **önceden** burası kurulmuş.) 14/1

/+dan sōra/, /+den soñna/

üç ay+dan sōra

Üç aydan sōra tekrar bir harp başdadi. (**Üç ay sonra** tekrar savaş başladı.)
22/13

Atatürk+den soñna

Atatürkten soñna Türkün işi bozuğa gèdir.
(**Atatürk öldükten sonra** Türklerin işi kötüye gidiyor.) 29/19

/+den evvel/

muhacirrik+den evvel

Bu muhacirrikden evvel bizim bu kent beş yüz ev, hanāydır.
(Bu **göçten önce** bizim bu köy beş yüz ev, hane idi.) 14/13

/+nAn/

ağşam+nan

Ağşamnan harami başı söylemişdi. (**Akşamleyin** harami başı söylemişti.)
25/88

sabānan

Ələ sabānan baħdı ki gıyūda verilen lellerden burda da var.

(**Sabahleyin** baktı ki kuyuda verilen yakutlardan burada da var.) 12/109

erken+***nen***

*Bir gün **erkennen** gəhdı gətđi. (Bir gün **erkenden** kalktı gitti.)* 23/9

/+sɪ/, /+sü/

 $sav\bar{a}+s\mathbf{I}$

Savāsi gəlir. (Sabahleyin geliyor.) 10/25

gün+ü+sü

O günüsü *hanım buna yemèği bol vèrdi, doyurdu.*

(*O gün* hanım buna yemeğini bol verdi, bunu doyurdu.) 12/34

2.1.2.5.6. Eşitlik Hâli

Temel vazifesi **eşitlik**, **gibilik**, **kadarlık** ve **benzerlik** bildirmek olan bu ek, Eski Türkçede **+çA**⁵¹³ şeklinde sadece tonsuz ünsüzle kullanılmasına karşın Standart Azerbaycan Türkçesinde yalnızca **+cA** biçiminde kullanılır⁵¹⁴. Bölge ağzında ise tonlu ve tonsuz biçimleri, ünlü ve ünsüz uyumları doğrultusunda kurallı olarak kullanılmaktadır⁵¹⁵. Bu bakımdan Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da eşitlik hâli eki, tonlu ve tonsuz biçimleri ile Standart Azerbaycan Türkçesinden farklılık göstermektedir⁵¹⁶.

gulağ+ı+n+ça

Senin büyüğ tikeyi g^ulağınça eliyece^m.

(Senin en büyük parçanı *kulağın kadar* yapacağım.) 7/80

2.1.2.5.7. Görelîk Hâli

Düşünce açısından, eylemin bildirdiği anlamın doğruluğunun veya yanlışlığının yalnız cümle içindeki kişiye, nesneye veya duruma göre değişebilirliğini ifade eden hâldir⁵¹⁷.

⁵¹³ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 266.

⁵¹⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 197.

⁵¹⁵ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 266.

⁵¹⁶Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 289.

⁵¹⁷ Funda Kara, *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Düzimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s. 62.

/+e/

meğ+e “ban+a göre”

Çoh güzel, meğeyidi. Men gözden tüşmüşem.

(Çok güzel bu **bana göre** iyidir. Çünkü ben gözden düşmüşüm.) 7/2

/+e göre/

özü+n+e göre

Golunnan butağınnan gırdı, özüne göre bu tembel adam yüñledi dalına, gètdi meşiye.

(**Kendine göre** dalından budağından kırdı, bu tembel adam sırtına yükledi, ormana gitti) 12/40

2.1.2.5.8. Hedef Hâli

“Cümlede fiilin/yüklemin hedefini, amacını belirten hâldir.”⁵¹⁸ Hedef hâli, Standard Azerbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da “+a ve için” ek ve edatıyla çekimlenmektedir. *Méşeye odun+a gédib*⁵¹⁹ ... gibi.

/+A/

oğuma+ğa

Gètdi başğa bir melmekete. Ey bir oğucu vardı; onun yanında oğumağa.

(İyi bir hoca vardı; onun yanında **okumak için**, başka bir memlekete gitti.) 25/11

imtağan+a

Seniñ hocayla mènim hoca imtiğana gèlir.

(Benim hocam senin hocanla **imtihan olmaya** geliyor.) 25/96

odun getirme+ye

Bir emim gètdi odun getirmeye.

(Bir amcam **odun getirmek için** gitti.) 29/9

⁵¹⁸ Muhsine Börekçi, “Türkçede Hal Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 245-276.

⁵¹⁹ Zeynalov, Age., s. 88.

/+çün/

o+n+u çün “o+n+u+n için”

Men gèdirem onu çün. (Ben *onun için* gidiyorum.) 1/45

2.1.2.5.9. İlgi Hâli

İsimler arasında sahip olan-ait olan, bütün-parça, çokluk bir ya da birkaç, özne-isimleşmiş yüklem... ilişkisi kuran hâldir.”⁵²⁰ Bu hâl eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da, biri ekli diğeri eksiz olmak üzere iki şekilde bulunmaktadır⁵²¹.

“Belirtisiz isim tamlaması olarak adlandırılan yapılarda ilgi eki⁵²² Standart Azerbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da “**ø**” dir.” *Mekteb+ø müdiri, kitab+ø cildi*⁵²³... gibi. Bu hâl ekinin Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen örnekleri şöyledir:

/+ø/

ğala+ø ğapısı

Men götürüm ğala ğapısında bunu ele derdinen öldürüm ki°...

(Ben götüreyim *kale kapısında* bunu öyle işkenceyle öldüreyim ki...) 1/85

ğız+ø evi

Ğız evine gidèrih. (*Kız evine* gideriz.) 18/7

bu+n+nar+ø üçü “bu+n+lar+ın üçü”

Bunnar üçü de üzühlerini çıhardıblar.

(*Bunların üçü* de yüzülerini çıkarmışlar.) 7/31

bacı+sı+ø oğlu “bacı+sı+nın oğlu”

Bir de bir bacısı oğlu vardı. (Bir de *bacısının oğlu* vardı.) 26/48

⁵²⁰ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 61.

⁵²¹ Börekçi, Agm., s. 252.

⁵²² Börekçi, Agm., s. 252.

⁵²³ Zeynalov, Age., s. 82.

“İsimler arasında **belirten-belirtilen** ilişkisi kuran **ilgi hali** ekinin”⁵²⁴ bölge ağzında isimlere ekeleniş şekli, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibidir⁵²⁵. Fakat Standart Azerbaycan Türkçesinde bu ek **ğ** ve **k** sesleri ile biten isimlerden sonra geldiğinde **ğ** sesi **ğ**’ya, **k** sesi ise **y**’ye döner. *Küläy+in* “*küläk+in*”, *torpağ+ın* “*torpağ+ın*”⁵²⁶... gibi. Bölge ağzında ise ekin kullanımında böyle bir ses olayı görülmemektedir.

Standart Azerbaycan Türkçesinde genel olarak “**+ın, +in, +un, +ün, +nın, +nin, +nun, +nün +dan, den**” ekleriyle çekimlenen ilgi hâli, *Kitab+ın vereği, gün+ün yénilikleri, esgerler+den üçü, telebeler+den béşi*⁵²⁷... gibi. Bölge ağzında bu eklerin yanı sıra “**+en, +m, +im, +n, +nan**” gibi eklerle de çekimlenmektedir.

/+en/

seğ+en payın

Bu dört çöreği de seğen payın. (Bu dört çörek de *senin* payın.) 10/28

/+den/

insan dili bil-en+ler+den

Bunnar insan dili bilenlerden saat ondan sōra şēere göndererdiler.

(Bunlar arasından *insan dili bilenlerden birilerini* saat ondan sonra şehre gönderirlerdi.) 20/2

/+m/

bacı+m oğludu

Bacım oğludu çalışar. (*Bacımın oğludur*, çalışır.) 26/52

/+im/

mè+im nesibim

Mèjm nesibim sendè jmiş. (*benim nasibim* sende imiş.) 16/52

bè+im adım

Bèjm adım Fizèdi. (*Benim adım* Fize’dir.) 16/59

⁵²⁴ Börekçi, Agm., s. 252.

⁵²⁵ Gemalmaz, Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler), s. 275.

⁵²⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 195.

⁵²⁷ Zeynalov, Age., s. 81, 99.

/+n/

üç+ü+n boğazı

O gelene geden *üçün de boğazını* üzüb.

(O gelene kadar *üçünün de boğazını* kesmiş.) 7/81

birbir+n yüzü

Pâdişahlar birbirün yüzüne bağıdı. (Padişahlar *birbirinin yüzüne* baktı.)

20/14

/+İp/

siz+*ip* hamız , siz+*ip hamızın kökü*

Bir denesini telef éleseñiz *sizip hamızın kökünü* kesdirirem.

(Bir tanesini harcamışsanız, *sizin hepinizin kökünü* kazıtırım.) 25/80

/+(ı)ñ/, /+nİñ/

ET’de +**İñ**, +(n)**İñ** şeklinde kullanılan belirtili ilgi hâli ekinin bölge ağzında da örnekleri görülmektedir⁵²⁸.

derd+i+niñ dermanı

Sènin derdiniñ dermanı budu ki oğul uşağın dünya üzünde hêç bi şeyin yohdu.

(*Senin derdinin dermanı* şudur ki çoluk çocuğun dünya yüzünde hiçbir şeyin yoktur.) 23/14

arvad+ıñ biri

Dedi *arvadın biri*. (*Hanımın biri* dedi.) 25/34

İsgende emi+ñ bəcısı

Bu *İsgende emiñ bir bəcısı* vardı.

(Bu *İskender eminin bir bəcısı* vardı.) 26/38

/+nan/

gol+u+n+nan göpan “gönl+ü+n+den kopan”

Herkes *golunнан göpanı* getirir. (Herkes *gönlünden kopanı* getirir.) 8/29

⁵²⁸ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 61.

/+nIn/

ğapı+nın önü

Çıhdı ğapının önüne. (Kapının önüne çıktı.) 1/17

/+ɣın/

harami baş+ı+ɣın atı

Harami başıɣm atıydı. (Harami başının atıydı.) 25/32

a) Bölge ağzında, kelime kökünde bulunan ünsüz düşmesi ve belirtili ilgi hali ekinin bu köke eklenmesi ile bazı kelimelerde **ikiz ünlüler** meydana gelmektedir.

ko+un hanperi'leri “köy+ün hanperileri”

Bir de bu koun o hanperi'leri getmedi.

(Bir de bu köyün hanperileri gitmedi.) 13/19

Abba+ın vahtından “Abbas+ın vaktinden”

Şoğlu Şağ Abbayn vahtından olan vahtda.

(Şah oğlu Şah Abbasın zamanında) 14/38

2.1.2.5.10. Karşılık Hâli

Değer, kıymet, para ile ölçülebilen karşılığın ifade edilebildiği hâldir⁵²⁹. Standart Azerbaycan Türkçesinde *bu paltonu yüz elli manata almışg*⁵³⁰... gibi cümlelerde örneklerini görebildiğimiz karşılıklılık hâlinin bölge ağzında kullanımı şöyledir:

/+ø/

bir pəunot+ø+udu

Ermenide nefidin on altı kiloyu bir pəunotudu.

(Ermenilerde petrolün on altı kilosu **bir banknot idi.**) 28/20

dört min lère+ø

Dört min lère kesələr kesmetini. (Kısmetini dört bin lira keserler.) 8/8

yedi üh+ø

⁵²⁹ Kara, *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi*, s. 65.

⁵³⁰ Zeynalov, *Age.*, s. 88.

Orda *bir yükü*nen *yedi üh* vereğin dā.

(Orada *bir yüküne yedi yük* verelim.) 12/123

/+A/

altı paunot+a

O Bayrama *yeddi ayını altı paunota* nöker durdu.

(O, Bayram için yedi ay, *altı banknota* hizmet etti.) 28/24

dört lèri+(y)e, beş lèri+(y)e

Burda satırdım *dört lèriye, beş lèriye*.

(Bunları *dört liraya, beş liraya* satıyordum.) 28/30

2.1.2.5.11. Karşılıklılık Hâli

Eyleme özne veya nesneyle karşılıklı olarak konu olan ögeyi gösterir⁵³¹. Bölge ağzında bu ekin kullanımı ve örnekleri şöyledir:

/+den/

Ermeni+den “Ermeni+ler+le”

Biz *Ermeniden* herbe başladıh. (Biz *Ermenilerle* savaşımaya başladık.) 11/1

/+(y)la/

hoca+(y)la

Seniñ hocayla mènim hoca imtiğana gèlir.

(*Benim hocam senin hocanla* imtihan olmak için geliyor.) 25/96

/+(y)nan/

gız+inan

Bu *gızınan* birez söypelemiş. (Bu *kızla* biraz sohbet etmiş.) 7/78

baba+sı+(y)nan

Ğızın babasıynan gonusma yaparlar. (Kızın *babasıyla* konuşurlar.) 8/4

⁵³¹ Daşdemir, Age, s. 119.

2.1.2.5.12. Katma Hâli

“İsmi daha önce bahsi geçen ya da zımnî söz konusu olan bir unsura katıldığını, aynı şekildeki bir yargıya konu olduğunu belirtir. Ancak isim cümlede hangi işlevde kullanılmışsa yine aynı işlevini devam ettirir.”⁵³²

/+bir de/

*Dâyısının da bir hotuğu var; **bir de** bir danası, **bir de** bir kehlîği; **bir de** bir gızı var Sona.*

(Dayısının da bir sıpası var, **bir de** bir danası var, **bir de** bir kehlîği; **bir de** bir kızı var. İsmi Sona.) 26/50

/+da/

*Dedi «bu üzümü nêrden aldın?» «Filen yerden.» Onu **da** sorğu suval eledi.*

(Dedi «bu üzümü nereden aldın?» «Filen yerden.» Onu **da** soruşturdu.) 3/35

*Bi de bi nahırçı varıdı. Bu nahırçının âyilesi **de** hamama gitmişdi.*

(Bir de nahırcı vardı. Bu nahırcının hanımı **da** hamama gitmişti.) 25/1

/+hemi de/, /+mēm de/

*Üş ğarı getirib. **Hemi de** bilbili getirib.*

(Üç kadın getirmiş. **Hem de** bülbulü getirmiş.) 7/140

*Onu men bullam, yalnız mağa ğırğ dene ğarpız getireceğsēn; **mēm de** ğırğ günnüñ yiyeceğimi vereceğsen.*

(Onu ben bulurum, yalnız bana kırk tane karpuz getireceksin; **hem de** kırk günlük yiyeceğimi vereceksin.) 25/49

2.1.2.5.13. Kaynak Hâli

Eylemin veya tümleştirdiği ismin çıkış noktasını başlangıcını belirten hâl ektir⁵³³. Standart Azerbaycan Türkçesinde “+ø, +dan, +den” ekiyle çekimlenen kaynak hâlinin (tovuk+ø çorbası, demir+den, ipek+den...vb.)⁵³⁴ Bölge ağzında “+a ve +nan” ekleriyle de çekimlendiği görülmektedir.

⁵³² Daşdemir, Age, s. 120.

⁵³³ Kara, *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi*, s. 67.

⁵³⁴ Zeynalov, Age., ss. 83-99.

/+a/

sañ+a “sen+den”

*Yalñız **saña** rêcamız odu, bizim isimimizi vèrmeginen.*

(Yalnız **senden** ricamız şudur, bizim ismimizi verme.) 25/83

/+dAn/

geleme+den

*Çınnadıñdan soyra camışın arhasına, tapan diyeriz, **ağaşdan, gelemeden,** yani goşarıñ.*

(Sürdükten sonra camızın arkasına, tapan deriz, **ağaçtan, kavak ağacından** yani koşarız.) 19/4

siz+den

*Peki **sizden** bir söz soracam.* (Peki, **size** bir soru soracağım.) 3/22

ğumaş+dan

*Tutmuşdu yükünü türlü **ğumaşdan.*** (Tutmuştu yükünü türlü **kumaştan.**) 23/46

ğavur+lar+dan

***Ğavurlardan** sorurduñ béle.* (**Ğavurlardan** böyle sorardık.) 21/7

a) Bölge ağzında ekin önses ünsüzünün **tonlulaştığı** görülmektedir.

ağaç+dan

*Bağdı **ağaşdandı.*** (Baktı ki **ağaçtan** yapılmış.) 6/23

/+nAn/

adam+nan

*Bu **adamnan** sorublar bu yolu.* (Bu **adamdan** bu yolu sormuşlar.) 7/25

üzüm+nen

*Dedi «valla, bir zamanında buru mezarriğıdı, oradan gelen **üzümn**en getmişem.»*

(Dedi «vallahi, bir zamanlar burası mezarlık idi, oradan gelen **üzümden** getirmişim.») 3/36

2.1.2.5.14. Kıyaslama Hâli

“Eklendiği ismi veya isim grubunu nitelik veya nicelik bakımından bir sıfatla veya bir zarfla karşılaştırarak niteleyen durumdur.”⁵³⁵ Kıyaslama hâli Standart Azerbaycan Türkçesinde “+a göre, geder; kimi,” edatlarıyla⁵³⁶ ve “+ın, +in, +un, +ün, +nın, +nin, +nun, +nün, +dan, +den” ekleriyle çekimlenir. *Ali, Şamil+e göre yahşı oluyor, yahşılar+ın yahşısı, bal+dan şirin*⁵³⁷ ... gibi. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise bu hâlin kullanımı gerek ekler, gerekse eklerin isimlere ekleni biçimi itibariyle Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlik göstermektedir.

/+de/

gözel+lik+de

Gözelliğe yoh. Oğgeder olar.

(**Güzellikte** eşi benzeri yok. O kadar olur.) 1/4

/+dan/

gız+dan

Oğgeder güzel bir gızdı ki da bu **gızdan hiş yohdu**.

(O kadar güzel bir kızdı ki bu **kızdan güzeli yoktu**.) 7/40

hamısı+n+dan

Ama içderinde bi ğarpız varıdı, ğırh ğarpızın **hamısından böyüğüdi**.

(Ama içlerinde bir karpuz vardı, kırk karpuzun **hepsinden büyüktü**.) 25/75

a) Bölge ağzında ekin önses ünsüzünün **tonlulaştığı** görülmektedir.

ot+dan başka

Bir şey yoh ki **otdan başğa**. (Bir şey yok ki **ottan başka**.) 14/29

/+nan/, /+nin/

o+n+nan “o+n+dan”

Bir gız oturub ki **onnan** da güzeldi.

(Bir kız oturmuş ki **ondan** da güzeldi.) 7/71

⁵³⁵ Börekçi, Agm., s. 262.

⁵³⁶ Karaağaç, Age., s. 78.

⁵³⁷ Zeynalov, Age., s. 81, 88, 98.

hepsi+nin güzeli

Aha bu kız **hepsinin** güzelidi. (İşte bu kız **hepsinin** güzeli idi.) 7/92

2.1.2.5.15. Niteleme Hâli

İsimleri niteleme işlevleriyle ve geçici kavram ilişkisi kurarak bir nitelenene bağlayan hâl ekidir⁵³⁸.

/+A/

öz_öz+ü+n+e

Öz_özüne tüşündü. (*Kendi kendine* düşündü.) 1/101

ac_ac+ı+n+a

Gèlin_èlle ac_acına gılır. (Gelin öyle **aç açına kalıyor.**) 10/25

/+da/

a) Bölge ağzında ekin önses ünsüzünün **tonlulaştığı** görülmektedir.

ayak+da

*Sen iki saatdı bu oğul uşahlara **ayağda** sahlıyorsàn.*

(Sen iki saattir bu çoluk çocuğu **ayakta** bekletiyorsun.) 16/42

/+dan/

ufah+dan

Ufağdan yağmur yağır. (*Ufaktan* yağmur yağıyor.) 20/24

/+ça/

yavaş+ça

Yavaşça yèndi, gışdı haramî başının yanına.

(*Yavaşça* indi, harami başının yanına kaçtı.) 25/63

/+inen/

diğğat+inen “dikkat+le”

Buna **diğğatinen** çoğ tamaşă_étđi. (Buna **dikkatle** baktı.) 1/8

⁵³⁸ Börekçi Agm., s. 259.

/+nan/

sıra+(y)nan “sıra+(y)la”

Minzer tohumları sıraynan yerimize dizer.

(Minzer tohumları *sırayla* yerimize dizer.) 4/7

/+zen/

tez+zen

Ta tezzen girdim men sêjn gucağına. (Ta *tezden* senin koynuna girdim.)

16/50

2.1.2.5.16. Ölçü Hâli

“Ölçü ve nicelik ifade eden hâl ekidir.”⁵³⁹ Bölge ağzında bu hâl ekinin kullanımı ve örnekleri şöyledir:

/+ø/

beş ev+ø

Beş ev dolduğ bir böyüğ ahura. (*Beş ev* büyük bir ahıra dolduk.) 26/2

/+ayah/

altı ayah, yeddi ayah

O da ordan buradan on beş dene camıştı günde altı ayah, yeddi ayah, gecede su etirib onnarı suvarırdı.

(O da oradan buradan on beş tane camızı günde *altı kez, yedi kez*, gece de su getirip sulardı.) 28/25

/+cüz/

üç cüz

Üç cüz coraf geydim ayağıma. (Üç *çift* çorap ayağıma giydim.) 26/37

/+defe/

üş defe

Üş defe dedi... (Üç *defa* dedi...) 26/17

⁵³⁹Kara, *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi*, s. 70.

/+Tene/

bi **tene**

*Al saña bi **tene** elma vërim.* (Al sana bir **tane** elma vereyim.) 23/15

bir **dene**

*....yüz bir **dene** geçi gığısı.* (... yüz bir **tane** keçi pisliği.) 23/83

2.1.2.5.17. Özne Hâli

İsimleri özne olarak yüklem bağlayan hâl ekidir⁵⁴⁰. Standart Azerbaycan Türkçesi ile Kars ve Iğdır Azerileri ağzında özne hâli, “+ø, +ı, +i” ekleriyle çekimlenmektedir.

/+ø/

derzi+ø, marangoz+ø, molla+ø

*Bir gününde bir **derzi**, bir **marangoz**, bir **molla** arhadaş olmuşdular.*

(Günlerden bir gün bir **terzi**, bir **marangoz**, bir **molla** arkadaş olmuşlardı.) 6/2

/+ı/

gız+ı

***Gızı** hembşe buna babasıdı, yemeği vërédi.*

(**Kızı** her zaman buna babası idi, yemek verirdi.) 1/5

anne+ler+i

***Anneleri** hesteydi.* (Onların anneleri hastaydı.) 29/5

2.1.2.5.18. Sebep Hâli

Eylemin gerçekleşmesinde, oluşun meydana gelmesinde etken olan **sebebi** ifade eden hâl ekidir⁵⁴¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde genellikle “+dan, +den” ekleriyle çekimlenen sebep hâli (*gorhaglıg+dan, hesislik+den...vb.*)⁵⁴² bölge ağzında “+a, +nan, +in üçün” ekleriyle de çekimlenmektedir.

⁵⁴⁰ Bökçü, Agm., s. 263.

⁵⁴¹ Bökçü, Agm., s. 266.

⁵⁴² Zeynalov, Age, s. 99

/+a/

acı+(ğ)a “acı+(y)la”

O acığa dördünü bir teve tendire saldı.

(*O acıyla* dördünü de bir kez tandıra saldı.) 28/15

/+dan/

sancı+dan

«*Pê, sen bilirsən ana, sancıdan* ölürem.»

(«Aman, yardım et ana, *sancıdan* ölüyorum.») 23/154

/+in üçün/

sen+in üçün

Hurşit senin üçün çox çəldi zəhmət.

(Hurşit *senin için* çok zahmet çekti.) 23/38

/+nAn/

Ekin önses ünsüzü kendisinden önce gelen “n” sesiyle benzeşmeye uğrar ve “n” olur⁵⁴³.

ac+ı+n+nan “aç+lık+tan”

Çol çocuqlarımız, hamısı *acınnan* öldü.

(Çoluk çocuklarımızın hepsi *açlıktan* öldü.) 14/27

ğorhu+su+n+nan

Kişi konuşabilmir *ğorhusunnan*. (Kişi *korkusundan* konuşamıyor.) 16/46

hecelet+diğ+im+nen

Artıh men de *heceletdiğimnen* apardım; bu gadar da pul para verdim, gızı verdim ona, oğlanıda aldım.

(Artık ben de *utancımndan* kaçırdım; bu kadar da para verdim, kızı ona verdim, oğlanı da ben aldım.) 3/41

⁵⁴³ Ercilasun, Age., s. 126.

2.1.2.5.19. Seslenme Hâli

“İsimlerin seslenme (hitap) işleviyle kullanıldığını gösteren hâldir.”⁵⁴⁴ Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da bu hâl, “+ø” ile çekimlenmektedir.

/+ø/

yavrım+ø

Anneleri ağladı ki «yavrım meni birağınen de sizi Ermeni kesecekdi.»

(Anneleri ağladı ki «**yavrum** beni bırakın yoksa Ermeniler gelip sizi de kesecektir.»)

ğardaş+ø

Ğardaş, gè size kimnen haber vèrim.

(*Kardeş* gelin size kimden bahsedeyim.) 25/51

2.1.2.5.20. Sınırlandırma Hâli

Yüklemin ilgi alanını sınırlandıran hâldir⁵⁴⁵. Standart Azerbaycan Türkçesinde “-dek, -teh, geder” edatlarıyla çekimlenen sınırlama hâli⁵⁴⁶ Bölge ağzında “+ø, +e, +a geder, +e geder, +a kimin” gibi ekler ve edatlarla çekimlenmektedir.

/+ø/

ğırğ gün+ø

«Ğarı» dedi, bizim ğırğ gün müddetimiz galıb.

(«Hanım» dedi bizim **kırk gün** müddetimiz kalmış.) 25/55

iki sahat+ø

...iki sahatdı dème bunnar ayağda durur.

(...demek ki **iki saettir** bunlar ayakta duruyor.) 16/38

/+e/

bi yıl+iğ+e “bir yıl+lığ+ı+n+a”

⁵⁴⁴ Daşdemir, Age., s. 125.

⁵⁴⁵ Börekçi, Agm., s. 272.

⁵⁴⁶ Karaağaç, Age., s. 80.

*Muhámmedi vèresen, men aparam **bi yiliğe**, İsdanbula.*

(Muhammet'i ver, ben onu **bir yıllığına** İstanbul'a götüreyim.)

/+a ğeder/, /+e ğeder/

yaz+a ğeder

*Bëlece ğalar. Kış geçer, **yaza** ğeder.*

(Kış geçer **yaza** kadar böylece kalır.) 4/3

indiy+e ğeder

***İndiye ğeder** biz bir arada yaşamışık.*

(**Şimdiye kadar** biz birlikte yaşamışız.) 25/6

/+a kimin/

bayram+a kimin, yaz+a kimiğ

*Ta **bayrama kimin** ğaldık, **yaza kimiğ**.*

(Ta **bayrama kadar** kaldık, **yaza kadar**.) 28/37

2.1.2.5.21. Tamlanan Hâli

İsim tamlamalarında tamlanan ismin tamlanan durumunda olduğunu gösteren hâldir⁵⁴⁷. Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında tamlanan hâli “+ø, +ı, +i, +u, +ü, +sı, +si, +su, +sü” ekleriyle çekimlenmektedir. Standart Azerbaycan Türkçesinde *İlin gış+ı*, *Azerbaycan plov+u*, *Bakı şehir+i*⁵⁴⁸...gibi örnekleri görülmektedir. Bölge ağzında ise kullanım şekli şöyledir:

/+ø/

***bura+ø** “bura+sı”*

*...valla, bir zamanında **bura** mezarrığıdı.*

(...vallahi, bir zamanlar **burası** mezarlık idi.) 3/36

***ora+ø** “ora+sı”*

***Ora** da ğorhuşduluh yer idi, meşè idi.*

(**Orası** da korkunç bir yer idi, ormanlık idi.) 6/5

⁵⁴⁷ Daşdemir, Age., s. 128.

⁵⁴⁸ Zeynalov, Age., s. 83.

sèn+in ğafa+n+ø

...ġardaş, **sènin ğafan** çalışmur. (...kardeş **senin kafan** çalışmıyor.) 25/15

/+I/

dede+ğ+in pày+ı

...al a bu bir çörel de **dedeğin pàyı**.

(...al bu bir çörek de **dedenin payı**.) 10/36

Tembel Eħmed+in bir èv+i

...burda **tembel Eħmedin bir èvi** olayıdı.

(...burada **tembel Ahmet'in bir evi** olacaktı.) 12/133

ğız çocuğ+u

...bu zaman da **ğız çocuğu** bura gelir mi?

(...bu saatte **kız çocuğu** buraya gelir mi?) 1/24

Hindüstan gül+ü

Hindüsdan gülü. (**Hindistan gülü**.) 25/106

/+sI/

pēdişagħ+ın fil bahca+sı

Pēdişagħın fil bahcası da ġarının damına pitışğ idi.

(**Padişahın fil bahçesi** de kadının evine bitişik idi.) 20/26

bu+nun ayle+si

Bunun aylesi befat etmişdi. (**Bunun hanımı** vefat etmişti.) 1/2

Mahmihri+nin yuħu+su

Mahmihrinin yuħusu geldi. (**Mahmihri'nin uykusu** geldi.) 23/162

bu+nun üst+ü

Bunun üstünü soydu. (**Bunun üstünü** soydu.) 16/26

2.1.2.5.22. Varlık Hâli

Üzerine geldiği ismin tekabül ettiği varlığın nitelenen durumundaki isimde bulunduğunu gösteren hâldir⁵⁴⁹. Standart Azerbaycan Türkçesinde “+lı, +li, +lu, +lü” ekleriyle çekimlenen varlık hâli, bölge ağzında bu eklerin yanı sıra “+ø” ile de çekimlenmektedir.

/+ø/

edālet+ø “adalet+li”

Çoğu *edālet* bir padişahdı. (Çok *adaletli* bir padişahdır.) 1/19

/+I/

gar+lı

Ġarlı dağlar aşaram men. (*Karlı* dağlar aşarım ben.) 2/29

süs+lü, ğıtmət+li

O süslü ğıtmətli nice daşdan. (O *süslü kıymətli* nice taşdan.) 23/47

2.1.2.5.23. Varma Hâli

Varma hali iş, hâl, hareket ve nesnenin yönünü, varacağı son noktayı belirtir. Fiilin hareketinin yöneldiği ve kendisine yaklaşan nesne, cümlede yönelme hâlinde bulunur⁵⁵⁰. Kars ve İğdir Azerileri ağzında görülen temel varma hâli şekilleri, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, +a, +e, (+ya, +ye/ +na, +ne) ekleridir⁵⁵¹. ve bu ekin bölge ağzında görülen işlevleri şöyledir:

/+A/

Ĥorasana+a

Günnerin bir gününde yetişdiler Ĥorasana.

(Günlerden bir gün *Ĥorasana* ulaştılar.) 1/118

ğurbet+e

Bular ğedirdiler. Ġetdiler ğurbete.

⁵⁴⁹ Daşdemir, Age., s. 128.

⁵⁵⁰ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 134.

⁵⁵¹ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 134.

(Bunlar gidiyorlardı, **gurbete** gittiler.) 6/3

ev+i+miz+ē

*Bële aldıh, getirdiğ **evimizē**.* (Böyle aldık, **evimize** getirdik.) 5/6

a) Bölge ağzında, varma hâli ekinden önce gelen “y” koruyucu ünsüzünün **düş-tüğü** ve **ünlü ikizleşmesinin** olduğu görülmektedir.

Tükiye+e

*Çoh müşgülat çekdik gashed; **Türkiyeē** keşdik.*

(Çok sıkıntı çektik, kaçtık; **Türkiye’ye** geçtik.) 29/10

hücre+e

*Bu geldi gördü ki filen yerde, filen **hücüreē** girdi.*

(Bu geldi, baktı ki filan yerde, filan **hücreye** girdi.) 1/124

b) Bölge ağzında ekten önce gelen **geniş-düz** ünlülerin **düz-dar** veya **dar-yuvarlak** şekilleri görülmektedir.

buru+ya

*Hadırbâyçandan gelip **buruya** gonmadır.*

(n geHadırbaycandalip **buraya** yerleşmiştir.) 14/2

c) Bölge ağzında ekin ilerleyici benzeşme yoluyla **ünlü uyumuna** girdiği görülmektedir⁵⁵².

İğdir+e

*Bunnarın ağaları gáyıtdı geldi **İğdire**.*

(Bunların ağaları döndü, **İğdir’a** geldi.) 12/77

koy+ũ+n+a

*Ğırılan gırıldı , gırılmayan geldi **koyūna**.*

(Ölen öldü, ölmeyende **köyüne** geldi.) 13/13

⁵⁵² Ercilasun, Age., s. 67.

2.1.2.5.24. Vasıta Hâli

“Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi vasıtası ile kendisinin iştiraki ile veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için isim vasıta halinde bulunur.”⁵⁵³ “Fiilin **ne ile, kim ile, ne zaman ve nasıl** yapıldığını ifade etmek için isim vasıtası hâli eki alır.”⁵⁵⁴ Kars ve Iğdır Azerileri ağzında vasıta hâli eki olarak kullanılan **+(y)ınan, +den** eki Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır. Standart Azerbaycan Türkçesinde görülen vasıta hâli ekleri “**+(y)la, (y)le**”⁵⁵⁵, **+da, +de**”ekleridir.⁵⁵⁶ *Şerabı piyalede içti...* gibi.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında vasıta hâli eki, sonseste ünsüz bulunduran kelimelere “**+nan, +nen, +ınan, +inen**” şeklinde gelirken; sonseste ünlü bulunduran kelimelere “**+n, +ynan, +ynen**” şeklinde gelmektedir⁵⁵⁷. Vasıta hâli ekinin bölge ağzında görülen işlev ve fonksiyonları şöyledir:

Bölge ağzında vasıta hâl eki, fiildeki oluş ve kılışın hangi “**vasıtayla**” gerçekleştiğini bildirir⁵⁵⁸.

/+den/

yēyeceĥ mēyeceĥ+den “yiyecek miyecek+le”

Yēyeceĥ mēyeceĥden bunnar zada çıĥıb.

(*Yiyecek miyecekle* bunlar şeye çıkmışlar.) 7/16

/+la/

direĥdor+la

Direĥdorla döĥeriĥ. (Traktörle döĥeriz.) 19/10

çeltiĥ+le

Keçimizi çeltiĥle tamin ediyoruz.

(Geçimimizi *pirinçle* temin ediyoruz.)

⁵⁵³ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 235.

⁵⁵⁴ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 235.

⁵⁵⁵ Karaağaç, Age., s. 73.

⁵⁵⁶ Zeynalov, Age., s. 95.

⁵⁵⁷ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 287.

⁵⁵⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 318.

/+(y)nAn/, /+(I)nAn)

ğılıþ+nan “kılıç+la”

Kim dışarı çıharsa bu ğılıþnan boynunu vurıcam.

(Kim dışarıya çıkarsa bu **kılıçla** boynunu vuracağım.) 1/144

devē+nen

Èligil bu sever bizi devēnen götdüler.

(Aligil bu kez bizi **deveyle** götördüler.) 13/10

balta+(y)nan

Baltaynan buradan vurdu. (Baltayla buradan vurdu.) 1/99

nutķa+(y)nan, gēmi+(y)nen

İrevana gēdip gelen nutķaynan, gēmiynen gidip gelermişler.

(Erivana gidip gelenler **gemiyle** gidip gelirlermiş.) 14/12

daş+ınan “taş+la”

Bu yēdi gēldi, bunun başını daşınan ezdi.

(Bu indi geldi, bunun başını **taşla** ezdi.) 16/25

senet+inen “senet+le”

Bunnarı senetinen verdi. (Bunları senetle verdi.) 12/126

2.1.2.5.25. Yaklaşıklık Hâli

“İsmin gerçek değeri veya ölçüsünden biraz daha fazla ya da eksik bir niceliği gösteren ve isme “aşağı yukarı, hemen hemen” anlamı yükleyen isim hâlidir.”⁵⁵⁹

/+ø/

bir gün+ø, iki gün+ø

Gētdi, bir gün iki gün, gelmedı. (Gitti bir, iki gün gelmedi.) 26/4

bir ğaç sene+ø

Bir ğaç sene orda ğaldığ. (Birkaç yıl orada kaldık.) 26/20

⁵⁵⁹ Kara, *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi*, s. 75.

/+mI...mI/

saqt yeddi buçuḥ mu_olar, seggiz mi_olar?

(Saat **yedi bucuḥ mu**, **sekkiz bucuḥ mu** oluyordu?) 26/29

On gün mü yol gèdip, bir_ay mı yol gèdib?

(**On gün mü** yol gitmiş, **bir ay mı** yol gitmiş?) 7/69

/+ğeder/

*Ecemisdanda üç_ay geder yaşıadıḥ. (İran'da **üç ay kadar** yaşadık.)* 22/14

Pernevütde biz bir_ay geder galdıḥ.

(Biz Pernavut' ta **bir ay kadar** kaldık.) 22/6

/+emen emen/

***Emen emen** yirmi beş yaşına gelmişem; dünya görmemişem.*

(**Hemen hemen** yirmi beş yaşına gelmişim; dünya görmemişim.) 12/29

2.1.2.5.26. Yokluk Hâli

Üzerine geldiği ismin mevcut olmayışını, yokluğunu bildiren hâldir⁵⁶⁰. Yokluk hâli Bölge ağzında da “+sız, +siz, +suz, +süz ekleriyle çekimlenmektedir.

/+sIz/

sağap+sız

*Pedişahım, éle fuğara bir gızım. **Sağapsız** bir adamam.*

(Padişahım, öyle fakir bir kızım. **Sahipsiz** biz insanım.) 1/52

izin+siz

*Béle dedemnen **izinsiz** niye gelip düşüpler...*

(Böyle dedemden **izinsiz** neden gelip konaklamışlar...) 23/76

duz+suz

*Ot gaynatıp yērdig. O da duz yoḥ, **duzsuz**.*

(Ot kaynatıp yerdik. Fakat tuz yok **tuzsuz**.) 14/29

⁵⁶⁰ Daşdemir, Age., s. 130.

2.1.2.5.27. Yönelme Hâli

İş, hâl, hareket ve nesnenin yönünü, varacağı son noktayı belirtir. Fiilin hareketinin yöneldiği ve kendisine yaklaşılan nesne, cümlede yönelme hâlinde bulunur⁵⁶¹. SAT’de yönelme hâli eki, **+a**, **+e**, **+ya**, **+ye**’dir. *Teyyare Moskvaya uçtu*⁵⁶²... gibi örnekleri görülür. Bölge ağzında ise SAT’de kullanılan bu eklerin yanı sıra şu **+ø**, **+A**, **+dA**, **+dAn**, **+nen**, **+ı**, **+a geder**, **+a teref**, **+a doğru**, **+dan...+a** gibi eklerde kullanılmaktadır. Bu eklerin kullanıldığı örnekler şöyledir:

/+ø/

bura+ø “bura+(y)a”

...be men bura niye gelmişem? (...ya ben *buraya* neden gelmişim?) 7/102

ora+ø “ora+(y)a”

Şindi bu ora yendiği zaman, ba«dı ki ha bir dene yeşil gürbağa, bir de bi ejderha.

(Şimdi bu *oraya* indiği zaman, baktı ki işte bir tane yeşil kurbağa, bir de bir ejderha.) 12/63

nerē “nere+(y)e”

...yüzbaşıyı ne_ëtdin, nerē gömdün?

(...yüzbaşını ne yaptın, *nereye* gömdün?)12/95

/+A/

av+a, *meşi+(y)e*

Mehemmed, gidēm böyün bir ava, meşiye.

(Muhammet, bugün bir *ava*, *ormana* gidelim.) 7/156

Bölge ağzında, yönelme hâli ekinden önce gelen “y” koruyucu ünsüzünün **düştüğü** ve **ünlü ikizleşmesinin** olduğu görülmektedir.

kö+e “köy+e”

Hēckes köe gelmemiş. (Hiç kimse *köye* gelmemiş.) 13/1

⁵⁶¹ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 134.

⁵⁶² Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 85, 88.

Bölge ağzında ekin ilerleyici benzeşme yoluyla **ünlü uyumuna** girdiği görülmektedir⁵⁶³.

men+e

Ġolnun birni vér mene. (Kolunun birini **bana** ver.) 1/93

sen+e

...harda işin dara tüşen kimi tüzül, men gelecem. Sene örgedim.

(...nerde başın sıkışırsa bunu yak, ben geleceğim. **Sana** işin sırrını öğreteyim.) 7/114

/+dA/

plān+ı+n+da

Orda aynı babasının plānında uygun olarak bir saray yaptırdı.

(Orada babasının **planına** uygun olarak bir saray yaptırdı.) 12/130

zencir+de

Bütün fiiller zencirde bağlı. (Bütün fiiller **zincire** bağlı.) 20/27

/+dAn/

ğız+dan

Mehemmed bu ğızdan sorub... (Muhammet bu **kıza** sormuş...) 7/84

siz+den

...sizden bir söz soracam. (...**size** bir soru soracağım.) 3/22

/+nen/

sen+nēn “san+a”

Gel sennen neden haber verim, Eħmetden.

(Gel **sana** kimden haber vereyim, Ahmetten.) 7/34

/+ı/

atı+n+ı

Ġaħdı, atını mindi. (Kalktı, **atına** bindi.) 23/135

⁵⁶³ Ercilasun, Age., s. 67.

/+A ğeder/

İrevan+a ğeder

Ta İrevana ğeder bizim elimizde ğaldı.

(Ta *Erivan’a kadar* bizim elimizde kaldı.) 22/8

Pernevüd+e ğeder

Pernevüde ğeder bizim bu terefin adamı ğetdi.

(*Pernavut’a kadar* bizim adamımız gitti.) 22/6

/+a teref/, /+a doğru/

dağ+a daş+a teref

...bu *dağa daşa teref sür.* (...bu *dağa taşa doğru* sür.) 23/144

İran+a doğru

Bêlesine İrana doğru ğetdiler. (Böylesine *İran’a doğru* gittiler.) 13/19

/+dAn A/

bur+dan buğ+a “bura+**dan** bura+(y)a”

Bē, biz burdan buğa ağzımız dutduh.

(Ya, biz *buradan buraya* ağzımızı tuttuk.) 13/18

ev+den eşiğ+e

Anadan oluşunnan yanı evden eşiğe çıdığı yohdu.

(Doğduğundan beri *evden dışarıya* çıkmamıştır.) 12/9

tükân+dan... ev+e

Bir gün Yahudu tükândan ğelir eve.

(Bir gün Yahudi *dükkândan eve* geliyor.) 1/4

2.1.2.5.28. Yükleme (Nesne) Hâli

Cümle içinde fiilin doğrudan tesir ettiği isim belirtme hâlinde bulunur. Karşıla-
dığı hareket doğrudan bir isme tesir eden fiiller, geçişli fiillerdir. Yükleme hâli, ismi

kendisine tesir eden geçişli fiile bağlayan haldir. Bu hâl bazen eksiz çoğu zaman da ekli olur⁵⁶⁴.

Standart Azerbaycan Türkçesinde nesne hâli eki, ünsüzlerle biten isimlerden sonra “+ı, +i, +u, +ü” şeklindedir. Ancak ek, ünlüyle biten isimlerden sonra “+nı, +ni, +nu, +nü” biçiminde eklenmektedir⁵⁶⁵. Bölge ağzında ise nesne hâli eki +ø, +(y)a, +(y)ı, +i, +u, +ü, +dan, +nen gibi çeşitli eklerle çekimlenmektedir.

/+ø/

ağz+ı+mız+ø

Bē, biz burdan buğa ağzımız dutduḡ.

(Haa biz buradan buraya ağzımızı tutduk.) 13/18

o+n+ø

On da ordan getdi. (Onu da oradan getirdi.) 7/148

sen+in niyet+in+ø

Senin niyetin tapşıracaḡ. (Senin niyetini yerine getirecek.) 7/90

boyn+u+n+ø

Çıḡsan boynun da vuracaḡ. (Çıkarsan boynunu da vuracak.) 1/150

sakḡal+ø, dünya+ø

Sen sakḡal ağardıpsan, dünya geçirdipsen.

(Sen sakal ağartmışsın dünya görmüşsün.) 1/15

/+(y)a/

su+y+a “su+y+u”

Ķotannan tum saldıḡdan sora gēdiller suya açillar.

(Daha sonra kotanla topraḡı ayırdıktan sonra giderler suyu açarlar.) 15/3

hayvan+lar+a “hayvan+lar+ı”

Ġırḡ tācirdi, bunnar hayvannara suvarırılar.

(Kırk tüccardılar, bunlar hayvanları suluyorlardı.) 12/63

⁵⁶⁴ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 99.

⁵⁶⁵ Kartallıoḡlu, Yıldırım, *Age*, s. 195.

/+(y)I/

kitab+ı

*İramdar geldi, aşdı **kitabı**.* (Falcı geldi, **kitabı** açtı.) 1/72

a) Bölge ağzında yükleme hâl eki, sones ünlüsünün değiştiği ve ekin ilerleyici benzeşme yoluyla ünlü uyumuna girdiği görülmektedir.

a.1. İnce sıradan ünlüleri **ince** ünlülerin takip ettiği görülmektedir.

İğdir+i

*Onnan sora heber vërdiler kin Türk **İğdiri** aldı.*

(Daha sonra haber verdiler ki Türkler **İğdir’i** aldı.) 11/6

a.2. Kalın sıradan ünlüleri **kalın** ünlülerin takip ettiği görülmektedir.

sahat+ı

*Bu kışının **sahatı** cebindëydi.* (Bu kişini **saati** cebindeydi.) 16/37

ğoğn+u+n+u “gönl+ü+n+ü”

*Arvadı bi seer başdar, gızın **ğoğnunu** sorar.*

(Hanımı bu kez başlar, kızın **gönlünü** sorar.) 18/4

koy+u

*Onnar burda galır. **Koyu** şennedir.*

(Onlar burada kalıyor. **Köyü** şenletiyor.) 21/2

a.3. Dar sıradan ünlüleri **dar** ünlülerin takip ettiği görülmektedir.

bilbil+i

*Bu **bilbili** götdü, aradan çııdı.* (Bu **bülbülü** aldı, oradan çıktı.) 7/137

ğabığ+ı+n+ı

*Götür **ğabığını** kıırağa vër.* (Götür, **kabuğunu** kıırağa ver.) 23/16

a.4. Yuvarlak sıradan ünlüleri **yuvarlak** ünlülerin takip ettiği görülmektedir.

molla+y+u

*Padşah, **molluyu** getirdi.* (Padişah **mollayı** getirtti.) 25/47

b) Bölge ağzında yükleme hâl ekinin **değişik fonetik değerdeki** biçimleri bulunmaktadır⁵⁶⁶.

/+ĩ/

zemān+ĩ

Zemānĩ gele, tũşe yere. (**Zamanı** gelince dünyaya gelir.) 1/79

/+í/

ciğar+í “ciğer+i”

Evlat dèmeĥ, insanın ciğarí dèmeĥ. (Evlat demek insanın **ciğeri** demek.) 1/79

/+ĩ/

çöreğ+ĩ

Çöreğĩ yapıdı goydu ğapının ağzına.

(**Çöreği** yaptı, kapının ağzına koydu.) 12/21

/+ũ/

buru+y+ũ

Buruyũ seven burda ğaldı. (**Burayı** seven burada kaldı.) 28/12

/+ũ/

köy+ũ

Ben de dolandım bu köyũ. (Ben de bu **köyü** dolaştım.) 27/11

c) Bölge ağzında nesne hâli eki alan isimlerde **ünlü ikizleşmesi** görülmektedir.

yemeĭ

Bu bir tabaĥ yemeĭ götdü. (Bu bir tabak **yemeği** aldı.) 27/4

ōriĭ

Nece ki ōriĭ béle béle dèlmişler ğavırrar.

(Nasıl ki ğavurlar **orayı** böyle böyle delmişler.) 13/15

⁵⁶⁶ Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, s. 103.

ç) Bölge ağzında nesne hâli eki ile isim kökü arasında kullanılan koruyucu “y” ünsüzü yerine “n” sesinin kullanıldığı görülmektedir.

bina+nı

Bu binanı yıldı, yeni bir erse aldı.

(Bu *binayı* yıktı, yeni bir arsa aldı.) 12/130

/+nan/

ayağ+i+n+nan “ayağ+i+n+i”

Yumuldu, molların ayağınnan öfdü.

(Eğildi, molların *ayağını* öptü.) 25/42

/+nen/

derd+i+n+n “derd+i+n+i”

Onun derdinnen bu bilir. (Onun *derdini* bu bilir.) 23/82

2.1.2.5.29. Yüklem İsmi Hâli

Eklendiği ismin yüklem ismi olarak kullanılmasını sağlayan hâl ekidir⁵⁶⁷. Standart Azerbaycan Türkçesinde “+a, +e” ekiyle çekimlenen yüklem ismi hâli *Bütün ümidimiz siz+e+dir*⁵⁶⁸...gibi bölge ağzında “+ø, +değel, +değil” gibi ek ve edatlarla çekimlenmektedir.

/+ø/

gız+ø

Oğgeder güzel bir gız. (O kadar güzel bir *kız idi*.) 1/33

/+değel/

...mènim oğlum değel. (...benim *oğlum değil*.) 16/56

/+değil/

Men sèjn èrin değilēm. (Ben senin *kocan değilim*.) 16/48

Maa dedijiz ki bu adam pedşah oğlu değil, bir aşbaz oğludu.

(Bana dediniz ki bu adam *padişah oğlu değil*, bir aşçıbaşının oğludur.) 3/25

⁵⁶⁷ Kara, Namık Kamal'in Mektuplarında Söz Dizimi, s. 225.

⁵⁶⁸ Zeynalov, Age., s. 89.

2.2. SIFATLAR

Sıfatlar nesneleri vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimelerdir⁵⁶⁹. Bir başka ifadeyle sıfatlar nesnelerin vasıflarının adıdır⁵⁷⁰. Sıfatları kendi içinde,

- 1) Niteleme sıfatları,
- 2) Belirtme sıfatları,
- a) İşaret sıfatları,
- b) Sayı sıfatları,
- c) Soru sıfatları,
- ç) Belirsizlik sıfatları

diye tasnif ediyoruz. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında sıfatlar kuruluş ve kullanılış bakımından Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan sıfatlardan farklılık göstermezler⁵⁷¹. Bölge ağzında sıfat yapan ekler şöyledir: +ca, +ce, +ça, +çe, +cah, +cağız, +cılı, +cıl, +den, +ıncı, +inci, +isi, +lı, +li, +lu, +lü, +dı, +di, +nı, +ni, +rı, +ri, +nü, +sız, +siz, -agan, -ağ, -an, -en -ıcı, -ılı, -ığ, -ü

2.2.1. Niteleme Sıfatları

“Varlıkları niteleyen, yani varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini, özelliklerini... -kısaca; nasıl olduklarını- gösteren sözcüklere **niteleme sıfatı** denir.”⁵⁷²

Standart Azerbaycan Türkçesinde **adi derece** adı ile kullanılan sıfatlar sade ve türemiş sıfatlardan ibaret olup hiçbir derece eki kabul etmeden eşyayı vasıflayan sıfatlardır. Sıfatın **adi derecesi** vasıf, niteleme vb. özellikleri ifade eder⁵⁷³. **Boş yol, uzun yol, gara gış**⁵⁷⁴... gibi. Bu bakımdan Kars ve Iğdır Azerileri ağzında niteleme sıfatı olarak tespit ettiğimiz sıfatlar, Standart Azerbaycan Türkçesinde **adi derece** olarak kabul edilen sıfatların kullanımıyla benzerlik göstermektedir. Bölge ağzında görülen niteleme sıfatlarından bazıları şöyledir:

geşden bir oğlan

Vèzir bağıdı ki o, üsgehdde bir üçüren üsdünde **geşden bir oğlan** ezen vèrdi.

⁵⁶⁹ Ergin, Age., 244.

⁵⁷⁰ Kalay, Age., 72.

⁵⁷¹ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 291.

⁵⁷² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2001, s. 197.

⁵⁷³ Zeynalov, Age., s. 145.

⁵⁷⁴ Buran, Alkaya, Age., s. 78.

(Vezir baktı ki o..., yüksekte bir oda üzerinde *genç bir oğlan* ezan okudu.)

1/121

ğorhuşduluh yer

Ora da *ğorhuşduluh yêr* idi, meşê idi. 6/5

ipek yatak

Saldı *ipek yatağı*, geldi gişinin golunna dutdu...

(*İpek yatağı* sardı, geldi, adamın kolundan tuttu...) 16/45

a) **İkilemelerden** oluşan niteleme sıfatlarının örnekleri görülmektedir.

ufağ ufağ sümbül

Bahırsan *ufağ ufağ sümbül* vurdu.

(*Ufak ufak sümbül* açtığını görürsün.) 15/7

yeke yeke babayığitler < (Moğ.) yeke⁵⁷⁵

Çol çocuğlarımız hamısı acınnan öldü. *Yeke yeke babayığitder.*

(Çoluk çocuğumuz, hepsi açlıktan öldü. *Güçlü güçlü babayığitler.*) 14/29

b) **Anlamlı-anlamsız**, sözcüklerden oluşan niteleme sıfatlarının örnekleri nadiren görülmektedir.

ufah defeħ bi şey

Anası buna *ufah defeħ bi şey dizinceħ* vermişdi.

(Anası buna *ufak defek bir şey ceyiz* vermişti.) 12/1

c) **Yabancı kökenli** niteleme sıfatlarının kullanıldığı görülmektedir.

nāzanı senem bir gız

Nāzanı senem bir gızdı. Oğgeder güzel bir gızdı ki da bu gızdan hiş yoħdu.

(*Nazlı ve güzel bir kızdı.* O kadar güzel bir kızdı ki hiç eşi benzeri yoktu.)

7/40

⁵⁷⁵ Çağbayır, Age., s. 5274.

2.2.1.1. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme

Sıfatlar varlıkların niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler yani sıfattaki niteliğin **miktar, ölçü ve derecesini** ortaya koyarlar. Sıfatların bu işlevi kendinden önceye **gibi, kadar, daha fazla, çok, pek, en gibi zarf veya zarf** olarak kullanılan sözlerin getirilmesiyle karşılanır. Böylece, iki varlık veya nesne arasındaki **benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, daha aşağı derecede olma veya başka nesnelerle oranla en üstünlük, en aşırılık** biçimindeki derece farkları ortaya konmuş olur⁵⁷⁶.

Standart Azerbaycan Türkçesinde sıfatın derecelerinin mahiyeti ve miktarı, **adi, mügayise, üstünlük, kısaltma ve çoğaltma-azaltma dereceleri** olmak üzere beş biçimde belirlenmiştir⁵⁷⁷. Fakat sıfat derecelerinden Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılan **eşitlik derecesi** adı altında tespit ettiğimiz sıfatların Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanımı görülmemektedir. Bunların dışında Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan **mügayise derecesi** ise genellikle sözdizimsel yöntemle yapılmaktadır⁵⁷⁸. *Ohumag her şeyden güzeldir*⁵⁷⁹ ... gibi. Fakat bu yöntem bölge ağzında kullanılmamaktadır.

Standart Azerbaycan Türkçesinde ile Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ortak olarak kullanılan sıfatların benzer ve farklı yönleri şöyledir:

a) Eşitlik derecesi, iki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzer veya eşit derecede olduğunu gösterir⁵⁸⁰. Standart Azerbaycan Türkçesinde bu sıfat derecesinin kullanımı görülmemektedir. Eşitlik derecesinin bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

Baki kimi yer

Baki kimi yeri bir daha nerde göreceğiz?

(Bakü gibi yeri bir daha nasıl göreceğiz?) 26/45

⁵⁷⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 370.

⁵⁷⁷ Zeynalov, Age., s. 144.

⁵⁷⁸ Zeynalov, Age., s. 147.

⁵⁷⁹ Zeynalov, Age., s. 147.

⁵⁸⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 371.

b) **Üstünlük derecesi**, niteliğin en üst düzeyini gösteren üstünlük derecesi Standart Azərbaycan Türkçesinde **en, lap, çoğ, oldugca...** vb. zarfların kullanılmasıyla yapılır⁵⁸¹. **En gözəl, lap gözəl**⁵⁸² ... gibi.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da sıfatın üstünlük dercesinin kullanımı Standart Azərbaycan Türkçesi ile aynıdır ve bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

Çoğ zengin

Çoğ da zengin idi. Bir gızı vardı. (**Çok da zengindi**. Bir kızı vardı.) 1/2

en başcıl

«Garı» dedi, «gırhların **en başcılı** geldi» dedi.

(«Hanım» dedi, «kırkların **en büyüğü** geldi» dedi.) 25/76

en yahşı

En yahşısı odu ki gel başım alıb debədiyar gət.

(**En iyisi** şudur ki başımı alıp diyar diyar gideyim.) 25/16

əle fuğara bir gız

Pedişahım, **əle fuğara bir gızım**. (Padişahım, **öyle fakir bir kızım**.) 1/52

`lap uc

Bu **`lap uca** çııdı. (Bu, **en** uca çıktı.) 16/22

mütüş bir herb < müdhiş⁵⁸³

Erməninən bizderin **mütüş bir herbi** oldu.

(Ermenilerle bizlerin **müthiş bir savaşı** oldu.) 22/3

o ğadar gözəl

Tamaşa edənde baıdı bu gız **o ğadar gözeldi**.

(Dikkatli bakınca fark etti, bu kız **o kadar güzeldi** ki.) 1/8

⁵⁸¹ Zeynalov, Age., s. 147.

⁵⁸² Zeynalov, Age., s. 147.

⁵⁸³ Çağbayır, Age., s. 3463.

d) **Küçültme derecesi**, nitelik sıfatları, bazı ekler alarak kendilerinden sonra gelen adların anlamlarında bir **küçültme** meydana getirirler⁵⁸⁴. Standart Azerbaycan Türkçesinde **-mtıl, -İmtıl, -mtrag, -ımtrag, -sov, -msov, -şın**⁵⁸⁵ eklerinin kullanımıyla meydana getirilen küçültme derecesi bölge ağzında **+cıl** ekinin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

/+cıl / = /+cık /

ufa+cıl

Bağdılar, bir *ufacıl* béle Ekbèrin odası kibi.

(Baktılar, bir *ufacık oda* böyle Ekberin odası gibi.) 20/8

e) **Çoğaltma-azaltma derecesi**, Standart Azerbaycan Türkçesinde çokluk ve azlık bildiren kelimelere **-ca,-ce** eklerinin birleştirilmesiyle miktarın çoğa doğru arttığını ve aza doğru azaldığını bildiren sıfatlar oluşturulur⁵⁸⁶. Büyük**ce**, körpe**ce**⁵⁸⁷ ... vb. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da sıfatın bu şekilde kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlik göstermektedir.

hırda+ca

Burda bir *Hırdaca* duvar var. (Burada *küçükce* bir duvar var.) 13/15

2.2.1.2. Ünvan Sıfatları

Özel adlardan önce ya da sonra kullanılan rütbe, meslek, saygı gibi durumları belirten sözcüklere denir⁵⁸⁸. Standart Azerbaycan Türkçesinde ünvan sıfatları adı altında kullanımına rastlamadığımız bu sıfatların Bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

beğ

Heyder Beğ vardı, Abbasgulu Beğ vardı.

(Haydar **Bey** vardı, Abbasgülü **Bey** vardı.) 14/43

tācir

Ehmet tācir dedi ki «bağ bu mala sennen şerikik.»

⁵⁸⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 377.

⁵⁸⁵ Zeynalov, Age., s. 148.

⁵⁸⁶ Zeynalov, Age., s. 149.

⁵⁸⁷ Zeynalov, Age., s. 149.

⁵⁸⁸ Hengirmen, Age., s. 137.

(*Tüccar Ahmet* dedi ki «bak bu mala seninle ortağız.») 12/85

2.2.2. Belirtme Sıfatları

“Belirtme sıfatları nesneleri belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar nesnenin bünyesinde olan vasfı göstermez, nesneyi şu veya bu şekilde belirtirler.”⁵⁸⁹ Belirtme sıfatları **işaret sıfatları, soru sıfatları, belirsizlik sıfatları ve sayı sıfatları** olmak üzere dört grupta toplanır⁵⁹⁰. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında belirtme sıfatları, Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan belirtme sıfatları ile şekil ve kullanılış bakımından aynıdır⁵⁹¹.

2.2.2.1. İşaret Sıfatları

“Adları göstererek belirten sıfatlara **işaret sıfatı** denir.”⁵⁹² Standart Azerbaycan Türkçesinde **bu, o, hemin “bu”, hămän “o”, bu cür, o cür, èle, bèle** işaret sıfatları olarak kullanılan başlıca sözcüklerdir⁵⁹³. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu sözcüklerin yanı sıra zamanda ve mekânda bulunma ifade eden isimlere getirilen **+ki** isimden isim yapma ekiyle de türetilmiş kelimelerin de⁵⁹⁴ işaret sıfatı olarak kullanıldığı görülmektedir.

bu

*Yahudu irem atır. Düşmüş **bu** melmeketdere.*

(Yahudi fal açıyor. **Bu** memleketlere gelmiş.) 1/54

*Bahıp **bu** bağ niye barınnan düşüb?*

(Bakmış **bu** bağ neden mahsülden düştü.) 7/10

*Bizim **bu** koy çoğdu. (Bizim **bu** köy kalabalıktı.)* 14/1

+ki

***Ordaki** vèzir dedi «dur, padişah.»*

(**Oradaki** vezir «dur, padişahım.» dedi.) 1/82

*Onnan sora, onnan geşdi bizim bu **kóydeki** ağalara devroldu.*

⁵⁸⁹ Ergin, Age., s. 246.

⁵⁹⁰ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 292.

⁵⁹¹ Hengirmen, Age., s. 138.

⁵⁹² Efrasiyap Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, Erzurum 1986, s. 36.

⁵⁹³ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 36.

⁵⁹⁴ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 292.

(Daha sonra, hanlık ondan geçti, bizim bu **köydeki** ağalara devir oldu.) 14/41

o

O böyüg oğlanı çekdi goydu öz yerine, oldu pedışah.

(O büyük kardeşi aldı, kendi yerine geçirdi, padişah oldu.) 3/43

O arığ atı getirem vërem Muhammede.

(O zayıf atı gitireyim, Muhammet’e vereyim.) 7/21

2.2.2.2. Soru Sıfatları

“Nesneleri soru hâlinde belirten sıfatlardır.”⁵⁹⁵ Standart Azerbaycan Türkçesinde **ne, nèce** “nasıl”, **ne cür** “nasıl”, **ne teher** “nasıl”, **hansı, nècenci** “kaçıncı”, **nèce** “ne kadar”, **ne geder, haralı, neci**⁵⁹⁶ gibi kelimeler soru sıfatı olarak kullanılmaktadır. Bölge ağzında da **ğaş, hansı, ha, hangi, ne, nice**⁵⁹⁷ gibi sözcüklerin Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **soru sıfatı** olarak kullanılmakta olduğu görülmektedir.

ğaş?

Deyib «**ğaş** bacısıñız?» (Demiş «**kaç** bacısıñız?») 7/63

hansı, ha?

Dër «hansı camış?» Dër «ā orda. A_o boynuzlu camışdı.»

(Der «**hangi** camız?» Der «işte orda, işte o boynuzlu camızdır.») 10/12

*Dedi «gözetdeginen **hangi** üçüree girdi.»*

(Dedi «gözetle, bak **hangi** odaya girdi.») 1/123

*Ha yanda harb ediller? (**Hangi** tarafta savaşıyorlar?)* 23/134

ne?

*«Bu gâdın **ne** işin şabıydı ki bunu bële yapıplar?»*

(Bu kadın **ne** suç işlemişti ki bunu böyle yapmışlar.) 1/101

⁵⁹⁵ Ergin, Age., s. 252.

⁵⁹⁶ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 37.

⁵⁹⁷ “nice” kelimesi kaç ve hangi manaları ile kullanılan bir soru sıfatı olarak görünür. Bu sözcük ne zamiri ile –çe eşitlik ekinden çıkmıştır. neçe şekli önce ilk hecesindeki e-i değişmesi ile nice şekline geçmiş, sonradan ç sedalılaşılarak nice şekli meydana gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinden başka Osmanlıcada da uzun zaman bu kelime nice şeklinde kullanılmıştır. Ergin, Age., s. 254.

«*Böyün **ne** iş görüpsen?*» (Bu gün **ne** iş yapmışsın?) 10/32

nice

*Dedi «**nice** kimin oğlusan? Da **filan** padişahın oğlusan.»*

(Dedi «**nasıl** kimin oğlusun? Hani **filan** padişahın oğlusun.») 3/38

2.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları nesneleri belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Bu sıfatlar nesnelerin dış vasıflarını, bilhassa sayılarını, mikdarlarını belirsiz olarak bildirir, belirsiz bir şekilde ifade ederler⁵⁹⁸. Standart Azərbaycan Türkçesinde **az, çok heyli, bir gädär** “birazcık, bir miktar”, bir neçä “azıcık”, **biraz, birkaç, biraz, bazı, hamı, başğa, hərbi, bir çox**,⁵⁹⁹ **filan, her cür** “her çeşit”⁶⁰⁰ belirsizlik sıfatı olarak kullanılan başlıca sözcüklerdir. Bölge ağzında ise Standart Azərbaycan Türkçesinde olduğu gibi **başğa, bir, bi, filan, filen, pilen, her, nice, şagarama** gibi isimler **belirsizlik sıfatı** olarak kullanılmaktadır.

başğa

«***Başğa** adam gelemmez.*» («***Başka** kimse gelemmez.*») 7/43

*Erkeñler **başğa** odada gızın sağdıç solducu, onnar da **başğa** odada, onnar orda hına goarlar.*

(Erkekler **başka** odada kızın sağdıç, yanındakiler de **başka** odada. Onlar orada geline kına yakarlar.) 8/19

bir, bi

***Bir** dene şah varıdı. (**Bir** tane şah vardı.) 12/2*

*Zamanın zamanında **bi** pedışah varımış.*

(Bir zamanlar **bir** padişah varmış.) 3/1

*Bahıfdı ki **bi** keçel nenesiynen bir öküzü goşup sürüb.*

(Bakmış ki **bir** kel ninesiyle bir öküzü koşup sürmüş.) 10/7

⁵⁹⁸ Ergin, Age., s. 254.

⁵⁹⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 200.

⁶⁰⁰ Gemalmaz, Çağdaş Azeri Metinleri Antolojisi, s. 37.

*Bağıblar, yoldan **bir** deve gidip.* (Bakmışlar, yoldan **bir** deve gitmiş.) 3/6

filan, filen, pilen

*Da **filan** padişahın oğlusan.* (Hani **filan** padişahın oğlusun.) 3/39

«Ana, ne iş gördün?» «**Filan filan** işi.»

(«Ana ne iş yaptın?» Dedi «**filan** işi **filan** işi.») 10/23

*Bu geldi gördü ki **filen** yerde, **filen** hücreye girdi.*

(Bu gitti, baktı ki **filan** yerde, **filan** odaya girdi.) 1/124

*Deyib «**pilen** yerdedi.»* (Demiş «**filan** yerdedir.») 7/67

her “bütün”

***Her** köyleri çağırıldı.* (**Bütün** köyleri çağırıldı.) 5/8

şağarama

*Yayın gününde, **şağarama** yayın gününde babası padişahmış.*

(Yaz günü, **bir** yaz günü babası padişahmış.) 7/8

2.2.4. Sayı Sıfatları:

“Sayı sıfatları nesnelerin sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir.”⁶⁰¹

Standart Azerbaycan Türkçesinde sayı sıfatları **migdar sayıları (asıl sayılar), sıra sayıları, kesir sayıları ve üleştirme**⁶⁰² olmak üzere dört başlıkta incelenir. Bu sıfatlardan incelediğimiz metinlerde tespit ettiğimiz sayı sıfatları şöyledir:

2.2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları

Nesnelerin sayısını gösteren sıfatlardır⁶⁰³. Asıl sayı sıfatlarının bölge ağzında kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesindeki kullanımı ile birebir aynıdır ve bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

ğırh

Yalınız mağa **ğırh dene ğarpız** gatirecehsen...

(Yalnız bana **kırk tane karpuz** getireceksin...) 25/49

⁶⁰¹ Ergin, Age., s. 248.

⁶⁰² Zeynalov, Age., s. 158.

⁶⁰³ Ergin, Age., s. 249.

üş

Üş yol ayrımı çıhib bunnağm önüne.(*Üş yol* ayrımı bunların önüne çıkmış.)

7/23

üç

Ğaldırdı daşı bağıdı; aynı üç yüzük.

(Taşı kaldırdı, baktı; aynı *üç yüzük*.) 7/142

yeddi

Bağıdı ki aha *yeddi dene cevan*... (Baktı işte *yedi tane civan*...) 16/31

2.2.4.2. Sıra Sayı Sıfatları

Nesnelerin derecelerinin sayısını gösteren sıfatlardır⁶⁰⁴. Standart Azerbaycan Türkçesinde **sıra sayı sıfatları**, asıl sayının üzerine +**IncI** ekinin getirilmesi ile yapılmaktadır⁶⁰⁵. Ayrıca Standart Azerbaycan Türkçesinde **evvel, ezel, ilki (evvelinci, ortancı, sonuncu**... örneklerinde olduğu gibi.)⁶⁰⁶ gibi bir dizi söz de sıra sayısı anlamı vererek sıra sayısı bildirmektedir. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise bu kullanımlardan yalnızca +**IncI** ekiyle oluşturulan sıra sayı sıfatlarının kullanıldığı görülmektedir.

ğırğ birinci

Ğırğ birinci günü bunna gidecekler dedi «şikâatım var.»

(*Kırk birinci gün* bunlar gidecekler dedi ki «şikâyetim var.») 12/157

üçüncü

Üçüncü günü kız geldi meydana.

(*Üçüncü gün* kız ortaya çıktı.) 12/154

yeddisi “yedinci”

Yeddisi günü bir tabağı yemeğ aldı.

(*Yedinci gün* bir tabak yemek aldı.) 27/4

⁶⁰⁴ Ergin, Age., s. 250.

⁶⁰⁵ Buran, Alkaya, Age., s. 94.

⁶⁰⁶ Zeynalov, Age., s. 165,166.

2.3. ZARFLAR

“Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.”⁶⁰⁷

Zarflar esas itibarıyla çekimsiz unsurlardır. İsim oldukları zaman çekim eklerini alır, fakat zarf oldukları zaman eşitlik, vasıta ve yön ekleri dışında çekim ekleri almazlar. Bundan dolayı zarflar manasını değiştirdikleri unsurlara doğrudan doğruya çekimsiz olarak bağlanan kelimelerdir⁶⁰⁸. Zarflar **zaman zarfları**, **yer- yön zarfları**, **tarz zarfları**, **azlık- çokluk (miktar) zarfları**, **soru zarfları** olmak üzere beş çeşittir⁶⁰⁹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında zarflar, kuruluş ve kullanılışları bakımından Standart Azerbaycan Türkçesindeki kullanımından farklılık göstermezler⁶¹⁰.

2.3.1. Zaman Zarfları

Bir oluş ve kılışın zaman içinde yerini göstermeye yarayan zarflara zaman zarfları denir. Bu zarflar **-ne zaman?,- ne vakit?** gibi soruları karşılar⁶¹¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde **gəc, téez, dünən, bugün, daim, öz vahtında, indi, seher, bir vaht, sonra, ahırda**,⁶¹² **hemişe**,⁶¹³ **bayağ, ävväl, hălâ**⁶¹⁴ gibi sözcükler zaman zarfı işlevinde kullanılır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da benzer sözcüklerle kurulan zaman zarflarının örnekleri şöyledir:

ağşam, aḡşam < (T.) ak + (Far.) şām

Ağşamnan harami başı söylemişdi. (Akşam harami başı söylemişti.) 25/88

Aḡşam oturuplar. (Akşam oturmuşlar.) 7/83

artıḡ

Bunnar artıḡ oldular ğardaş. (Bunalar, artık kardeş oldular.) 6/36

⁶⁰⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 451.

⁶⁰⁸ Ergin, *Age.*, s.258, 259.

⁶⁰⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 495.

⁶¹⁰ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 295.

⁶¹¹ Banguoğlu, *Age.*, s. 374.

⁶¹² Zeynalov, *Age.*, s. 198.

⁶¹³ Gemalmaz, *Çağdaş Azeri Metinleri Antolojisi*, s. 37.

⁶¹⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 202.

böyün < bu+gün⁶¹⁵

*Men **böyün** gèdecem *Horasana*. (Ben **bugün** Horasan'a gideceğim.)* 1/114

biraz sōra

***Biraz sōra** bir *çi* deyip. (**Biraz sonra** birisi demiş.)* 3/8

emen, heman, hemin, hemen < (Far.) hemān⁶¹⁶

***Emen** *orda ağaşda üzengisi, zadı var.**

*(**Hemen** orada ağaçta üzengisi, şeyi var.)* 7/89

***Gètdi hemin** saraya. (**Hemen** saraya gitti.)* 7/138

***Heman** *hocuyu apardı meclisine. (**Hemen** hocayı huzuruna götürdü.)** 25/53

***Hemen** *emř ètdi. (**Hemen** emretti.)** 25/46

esgiden

***Esgiden** *me^hdup alardış. (**Eskiden** mektup alırdık.)** 14/33

evelden, eveli

*Bin sene **evelden** bura *ğurulup. (Bin yıl **önceden** burada kurulmuş.)** 14/1

***Eveli** *buruyu gelende yeddi ev gelipmiş.**

*(**Önceden** buraya gelince yedi ev gelmiş.)* 14/8

evvel ki, evelce

***Evvel ki başdan** *ki men nasıl dedim size.**

*(**İlk önce** nasıl anlattım, size.)* 1/146

***Evelce** *marangoza sıra geldi. (**İlk önce** marangoza sıra geldi.)** 6/7

gèce, gece

***Ğırh gün gèce** *gündüz देंnen, ğırh tuluh su götdüler.**

*(Kırk gün **gece** gündüz devle, kırk tuluk su götürdüler.)* 7/109

***Gece** *geldi ariya. (**Gece** oldu.)** 1/137

ğışın

***Ğışın** *geldig ğaldış koyda. (**Kışın** geldik, köyde kaldık.)** 13/5

⁶¹⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 684.

⁶¹⁶ Çağbayır, *Age.*, s. 1931.

hembeşe, hemmeşe < (Far.) hemîşe⁶¹⁷

*Ğızı **hembeşe** buna babasıdı...* (Kızı **her zaman** buna babasıydı...) 1/5

Hemmeşe seslenerdiler. (**Her zaman** seslenirlerdi.) 12/75

ilkin

*Bizim köyde **ilkin** oğlannan kız birbirlerini görerler.*

(Bizim köyde **önce** oğlanla kız birbirlerini görürler.) 8/1

indi, hindi, şindi, şimdi < şu+imdi⁶¹⁸

***İndi** bilmem. Men gèdirem.* (**Şimdi** bilmiyorum. Ben gidiyorum.) 1/45

***Şindi** bu ora yèndiği zaman...*

(**Şimdi** bunlar oraya indiği zaman...) 12/64

***Şimdi** eşğiya deyiller.* (**Şimdi** eşkıya diyorlar.) 16/3

***Hindi** hele de orda yaşıyırar.* (**Şimdi** hâlâ daha orada yaşıyoruz.) 11/11

irelden, irelice

***İrelce** bilsè idim sèni tike tike dorğatdıracağıdım.*

(**Önceden** bilseydim seni parça parça doğratacaktım.) 16/57

*Keş, birez **irelden** haberim olaydı.* (Keşke **önceden** haberim olsaydı.) 16/50

irelde “ilerde”

*Zaman geldi ki **irelde**, bizim bu Ğarağala kimin menzilinde bir yerde tüşserge varıdı.*

(Bir zaman geldi ki, **ilerde** bizim bu Karakale gibi bölgede bir yerde bir konak vardı.) 12/52

kış

***Kış** geçer...* (**Kış** geçer...) 4/3

o ğada < (Ar.) ğad⁶¹⁹

***O ğada** çuħa deyirdiler.* (**O zamanlar** çuħa diyorlardı.) 16/10

⁶¹⁷ Çağbayır, Age., s. 1931.

⁶¹⁸ Çağbayır, Age., s. 4485.

⁶¹⁹ Çağbayır, Age., s. 1626.

o saat, bu saat

Padşahdan o saat imza aldı. (Padişah'tan **o an** imza aldı.) 25/86

Piçağı da şimdi bu saat gannı cebindèdi.

(Bıçak da şimdi, **bu an** kaniyla cebindedir.) 1/75

o vede

O vede saat ne aryıfıdı? (**O zamanlar** saat yoktu.) 26/29

övle

Bahdılar ki Horasanda övledi. (Baktılar ki Horasan 'da **öğle idi.**) 1/118

pâyız < (Far.) pâyîz⁶²⁰

Pâyızdan yollarını süreriĥ. (**Sonbaharda** tarlaları süreriz.) 4/1

sabağ, sabah, sabah

Ona gâder sabağ açıldı. (O zaman **sabah** oldu.) 6/27

Sabah oldu, ğız `ayıldı. (**Sabah** oldu, kız uyandı.) 1/66

Herkes sabağ yemeği yiyecek. (Herkes **sabah** kahvaltı yapacak.) 26/24

sabānan, sabahınan, sabağınan

Sabānan bekçiler gètdi. (**Sabahleyin** bekçiler gitti.) 20/31

Bu sabahınan durub. (Bu **sabahleyin** kalkmış.) 7/67

Sabağınan ğağdıĥ. (**Sabahleyin** kalktık.) 26/28

sabāğısı, savāsi, sabāsi

De sabāğısı, o bir ĩsi günü... (**Sabahı**, ertesi günü...) 12/34

Savāsi gèlir. (**Sabahı** gelir.) 10/25

soñra, sōra, sora, sonu, soyra

Soñra bura o deĥne ğapalı imiş. (**Sonra** burası o gölet kapalı imiş.) 14/11

Sōra bura ğuruyup, bu dağ da yenip.

(**Sonra** burası kurumuş. Bu dağ da inmiş.) 14/13

Sora leki keseriĥ. (**Sonra** ekim yapacağımız alanı belirleriz.) 19/6

⁶²⁰ Çağbayır, Age., s. 3804.

Onu **sonu** toplarılı. (**Sonra** onu toplarız.) 19/11

tez

Ta **tezzen** girdim men sèjn gucağına. (**Hemen** senin koynuna girdim.) 16/50

yarın

Yarın biz bu ormandan köçeciğk. (Biz **yarın** bu ormandan göçeceğiz.) 20/14

yayın

Yayın yaylıya gètdig. (**Yazın** yaylaya gittik.) 13/5

yaz, yay, yayın

Yaz oldu mu ... (**Yaz** olunca...) 4/3

Yay girdi, **yay** zamanı... (**Yaz** geldi, yaz zamanı...) 15/8

Yayın gününde (**Yaz** gününde) 7/8

2.3.2. Yer-Yön Zarfları

Bir oluş veya kılışın mekân içinde yerini ve yönünü belirten zarflara yer-yön zarfları denir. Bunlar **–nerede? –nereye? –nereden?** Sorularını cevaplamaya yararlar⁶²¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde **bura, yuğarı, aşağı, yakın, sağ, sol, beri, içeri, ireli, geri, sağa, sola, orada, burada,**⁶²² **här yerä, her yerdä, här yerdän, här yanda, här yandan, heç yerä, heç yerdä, heç yerdän, heç yana, heç yanda, heç yandan**⁶²³ gibi sözcükler, yer-yön zarfı olarak kullanılan başlıca sözcüklerdir. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da benzer sözcüklerle kullanılan yer-yön zarflarının bölge ağzında görülen örnekleri şöyledir:

bu teref

Biz de **bu terefden**, kese yoldan gèdek.

(Biz de **bu taraftan** kısa yoldan gidelim.) 1/47

⁶²¹ Banguoğlu, Age., s. 373.

⁶²² Zeynalov, Age., s. 198.

⁶²³ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 202.

Bura, burda, burdan “burası, burada, buradan”

*Canım, **bura** ıssızdı. (Canım, **burası** ıssızdır.)* 6/13

*Bir dene derviş; biri **burdadi**, biri orda.*

*(Bir tane derviş; biri **burada**, biri orada.)* 1/38

*Baltaynan **burdan** vurdu. (Baytayla **buradan** vurdu.)* 1/94

burıya,`burıya

*Oriya **burıya** ciğer bağırşağ getirirem.*

*(Oriya **buraya** ciğer bağırşak getiriyorum.)* 20/11

*`**Burıya** vurdu, yol bulamedı. (**Buraya** vurdu yol bulamadı.)* 20/26

dala “arkaya”

*Eme **dala** dönme hā Mehemmed.*

*(Ama sakın **arkaya** dönme, Muhammet.)* 7/127

ğabağ

*Başğ adamı salmış **ğabağa**. (Başka adamı **öne** yerleştirmiş.)* 5/3

her taraf

*Durdu **her terefi** aradı. (Kalktı, **her tarafi** aradı.)* 1/23

içeri

*Bu geldi **içeri**. (Bu **içeri** geldi.)* 1/51

içeriye, içeriye

*Fırlandı geldi, yèndi **içeriye**. (Koştı geldi, **içeriye** indi.)* 25/77

*Bunu aldıla **içeriye**. (Bunları **içeriye** aldılar.)* 1/132

ireli

*Ğocamız da **ireli** durmuş. (Kocamızda **ilerde** durmuş)* 5/3

irèli

***İrèli** gitdi, iteledi, bu yıhıldı. (**İleri** gitti, itti, bu devrildi.)* 6/23

orda, ordan,

***Orda** burada gezdiler... (**Orada** burada gezdiler...) 1/125*

Yahudu **ordan** gahdı. (Yahudi **oradan** kalktı.) 1/117

orüya, orıya, `oriya

Atı birağdı **orüya**. (Atı **oraya** bıraktı.) 16/18

Oriya buriya ciğer bağırsağ getirirem.

(**Oraya** buraya ciğer bağırsak getiriyorum.) 20/11

Kedi gendisini **`oriya** vurdu. (Kedi kendisini **oraya** vurdu.) 20/25

üsgehde

Üsgehde bir ücüren üsdünde... (**Yüksekte** bir oda üzerinde) 1/122

yer, göy

Bağıb ki bu da **yer göy** şağğıladı. (Bu da bakmış ki **yer gök** inledi.) 7/49

2.3.3. Tarz Zarfları

Tarz zarfları bir oluş ve kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu bildiren zarflardır. Bu zarflar kendini içinde **nitelik bildirme zarfları** ve **durum bildirme zarfları** olarak iki gruba ayrılmaktadır⁶²⁴. Standart Azerbaycan Türkçesinde tarz zarfları **yavaş, cäld “hızlı, çabuk” sərbäst, birdän, gizlicä, yavaş yavaş, tez tez, yan-yana, baş-başa...** gibi sözcüklerle ifade edilir⁶²⁵. Bu bakımdan Kars ve Iğdır Azerileri ağızında tarz zarflarının kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlik göstermektedir ve bölge ağızında kullanımı şöyledir:

2.3.3.1. Nitelik Bildirme Zarfları

Nitelik bildirme zarfları, bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini bildiren zarflardır. Nitelik bildiren bütün adlar ve özellikle nitelik sıfatları zarf olarak da kullanılabilir. Fakat niteleme bildiren bir söz bir adı niteliyorsa sıfat, bir sıfat veya fiili niteleyorsa **zarf** görevindedir⁶²⁶. Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan nitelik bildirme zarflarının yanı sıra Kars ve Iğdır Azerileri ağızında görülen nitelik bildirme zarfları şöyledir:

⁶²⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 499.

⁶²⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 202.

⁶²⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 500.

bêlê, bêle, bêyle, böle, böyle, bëlece “böyle, böylece”⁶²⁷

*Yaylığını **bêle** çekmiş üzüne.* (Mendilini **böyle** yüzüne örtmüş.) 1/34

*Keçimimizi **böyle** tamin ederiñ.* (Geçimimizi **böyle** sağlarız.) 19/15

*Çılcı çıkartdı, goydu **bëlece** yanına.*

(Kılıcı çıkardı, **böylece** yanına koydu.) 1/146

*İnsan **bêyle** bahdı mı heyren galı.*

(İnsan **böyle** baktı mı hayran kalıyor.) 1/134

***Böle** gonusdular. (Böyle) konuştular.* 20/7

*Bu çöldü bəri bəyābanda **bêle** durupsan?*

(Bu ıssız çölde, ovada **böyle** kalmışsın?) 1/39

birden

*Bi gün **birden** ağılna esnedi.* (Birgün **birden** aklına geldi.) 7/102

êle, êyle, èle, èlece

Êle yorulup ki, yayan adam. (Öyle) yorulmuş ki yaya adam.) 12/91

Êle birden ki dal gabağ ediler.

(Öyle birden önünü arkasını kestiler.) 7/160

Èlece galdı. (Öylece) kaldı.) 1/141

Êyle sancılandı kim ne diyim? (Öyle) sancılandı ki nasıl anlatayım?) 23/153

güzelce, güzelcene

*Onu **güzelce** tunnarız, yani düzenneriz.*

(Onu **güzelce** tunlarız, yani düzenleriz.) 19/5

***Güzelcene** yandıhdan sōra ... (Güzelce) yandıktan sonra...* 12/127

geze geze

***Geze geze** gètdi. (Geze geze) gitti.)* 12/7

⁶²⁷ *Bele* sözcüğü bu işaret zamiriyle benzetme mukayese anlamlı –lay ekinin birleşmesinden, *ele* sözcüğü ol işaret zamiriyle – lay ekinin birleşmesinden türemiş ve tarih boyu kullanılagelerek belli fonetik değişikliklere uğramıştır. Bulay “bunun gibi”, yani *bele*, ollay ise “onun gibi” yani *ele* demektir. Elevset Zakir Oğlu Abdullayef, “Türk Dillerinde Böyle, Öyle (Bele, Ele, Böle, Öle, Beyle, Eyle) Sözcüklerinin Etimolojisi”, *Dil Dergisi*, S. 4, Ocak 1992, s. 60-67.

şöle < şu+ile⁶²⁸

Şöle konuşdular. (*Şöyle* konuştular.) 20/7

ufahdan

Ufahdan yağmur yağır. (*Ufaktan* yağmur yağıyor.) 20/24

uzağdan

Derzi gağdı, uzağdan bağıdı. (Terzi kalktı, *uzaktan* baktı.) 6/11

2.3.3.2. Durum Bildirme Zarfları

Durum zarfları, fiildeki oluş ve kılışın durumunu belirten zarflardır. Bir oluş ve kılışın durumu, kendisine eklenen zarfın anlamı ile bağlantılı olduğundan, bu grupta yer alan zarflar, işlev bakımından oldukça çeşitlidir⁶²⁹ ve bölge ağzında örnekleri şu şekilde görülmektedir.

1. Birliktelik bildirirler:

bularnan birliħde

Aldı gétđi, bularnan birliħde gétđiler.

(Aldı, gitti, *bunlarla birlikte* gittiler.) 1/45

ğışñuynan baravar

Eme ğışñuynan baravar gele. (Ama *ordusuyla beraber* gelsin.) 12/143

2. Kesinlik bildirenler:

esla < (Ar.) aşlā⁶³⁰

Mènim iremim esla yalan dèmez. (Benim falım *asla* yanlış çıkmaz.) 1/81

ğıyametde

Men ğıyametde sene ne ğèllem, ne ğèderem.

(Ben *asla* seninle ne gelirim ne giderim.) 1/91

hêç hês, hiç, iç < (Far.) hiç⁶³¹

⁶²⁸ Çağbayır, Age., s. 4500.

⁶²⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 502.

⁶³⁰ Çağbayır, Age., s. 320.

⁶³¹ Çağbayır, Age., s. 1960.

Hêç ayağa gahmur. (**Hiç** ayağı kalkmıyor.) 10/22

Hiç yeridiği yohudu. (**Hiç** yürümemişti.) 12/25

Mehammed **hêş** göze girmezmiş. (Muhammet **hiç** göze girmezmiş.) 7/4

Îç gazaş yeri bilmirem. (**Hiç** kazanç yeri bilmiyorum.) 12/28

3. Pekiştirme bildirenler:

düpdüzen “dümdüz”

Düzenneriz, **düpdüzen** ederih. (Düzenleriz, **dümdüz** ederiz.) 19/5

hor hop “apar topar”

Bunu **hor hop** atdan yendirdiler yere.

(Bunu attan **apar topar** yere indirdiler.) 16/32

peremperçe

Seni **peremperçe** eliyeceh. (Seni **paramparça** edecek.) 7/73

un ufağ

Seni **un ufağ** eliyeceh. (Seni **paramparça** edecek.) 7/51

4. Sebep bildirenler:

onu çün

Men gèdirem **onu çün**. (Ben **onun için** gidiyorum.) 1/45

üçün

Onnar esgerlik yapdığı **üçün** her silahın gollanmasını bildiler.

(Onlar askerlik yaptığı **için** bütün silahları kullanmayı biliyorlardı.) 11/5

5. Tekrarlama bildirenler:

gene

Gene gidib bunu sarı devden soracağsan.

(**Yine** gidip, bunu sarı devden soracaksın.) 7/106

Sabāsi **gene** bağırdı. (Sabah **yine** bağırdı.) 12/46

6. Üleştirme bildirenler:

birer birer

Men onu **birer birer** söyliyecem.

(Ben onu **birer birer** söyleyeceğim.)25/51

2.3.3.3. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

Bir kılış ve oluşun veya bir vasfın miktarını, derecesini belirtmeye yarayan zarflara miktar zarfları denir. Bu zarflar –ne kadar? –ne derece? sorularını karşılar⁶³². Standart Azerbaycan Türkçesinde **en, çox, daha, her, həyli, düz, lap**⁶³³ gibi edatlarla kullanılan miktar zarflarının Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanımı ve işlevleri şöyledir:

1.Eşitlik derecesi gösterenler:

-ın ğadan, -ınça “-ın kadar”

Ğulağın ğadan eliyece^ĩm. (*Kulağın kadar* yapacağım.) 7/46

Senin böyük tikeyi ğulağınça eliyece^m.

(Senin en büyük parçanı **kulağın kadar** yapacağım.) 7/80

oğğáden, o ğadán, o ğaden < (Ar.) kadar⁶³⁴

Oğğáden demeli^ĩ bunu atdı, suyu, ğuyruğu, zamanına yeti^ĩşdi.

(Demek ki **o kadar** suyu kuyruğu devin ağzına attı. Tam zamanına kadar kuyrukla su yetti.) 7/111

2. Aşırılık derecesi gösterenler:

çoğ, çok

Yahudi çoğ be^ĩledi. (Yahudi çok bekledi.) 1/22

Bu da çoğ gèzir; ba^ĩır ki bulabilmedi.

(Bu **çok** geziyor, bakıyor ki bulamadı.) 3/10

ële

Gèlib ba^ĩıb, **ële** ça^ĩlıır ki. (Gelip bakmış, **öyle** çalışıyor ki.) 10/30

Bunu **ële** derdinen öldürüm ki°...

(Bunu **öyle** işkenceyle öldüreyim ki...) 1/86

⁶³² Banguoğlu, Age., s. 372.

⁶³³ Zeynalov, Age., s. 214.

⁶³⁴ Çağbayır, Age., s. 1626.

2.3.3.4. Soru Zarfları

“Soru zarfları, fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla belirleyen zarflardır.”⁶³⁵ **hansı, haçan, neçä, niyä, nä üçün, kim üçün, kimä görä, nädän ötrü, kimdän ötrü, nä gädär nä zaman, nä vaht**⁶³⁶ gibi Standart Azərbaycan Türkçesinde görülen soru zarflarının yanı sıra bölge ağzında görülen soru zarfları şöyledir:

hara

*Mèni **hara** çekirsən?* (Beni **nereye** çekiyorsun?) 16/48

hariya?

***Harıya** idirik? Ğarağana.* (**Nereye** gidiyoruz? Karahan’a) 26/26

harda?

***Harda** işin dara tüşen kimi tüzül...*

(**Nerede** başın sıkışırsa yak...) 7/114

hardan?

*Onnàrı men **hardan** annadabilerem?*

(Ben onları **nasıl** anlatabilirim.) 13/1

hardan? “nereden?”

*Emi, **hardan** gelisen?* (Amca, **nereden** geliyorsun?) 25/24

nasıl, nası?

***Nasıl** olabile men sennen yatam?*

(**Nasıl** olabilir, ben seninle **nasıl** yatayım?) 1/14

*Men èlin çocuğunu **nası** atım?*

(Ben başkasının çocuğunu **nasıl** bırakayım?) 26/36

ne?

***Ne** söylüsüz?* (**Ne** anlatıyorsunuz?) 1/83

⁶³⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 523.

⁶³⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 203.

Neyliyim be men? (Ya ben **ne yapayım?**) 12/28

Ne bileciĥ hansımız geldiĥ geĥdiĥ? Ne yapah?

(Hangimizin gelip geĥtiĥini nasıl bileceĥiz? **Ne** yapalım?) 7/30

ne? “nasıl?”

Siz ne bildijz ki bu devenin halını.

(Siz bu devenin durumunu **nasıl** bildiniz?) 3/17

neden?

Ėızım sen neden dolāyĭ ĥediĥsin?

(Kızım sen **neden** dolayı gidiyorsun?) 1/44

nere, nerē, nereye?

Yüzbaşıyı ne ģtdin, nerē gömdün?

(Yüzbaşıyı ne yaptın, **nereye** gömdün?) 12/95

«Pēdiĥahım» dedi, **nere** gideciĥ?

(«Padiĥahım» dedi, **nereye** gideceĥiz?) 20/15

Nereye gömdüñüz (**Nereye** gömdünüz?) 12/89

nèrede, nêrde?

Biz nèrede barınaĥ, nêrde duraĥ?

(Biz **nèrede** barınalım, **nèrede** kalalım?) 3/4

neye, niye, niĥin, nüĥün?

Bunu neye ĥoĥubsun? (Bunu **niĥin** koĥmuşsun?) 10/9

Men bura niye gelmiĥem? (Ben buraya **niĥin** gelmiĥim?) 7/102

Niĥin? (**Niĥin** gideceĥiz?) 20/16

Nüĥün benim evlādımın başana sen kesdin?

(Sen, benim evladımın başını **niĥin** kestini?) 1/76

2.4. EDATLAR

Edatlar manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına manaları yoktur. Hiĥbir nesne veya hareketi karĥılamazlar. Fakat manalı kelimelerle birlikte kullanılarak onları destelemek amacıyla bir gramer vazifesi gö-

rürler. Birlikte kullanıldıkları kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin kullanılışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım ederler. Bu bakımdan isim ve fiillere asıl kelimeler, edatlara ise yardımcı kelimeler denilebilir⁶³⁷. “Ayrıca yalnız başlarına bir şey ifade etmeyen ve ancak kullanılışla anlam kazanan ünlemleri de edatlar arasında saymak gerekir.”⁶³⁸

Standart Azerbaycan Türkçesinde **kimi, için, ğabağ, ağı, bäs, mägär, yä’ni, ancağ, bälî, başğa...**⁶³⁹ gibi edatlar çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağızında da bu edatlar kuruluş ve kullanılışları bakımından Standart Azerbaycan Türkçesi ile pek farklılık göstermezler, edatların bölge ağızında kullanımı ve işlevleri şöyledir:

2.4.1. Cümle Başı Edatları

Cümle başı edatları daima cümle başında bulunan ve cümleleri mânâ bakımından birbirine bağlayan edatlardır⁶⁴⁰. Standart Azerbaycan Türkçesinde “**feğət, di, barı, beli, bir dur, göy, amandır...**”⁶⁴¹ gibi edatlar cümle başında kullanılan edatlardır. Kars ve Iğdır Azerileri ağızında kullanılan cümle başı edatları, gerek kullanım şekli itibariyle gerekse anlam bakımından Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan cümle başı edatları ile aynıdır.

Kars ve Iğdır Azerileri ağızında kullanılan cümle başı edatları ve fonksiyonları şöyledir:

2.4.1.1. Açıklama Edatları

çünkü, çünküsü

***Çünküsü** birinin içine yedi dene goydu, bir yapba yaptı.*

(**Çünkü** birinin içine yedi tane koydu, bir tezek yaptı.) 12/110

***Çünkü** meni saña veribler ki etmeğ gāzanasan, meni sahlıyasan.*

(**Çünkü** beni sana vermişler ki ekmek kazanasın, beni koruyasın.) 12/27

⁶³⁷ Ergin, Age., s. 348.

⁶³⁸ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 299.

⁶³⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 214.

⁶⁴⁰ Ergin, Age., s. 354.

⁶⁴¹ Gemalmaz, *Türkçenin Derin Yapısı*, s. 464.

hanı “hani”

*Biz de gâşdıh, zağıya girdih. **Hanı** koyda zağalar olur, oralara girdih.*

(Bizde kaçtık mağaraya girdik. **Hanı** köyde mağaralar olur ya, oralara girdik.)

28/1

ki

*Çünkü meni saña veribler **ki** etmeñ gâzanasan, meni sahlıyasan.*

(Beni sana ekmek kazanasın, beni koruyasın **diye** vermişler.) 25/17

meger

*Bunun bir gıyusu vardı. **Meger** orada bir tilisim varımış.*

(Bunun bir kuyusu vardı. **Meğer** orada bir tılsım varmış.) 12/53

mesele, meselen, mesela

***Meselen** o vahdı ki garateñ, keceviye, getirdi goydu bunu evine.*

(**Mesela** o zaman bir faytona koydu, bunun evine getirdi.) 12/13

*Nasıl sen olur ki **mesela** ilticâ eyliyem?*

(**Mesela** nasıl olur ki ben sana sığınayım.) 21/19

***Mesele** gelen gadınnar, bir enteri, bir yüzüñ, haline göre.*

(**Mesela** gelen kadınlar, durumlarına göre bir elbise, bir yüzük getirirler.)

8/12

yani, yanı, yanı

***Yanı** gızın üzü ağ_olmuş. (**Yanı** kızın yüzü ak olmuş.) 8/27*

***Yanı** temenneşdiler bizim lisanca.*

(**Yanı** bizim dilimize göre temenni ettiler.) 6/37

***Yanı** dâşımısını, atmasını bilmediñ.*

(**Yanı** taşımayı, atmayı bilmiyorduk.) 11/4

2.4.1.2. Benzerlik Edatları**gibi, gimi, kibi, kimi, kimin**

*Nice senin **gimi** âsi şahmarı. (Nice senin **gibi** asi şahmarı.) 2/55*

*Çoñ sen **gibi** güller solup dünyada.*

(Senin **gibi** çok güller solmuş dünyada.) 2/52

*İnsan oğulları ne **kibi** şeyler konuşur da bu haberi, havadisi alın bize gèlin.*

(İnsanoğlu ne **gibi** şeyler konuşursa bu haberi, havadisi öğrenin, bize gelin.)

20/4

2.4.1.3. Çıkarım Edatları

demeğ ki, demeğ ki, deme, dème “demek ki”

***Demeğ kin** bizden gavıra asger `vèrmirdik.*

(**Demek ki** biz gâvurlara asker vermiyorduk.) 11/2

*Çünkü hamısını sen gazandın **demeğ ki**.*

(Çünkü hepsini sen kazandın **demek ki**.) 12/99

*İki sahatdı **dème** bunnar ayağda durur.*

(İki saattir **demek ki** bunlar ayakda duruyor.) 16/38

***Deme** dövletdîdi, gèdebilmedi. (**Demek ki** çok zengindi, gidemedi.) 13/20*

yağşı “iyisi mi”

***Yağşı** bunu gendim alam gelem. (**En iyisi** bunu kendime alayım.) 1/10*

2.4.1.4. Denkleştirme Edatları

geh... geh < (Far.) kâh... kâh⁶⁴²

*Bu yol gider, **geh** gelir, **geh** gelmez.*

(Bu yol gider, **kâh** gelir **kâh** gelmez.) 7/29

hemi... hemî “hem ... hem”

***Hemi** enter pēdişahı, **hemî** meymun pēdişağı.*

(**Hem** enter padişahı **hem** maymun padişahı.) 20/2

ne... ne

***Ne** burun var, **ne** gulağ, **ne** gol, **ne** gılıç, **ne** eyağ.*

(**Ne** burun var **ne** kulak; **ne** kol **ne** kış **ne** ayak.) 1/100

ya... ya da

***Ya** de görüm, men kimin oğluyam, **ya** seni öldürecem.*

⁶⁴² Çağbayır, Age., s. 2334.

(*Ya* de bileyim, ben kimin oğluyum *ya da* seni öldüreceğim.) 3/38

ya... ya da

Ya sèni öldürèciîh ya da gidciîh.

(*Ya* seni öldüreceğiz *ya da* gideceğiz.) 16/7

2.4.1.5. Dilek Edatları

keş < (Far.) kâş ki⁶⁴³

Keş, birez irelden haberim olaydı (*Keşke* önceden haberim olsaydı) 16/50

2.4.1.6. Gösterme Edatları

aha, â, a “işte”

Aha oğul da galdı evde. (*İşte* oğlum da evde kaldı.) 5/6

A_o boynuzlu camışdı. (*İşte o* boynuzlu çamız.) 10/12

Â be.le. (*İşte* böyle.) 13/22

A, bu bir çöreî de dedeğin pâyı. (*İşte bu* bir çörekten dedenin payı.) 10/33

işde

İşde böyle yaparsañ. (*İşte* böyle yaparsın.) 12/143

hemin < (Far.) hemîn⁶⁴⁴

Bağ men hemin o gızam. (Bak, ben *işte* o kızım.) 1/153

2.4.1.7. İhtimal Şüphe Edatları

acap, ecaba, ecebe? < (Ar.) ‘acabā⁶⁴⁵

Acap kısmet mi olur ey bezirgân?

(Ey bezirgân *acaba* kısmet olur mu?) 23/59

Ecaba molla bi şey padşaha dēyeceg?

(*Acaba* molla padişaha bir şey söyleyecek mi?) 25/59

Ecebe o gün olacağ mı ki biz etmeî tendire yapağ.

(*Acaba* bizim tandırda ekmek yapacağımız günler gelecek mi?) 29/12

⁶⁴³ Çağbayır, *Age.*, s. 2578.

⁶⁴⁴ Çağbayır, *Age.*, s. 1931.

⁶⁴⁵ Çağbayır, *Age.*, s. 88.

bêlke, belkê, beki, bêke, belkem, belki < (Ar.) bel + (Far.) ki⁶⁴⁶

Bêlke bizi yiyer. (*Belki* bizi yer.) 6/6

Belkê bu öle. (*Belki* bu ölür.) 23/87

Beki Allah rehme gele... (*Belki* Allah merhamet eder ...) 23/156

Belki bu gorhubdu. (*Belki* bu korkmuştur.) 25/66

Töküller, bêke ağu mağu atdı. (Töküyorlar, *belki* zehir mehir attı.)

28/8

Belkem bunar zeher atallar içine. (*Belki* bunlar içine zehir atarlar.) 28/9

2.4.1.8. Hatırlama-Hatırlatma Edatları

bê “haa...”

Bê, biz burdan buğa ağzımız dutduh

(*Ha...*, biz buradan buraya ağzımızı kapattık) 13/18

da, dā

...dā bura İsfahan değil (...*daha*, burası İsfahan değil) 1/149

Da filan padişahın oğlusun (*Hani* filan padişahın oğlusun) 3/39

hā

«*Hā* mênim» dedi, «yoldaşım elinin senetini maña örgedir.»

(«*Haa* benim» dedi, «yoldaşım hünerini bana gösteriyor.») 6/14

Hā, yadımnan çıhmışdı (*Haa..* aklımdan çıkmıştı) 8/18

2.4.1.9. Karşıtlık Edatları

ama, emme

Bu padişah da eydi *ama* aşbaz oğludu.

(Bu padişah da iyidir *ama* bir aşçıbaşının oğludur.) 3/14

Emme mênim söybetimde kimse dışarı çıhmıyacağ.

(*Ama* benim sohbetimde kimse dışarı çıkmayacak.) 1/142

Yuhusu gelmesin diye buna bi güzel elbise yaptı. *Ama* gız elbise yaptı.

⁶⁴⁶ Çağbayır, Age., s. 540.

(Uykusu gelmesin diye huna güzel bir elbise yaptı. **Ama** kız elbisesi yaptı)
6/16

dā “fakat”

Dā bi şey_êlemê lüzum dèğil. (**Fakat** bir şey yapmaya gerek yok.) 1/104

fağat ki, fağet, feğet ki

Fağat ki gêne orda bir_adam var. (**Fakat** yine bir adam var.) 6/12

Fağet hırhızlar çalıbdı. (**Fakat** hırsızlar çalmıştır.) 25/44

Feğet ki Allah Atatürke irehmet_êlesin.

(**Fakat** Allah Atatürk’e rahmet etsin.) 29/14

halbuki

Halbuki bir tek bir müsülman var. 75/22

(*Hâlbuki* bir tek Müslüman var.)

2.4.1.10. Kuvvetlendirme Edatları

bêli < (Far.) belî⁶⁴⁷

Bêli, gûlbêlem sağ_ossun bilecēm.

(*Evet*, kıymetlim var olsun bileceğim.) 23/13

hē, he ya, he osun

«*Hē*» dēdi. («*Tamam*» dedi.) 25/79

He ye gördüh. (*Evet ya* gördük.) 3/9

He, ossun, guş gelib yeter. (*Evet, olsun*, kuş yelmiş ya yeterli.) 7/170

peki, paki

Derviş dedi «paki» (Derviş «*peki*» dedi.) 1/43

«*Peki*» dēdiler. («*Peki*» dediler.) 6/4

tamām

Dedi «tamām.» » (Dedi «*tamam.*») 6/23

⁶⁴⁷ Çağbayır, *Age.*, s. 538.

valla, vallah, velle

Valla bu et hayf, ölü eti dadır.

(**Vallahi** bu et yazık, ölü eti tadıyor.) 3/14

Vallah, şarabı içersen adama kēf getirer.

(**Vallahi**, şarabı içince insana zevk verir.) 3/29

Velle, burda bir tembel Muhammet var.

(**Vallahi**, burada bir tembel Muhammet var.) 12/8

2.4.1.11. Reddetme Edatları**hayır**⁶⁴⁸

hayır can... (**Hayır** can...) 1/24

Bu bahdı, heyir... (Bu baktı ki **hayır**...) 1/15

yoh

Yoh gidiceksiz. (**Hayır**, gideceksiniz.) 3/4

Dēnen ki yoh. (De ki **hayır**.) 7/53

2.4.1.12. Sınırlandırma Edatları**anca** < (ET.) ança+ok⁶⁴⁹

Anca buna meymın yağına anter yağı olcahdı da buna erideciyiĥ.

(**Ancak** maymun yağıyla enter yağı olacak bunları eriteceğiz.) 20/37

ġeder, ġeden < (Ar.) kadar⁶⁵⁰

Pernevüde ġeder bizim bu terefin adamı ġetdi.

(Bizim tarafımızdaki adamlar **Pernavut'a kadar** gitti.) 22/6

Aġı gelene ġeden eyer o serçelerin boğazını `üzdiün üzdün.

(Ak dev **gelene kadar** o serçelerin boğazını kesebilirsen kesersin.) 7/76

⁶⁴⁸ Yok olumsuzluğuyla birlikte düşünebildiğimiz hâyır olumsuzluk yapısı, günümüz Türk dili şiveleri içersinde, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde vardır. Diğer şivelerde kelimenin iyilik anlamı kullanılmaktadır. Ali Cin, "Hayır Kelimesi ve Türkçede Kullanılışı Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 583, Temmuz 2000, s. 39-49.

⁶⁴⁹ Çağbayır, *Age.*, s. 246.

⁶⁵⁰ Çağbayır, *Age.*, s. 2318.

yalnız, yalnız

Yalnız mağa gırh dene ğarpız gatirecełsēn.

(*Yalnız* bana kırk tane karpuz getireceksin.) 25/49

Yalnız ğırh güne eder yiyeg içeg.

(*Yalnız* kırk güne kadar yiyelim içelim.) 25/56

2.4.1.13. Sorma Edatları**be? “ya?”**

Be tışi? (Ya dışı?) 3/20

Be şarap? (Ya şarap?) 3/29

hani?

Hani sende galan dünya? (*Hani* seninle kalan dünya?) 2/36

Hani sende gülen dünya? (*Hani* sende gülen dünya?) 2/44

2.4.1.14. Şart Edatları**amma, eme, emme**

Eme dala dönme hā Mehemmed.

(*Ama* sakın arkaya dönme Muhammet.) 7/127

Ġilbiyèlem, men diyecem amma gezebin mēni tutmuya.

(Kıymetlim, söyleyeceğim *ama* gazabından korkuyorum.) 1/73

...durun men size bir söłbet ēyliyecem. Emme mēnim söybetimde kimse dı-şarı çıłmıyacał.

(...kalkın ben, size bir hikâye anlatacağım. *Ama* benim hikâyemde kimse dı-şarı çıkmayacak.) 1/141

eğer, eger, eyer

Eger şāyet tacırriğa, tüccarriğa ğetsen...

(*Eğer*, şayet tacirliğe tüccarlığa gidersen...) 12/48

Ağı gelene ğeden eyer o serçelerin boğazını `üzdün üzdün.

(Ak dev gelene kadar *eğer* o serçelerin boğazını kesebilirsen kesersin.) 7/76

Eğer sırıñızı birbiriñizin dışarı vērersenizse gözünüzü deşecēm.

Eğer birbirinizin sırrını başkasına söylerseniz gözünüzü oyacağım.) 23/28

fağat

...ağa, men varam. **Fağat** gèdim ağama deyim gelim.

(...ağa, ben varım. **Fakat** gideyim ağama diyeyim, geleyim.) 12/38

şāyet

Şāyet tacırriğa, tüccarriğa gètsen, kervana gètsen daima çuħur yerde düşme.

(**Şayet** tacrlığe, tüccarlığa gidersen hiçbir zaman çukur yere konaklama.)

12/48

ya... ya

Ya onu buradan sürgün_éleyin,

Ya men başımı alıp gétmeğ_isderem.

(**Ya** onu buradan sürgün edin,

Ya da ben başımı alıp gitmek isterim.) 2/3-4

yalñız, yalñız

Onu men bullam, **yalñız** mağa gırh dene ğarpız getirecełsēn...

(Onu, ben bulurum, **yalnız** bana kırık tane karpuz getireceksin...) 25/49

Yalñız saña récamız odu, bizim isimimizi vérmeginen

(**Yalnız** senden ricamız şudur, bizim ismimizi verme) 25/83

yoh “ama”

*Eger suvalımı eyİ dediñ, dünya malnı seni doyuracam; **yoh** diyebilmesen, seni yoh edecem*

(Eğer soruma doğru cevap verirsen, seni dünya malına doyuracağım; **ama** doğru cevap veremezsen, seni yok edeceğim)12/66

2.4.1.15. Şükür Edatları

şügür < (Ar.) şükr⁶⁵¹

Şügür bayram_oldu, il tezelendi. (**Şükür** bayram oldu, yıl tazelendi.) 2/13

⁶⁵¹ Çağbayır, Age., s.4506.

2.4.1.16. Teşvik Edatları

dige “haydi”

Deyir «di ge, seni goşacam» (Haydi gel seni koşacağım.) 10/5

e “haydi”

E, alavın, yandırağın. (Haydi alalım, yakalım.) 12/123

gè “gelin, haydi”

Ġardaş, gè size kimnen haber vèrim...

(Kardeş gelin size kinden haber vereyim...) 25/51

gèlin “gelin, haydi”

...gèlin, üzühlerimizi çağardalım

(...haydi, yüzüklerimizi çıkaralım) 7/24

2.4.1.17. Üsteleme Edatları

bir de, bi de

Bir de bir su vèkili diyèriĠ. (Bir de bir su vekili deriz.) 21/12

Bi de bi naĠırçı varıdı. (Bir de bir çoban vardı.) 25/2

bir de bi

Bir de bi el_ayahları Ġan. (Üstelik elleri, ayakları kan içinde.) 7/162

hele, hele

Hele bir insan olmur ki bële yanı şovĠu, bële bir dinneneĠ.

(Hele bir insan olmuyor ki böyle yani ?, böyle bir dinlenelim.) 12/106

ĠHele bi bardaĠ suyumuzu, çayımızı iç, onnan sora Ġèt.

(Hele bir bardak suyumuzu, çayımızı iç, ondan sonra git.) 23/145

hemi de, mēm de

Hemi de bilbili getirib. (Hem de bülbulü getirmiş.) 7/140

Mēm de ĠırĠ Ġünnüh yiyeceĠimi vèreceĠsen.

(Hem de kırk günlük yiyeceĠimi vereceksin.) 25/50

hetde < (Ar.) *hattā*⁶⁵²

Hetde biz *ğaşdıh* geldik. (**Hatta** biz kaçtık, geldik.) 29/8

ille < (Ar.) *illā*⁶⁵³

İlle maña bir *ğırh* bir *ğatır* vër, *yüklüyüm* gidek.

(**İlla** bana kırk bir katır ver, onları yüklüyeyim, gidelim.) 12/118

o da “üstelik”

O da *duz* yoh, *duzsuz*. (**Üstelik** tuz yok, tuzsuz.) 14/29

yine, yene, gene, gène

Yine bir *enteri* mi neyse. (**Yine** bir elbise mi ne olursa.) 8/29

Gètdihden sōra **yene** *hoca* *işaret* *èledi*.

(Gittikten sonra hoca **yine** işaret etti.) 25/67

Vezir **gene** *sen bilisen bilersen*. (Vezir **yine** *sen bilersen sen bilirsin*.) 1/139

Fağat ki **gène** *orda bir* *adam* *var*. (Fakat orada **yine** bir adam var.) 6/12

2.4.1.18. Zaman Edatları

-a kimin “-a kadar”

Ta bayrama kimin *ğaldıh*, *yaza kimiğ*

(*Ta bayrama kadar* kaldık *yaza kadar*) 28/37

-an kimin “-dığı zaman”

Müntüğa *ğalhan kimin* *bizim bir partımız geldiğ* *baba toprağımıza*.

(Mıntıka *kalktığı zaman* bizim bir kısmımız baba toprağımıza geldik.) 11/10

-ar kimin “-dığı zaman”

Gètdi, *dutar kimin ahlına geldi*. (Gitti, *tuttuğu zaman* aklına geldi.) 12/92

-dan böyle

Oğul, *bundan böyle* *gideceksiğiz*...

(*Oğul bundan böyle* gideceksiniz...) 3/3

⁶⁵² Çağbayır, *Age.*, s. 1900.

⁶⁵³ Çağbayır, *Age.*, s. 2148.

-den evel, -den evvel

Gèlin köçürmeden evel bey başı, yanı hına gecesi yapillar.

(Gelin *almadan önce* bey başı, kına gecesi yapıyorlar.) 8/18

Bu muhacirrikden evvel... (Bu *muhacirlikten önce...*) 14/13

-dan sora, -dAn soyra, -dAn sōra, -dAn soñna

Suvarıdıldan sora ğar yağır üsdüne.

(*Suladıktan sonra* üstüne kar yağıyor.) 15/5

Çınnadıldan soyra camışın arhasına, tapan diyeriz, ağaşdan, gelemenden, yani goşarıh.

(*Çığnettikten sonra* çamızın arkasına, tapan deriz, ağaçtan yapılmış, yani koşarız.) 19/4

O kötü suyu çekdiñden soyra tohumu ekerih.

(O kötü suyu *çektikten sonra* tohumu ekeriz.) 19/7

Üç aydan sōra tekrar bir harp başdadı.

(Üç *ay sonra* tekrar bir savaş başladı.) 22/13

Atatürh dünyadan gètdiñden soñnra yeni partılar çıhdi.

(Atatürk *öldükten sonra* yeni partiler çıktı.) 29/18

-en gimi “-dığı zaman”

O dev ordan gelen gimi sen o dēve baħammazsan.

(O dev oradan *geldiği zaman* sen o deve bakamazsın.) 7/87

-en kimi, “-dığı zaman”

Titireyen kimi ağzının gēmi. (Titrediği zaman ağzının gemi.) 7/8

hāla, hele < (Ar.) ḥālā⁶⁵⁴

Türkiyenin hāla veziyetini bozmaħdadı.

(Türkiyenin *hâlâ* durumunu bozmaktadır.) 29/16

Hindi hele de orda yaşıyıraħ. (Şimdi hâlâ orada yaşıyoruz.) 11/11

⁶⁵⁴ Çağbayır, Age., s. 1846.

-nan evel “-dan önce”

*Ğaş sene **bunnan evel**, Gencedîller.*

(**Bundan** kaç yıl **önce**, Gence derlerdi.) 14/34

-nAn sōra, “-dAn sonra”

Onnan sora tekrar suyunu vèrerih.

(**Ondan sonra** tekrar suyunu veririz.) 19/9

-nan yanî “-dan beri”

Anadan oluşunnan yanî evden eşiğe çıldığı yohdu.

(**Doğduğundan beri** evden dışarıya çıkmamıştı.) 12/9

o_andan “o esnada”

*O_andan fırlandı geldi. (**O esnada** koştu, geldi.) 25/77*

ona ğáder “o esnada”

*Ona ğáder sabağ açıldı. (**O esnada** sabah oldu.) 6/27*

ona kimi, ona kimin “o esnada”

*Ona kimi bizim esger yetişir... (**O esnada** bizim asker ulaşıyor...) 28/7*

*Ona kimin Yahudu ğahdı ayağa. (**O esnada** Yahudi ayağı kalktı.) 1/84*

o sire

Memmed o sira bıçağı götürüb.

(Muhammet **o esnada** bıçağı götürmüş.) 7/60

2.4.1.19. Ünlem Edatları

ah, `ah, āh

Ah Mehemmed. (Ah Muhammet.) 7/92

`Ah, köpoğlun kèdisi. (Ah köpoğlunun kedisi.) 20/10

Āh Gülüm. (Ah Gülüm.) 25/105

ay

Ay ğız sen nècisen burada? (Ay kız sen burada ne yapıyorsun?) 6/22

Ay oğul, ne var ne çok? (*Ay oğul* ne var ne çok?) 10/2

Ay aman, ay dad. (*Aman, imdat!*) 7/10

Ay dat yqu, ben bu gızı vèrim el götürsün aparsın getsin.

(*Aman*, yahu, ben bu kızı yabancıya vereyim de kızı alıp gitsin.) 1/9

Ay ğardaş, baĥ bu yol gider gelmez.

(*Ay kardeş*, bak bu yol gider gelmez.) 7/25

Ay dad ay dad. Ay medet. Gèlin, mènim cocūn başını kesibler.

(*Aman aman. İmdat!* Gelin, benim çocuğumun başını keşmişler.) 1/68

aya, ey, eye

Aya, nedi öz vezifende? (*Ey* senin kendi vazifen nedir?) 21/18

Eye, kim var, kim yoĥ (*Ey* kim var kim yok?) 23/81

aman

Aman ğardaş, sen bizi ğannan ğurtardın hara gidirsen?

(*Aman kardeş*, sen bizi kandan kurtardın nereye gidiyorsun?) 23/147

Amandı Ehmet tâcir, biz bu sêr de ğazîya uğradıĥ.

(*Aman* Tüccar Ahmet, biz bu kez bir kazaya uğradık.) 12/97

Aman oğul, kimdi al içeriye. (*Aman oğul* onlar kim? İçeriye al.) 1/130

`bıy

`Bıy, ğonag odasında yatırtduĥ Göğçeĥ onnara yemeĥ yedirtĥ.

(*Hu*, misafir odasında yatırdık. Gökçek onlara yemek yedirdik.) 5/11

Geldiler ki «bıy,» Tembel Ehmedin kervanı ğalib.

(Geldiler baktılar ki «aaa»Tembel Ahmet'in kervanı kalmış.) 12/84

bō

Bō, mènim èrim de bèle olmuşdu.

(*Aman Allah'im* benim kocam da böyle olmuştu.) 23/85

dād

Èle bir gözel üsgeĥdedi ki *dād* ne diyim?

(Öyle güzel yüksekteydi ki *daha* nasıl anlatayım?) 1/114

ē “aaa”

Ğahır ki **ē**, ğazannar dolu. (Kalkıyorlar ki **aaa** kazanlar dolu.) 28/6

ey

«**Ey hanım**» dedi. («**Ey hanım**» dedi.) 12/28

Ey ağa, biz niye ölürük? (**Ey ağa**, biz niçin ölüyoruz?) 12/122

Ey oğul, orda ğalağın birni alarık yüz lirıya.

(**Ey oğul**, orada tezeğın birini yüz liraya alırız.) 12/116

eyvāh “eyvah”

Padşah dēdi «**eyvāh**, dūnya umut bir oğlum ola, o da dertdi ola.»

(Padşah dedi ki «**eyvah**, dūnyada umudum bir oğlum oldu, o da dertli oldu.»)

23/29

ō, ohoh “ooo”

Dēyēcēksēn ki **ō**, ne ğūzel sudu bu. (Diyeceksēn ki **ooo**, bu ne ğūzel sudur.)

7/116

Ohoh, arvat bu dēğēn, kışinin atını, bir at da onan başğa, bir hoydan da para.

(Baktı ki **ooo**, hanım bu kışinin atını, bir de ondan başka at, bir kuçak da para.) 16/53

pā, pe

Ğız dığğētinen bağdı, **pā** Şağ olu Şağ Abbasdı, atasıdı...

(Kız dikkatle baktı, **aman Allah** karşısındaki Şah oğlu Şah Abbas idi, babası idi...) 1/132

Pē, sen bilirsēn ana, sancıdan ölürem.

(**Aman Allah'im** ana sancıdan ölüyorum.) 23/154

peh peh

Peh peh, üş dene dev Mehemmedin belini ğırammadı.

(**Peh peh**, üç tane dev Muhammet'in belini kıramadı.) 7/164

Peh peh. Dāyıma bağ. (**Peh peh**. Dayıma bak.) 26/54

`pey

«**Pey**,» *hemmeşe seslenerdiler, yoħudu ses.*

(«**Vay**,» her zaman seslenirlerdi, ses yoktu.) 12/75

vay, vāy

*Gelib baħıb ki **vay**, bağ bardan düşdü.*

(Gelmiş, bakmış ki **aman Allah**, bağ meyve vermiyor.) 7/9

***Vāy**, sen geldin? (**Vayy** sen mi geldin?)* 23/160

***Vay** oğul, sáná hardan at vère? (**Vay oğul**, sana nasıl at versin?)* 7/18

vay vay

*Dēyeceħsen **vay vay**, bēle çiçeħ olar?*

(Diyeceksin ki **vay vay** böyle güzel çiçek olur mu hiç?) 7/119

`viy

*Bēle bahdı, **`viy**, cocuğun başı yanında.*

(Baktı böyle, **aaa** çocuğun başı yanında.) 1/67

yaυ, `yaυ < (Ar.) yāhū⁶⁵⁵

***Yaυ** ne oldu cocuħ? (**Yahu** çocuk ne oldu?)* 1/67

***Yaυ**, hep bahca ğan içerisinde. (**Yahu** bahçe hep kan içersinde.)* 20/35

2.4.2. Cümle Sonu Edatları

Cümle sonu edatları, dil birliklerinin, kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan edatlardır⁶⁵⁶. Standart Azerbaycan Türkçesinde “**kimi, tek...**”⁶⁵⁷ gibi edatlar cümle sonunda kullanılan edatlardandır. Kars ve Iğdır Azerileri ağızında da cümle sonu edatlarının kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır.

Bölge ağızında kullanılan cümle sonu edatları ve fonksiyonları şöyledir:

⁶⁵⁵ Çağbayır, Age., s. 5161.

⁶⁵⁶ Ergin, Age., s. 357.

⁶⁵⁷ Gemalmaz, *Türkçenin Derin Yapısı*, s. 464.

2.4.2.1. Açıklama Edatları

ya “yani”

Asgerrer de yemir anı ya, çocuğu da goymur yemeye.

(Askerlerde yemiyor onu **yani**, çocuğun da yemesine izin vermiyorlar.) 28/8

2.4.2.2. Benzerlik Edatları

gibin “gibi”

*Sevete vār olup gül **gibin** açma.* (Servete var olup gül **gibi** açma.) 2/51

kimi, kimin < (ET.) kipi⁶⁵⁸

*Yalan **kimi**, gerçeḥ **kimi** yol ğıraḡı mürçeḥ **kimi**.*

(Yalan **gibi**, gerçek **gibi** yol kenarı ot gibi.) 23/4

*Molla da birez ğorhaḡ olur mēni **kimin**.*

(Molla da benim **gibi** biraz korkak olur.) 6/21

2.4.2.3. Çıkarım Edatları

+e göre

*Mesele gelen ğadinnar, bir enteri, bir yüzüḥ, **haline göre**.*

(Mesela gelen kadınlar, bir elbise, bir yüzük, **durumlarına göre** getirirler.)

8/12

2.4.2.4. Gösterme Edatları

işde

*Etmek orda **işde** (Ekmek orada **işte**)* 12/22

2.4.2.5. Hatırlatma Edatları

ā “ha...”

*Eşğıyalıḥ yapıllar **ā** (Eşkıyalık yapıyorlar **ha..**)* 12/88

2.4.2.6. Sitem Edatı

barı < (Far.) bārī⁶⁵⁹

Ğalbinde küfürün berkitme barı (Kalbinde küfürü saklama bari) 2/53

⁶⁵⁸ Çağbayır, Age., s. 1715.

⁶⁵⁹ Çağbayır, Age., s. 470.

2.4.2.7. Soru Edatı

Sorma edatları sorma ifade eden, soru için kullanılan edatlardır⁶⁶⁰. Standart Azərbaycan Türkçesinde **aħı, bäs, mägär, yoħsa, olmaya, göräsän,**⁶⁶¹ **mI**⁶⁶² gibi edatların yanı sıra bölge ağzında görülen sorma edatları şu şekildedir:

mI ?

Üzerine geldiği kelimeyi sorulan duruma getiren **-mi** soru edatının bölge ağzında kullanılışı Standart Azərbaycan Türkçesindeki kullanımıyla aynıdır. Yani soru edatı **-mI** daima sona gelir ve birleşik yazılır⁶⁶³.

*Hęc inanırsan **mı?*** (Hiç inanıyor **musun?**) 1/80

*Dövlerin ğulağını getiribsen **mi?*** (Devlerin kulağını getirmiş **misin?**) 7/94

*Bilmirem koydu **mu**, ğazadı **mı?***

Bilmiyorum. Köy **müydü**, kaza **mıydı?**) 14/35

a) -mi soru edatı kendisinden önce kelime ile ünlü uyumuna girmektedir.

*Baba, olur **mu?*** (Baba, olur **mu?**) 1/13

*Geldiñ **mi** buruya sen?* (Sen, buraya geldin **mi?**) 12/64

yoħsa

*Vezir, men yuħu görrem, **yoħsa** dorğudu?*

(Vezir, ben rüya mı görüyorum, **yoksa** bütün bunlar doğru mu?) 12/151

2.4.2.8. Ünlem Edatları

`biy

*Almanı vèrende diĶ sıçıradı. Baħdı **`biy***

(Elmayı verince ayağı kalktı. Baktı **aaa...**) 1/110

2.4.2.9. Üsteleme Edatları

illāh, illa < (Ar.) illā⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ Ergin, Age., s. 350.

⁶⁶¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 214.

⁶⁶² Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 37.

⁶⁶³ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 37.

⁶⁶⁴ Çağbayır, Age., s. 2149.

Çadır sâbı gelip dîr, illâh gâhacîñiz.

(Çadır sahibi gelip der, **illa** kalkacaksınız.) 23/122

2.4.2.10. Zaman Edatları

evelce “ilk önce”

Bu da biraz gorhdu evelce (Bu biraz korktu **ilk önce**) 6/20

2.4.3. Bağlama Edatları

Standart Azerbaycan Türkçesinde “**ve, hām, fāğāt, dāhi, ki, çünki...**”⁶⁶⁵ gibi edatlar bağlama edatı olarak kullanılmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da bağlama edatlarının kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır. Bölge ağzında görülen bağlama edatları ve fonksiyonları şöyledir:

da, de

Gendisi de bir iremdārıdı ki yanı hiç misli bulunmazdı.

(Kendisi **de** bir falcıydı ki yanı hiç benzeri bulunmazdı.) 1/26

Ora da gorhuşduluh yer idi. (Orası **da** korkunç bir yer idi.) 6/5

ki, kî, kî, kim, kin < (Far.) ki⁶⁶⁶

Bir şey yoh kî otdan başga. (Ottan başka bir şey yok **ki**.) 14/30

Vezir Allahverdi Han bahdı ki orda bi şey gızarır.

(Vezir Allahverdi Han bakdı **ki** orada bir şey görünüyor.) 1/30

Bir gün de geldi kî bütün şeer halkı yatmışdır.

(Bir gün de geldi baktılar **ki** bütün şehir halkı yatmış.) 20/7

Onnan sora heber vèrdiler kin Tükh Iğdiri aldı.

(Ondan sonra haber verdiler **ki** Türkler Iğdır’ı aldı.) 11/6

Ëyle sancılandı kim ne diyim? (Öyle sancılandı **ki** nasıl anlatayım?) 23/153

madem, mademki, madam ki

Madem ele oldusa men özüm gèdim.

(**Madem** öyle olduysa ben, kendim gideyim.) 25/72

⁶⁶⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 215.

⁶⁶⁶ Çağbayır, Age., s. 2664.

Mademki alacaḥsın, babama elçi gönder.

(*Mademki* alacaksın, babama elçi gönder.) 8/3

Siz ne bildiḡ ki bu devenin halını; madam ki görmemişdiḡ?

(*Mademki* görmemiştiniz bu devenin durumunu nasıl bildiniz.) 3/17

neyse, nese, nêse, neḡise “velâkin”

Neyse bu düşdü aramaḡa. (Velâkin bu aramaya başladı.) 1/25

Nêse geldi. (Velâkin geldi.) 12/33

Neḡise ḡaḥdılar ayaḡa. (Velâkin ayaḡı kalktılar.) 6/28

Nese bunnar üçünün de adı gelende şeyḡelediler.

(*Velâkin* bunların üçünün de adı geçince şey yaptılar.) 1/150

o ki, o ki o “madem, mademki”

O ki maraḡoz alsın maraḡoz haḡḡını.

(*Mademki* öyle marangoz, marangozluk hakkını alsın.) 6/35

O ki o, sen de gelibsen deyipsen saḡabıyam; ḡahıp köçün.

(*Mademki* sen de gelmişsin, demişsin buraların sahibiyim; kalkın gidin.) 23/133

velâsıl < (Ar.) velakin⁶⁶⁷

Velâsıl ḡaç dene ḡarı geldise yüreḡinde, ḡelbindeki nêḡidise, Allahdandı, söyledi.

(*Velâkin* kaç tane kadın geldiyse yüreḡinde, kalbinde ne varsa, Allah’ın kudretiyle söyledi.) 25/29

2.4.4. Hitap Edatları

aḡa, beḡ

Ḡardaş, aḡa, beḡ, men isdemirem.

(*Kardeş, aḡa, bey, ben istemiyorum.*) 12/11

ana

Ana, sen ḡah git, vèrer. (Ana sen kalk, git verir.) 7/19

⁶⁶⁷ Çaḡbayır, Age., s. 5105.

bacı

Bacı, bunnar ne topluluḡdu? (*Bacı*, bunlar niçin toplanmışlar.) 25/34

can

Hayır can bu zamanda ğız çocuḡu bura gelir mi?

(Hayır *can* bu saatte kız çocuḡu buraya gelir mi?) 1/24

canım

Canım belli olmaz dā, oḡlum sevıfdi.

(*Canım* belli olmaz, oḡlum sevmiştı.) 5/4

ġardaş

Ġardaş burda mènım devem ğitip.

(*Kardeş* burada benim devem kaybolmuş.) 3/8

ġılbıyèlem, ġılbıèlem, ġılbıyèlem, ġılbèlem, iliğim-ğılım

Ġılbıèlem sağ osun. (*Kıymetlim* var olsun.) 3/34

Ġılbèlem sağ ossun bilecēm. (*Kıymetlim* var olsun bileceğim.) 23/13

Ġılbıyèlem, çarşıda ġarı kedisini döğmüş.

(*Kıymetlim*, çarşıda kadın kedisini döğmüştı.) 20/17

Ġılbıyèlem, men diyecem amma gezebin mènı tutmuya.

(*Kıymetlim* ben söyleyeceğim ama gazabın beni bulmasın.) 1/73

Mènım *iliğim ġılım*, mènım hocam, ġedeceğsen, imtiğan olacağsan.

(Benim *kıymetlim*, benim hocam, gideceksin, imtihan olacaksın.) 25/95

ğız < (ET.) kīz⁶⁶⁸

«*Ġızım.*» dedi («*Kızım.*» dedi) 1/51

Ĥanım, arvat, ġarı “hanım”

«*Ĥanım*» dedi. («*Hanım*» dedi.) 12/46

Avrat, niye ġalmırsan? (*Hanım*, niye kalmıyorsun?) 25/6

«*Ġarı*» dedi. («*Hanım*» dedi.) 25/55

⁶⁶⁸ Çağbayır, Age., s. 2656.

ölum, oğlum

Oğlum siz ne bildiiz ki bu devenin halını.

(*Oğlum* siz bu devenin durumunu nasıl bildiniz.) 3/17

Ôlum, bizi Allah gonağı eliyersen mi?

(*Oğlum*, bizi Tanrı misafiri eder misin?) 1/129

ulan, olan, ola

«*Olan*» dedi. («*Olan*» dedi.) 25/109

«*Ola hişt*» dedi. («*Ola hişt*» dedi.) 12/95

Ulan, nüçün benim evlādımın başana sen kesdin?

(*Ulan*, benim evladımın başını niçin kestir?) 1/76

padişah, pēdişahım, pēdişağım

Dur, padişah. (Dur, *padişahım*) 1/83

«*Pēdişahım*» dedi. («*Padişahım*» dedi) 20/15

«*Pēdişağım*» dedi. («*Pēdişağım*» dedi.) 20/31

2.5. ZAMİRLER

Ardında bir nesne veya özne kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimeye zamir denir. İsimler gibi çoklulanan ve isim çekimine uğrayan zamirler, söz içinde de adların aldıkları bütün işleyişleri alarak özne, nesne, yüklem ismi olup çekim halleriyle de cümlede isimleme olurlar⁶⁶⁹.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında zamirler, kavramlarına ve kullanılışlarına göre Standart Azerbaycan Türkçesindeki gibi **şahıs zamirleri**, **işaret zamirleri**, **soru zamirleri**, **dönüşlülük zamirleri**, **belgisiz zamirler** olmak üzere beş başlık altında incelenir.

2.5.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri konuşan, dinleyen ve kendinden söz edilen kişilerin adlarının yerini tutan sözcüklerdir⁶⁷⁰. Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Aze-

⁶⁶⁹ Banguoğlu, Age., s. 356.

⁶⁷⁰ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 124.

rileri ağzında da **men, sen, o, biz, siz, onlar**⁶⁷¹ gibi zamirler, ortak olarak kullanılan şahıs zamirleridir. Bunlar dışında bölge ağzında kullanılan **şahıs zamirleri** şöyledir:

Teklik:

ben, men,`men

***Men** sènin gızınam, evlādınam. (**Ben** senin kızınım, evladınım.)* 1/14

Derzi dèyir «***men*** alacam.» (Terzi diyor ki «***ben*** alacağım.») 6/31

***Ben** bu gızı vèrim el götürsün aparsın getsin.*

(***Ben*** bu kızı vereyim de başkaları mı alsın, gitsin.) 1/9

sen

***Sen** gèt işiñe. (**Sen** işine git.)* 10/9

o

***O** orda ğarson olup. (**O** orada garson olmuş.)* 7/37

Cokluk:

biz

***Biz** nèrede barınağ, nèrde durağ?*

(***Biz*** nerede barınalım, nerede duralım?) ³/₄

onnar, olar

***Onnar** da geldiler. (**Onlar** da geldiler.)* 5/11

***Olar** da o zaman bu ğırrarda ğalılarmış.*

(***Onlar*** da o zaman bu kırlarda kalırlarmış.) 14/10

Standart Azerbaycan Türkçesi ve bölge ağzında kullanılan şahıs zamirlerinin genel olarak çekimli şekilleri şöyledir:

⁶⁷¹Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 200.

		I. Kişi		II. Kişi		III. Kişi	
		Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul
Yalın Hal	S.A.T.	Män	Biz	Sän	Siz	O	Onlar
	K.A.A.	Ben, Men, 'Men	Biz	Sen	---	O	Onnar, Olar
İlgi Hali	S.A.T.	Mänim	Bizim	Sänin	Sizin	Onun	Onların
	K.A.A.	Benim, Bènim, Bèjm, Menim, Mènim, Mèğim Mèjn, Mejm, Mèni, Meni	Bizim	Senin, Seniñ, Señin, Sènin Sèniñ, Sèjn, Seğen	Sizin, Siziğ	Onun, Onu	Onun, Onnā, Oların
Yükleme Hali	S.A.T.	Mäni	Bizi	Säni	Sizi	Onu	Onları
	K.A.A.	Bèni, Meni, Mèni	Bizi	Seni, Sèni, Sèği	Sizi	Onu	Onnarı, Onnârı
Yönelme Hali	S.A.T.	Mänā	Bizā	Sänā	Sizā	Ona	Onlara
	K.A.A.	Maña, Mağ, Mağa, Mene, Meğe, Mana, Baña ⁶⁷²	Bize	Sana, Saña, Sánā, Sene, Señe, Seğe, Senen Sende, Sağa	Size	Ona, On	Onnara, Olara
Bulunma Hali	S.A.T.	Mändä	Bizdä	Sändä	Sizdä	Onda	Onlarda
	K.A.A.	Bende	Bizde	Sende, Sendè, Saña	---	--	---
Ayrılma Hali	S.A.T.	Mändän	Bizdän	Sändän	Sizdän	Ondan	Onlardan
	K.A.A.	Benden Mennen	Bizden	Sennen, Senden	Sizden	Onnan, Ondan	---
Vasıta Hali	S.A.T.	Mänimlä	Bizimlä	Säninlä	Sizinlä	Onunla	Onlarla
	K.A.A.	Bennen	Biznen	Sennen	---	Onnan	---

2.5.2. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri işaret etmek, göstermek suretiyle nesneleri karşılayan kelimelerdir⁶⁷³. Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan işaret zamirleri **o, bu, béle, éle hemin, haman**'dır⁶⁷⁴. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise kullanılan **işaret zamirleri** şöyledir:

⁶⁷² Terekeme ağızlarında şahıs zamirlerinin yönelme hâli eki almış biçimleri birden fazla biçim gösterir. Bunlardan kimi damaklı [ñ] sesini bulundurmakla Türkmen Türkçesine yaklaşır, kimi [ñ] > [g] değişikliği ile Kıpçak Türkçesi özelliği gösterir. Kimi ise tamamen Azeri Türkçesine uyar. Maña, saña, oña, mağa, mağ, sağa... gibi zamirlerde görülen ses özellikleri Kars Azerileri ağzında da görülmektedir. Daşdemir, *Agm.*, s. 1-10.

⁶⁷³ Ergin, *Age.*, s. 273.

⁶⁷⁴ Zeynalov, *Age.*, s. 182.

Teklik:**bu***Bu gèdir, devesini aḥdarır, tapır.**(Bu gidiyor, devesini arıyor, buluyor.) 3/15***o***Arḥadan, küreğinnen bıçağı sapladılar. O da o yannan.**(Arkadan sırtından bıçağı sapladılar. O da diğer taraftan.) 7/161***Çokluk:****bunnar, bunna, bular, munnar***Bunnar ğızı tanıyamadı. 1/134 (Bunlar kızı tanıyamadı.)**Bir kelme söziün üsde bunna metādı. 12/55**Bular bir zaman baḥdılar ki bēli..**(Bunlar bir süre baktılar ki evet...) 1/135**Munnar mēnim devemi aparıplar. (Bunlar benim devemi çalmışlar.) 3/10***onnar, olar***Oğul İsmāil, ğēt gör, kimdi olar?**(Oğul İsmail, git bak, onlar kim?) 1/126**Onnar esgerliḥ yapıdığı üçün her silāhın ğollanmasını bildiler.**(Onlar askerlik yaptığı için bütün silahları kullanmayı biliyorlardı.) 11/5*

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında 2. teklik ve çokluk şahıslarda işaret zamirinin örneği görülmemiştir.

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanılan **işaret zamirlerinin** genel olarak çekimli şekilleri şöyledir:

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında 1. ve 3. teklik ve çokluk şahıslarda işaret zamirinin bulunma hal ekiyle kullanımı tespit edilememiştir.

		I. Kişi		III. Kişi	
		Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul
Yalın Hal	S.A.T.	Bu	Bunlar	O	Onlar
	K.A.A.	Bu	Bunnar, Bunna, Bular, Munnar	O	Onnar, Olar
İlgi Hali	S.A.T.	Bunun	Bunların	Onun	Onların
	K.A.A.	Bunun, Bunuñ, Bunu, Bun, Munun	Bunnarın, Bunnarın, Bunnarın, Bunnarın, Bunnarın, Bunnarın, Bunnarın, Bunnarın	Onun	Oların
Yükleme Hali	S.A.T.	Bunu	Bunları	Onu	Onları
	K.A.A.	Bunu, Munu	Bunnarı, Munnarı, Bunu	Onu	Onnarı, Onnar
Yönelme Hali	S.A.T.	Buna	Bunlara	Ona	Onlara
	K.A.A.	Buna, Buña, Bunu	Bunnara	Ona	---
Ayrılma Hali	S.A.T.	Bundan	Bunlardan	Onda	Onlardan
	K.A.A.	Bunnan	---	Onnan	---
Vasıta Hali	S.A.T.	Bununla	Bunlarla	Onunla	Onlarla
	K.A.A.	---	Bularnan	---	---

2.5.3. Dönüşlülük Zamirleri

Kişi kavramını pekiştirerek belirten ya da yapılan işi yapana dönüştüğünü gösteren sözcüklere **dönüşlü zamir** denir⁶⁷⁵. Standart Azerbaycan Türkçesinde **dönüşlü zamirler** “öz”⁶⁷⁶ sözcüğü ile kurulmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise dönüşlü zamirler “**kendi**” zamirinin yanı sıra Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi “öz” kelimesi ile de kurulmaktadır.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen **dönüşlü zamirler** şunlardır:

Teklik:

gendim, kendi

Kendi çiğnimi kesmişdim. (*Kendi omzumu kesmiştim.*) 12/70

Yaşşı bunu gendim alam gelem.

(İyisi mi bunu *kendim* alayım, geleyim.) 1/10

⁶⁷⁵ Hengirmen, Age., s. 153.

⁶⁷⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 200.

gendi < (ET.) kentü⁶⁷⁷, **gendisi**

*Bunun başını kesen **gendi** anasidi.*

(Bunun başını kesen **kendi** annesidir.) 1/74

Gendisi de bir iremdārıdı. (**Kendisi** de bir falcıydı.) 1/25

öz, özü

*O böyüg oğlanı çekdi goydu **öz** yerine.*

(O büyük oğlanı çekti, **kendi** yerine koydu.) 3/44

*Daldan da **özü** geldi. (Arkadan da **kendisi** geldi.)* 13/8

özüm

Özüm diyerem ki... (**Kendim** derim ki...) 18/2

üzüñ

*Elmanın bir üzünü **üzüñ** ye, bir üzünü de sultan hanım yésin.*

(Elmanın bir tarafını **kendin** ye, bir tarafını da sultan hanım yesin.) 23/16

Çokluk:

Kars ve İğdır Azerileri ağzında 1., 2. ve 3. çokluk şahıslarda dönüşlülük zamirinin yalın hâl çekiminin örneği görülmemiştir.

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanılan **işaret zamirlerinin** genel olarak çekimli şekilleri şöyledir:

Kars ve İğdır Azerileri ağzında 1. , 2. ve 3. teklik ve çokluk şahıslarda dönüşlülük zamirinin yalnızca yalın, yükleme ve yönelme hal ekleriyle kullanımı tespit edilmiştir.

		I. Kişi		II. Kişi		III. Kişi	
		Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul
Yalın Hal	S.A.T.	Özüm	Özümüz	Özün	Özünüz	Özü	Özləri
	K.A.A.	Kendi, Kendim, Özüm	---	Özüñ	---	Gendi, Gendisi, Öz, Özü	---
Yükleme Hali	S.A.T.	Özümü	Özümüzü	Özünü	Özünüzü	Özünü	Özlərini
	K.A.A.	Özümü	---	Özünü, Özüñü	---	Gendisini, Gendisi, Özünü, Özü	---

⁶⁷⁷ Çağbayır, Age., s. 2544.

Yönelme Hali	S.A.T. K.A.A.	Özümä	Özümüzä	Özünä	Özünüzä	Özünä	Özlärinä
		---	Kendimize, Gendimize	Özüne, Özüñe, Öz Özüne	Özünüze, Özüne	Kendiziñe, Gendisine, Özüne	---

2.5.4. Soru Zamirleri

“Yerlerini tuttukları adı soru yoluyla temsil eden zamirlere **soru zamiri** denir.”⁶⁷⁸ Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan soru zamirleri **kim, ne, hansı, nəçe**’dir.⁶⁷⁹ Bölge ağzında da Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **kim, hansı, ne** soru zamirleri olarak sıkça kullanılmaktadır. Bu zamirlerin bölge ağzında kullanılış şekilleri şöyledir:

hansı?

*Ne bileciñ **hansımız** geldiñ geçdiñ?*

(Ne bileceğiz **hangimiz** gelip geçtik?) 7/30

kim?

*Sıra **kime** geldi? (Sıra **kime** geldi?)* 6/11

*Benim kızım, sen **kimsen**? (Benim kızım, sen **kimsin**?)* 1/39

*Dersiñi **kimnen** alıpsan? (Dersini **kimden** almışsın?)* 2/38

*Ge göreğ oğlum, bu bilbili **kim** getireceñdi?*

(Gelin bakalım oğlum, bu bülbülü **kim** getirecek?) 7/14

*Mènim cocuğun başını **kimdi** kesdi?*

(Benim çocuğumun başını **kim** kesti?) 1/69

*Peki, men **kimin** gannı vèrim? (Peki, ben **kimin** kanını vereyim?)*

12/56

ne, `nè?

*Bu **ne**? (Bu **ne**?)* 6/13

*`Nèdi bu? (**Nedir** bu?)* 6/14

⁶⁷⁸ Banguoğlu, Age., s. 367.

⁶⁷⁹ Zeynalov, Age., s. 186.

2.5.5. Belgisiz Zamirler

Belirsiz kişilerin ya da nesnelerin ya da diğer şeylerin yerini tutan zamirlere **belgisiz zamir** denir⁶⁸⁰. Standart Azerbaycan Türkçesinde **kimi, kimse, kim ise, nese/ne ise, biri, birisi, here, heresi**⁶⁸¹ zamirlerinin yanı sıra olumsuzluk zamirleri adı altında, **héc kes, héc hansı, héc ne, héc biri, héc bir, kimse**⁶⁸² zamirleri de belirsiz zamir olarak kullanılmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bu belgisiz zamirlerin birçoğu kullanılmaktadır. Belgisiz zamirlerin bölge ağzında kullanılışı şöyledir:

biri, bir tenesi

Biri dedi «ey ağa, biz niye ölürük»

(*Biri* dedi «ey ağa, biz niye ölüyoruz.») 12/122

Bir tenesi deyir ki bir şe le odun getireler, bir ağı l örgedem.

(*Biri* diyor ki bir sepet odun getirene, bir öğüt vereyim.) 12/39

birinin

Birinin bacağı gırıldı, birinin gö lu gırıldı, birinin gıcı gırıldı.

(*Birinin* bacağı kırıldı, *birinin* kolu kırıldı, *birinin* kıcı kırıldı.) 20/29

birisi

Biraz sōra birisi deyip... (Biraz sonra *birisi* demiş...) 3/8

birine, birne

Gēder, birine yūn darıyardı, birne çamaşırnı yuyardı, birne etme hı yapardı.

(Gider *birine* yūn tarardı, *birine* çamaşır yıkardı, *birine* ekmek yapardı.)12/17

filen kes, filankes

Gēdin, filen kesi çağırğn gessin. (Gidin, *filankesi* çağırın, gelsin.) 3/32

Filankesleri çağır gelsin. (*Filankesleri* çağır gelsin.) 5/10

⁶⁸⁰ Hengirmen, Age., s. 154.

⁶⁸¹ Zeynalov, Age., s. 190, 192.

⁶⁸² Gemalmaz, Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler), s. 39.

hamı, hamısı, hammısı

Hamı gitdi. İrana. (Hepsi İran'a gitti.) 13/19

Hammısı Gün çıhana doğrudu. (Hepsi gün doğana doğrudur.) 13/25

Çol çocuğlarımız hamısı acınnan öldü.

(Çoluk çocuğumuzun hepsi açlıktan öldü.) 14/29

hammızın

Sizîğ hamızın kökünü kesdirirem. (Sizin hepinizin kökünü kazıtırım.) 25/81

hamısından

Ğırğ ğarpızın hamısından böyüğ idi.

(Kırk karpuzun hepsinden büyüktü.) 25/75

hêc kes, hêçkes “hiç kimse”

Hêçkes köe gelmemiş. (Hiç kimse köye gelmemiş.) 13/11

O ğızı o kêçel adam elemese hêc kes elemiyecek.

(O kızı o kel adam almazsa hiç kimse almayacak.) 10/16

heresinin “her birinin”

Bir içinde herisinin yedi dene varıdı.

(Herbirinin içinde yedi tane vardı.) 12/126

herisine

Herisine bir ğap. (Herbirine bir kap.) 1/136

herkes, herkez, herkeş, here

Herkez ektiğini biçer. (Herkes ektiğini biçer.) 2/46

Here özü çün. (Herkes kendisi için.) 13/14

Başğa memleketlerde herkes özüne bir iş bulacağ.

(Başka memleketlerde herkes kendine bir iş bulacak.) 3/3

Pêdişağı sevenner, herkeş elini aldı; peşine düşdü gêtdi.

(Padişahı sevenler herkes toplandı; ardı sıra gitti.) 20/22

herkeşe

***Herkeşe** dedise dedi «derdim mar.»*

(**Herkeşe** söyledi. Dediler «derdim var.») 27/6

herkesi

***Herkesi** ey ağlar gördüm. (**Herkesi** ey ağlar gördüm.)* 2/43

hêş birisi, hiç birisi

***Hêş birisi** sêği dutan değil. (**Hiçbirisi** seni tutmaz.)* 7/130

***Hiç biriside** uymadı. (**Hiçbirisi** de uymadı.)* 23/23

hiş biri “hiç biri”

*Gardaşdarnın **hiş biri** gelmiyib. (Kardeşlerinin **hiçbiri** gelmemiş.)* 7/14

kim

***Kim** dışarı çıharsa bu gılışnan boynunu vurucam.*

(**Kim** dışarı çıkarsa bu kılıçla boynunu keseceğim.) 1/144

kimi, kiminin

***Kiminin** gucağında gundağ, **kimi** gebe.*

(**Kiminin** kucağında kundak, **kimi** gebe.) 26/28

kimse

*Mènim söybetimde **kimse** dışarı çılmıyacağ.*

(Benim sohbetimde **kimse** dışarı çıkmayacak.) 1/142

kimisi

*Dumun beşini, **kimisi** birini, **kimisi** üçünü götdü atdı.*

(Dumup beşini, **kimisi** birini, **kimisi** üçünü aldı, attı.) 12/108

2.6. EK- FİİL

Ad soylu kelimeleri fiil durumuna getiren ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturan **i-** ek-fiilinin⁶⁸³ Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanımı görev bakımından Standart Azerbaycan Türkçesinden herhangi bir farklılık göster-

⁶⁸³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 702.

memektedir. Fakat ekleme sırasında, bu ağza özel bazı ses olaylarıyla karşılaşılacaktır⁶⁸⁴. Bölge ağzında görülen bu ses olayları ve ek-fiilin geniş zaman, hikâye ve rivayet kiplerine göre çekimi şöyledir:

2.6.1. Geniş Zaman

İncelediğimiz Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde ek-fiilin geniş zamanının ikinci çokluk şahısa göre çekimi tespit edilememiştir. Bölge ağzında diğer şahısların çekimi ise şöyledir:

Birinci teklik şahıs (eki: +(y)Am)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zaman birinci teklik şahıs eki, Sandart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **+(y)Am**'dir⁶⁸⁵. Bölge ağzında bu ek, son sesinde herhangi bir ünsüz veya dar ünlü bulunduran kelimelere geldiğinde, söz konusu ünlüyü etkilemeksizin, bir önceki hecenin ünlüsüyle kalınlık-incelik uyumuna girer⁶⁸⁶.

<i>oğl+u+yam</i>	“oğl+u+yum”	3/38
<i>dost+u+yam</i>	“dost+u+yum”	1/91
<i>böyüğ+ü+yem</i>	“büyüğ+ü+yüm”	7/64
<i>iki+nci+yem</i>	“iki+nci+yim”	7/85
<i>giz+ı+n+am</i>	“kız+ı+n+ım”	1/14

Sonsesinde herhangi bir ünsüz veya geniş ünlü bulunduran kelimelere eklendiğinde kalınlık-incelik uyumuna girer. Sonseste bulunan geniş ünlüleri araya giren **(y)** ünsüzü etkilemez⁶⁸⁷.

<i>adam+am</i>	“adam+ım”	1/49
<i>molla+yam</i>	“molla+yım”	25/25
<i>irámdar+am</i>	“iremdar+ım”	1/59
<i>hásde+yem</i>	“hasta+yım”	27/2

⁶⁸⁴ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 312.

⁶⁸⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 197.

⁶⁸⁶ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 314.

⁶⁸⁷ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 314.

Birinci çokluk şahıs (eki: +IK / +iz)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zaman birinci çokluk şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **+IK**’ dir⁶⁸⁸. Fakat çok nadir olarak Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan **+iz** ekinin de bölge ağzında kullanıldığı görülmektedir.

Bölge ağzında ekin sonses ünsüzü kalın ünlülü sıraya eklenirken “**ğ ve h**” , ince sıralara eklenirken “**g, k ve z**” dir⁶⁸⁹.

<i>be’kar</i> + ığ	“bekâr+ ız ”	6/31
<i>iğdiyar</i> + ıh	“İhtiyar+ ız ”	26/49
<i>nefer</i> + ig	“nefer+ iz ”	25/79
<i>şèrik</i> + ik	“şèrik+ iz ”	12/85
<i>biz</i> + iz	“biz+ iz ”	21/9

İkinci tekil şahıs (eki: +san)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zaman ikinci teklik şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **+sAn**’ dir⁶⁹⁰. Bölge ağzında bu ek, sonsesinde herhangi bir ünsüz veya geniş ünlü bulunduran kelimelere eklendiğinde kalınlık-incelik uyumuna girer.

<i>pedişah</i> + san	“padişah+ sın ”	1/77
<i>ğavır</i> + san	“gâvur+ sun ”	1/91
<i>oğl</i> + u+san	“oğl+u+ sun ”	3/39
<i>muğdar</i> + ı+san	“muhtar+ı+ sın ”	21/19

Üçüncü tekil şahıs (eki: ø)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zaman üçüncü teklik şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **+ø**’ dir⁶⁹¹. Bölge ağzında üçüncü teklik şahıs ekinin çekimi şöyledir:

⁶⁸⁸ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 39.

⁶⁸⁹ Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, s. 154.

⁶⁹⁰ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 39.

⁶⁹¹ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 39.

<i>oğl+u+du+ø</i>	“oğl+u+ø+dur”	3/15
<i>ceb+i+n+dè+di+ø</i>	“ceb+i+n+de+ø+dir”	1/75
<i>el+i+n+de+di+ø</i>	“el+i+n+de+ø+dir”	7/85
<i>garson+du+ø</i>	“garson+ø+dur”	7/145

Üçüncü çokluk şahıs (eki: +lar / +ø)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zaman üçüncü çokluk şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **+lar** ve **+ø**’ dir⁶⁹². Bölge ağzında ek-fiilin geniş zaman üçüncü çokluk şahıs eki **+lar** bildirme kuvvetlendirme ekinden sonra kullanılmaktadır.

<i>hırhız+dı+lar</i>	“hırsız+dır+lar”	3/11
<i>hücre+de+di</i>	“hücre+de+dir+ler”	1/109

2.6.2. Hikâye

İncelediğimiz Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde hikâye kipinin ikinci çokluk ve teklik şahısa göre çekimi tespit edilememiştir. Bölge ağzında diğer şahısların çekimi ise şöyledir:

Birinci teklik şahıs (eki: +(y)ıdım)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında hikâye kipinin birinci teklik şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **+(y)-d+Im**’dır⁶⁹³. Bölge ağzında bu ek, sonsekinde herhangi bir ünsüz veya geniş ünlü bulunduran kelimelere eklendiğinde kalınlık-incelik uyumuna girmektedir⁶⁹⁴.

<i>pedişah+ı-dı+m</i>	“padişah+i-di+m”	3/27
<i>yaşında+y-dı+m</i>	“yaşında+y-dı+m”	22/1

⁶⁹² Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 197.

⁶⁹³ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 39.

⁶⁹⁴ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 319.

Birinci çokluk şahıs (eki: +(y)dıh)

Standart Azerbaycan Türkçesinde hikâye kipinin birinci çokluk şahıs eki, +(y)-**dIK**'dir⁶⁹⁵. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise sıkça kullanılmayan bu şahıs ekinin sones ünsüzü arka damak ünsüzü **h** ' ye dönüşür.

yayla+da+y-dı+h “yayla+da+y-dı+k” 13/7

Üçüncü teklik şahıs (eki: +(y)IdI)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında hikâye kipinin üçüncü teklik şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi +(y)-**IdI**'dir⁶⁹⁶. Bölge ağzında ekin her iki ünlüsünde eklendiği kelime ile ünlü uyumuna girmekte ve çoğunlukla düz-dar-ince ünlülü olarak eklenmektedir.

<i>iremdār+ı-dı+ø</i>	“iremdar+ i-di+ø ”	1/26
<i>muḥdar+ı-dı+ø</i>	“muhtar + i-di+ø ”	28/31
<i>goçağ+ı-dı+ø</i>	“koçak+ i-di+ø ”	12/83
<i>vur-uğan+ı-dı+ø</i>	“vur-agan+ i-di+ø ”	13/84
<i>gız+i-di+ø</i>	“kız + i-di+ø ”	1/3
<i>böyüg+i-di+ø</i>	“büyük + i-di+ø ”	25/75

Ekin önses ünsüzünün iz bırakmaksızın düştüğü görülür.

<i>İsfahan+nı+y-dı+ø</i>	“İsfahan+lı+y-dı+ø”	1/99
<i>Ermeni+y-di +ø</i>	“Ermeni+y-di+ø”	13/16
<i>bacada+y-dı+ø</i>	“baca+da+y-dı+ø”	25/62
<i>heste+y-di+ø</i>	“hasta+y-dı+ø”	29/5

Üçüncü çokluk şahıs (eki: +ıdıla /+ø)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında hikâye kipinin üçüncü çokluk şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi +(y)-**IdI+IAr**'dir⁶⁹⁷. Bölge ağzında hikâye kipinin üçüncü çokluk şahıs ekinin işaretli olarak kullanıldığı da görülmektedir.

arḥadaş+ı-dı+la “arkadaş+**i-di+ler**” 16/1

⁶⁹⁵ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi* , s. 39.

⁶⁹⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 197.

⁶⁹⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 197.

ğardaş+i-di+(ler) “kardeş+i-di+ler” 23/141

2.6.3. Rivayet

İncelediğimiz Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde rivayet kipinin birinci teklik şahısta ve birinci, ikinci ve üçüncü çokluk şahıslarda çekimi tespit edilememiştir. Bölge ağzında diğer şahısların çekimi ise şöyledir:

İkinci tekil şahıs (eki: +ø)

Standart Azerbaycan Türkçesinde rivayet ikinci teklik şahıs eki, **+(y)-mİş+sAn**'dır⁶⁹⁸. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise sıklıkla kullanılmayan bu ek, “sen” zahirine **+i-miş** ekinin eklenmesiyle çekimlenmiştir.

sen+dè+i-miş “sen+de i-miş” 16/52

Üçüncü teklik şahıs (eki: +(y)Imİş)

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında rivayet üçüncü teklik şahıs eki, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **+(y)-I-mİş**'dir⁶⁹⁹. Bölge ağzında rivayet üçüncü teklik şahıs eki eklendiği kelimenin sonses ünlüsüyle kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girme eğilimi gösterir⁷⁰⁰.

hamli+y-miş+ø “hamile+y-miş+ø” 3/7

hasde+y-miş+ø “hasta+y-miş+ø” 27/1

topal+ı-miş+ø “topal+i-miş+ø” 3/6

pedişah+ı-miş+ø “padişah+i-miş+ø” 7/9

zengin+i-miş+ø “zengin+i-miş+ø” 23/7

kor+u-muş+ø “kör+i-miş+ø” 3/6

2.7. FİİLLER

2.7.1. Fiillerde Yapım

2.7.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

⁶⁹⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 197.

⁶⁹⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 197.

⁷⁰⁰ Gemalmaz, Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler), s. 330.

İsimden fiil yapma ekleri isim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir⁷⁰¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan isimden fiil yapma ekleri, **+A-**, **+Al-**, **+I-**, **+Ar-**, **+IldA-**, **+X-**, **+ığ-** (**+ik-**, **+uğ-**), **+ğır-** (**+ğur-**, **+xır-**, **+yur-**), **+lA-**, **+lAn-** < **+lA-n-**, **+lAş-** < **+lA-ş-**, **+(I)r-**, **+nA-**, **+sA-** (**+sı-**)’dır⁷⁰². Bu eklerden Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılan eklerin benzer ve farklı yönleri şöyledir:

/+el-/ < /+a-l-/

+A- ekiyle edilgenlik bildiren **-l-** çeti ekinin kaynaşmasından oluşan **+Al-** ekinin⁷⁰³ bölge ağzında kullanımı, Standart Azerbaycan Türkçesindeki kullanımından farklılık göstermez.

düz+el-t-di+ler “düz+el-t-ti+ler”

Gəfilə gətir düzelttiler. (Kafileyi katırı *düzeltiler.*) 12/87

/+da-/, **/+dü-/**, **/+la-/**, **/+lı-/**, **/+ra-/**

Eski Türkçeden beri bütün lehçelerde canlı ve çok işlek bir şekilde kullanılan **/+lA-/** eki, eklendiği adın gösterdiği nesne veya niteliği başka bir nesneye yönelten, o nesneden etkilenen **geçişli fiiller** türetir⁷⁰⁴. **/+lA-/** ekinin Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanımı **/+lı-/** ve **/+dü-/** şeklindedir. Şekil bakımından farklılık gösteren bu ekin fonksiyon bakımından kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır.

bağ+la-dı+ø “bağ+la-dı+ø”

Dəvi çəkdi bağladı. (Devi çekti, *bağladı.*) 7/99

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında bu ekin sonses ünlüsü “**y**” harfinin etkisiyle daralmış ve “**ı**” harfine dönüşmüştür

/+lı-/ = /+la-/

hazır+lı-(y)ar+ıh “hazır+la-r+ız”

Trehdörnen, kotannan sürüf hazırlıyarih.

(Traktörle, pullukla sürüp tarlaları *hazırlarız.*) 4/1

⁷⁰¹ Ergin, Age., s. 178.

⁷⁰² Ercilasun, Age., s. 190.

⁷⁰³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 112.

⁷⁰⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 116.

çaba+la-(y)a+bil+m-ir+ø “çaba+la-(y)a-mı-yor+ø”

Bu bahdı daq çabalıyabilmir, eyliyebilirmir ayaqları gırılıb.

(Bu baktı ki daha *kımıldayamıyor*, ayakları kırılmış.) 16/24

Ekin öncesinde **(l)**, **(z)** ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve **(d)** olur⁷⁰⁵.

/+da- / = /+la- /

baş+da-dı +ø “baş+la-dı+ø”

Bu başdadı. (Bu başladı.) 12/76

/+dü- / = /+le- /

göz+dü-yür+ø “göz+lü-yor+ø”

Babam bizi gözdüyür, bu gadán sevirdi.

(Babam bizi *gözetiyor*, bu kadar seviyordu.) 7/150

Ekin öncesinde **(l)**, **(r)** ile karşılaştığında benzeşmeye uğrar ve **(r)** olur⁷⁰⁶.

hazır+ra-dı+ø “hazır+ra-dı+ø”

Gırh bir yüh hazırradı. (kırk bir yük hazırladı.) 12/113

/+lAn- / < /+lA-n- /, /+nan- /, /-den- /

+lA ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz fiillerin bazıları **-n-** dönüşlülük ekiyle genişletilerek */+lAn- /* biçiminde kaynaşmış ve bir birleşik ek oluşturmuştur⁷⁰⁷. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanımı fonksiyon bakımından Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynı olan ekin önsesinde değişimler olduğu görülmektedir.

ışılh+la-n-dı+ø “ışık+la-n-dı+ø”

Gözüm ışıhladı. (Gözlerim ışıkladı.) 1/110

köpüh+le-n-di+ø “köpük+le-n-di+ø”

Yediñ yediñ ağzımız éle köpüñlendi, acı oldu.

(Yedik yedik ağzımız öyle *köpüklendi* ki, acıdı.) 3/31

⁷⁰⁵ Ercilasun, Age., s. 129.

⁷⁰⁶ Ercilasun, Age., s. 127.

⁷⁰⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 119.

Bölge ağzında ekin öncesinde **(l)**, **(n)** ile karşılaştığında ilerleyici benzeşme ile **(n)** olur⁷⁰⁸.

/+na-n- / = /+la-n- /

hamam+na-n-ø+sın “hamam+la-n-ø+sın”

Minsin gëtsin. **Hamamnansın**, yayhansın.

(Binsin, gitsin. **Hamamlansın**, yıkansın.) 12/136

/+ş-/, /+IAş-/, /+neş-/, /+nen- /

+IA eki, -ş- dönüşlülük veya işteşlik ekiyle kaynaşıp addan fiil türeten bir /+IAş- / eki oluşturmuştur⁷⁰⁹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanımı fonksiyon bakımından Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynı olan ekin önsesinde değişimler olduğu görülmektedir.

usda+laş-dır-aca+m “usta+laş-tır-acağ+ım”

Dedi «bu tembel alışıpdi. Men bunu **usdalaşdıracam.**»

(Dedi «bu tembel alışmıştır. Ben bunu **ustalaştıracağım.**») 12/20

yer+leş-di+ĥ “yer+leş-ti+k”

Biz geldik, Pulurda **yerleşdiĥ**. (Biz geldik, Pulurda **yerleştik.**) 11/8

Bölge ağzında yalnızca “-ş-” ekiyle kurulan sözcükler de görülmektedir.

/+ø-ş- /

iki+ş-ip

Derbanı, baĥıb bi şağğadı; **ikişib** o yana bi şağğası düşüb.

(Muhafız bakmış ki dev **ikiye bölündü**; o tarafa bir parçası düşmüş.) 7/59

Diğer eklerde olduğu gibi bu ekte de kendisinden önce gelen **(n)** ünsüzü ile benzeşen **(l)**, **(n)** sesine dönüşür⁷¹⁰.

/+neş- / = /+leş- /

zengin+neş-di+ø “zengin+leş-ti+ø”

Günnerin bir gününde bu arĥadaşının biri **zenginneşdi** birez.

⁷⁰⁸ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

⁷⁰⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 119.

⁷¹⁰ Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, s. 233.

(Günlerden bir gün bu arkadaşının biri biraz *zenginleşti*.) 16/4

Bölge ağzında /+nen-/ ekinin /+leş-/ ekinin fonksiyonuyla kullanıldığı görülmektedir.

/+nen-/ = /+leş-/

zengin+nən-di+ø “*zengin+nən-di+ø*”

Ƙasibler zenginnendi. (Fakirler *zenginleşti*.) 7/169

/+t-/

Standart Azərbaycan Türkçesinde kullanılmayan bir ektir. Bölge ağzında ise bu ekin yer aldığı sözcüklere fazla rastlanmamaktadır.

ağrı+t-mà-ø+ın “*ağrı+t-ma-ø+(y)ın*”

Ƙız dedi «başımı ağrıtmàın.» (Kız dedi «başımı *ağritmayın.*») 6/33

berk+i-t-miş+ø-di+ø “*berk+i-t-miş+ø-di+ø*”

Atı, elli tene köşeden berkitmişdi belini.

(Atın elli köşeden belini *bağlamıştı*.) 23/135

2.7.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiilden isim yapma ekleri fiil kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir⁷¹¹. Standart Azərbaycan Türkçesinde -AlA-, -Ar-, -dIr- / -dUr-, -I- / -U-, -ik- (-uğ-, -ix-, -ux-, -(I)l- / -(U)l, -mA-, -n-, -(I)n- / -(U)n-, -(I)r- / -(U)r-, -(I)ş- / -(U)ş-, -t-, -(I)t- / -(U)t-, -(I)z-, (-ğuz-)’dur⁷¹². Bu eklerin Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılan eklerin benzer ve farklı yönleri şöyledir:

/-ar-/

Ünsüzle biten **fiil köklerine** gelen bu ek, geçişsiz belirli bazı fiillerden **geçişli fiiller** türeten bir **ettirgenlik** ekidir⁷¹³. Ekin bölge ağzında kullanım şekli Standart Azərbaycan Türkçesi ile aynıdır.

çih-ar-t-dı+h “*çık-ar-t-dı+k*”

Gèlni çihartdıh. (Gelini *çıkartdık*.) 5/2

⁷¹¹ Ergin, Age., s. 184.

⁷¹² Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 191-193.

⁷¹³ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 192.

/-der-/

Standart Azərbaycan Türkçesinde kullanılmayan bir ektir. Bölge ağzında ise sıkça kullanılmamaktadır.

dön-der- èr+ih. ‘dön-der-ir+iz”

Onnan sora öküzderim İzi goşuf dönderèrh. ‘

(Daha sonra öküzlerimizi koşup, *döndeririz.*) 4/2

/-dİr-/ /-dUr/

Ünsüzle biten geçişsiz bir fiil köküne gelerek “**oldurma**” ve “**yaptırma**” anlamında geçişli bir fiil türetmiştir⁷¹⁴. Standart Azərbaycan Türkçesinde **-dİr-, dUr-**⁷¹⁵ biçiminde kullanılan ekin bölge ağzında kullanım şekli Standart Azərbaycan Türkçesi ile aynıdır.

yan-dır-a+h “yak-a+lım”

Anam demişdi gi birez gelende getiginen yandırəh.

(Anam demişti ki gelince biraz getir *yakalım.*) 12/114

tik-dır-di+ø “dik-tir-di+ø”

Bunnnnara patlar matlar tıkdirdi. (Bunlara palto malto *diktirdi.*) 7/148

dol-dur-muş+ø “dol-dur-muş+ø”

Derenin ğırağında bir ğoca ğarı seneħ doldurmuş.

(Derenin kenarında bir koca karı desti *doldurmuş.*) 7/5

öl-dür-ece+m “öl-dür-eceğ+im”

Düzünü `dediiz, `dediiz; demediz, sizi öldürecek.

(Doğruyu söylemediğiniz takdirde sizi *öldüreceğim.*) 3/23

/-ıL-/ /-Ul-/

Ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden edilgen fiiller türeten⁷¹⁶ bu ekin bölge ağzında kullanımı Standart Azərbaycan Türkçesi ile aynıdır.

aç-ıl-dı “aç-ıl-dı”, *baş+la-n-ıL-dı* “baş+la-n-ıl-dı”

⁷¹⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 126.

⁷¹⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 192.

⁷¹⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 127.

...ğazannar **açıldı**, yemeğe **başlanıldı**.

(...kazanlar **açıldı**, yemeğe **başlanıldı**.) 12/150

vur-**ul**-du “vur-**ul**-du”

Tağ, zil **vuruldu**. (Tak, zil **çalındı**.) 7/134

sür-**ül**-ür “sür-**ül**-ür”

Burda ekini bir sene önce trahdornan **sürülür**.

(Burada ekin bir yıl önce traktörle sürülür.) 15/1

/-n-/, /-(i)n-/, /-(u)n-/

Geçişli fiillerden dönüşlü fiiller türeten⁷¹⁷ ekin bölge ağzında kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır.

gez-**in**-ir+ø “gez-**in**-iyor+ø”

Bağ orda **gezinir**. (Bak orada **geziniyor**.) 1/154

bul-**un**-ma-z “bul-**un**-ma-z”

Bir derde düşersen derman **bulunmaz**.

(Bir derde düşersen dermaz **bulunmaz**.) 9/7

/-(I)r-/, /-(U)r-/

Ettirgenlik eki olan -**Ir**-, -(**U**)r- ekinin bölge ağzında kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır⁷¹⁸.

yat-**ır**-t-du+ğ “yat-**ır**-t-dı+k”

‘Bıy, gonag odasında **yatırtduğ**. (Haa.. misafir odasında **yatırttık**.) 5/11

doğ-**ur**-du “doğ-**ur**-du+m”

Mènim her doğduğca gız **doğurdu**. (Ben her doğdukça kız **doğurdum**.) 3/40

tüş-**ür**-t-dü+ø “düş-**ür**-t-dü+ø”

Bunu **tüşürtdü** orda Mehemmedi. (Muhammet’i orada **indirdi**.) 7/112

⁷¹⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 129.

⁷¹⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age*, s. 192.

/-Uş-/

Geçişli fiil köküne eklenerek fiilin gösterdiği işi, iki öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren fiiller türeten ek, Standart Azerbaycan Türkçesinde **-(İ)ş--(U)ş**⁷¹⁹ biçiminde kullanılmaktadır. Ekin bölge ağzında kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır.

dol-uş-du+h “dol-uş-tu+k”

Doluşduh *Hirñye* (*Hiri*’ye ***doluştuk***) 13/3

döğ-üş-dü+ler “döğ-üş-tü+ler”

Ğız da gonusmur. Birez döğüşdüler.

(Kız da hiç konuşmuyor. Biraz ***döğüştüler.***) 6/32

/-T-/

Geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden ettirgenlik fiilleri türeten ekin⁷²⁰ bölge ağzında kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır. Fakat bölge ağzında bu ekin tonsuz şekli de kullanılmaktadır.

böyü-t-dü+ø “büyü-t-tü+ø”

Bunnarı böyütdü, yekeltdi. (Bunları ***büyüttü.***) 3/2

anna-d-ar+ø “anla-t-ır+ø”

...pencer ekimini bize annadar. (...pancar ekimini bize ***anlatır.***) 4/5

2.7.1.3. Birleşik Fiiller

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında çok sayıda birleşik fiil kullanılmıştır. Bu birleşik fiillerin bölge ağzında kullanımı Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan birleşik fiillerle aynıdır. Böle ağzında görülen birleşik fiiller şöyledir:

2.7.1.3.1. İsim ve Yardımcı Fiilden Oluşmuş Birleşik Fiiller

Standart Azerbaycan Türkçesinde **ét-, éle-, eyle-, gıl-, ol-...** gibi fiiller isimler üzerine getirilerek birleşik fiil oluşturlar⁷²¹. *Analiz étmek, komando élemek, dert*

⁷¹⁹Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 131.

⁷²⁰Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 134.

⁷²¹Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 43.

eylemek, *namaz gılmak*, *mehkum olmak*... gibi⁷²². Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **et-**, **ed-**, **ele-**, **eli-**, **eyle-**, **bas-**, **-gıl**, **ver-**, **ol-**... fiillerinin isimlerin üzerine gelmesiyle oluşur.

èt- ~ et- ~ ed- : *befat* **èt**-miş+ø-di+ø “vefat **et**-miş+i-di+ø” 1/2
tègib **et**-di+ø “takip **et**-ti+ø” 1/63
fet **et**-di+m “feth **et**-ti+m” 3/28
nesib **ed**-ip+ø “nasip **et**-miş+ø” 2/64
şükür **ed**-ir+ø-miş+ø “şükr **ed**-iyor+i-muş+ø” 23/9

èle- ~ ele- ~ eli- ~ èyle- : *irehmet* **èle**-ø+sin “rahmet **eyle**-ø+sin” 29/14
vesiyet **èle**-di+ø “vasiyet **eyle**-di+ø” 27/10
şikâyet **eli**-yir+ø “şikâyet **eyli**-yor+ø” 3/10
kar **eli**-yer+ø “kar **eyle**-r+ø” 7/77
nika **èyle**-di+ø “nikâh kıy-dı+ø” 1/62

bas- : *yuğu* **bas**-ır+ø “uyu-yor+ø” 1/30

ğıl- : *namaz* **ğıl**-dı+ø “namaz **kıl**-dı+ø” 6/25

ol- : *sağab* **ol**-du+h “sahip **ol**-du+k” 22/10
fana **ol**-ø+sun “rahatsız **ol**-ø+sun” 28/10
şad **ol**-ø+sun “şad **ol**-ø+sun” 29/17

ver- ~ vèr- : *emir* **ver**-di+ø “emir **ver**-di+ø” 1/81
zayat **ver**-di+ø “zaiyat **ver**-di+ø” 20/30
ezen **vèr**-di+ø “ezan **oku**-du+ø” 1/122

⁷²² Zeynalov, Age., s. 250.

2.7.1.3.2. Fiil ve Tasvirî Fiilden Oluşmuş Birleşik Fiiller

Fiil ve tasvirî fiilden oluşan birleşik fiiller, zarf-fiil kuruluşunda olan bir fiille, buna esas fiilin anlamını tasvir eden ve yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiilin eklenmesi ile oluşur⁷²³. Bu fiiller Standart Azerbaycan Türkçesinde **gör-, gal-, goy-, otur-, dur-, al-, bah-**⁷²⁴... gibi fiiller ile karşılanır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde bu tip fiiller **yeterlik tasvirî fiilinin olumsuz şekli** ile kurulmuştur ve tek bir örnekte **yeterlilik tasvirî fiilinin** kullanıldığı görülür.

bil- : *annad-a+bil-er+em* “anlat-a+**bil**-ir+im” 13/1

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında yeterlik tasvirî fiilinin olumsuz şekli şu şekillerde kullanılmaktadır.

yên-dir-e+ø-me-z+sin “in-dir-**e+ø-me**-z+sin” 16/21

ğah-a+ø-mi-r+ø “kalk-a+**ø-mi**-yor+ø” 10/16

bul-a+ø-me-di+ø “bul-a+**ø-ma**-dı+ø” 20/26

Bölge ağzında yeterlik tasvirî fiilinin olumsuzunda “**m**” harfinde ikizleşme olmaktadır⁷²⁵. Bu kullanım Standart Azerbaycan Türkçesinde görülmez.

dut-a+ø-mme+nem “tut-a+**ø-ma**+m” 7/137

öl-dür-e+ø-m-me-z+sin “öl-dür-**e+ø-me**-z+sin” 7/86

ğurtul-a+ø-mma-dı+ø “kurtul-a+**ø-ma**-dı+ø” 16/19

ver-e+ø-mmi-yeceğ+siñiz “ver-**e+ø-me**-yecek+siniz” 12/161

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında yeterlik tasvirî fiilinin olumsuz şekli Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **bil-** fiili ile de yapılmaktadır. *Anla-ya bil-me-yecek+ødir+ler* “anlayamıyacaklardır”⁷²⁶... gibi.

oğu-(y)a+bil-mi-(y)eceğ+sen “oku-**(y)a+ø-ma**-(y)acak+sin” 25/16

bul-a+bil-me-di+ø “bul-a+**ø-ma**-dı+ø” 3/10

⁷²³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 151.

⁷²⁴ Zeynalov, *Age.*, s. 258.

⁷²⁵ Kars Azerileri ağzında m, d, l, ç, n, p, s ünsüzlerinde vurgu nedeniyle ikizleşme meydana gelmektedir. Ercilasun, *Age.*, s. 132.

⁷²⁶ Gemalmaz, *Çağdaş Azerî Metinleri Antolojisi*, s. 43.

éyli-(y)e+bil-me-di+ø

“eyle-(y)e+ø-me-di+ø” 16/29

2.7.1.3.3. Deyimler

Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde deyimler genellikle birleşik fiil yapısındadır⁷²⁷. Bölge ağzında bu deyimler fazla sayıda değildir ve kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır⁷²⁸. *Ele kéçirmek, gözden düşmek, üreyi gopmak...* vb.⁷²⁹

gulağ as-a+h

“kulak as-a+lım” 1/138

peşine tüş-dü+ø

“peşine düş-tü+ø” 3/5

can ver-di+ø

“can ver-di+ø” 6/27

gözden tüş-müş+em

“gözden düş-müş+üm” 7/27

azad et-di+ø

“azat et-ti+ø” 12/168

gâlip gel-di+ø

“galip gel-di+ø” 22/4

2.7.2. Fiillerde Çekim

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında fiil çekimi genellikle Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlik göstermektedir.

2.7.2.1. Fiillerde Olumsuzluk

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında olumsuzluk, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-mA** eki ile yapılmaktadır. *Almadım, yazmayacağam, danışmaram*⁷³⁰ ... gibi Bölge ağzında fiilin olumsuz çekimi şöyledir:

gağ-ma+m “kalk-ma-m” 12/17

gonuş-mu-r+ø “konuş-mu-yor+ø” 6/33

dön-me-ø+ø “dön-me-ø+ø” 7/127

⁷²⁷ Celal Demir, “Türkçede Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 677, Mayıs 2008, s. 432.

⁷²⁸ Azerbaycan Türkçesinde kullanılan deyimlerden bazıları şöyledir: al yaşıl dona bürün-, başına dolan-, ceyran cüyürlere goşul-, düşüne düşüne gal-, gızıl hetle yazıl-, odlara sal-, ağı de- (ağıt söyle-), ağıl ver- (akıl ver-), and iç, şe'r goş- (şiir söyle-), burun vur- (asma dallarının ucunu kes-) ... gibi. Cengiz Alyılmaz, “Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S. 620, Ağustos 2003, s. 151, 154.

⁷²⁹ Zeynalov, Age., s. 254.

⁷³⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 207-208.

2.7.2.2. Fiillerde Soru

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında fiillerin soru şekli, Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-mİ** ekinin fiillere getirilmesiyle oluşturulur⁷³¹. Standart Azerbaycan Türkçesinde soru ifadesi daha çok **tonlama** ve **vurgu** ile belirtilir. **-mİ** soru eki bütün çekimlerde sondadır⁷³². *Geleremmi, geleceğemmi...* gibi Bu kullanım Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da aynıdır.

geler mi? “gelir mi?” 1/25

inanırsan mı? “inanıyor musun?” 1/80

getiribsen mi? “getirmiş misin?” 7/94

geşdiħ mi? “geçtik mi?” 12/96

Bölge ağzında soru ifadesi **vurgu** ve **tonlama** ile de sağlanmaktadır.

dəyeceħsen vay vay, bēle çiçeħ olar?

(Diyeceksin ki vay vay böyle güzel çiçek olur **mu?**) 7/119

Elini isdirsən? (Ali’ yi **mi** istiyorsun) 1/93

Bu ölmüş ğızımı görüħsən? (Bu ölmüş kızımı görüyor **musun?**) 23/129

2.7.2.3. Şahıs Ekleri

2.7.2.3.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında zamir kökenli şahıs ekleri Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve istek kiplerinin çekimlerinde kullanılır.

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında görülen zamir kökenli şahıs ekleri şöyledir:

⁷³¹Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 207-210.

⁷³²Buran, Alkaya, *Age.*, s. 63.

	Kars Azerileri Ağzında	Standart Azərbaycan Türkçe- sinde
1. tk. şh.	-Am, ĩm	-Am
2. tk. şh.	-sAn / -sAñ	-sAn
3. tk. şh.	-ø	(-dIr)
1. çk. şh.	-aḥ / -eḥ / -Ig / -ıḡ / -ıḥ / -ih / -uḥ / -ik / -uz	-ıḡ / -uḡ, -ik / -ük
2. çk. şh.	-sıñız, -siḡız, -sijz, -siz, -suz	-sInIz / -sUnUz
3. çk. şh.	-lAr / -lım	-(dIr)lAr

Bölge ağzında zamir kökenli şahıs eklerinin kullanım şekilleri şöyledir:

1. tk. şh. : *gel-miş+em* “gel-miş+im” 1/53
eli-(y)ecİ+m “eyle-(y)eceğ+im” 7/46
eyle-(y)e+m “eyle-(y)e+yim” 17/1
gid-ir+em “gid-iyor+um” 26/56
yat-ar+am “yat-ar+ım” 23/159

2. tk. şh. : *gel-ib+sen* “gel-miş+sin” 23/133
götür-eceḥ+sen “götür-ecek+sin” 8/11
vér-e+sen “ver-e+sin” 12/60
sahlı-(y)ır+sàn “saklı-yor+sun” 16/42
yap-ar+sañ “yap-ar+sın” 12/143

3. tk. şh. : *gèl-ib+ø* “gel-miş+ø” 10/4
gel-eceḥ+ø “gel-ecek+ø” 18/5
gèz-ir+ø “gez-iyor+ø” 3/10
ayıl-a+ø “ayıl-a+ø” 1/37
gel-ér+ø “gel-ir+ø” 1/128

1. çk. şh : *bas-dır-mış+ıḥ* “bas-tır-mış+ız” 25/73
erid-eciy+iḥ “erit-ecek+iz” 20/37
düz-en+ni-yir+iḥ “düz-en+li-yor+uz” 19/6
gid-e+g “gid-e+lim” 16/5
gèd-er+iḥ “gid-er+iz” 18/15

2. çk. şh. : *gid-eceh+siğiz* “gid-ecek+siniz” 3/3
éyli-(y)e+siz “eyle-(y)e+siniz” 1/133
bil-ir+siz “bil-iyor+sunuz” 14/24

3. çk. şh. : *bağ-ıb+lar* “bak-mış+lar” 3/6
gid-eceh+ler “gid-ecek+ler” 12/157
gör-er+ler “gör-ür+ler” 8/2

2.7.2.3.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında iyelik kökenli şahıs ekleri Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi görülen geçmiş zaman ve şart kipleri çekiminde kullanılır.

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında görülen iyelik kökenli şahıs ekleri şöyledir:

	Kars Azerileri Ağzında	Standart Azerbaycan Türkçesinde
1. tk. şh.	-m,	-m
2. tk. şh.	-n / -ñ	-n
3. tk. şh.	-ø	-ø
1. çk. şh.	-h / -h / -ğ	-ğ / -k
2. çk. şh.	-z / -Iz / -ğiz / -niz / -nüz / -ñiz	-nIz / -nUz
3. çk. şh.	-lAr / -lAø	-lAr

Bölge ağzında iyelik kökenli şahıs eklerinin kullanım şekilleri şöyledir:

1. tk. şh. : *geti-di+m* “getir-di+m” 6/39
ğaldı-sa+m “kaldır-sa+m” 1/36

2. tk. şh. : *gèt-di+n* “git-di+n” 2/35
tap-sa+n “bul-sa+n” 25/38

3. tk. şh. : *ağla-dı+ø* “ağla-dı+ø” 23/39
çalış-sa+ø “çalış-sa+ø” 14/18

1. çk. şh. : *çıh-ar-t-dı+h* “çık-ar-t-dı+k” 5/3

2. çk. şh. : *bil-di+iz* “bil-di+niz” 3/17

- 3. çk. şh.** : *kes-di+ler* “kes-ti+ler” 20/42
ver-se+ler “ver-se+ler” 2/31

2.7.2.3.3. Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında emir kipinde kullanılan şahıs ekleri şöyledir:

	Kars Azerileri Ağzında	Standart Azerbaycan Türkçesinde
1. tk. şh.	---	-Im
2. tk. şh.	-ø, -ginen	-ø
3. tk. şh.	-sIn	-sIn
1. çk. şh.	---	-ağ /-äk
2. çk. şh.	-In / -Un	-In / -Un
3. çk. şh.	---	-sInlAr / -sUnlAr

Bölge ağzında emir kipinde kullanılan şahıs ekleri şöyledir:

- 2. tk. şh.** : *ğah-ø+ø, git-ø+ø* “kalk-ø+ø, git-ø+ø” 7/19
tut-ø+ginen “tut-ø+ø” 12/91
- 3. tk. şh.** : *ğet-ø+sin* “git-ø+sin” 1/47
- 2. çk. şh.** : *ğazàn-ø+in* “kazan-ø+in” 16/6

2.7.2.4. Kipler

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında, Standart Azerbaycan Türkçesinde görülen bildirme, hikâye, rivayet ve şart kiplerinin örneklerine rastlanmaktadır⁷³³. Bu kiplerden en büyük çekim çeşitliliği bildirme kipinde görülmektedir.

2.7.2.4.1. Bildirme

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında fiillerde bildirme kiplerinin örnekleri bir hayli fazladır. Fakat bölge ağzında **gereklilik kipinin** örnekleri görülmemektedir. Diğer kiplerin ise bölge ağzında kullanım şekilleri ve örnekleri şöyledir:

⁷³³ Muharrem Daşdemir, *Kesfî'l Me'âni (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, Güneş Vakfı Yay., Erzurum 2008, s. 101.

2.7.2.4.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Bu kipin çekimi Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da **-dI**, **-dU** şeklindedir⁷³⁴ ve kipin çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

I. tk. şh. :

Bölge ağzında genellikle, görülen geçmiş zaman I. teklik şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-dım**, **-dim**, **-dum**, **-düm**⁷³⁵ şeklinde kullanılmaktadır.

ver-di+m “ver-di+m” 3/42

gah-dı+m “kalk-tı+m” 23/22

al-dı+m “al-dı+m” 3/43

gör-dü+m “gör-dü+m” 2/41

II. tk. şh. :

Bölge ağzında, görülen geçmiş zaman II. teklik şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-dın**, **-din**, **-dun**, **-dün**⁷³⁶ şeklinde kullanılmaktadır. Eski Türkçede geçmiş zaman II. teklik şahısta kullanılan **-ñ** iyelik ekinin de bölge ağzında kullanıldığı görülmektedir⁷³⁷. Fakat ekin bu şekli Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır.

gazan-dı+n “kazan-dı+n” 12/99

gét-di+n “git-di+n” 2/35

göm-dü+n “göm-dü+n” 12/96

eyle-di+ñ “eyle-di+n” 2/50

gör-dü+ñ “gör-dü+n” 10/23

⁷³⁴ Mehman Musaoğlu, “Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çekimi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Ankara 2008, s.16.

⁷³⁵ Musaoğlu, *Agm.*, s. 16.

⁷³⁶ Musaoğlu, *Agm.*, s. 16.

⁷³⁷ Gabain, *Age.*, s. 80.

III. tk. şh. :

Bölge ağzında, görülen geçmiş zaman III. teklik şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-dı, -di, -du, -dü**⁷³⁸ şeklinde kullanılmaktadır.

- sal-dı+ø* “sar-dı+ø” 1/12
beŋle-di+ø “bekle-di+ø” 1/22
gorh-du+ø “kork-du+ø” 6/13
göt-dü+ø “götür-dü+ø” 7/98

I. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-dığ, -duğ, -dik, -dük**⁷³⁹ şeklinde kullanılan görülen geçmiş zaman I. çokluk şahıs eki, bölge ağzında, **-dıh, -duh, -diğ, -düh, -dığ, -diğ, -dig, -dik, -düg** şekillerinde değişik fonemler ile kullanılmaktadır.

- çağır-dı+h* “çağır-dı+k” 5/9
geç-di+h “geç-ti+k” 13/4
gör-dü+h “gör-dü+k” 3/9
dut-du+h “tut-tu+k” 5/10
gal-dı+ğ “kal-dı+k” 11/11
getir-di+ğ “getir-di+k” 5/6
gel-di+k “gel-di+k” 11/8
yēr-di+g “yer-di+k” 14/29
gét-di+g “gel-di+g” 13/5
göş-dü+ğ “köç-tü+k” 28/38

II. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-dınız, -dunuz, -diniz, -dünüz**⁷⁴⁰ şeklinde kullanılan görülen geçmiş zaman II. çokluk şahıs eki, bölge ağzında, **düñüz, -diñiz, -dığız, -diiz** şekillerinde kullanılmaktadır.

- bil-di+iz* “bil-di+niz” 3/17

⁷³⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 206.

⁷³⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 206.

⁷⁴⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 206.

aş-di+ğız “aç-tı+nız” 7/166

gel-di+ñiz “gel-di+niz” 23/22

göm-dü+ñüz “göm-dü+nüz” 12/89

III. çk. şh. :

Bölge ağzında, görülen geçmiş zaman III. çokluk şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-dılar, -diler, -dular, -düler, -dıla, -dilər**⁷⁴¹ şeklinde kullanılmaktadır.

Bölge ağzında nadir olarak görülen geçmiş zaman III. çokluk şahıs ekinin sonses ünsüzü “r” düşme temayülü göstererek kendisinden önce gelen ünlüyü uzatmakta ve bu ek **-dılā, -dilē** şeklinde kullanılmaktadır⁷⁴². Ayrıca ekin **-di+ø** şeklinde de kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım şekli Standart Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir.

ye-di+ler “ye-di+ler” 1/11

baş+la-di+lar “baş+la-di+lar” 1/37

al-di+la “al-di+lar”

git-di+lēr “git-ti+ler” 16/39

vur-du+lar “vur-du+lar” 7/159

döğ-dü+ler “döğ-dü+ler” 12/96

gel-di+lē “gel-di+ler” 1/75

bağ-di+lā “bak-tı+lar” 1/76

Olumsuz şekli:

Görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁷⁴³. Bölge ağzında, geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi II. çokluk şahısta görülmemektedir.

I. tk. şh. : *yat-ma-di+m* “yat-ma-di+m” 23/56

goy-ma-di+m “koy-ma-di+m” 28/30

⁷⁴¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 206.

⁷⁴² Bk. Ercilasun, Age., 133-134.

⁷⁴³ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 206.

I. tk. şh. : *dê-me-di+n* “de-me-di+n” 3/27

III. tk. şh. : *bağ-ma-dı+ø* “bak-ma-dı+ø” 7/159
anna-ma-dı+ø “anla-ma-dı+ø” 25/14

I. çk. şh. : *vêr-me-di+k* “ver-me-di+k” 23/132

III. çk. şh. : *gel-me-di+ø* “gel-me-di+ler” 14/32

2.7.2.4.1.2. Anlatılan/Öğrenilen Geçmiş Zaman

Bu kipin çekimi gerek Standart Azerbaycan Türkçesinde gerekse Kars ve Iğdır Azerileri ağzında iki şekilde karşılanmaktadır. Birincisi Standart Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi **-mİş**, **-mUş** eki ile yapılır⁷⁴⁴. İkincisi, Standart Azerbaycan Türkçesinde **-(y)İp**, **-(y)Up** eki;⁷⁴⁵ Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **-(y)Ub**, **-(y)İp**, **-(y)Up** ekleri ile çekimlenmektedir. Fakat Standart Azerbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da teklik ve çokluk I. şahıslar bu eki almaz. Anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın her iki çekiminde de zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

I. tk. şh. :

Bölge ağzında anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman I. teklik şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-mışam**, **-mişem**, **-muşam** **-müšem** şeklinde kullanılmaktadır⁷⁴⁶.

bağ-la+mış+am “bağ+la-mış+ım” 23/118

kes-miş+em “kes-miş+im” 23/150

bul-muş+am “bul-muş+um” 25/86

öl-dür-müş+em “öl-dür-müş+üm” 23/49

II. tk. şh. :

Anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman II. teklik şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde **-mışsan**, **-mişsen**, **-muşsan**, **-müşsen**, **-(y)ıpsan**, **-(y)ipsen**, **-(y)upsan**, **-(y)üpsen**⁷⁴⁷ şeklinde, bölge ağzında ise **-(y)ıbsan**, **-**

⁷⁴⁴ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yay., Ankara 1995, s. 220.

⁷⁴⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 206.

⁷⁴⁶ Musaoğlu, *Agm.*, s. 16.

⁷⁴⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 206.

(y)ibsen, -(y)ubsan, -(y)übsen, -(y)ıpsan, -(y)ipsen, -(y)upsan, -(y)üpsen şeklinde kullanılmaktadır.

ağ+ar-dip+san “ağ+ar-t-mış-sın” 1/15

geç-ir-dip+sen “geç-ir-miş+sin” 1/15

dur-up+san “dur-muş+sun” 1/40

gör-üp+sen “gör-müş+sün” 10/32

gel-ib+sen “gel-miş+sin” 23/133

goş-ub+sun “koş-muş+sun” 10/9

III. tk. şh. :

Anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman III. teklik şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde **-mış(dır)**, **-miş(dir)**, **-muş(dur)**, **-müş(dür)**, **-(y)ıp(dır)**, **-(y)ip(dir)**, **-(y)up(dur)**, **-(y)üp(dür)**⁷⁴⁸ şeklinde, bölge ağzında ise **-mış**, **-miş**, **-muş**, **-müş**, **-(y)ıp**, **-(y)ip**, **-(y)up**, **-(y)üp**, **-(y)ıb**, **-(y)ib**, **-(y)ub**, **-(y)üb** şeklinde kullanılmaktadır.

yat-mış+ø “yat-mış+ø” 1/35

çek-miş+ø “çek-miş+ø” 1/34

dur-muş+ø “dur-muş+ø” 5/3

düş-müş+ø “düş-müş+ø” 1/55

kır-ib+ø “kır-mış+ø” 7/6

di-(y)-ib+ø “de-miş+ø” 7/42

koy-ub+ø “koy-muş+ø” 7/6

tök-üb+ø “dök-müş+ø” 7/7

çık-ıp+ø “çık-mış+ø” 3/22

gid-ip+ø “git-miş+ø” 3/6

yor-ul-up+ø “yor-ul+muş+ø” 12/91

götür-üp+ø “götür-müş+ø” 5/5

⁷⁴⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 206.

I. çk. şh. :

Anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman I. teklik şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde **-mıışığ, -mişik, -muşuğ, -müşük**⁷⁴⁹ şeklinde, bölge ağzında ise **-mıışah, -mişek, -muşah, -müşek, -mıışğ** şeklinde kullanılmaktadır.

<i>bas-ır-mıış+ıh</i>	“bas-tır-mıış+ız” 25/83
<i>çıh-ar-t-mıış+ıg</i>	“çık-ar-t-mıış+ız” 25/82
<i>gel-mıış+ek</i>	“gel-mıış+ız” 23/131
<i>ol-muş+ah</i>	“ol-muş+uz” 23/131
<i>dol-muş+uh</i>	“dol-muş+uz” 26/21
<i>tüş-müş+ek</i>	“düş-müş+üz” 23/132

II. çk. şh. :

İncelediğimiz Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman II. çokluk şahıs çekiminin olmadığı tespit edilmiştir.

III. çk. şh. :

Anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman III. çokluk şahıs eki, ünlü uyumlarına uygun olarak Standart Azerbaycan Türkçesinde **-mış(dır)lar, -miş(dir)ler, -muş(dur)lar, -müş(dür)ler, -(y)ıp(dır)lar, -(y)ip(dir)ler, -(y)up(dur)lar -(y)üp(dür)ler**⁷⁵⁰ şeklinde, bölge ağzında ise **-mışlar, -mişler, -muşlar, -müşler, -(y)up -(y)ıb -(y)ıplar, -(y)üpler, -(y)ıblar, -(y)ibler, -(y)übler, -(y)ublar** şeklinde kullanılmaktadır.

<i>çok+al-mıış+lar</i>	“çok+al-mıış+lar” 14/13
<i>gel-mıış+ler</i>	“gel-mıış+ler” 14/34
<i>çıh-ar-d-ıb+lar</i>	“çık-ar-mıış+lar” 7/31
<i>bağ-ıb+ø</i>	“bak-mıış+lar” 7/11
<i>getir-ıb+ler</i>	“getir-mıış+ler” 3/13
<i>sor-ub+lar</i>	“sor-muş+lar” 7/25
<i>tüş-üb+ler</i>	“düş-müş+ler” 7/22
<i>apar-ıp+lar</i>	“apar-mıış+lar” 3/11

⁷⁴⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 206.

⁷⁵⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 206.

dur-up+ø “dur-muş+ø” 1/124

düş-üp+ler “düş-müş+ler 23/77

Olumsuz şekli :

Anlatılan/öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁷⁵¹. Bölge ağzında, anlatılan/öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi yalnızca I., III. teklik ve III. çokluk şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *gör-me-miş+em* “gör-me-miş+im” 12/29

III. tk. şh. : *bağ-mı-(y)ıp+ø* “bak-ma-mış+ø” 3/19

çık-mı-(y)ıb+ø “çık-ma-mış+ø” 7/48

gel-me-miş+ø “gel-me-miş+ø” 13/11

III. çk. şh. : *gel-mi-(y)ıb+ø* “gel-me-miş+ø” 7/143

2.7.2.4.1.3. Şimdiki Zaman

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-(y)Ir**, **-(y)Ur**⁷⁵² ekleriye çekimlenen şimdiki zaman kipi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **-r**, **-(y)Ir**, **-(y)Ur** ekleriyle çekimlenir. Bu zamanın çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Bölge ağzında şimdiki zaman II. çokluk şahsın çekimi görülmemektedir.

I. tk. şh. :

Bölge ağzında şimdiki zaman I. teklik şahıs eki, eklendiği fiilin son hecesinin ünlüsüyle ünlü uyumuna girerek **-r**, **-(y)ıram**, **-(y)irem** **-(y)uram** ekiyle kullanılmaktadır⁷⁵³. Bu, Standart Azerbaycan Türkçesindeki kullanım şekliyle birebir aynıdır.

ver-r+em “ver-iyor+um” 12/69

yaz-ır+am “yaz-ıyor+um” 10/11

gêd-ir+em “git-iyor+um” 26/54

gör-ür+em “gör-üyor+um” 23/130

⁷⁵¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 206.

⁷⁵² Musaoğlu, Agm., s. 16.

⁷⁵³ Musaoğlu, Agm., s. 16.

II. tk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde **-(y)ırsan, -(y)irsen, -(y)ursan, -(y)ürsen**⁷⁵⁴ şeklinde kullanılan şimdiki zaman II. teklik şahıs eki, Bölge ağzında ise **-(y)ırsan, -(y)irsen, -iṛsen**⁷⁵⁵ biçiminde yalnızca düz-dar şekliyle kullanılmaktadır.

sahlı-(y)ır+sən “saklı-yor+sun” 16/42

ēli-(y)ir+sən “eyli-yor+sun” 16/36

benz-iṛ+sen “benz-iyor+sun” 12/16

III. tk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde **-(y)ır, -(y)ir, -(y)ur, -(y)ür**⁷⁵⁶ şeklinde kullanılan şimdiki zaman III. teklik şahıs eki, bölge ağzında da bu şekilde kullanılmaktadır. Fakat bölge ağzında nadiren ünlü uyumunun bozulduğu, ekin yalnızca **/-r/** şeklinde de kullanıldığı görülmektedir.

ğalh-ır+ø “kalk-iyor+ø” 1/64

gorh-ur+ø “kork-uyor+ø” 16/53

isdi-(y)ir+ø “isti-yor+ø” 5/4

yürü-(y)ür+ø “yürü-yor+ø” 26/34

yılı-(y)ir+ø “yıkı-yor+ø” 7/148

dī-r+ø “di-yor+ø” 23/45

I. çk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde **-(y)ırıġ, -(y)irik, -(y)uruġ, -(y)ürük**⁷⁵⁷ şeklinde kullanılan şimdiki zaman I. çokluk şahıs eki, bölge ağzında **-(y)ırah, -(y)rīh, -(y)iriġ, -(y)irik, -(y)uruġ, -(y)ürük, -yoruz** şekilde kullanılmaktadır.

yaşı-(y)ır+ah “yaşı-yor+uz” 11/11

yaşı-(y)r+iḥ “yaşı-yor+uz” 22/17

de-ir+iġ “di-yor+uz” 8/27

⁷⁵⁴ Musaoğlu, Agm., s. 16.

⁷⁵⁵ Musaoğlu, Agm., s. 16.

⁷⁵⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 207.

⁷⁵⁷ Musaoğlu, Agm., s. 16.

g d-ir+ik “git-iyor+uz” 26/37
otur-r+u  “otur-uyor+uz” 26/24
k   r+ k “g    yor+uz” 26/26
ed-iyor+uz “ed-iyor+uz” 19/1

III.  k.  h. :

Standart Azerbaycan T rk esinde -(y)ırlar, -(y)irler, -(y)urlar-(y) rler⁷⁵⁸  eklinde kullanılan  imdiki zaman III.  okluk  ahıs eki, b lge a zında -(y)ıllar, -(y)iller, -(y)ullar, -(y) ller, -uyur+ , -ır, -ir, -ur  ekilde kullanılmaktadır.

yap-ıl+l r “yap-ıyor+lar” 23/27
v r-il+ler “ver-iyor+lar” 12/33
vur-u -ul+lar “vur-u -uyor+lar” 23/136
 t r- l-ler “otur-uyor+lar” 15/4
oy-n-uyur+  “oy-n-uyor+ ” 12/132
 a -ır+  “ka -ıyor+lar” 12/90
gid-ir+  “git-iyor+lar” 12/33
 oy-ur+  “koy-uyor+lar” 12/90
 en+ned-ir+  “ en+let-iyor+lar” 21/2

Olumsuz  ekli:

 imdiki zamanın olumsuz  ekimi Standart Azerbaycan T rk esinde de Kars ve I dır Azerileri a zında da -mA olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁷⁵⁹. B lge a zında,  imdiki zamanın olumsuz  ekimi I ve II.  okluk  ahısa g r lmemektedir.

I. tk.  h. : *bil-mi-r+em* “bil-mi-yor+um” 1/139
al-mı-r+am “al-mı-yor+um” 5/4

II. tk.  h. : * o-mu-r+san* “koy-mu-yor+sun” 20/12

III. tk.  h. : * a -mı-r+ * “kalk-mı-yor+ ” 10/22
i -mı-r+  “i -mı-yor+ ” 5/16
 onu -mu-r+  “konu -mu-yor+ ” 6/33

⁷⁵⁸ Musao lu, Agm., s. 16.

⁷⁵⁹ Kartallıo lu, Yildırım, Age., s. 207.

I. çk. şh. : *git-mi-r+ø* “git-mi-yor+lar” 16/37

2.7.2.4.1.4. Gelecek Zaman

Standart Azerbaycan Türkçesinde gelecek zaman kipi **-acağ, -ecek** şeklinde çekimlenmektedir⁷⁶⁰. Kars ve İğdır Azerileri ağzında ise gelecek zaman kipinin **-ac, -acah, -acag, -acağ, -acığ, -ec, -eceh, -eceg, , -ecek, -cağ, -acı, -eci, -ecī** gibi eklerle çekimlendiği görülmektedir. Bu zamanın çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Standart Azerbaycan Türkçesinde,ekten sonra teklik ve çokluk I. şahıs ekleri geldiğinde iki ünlü arasında kalan ğ sesi ğ’ye, k sesi ise y’ye dönüşür⁷⁶¹. Bölge ağzında ise bu kullanım şekli yalnızca I. çokluk şahısta görülmektedir.

I. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-acağam, -eceyem**⁷⁶² şeklinde kullanılan gelecek zaman I. teklik şahıs eki, bölge ağzında **-acam, -ecem, -ūcam, -ācīm, -acām, -ecēm** şekilde kullanılmaktadır.

sor-aca+m “sor-acağ+ım” 3/22

gêd-ece+m “gel-eceğ+ım” 1/20

vur-ūca+m “vur-acağ+ım” 1/145

êli-(y)ecī+m “eyle-(y)-ceğ+ım” 7/46

anna-d-acā+m “anla-t-acağ+ım” 8/1

dêş-ecē+m “deş-eceğ-im” 23/29

II. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-acağsan, -eeksen**⁷⁶³ şeklinde kullanılan gelecek zaman II. teklik şahıs eki, bölge ağzında **-acahsan, -acahsın, -ecehsen, -ecehsin, -ecehsēn -ecīsin, -acağsan** şekilde kullanılmaktadır.

aç-acah+san “aç-acak+sın” 7/125

⁷⁶⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 207.

⁷⁶¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 207.

⁷⁶² Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 207.

⁷⁶³ Musaoğlu, *Agm.*, s. 16.

<i>al-acaḥ+sin</i>	“al-acak+sin”	8/3
<i>öl-eceḥ+sen</i>	“öl-ecek+sin”	12/27
<i>ver-eceḥ+sin</i>	“ver-ecek+sin”	8/6
<i>getir-eceḥ+sēn</i>	“getir-ecek+sin”	25/50
<i>öl-dür-ecī+sin</i>	“öl-dür-ecek+sin”	7/86

III. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-acağ(dır)**, **-ecek(dir)**⁷⁶⁴ şeklinde kullanılan gelecek zaman III. teklik şahıs eki, bölge ağzında **-acaḥ**, **-eceḥ**, **-ecekdi**, **-eceg**, şekilde kullanılmaktadır.

<i>dut-acaḥ+ø</i>	“tut-acak+ø”	16/16
<i>gel-eceḥ+ø</i>	“gel-ecek+ø”	18/5
<i>dē-(y)eceg+ø</i>	“di-(y)-ecek+ø”	25/59
<i>gel-icek+ø</i>	“gel-ecek+ø”	1/48

I. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-acağg**, **-eceyik**⁷⁶⁵ şeklinde kullanılan gelecek zaman I. çokluk şahıs eki, bölge ağzında **-acāyıḥ**, **-acıyıḥ**, **-eciḥ**, **-ēcīḥ**, **-eciḥ**, **-ecijḥ**, **-ecig** şekilde kullanılmaktadır.

<i>yat-acāy+ıḥ</i>	“yat-acag+ız”	1/13
<i>ov-acıy+ıḥ</i>	“ova-cağ+ız”	20/20
<i>al-aca+ıḥ</i>	“al-acag+ız”	1/131
<i>bil-eci+ḥ</i>	“bil-ecek+iz”	7/30
<i>gel-eci+ğ</i>	“gel-ecek+iz”	1/124
<i>öl-dür-eci+īḥ</i>	“öl-dür-eceğ+iz”	16/7
<i>köç-eci+iḥ</i>	“göç-eceğ+iz”	20/15

⁷⁶⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 207.

⁷⁶⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 207.

II. çk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde **-acağsınız, -eceksiniz**⁷⁶⁶ şeklinde kullanılan gelecek zaman II. çokluk şahıs eki, bölge ağzında **-acağsıñız, -acıñız, -eceğsiz, -eceğsijz, -eceğsiğiz, -eveysiñiz** şekilde kullanılmaktadır.

ğo-acah+sıñız “koy-acak+sınız” 8/11

ğavış-act+ñız “kavuş-acak+sınız” 23/28

gid-eceğ+sığiz “git-ecek+siniz” 3/3

gid-iceğ+sijz “git-ecek+siniz” 3/4

di-(y)-eceğ+siz “di-(y)ecek+siniz” 3/26

götür-ecey+sıñız “götür-ecek+siniz” 25/44

III. çk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde **-acağ(dır)lar –ecek(dir)ler**⁷⁶⁷ şeklinde kullanılan gelecek zaman III. çokluk şahıs eki, bölge ağzında **-acah, -acahlar, -eceğler, -ecèğler** şekilde kullanılmaktadır.

ğah-acah+ø “kalk-acak+lar” 7/129

tanı-(y)acah+lar “tanı-(y)acak+lar” 16/40

öl-dür-ecèğ+ler “öl-dür-ecek+ler” 16/40

gid-eceğ+ler “git-ecek+ler” 12/157

Olumsuz şekli:

Gelecek zamanın olumsuz çekimi Standart Azərbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁷⁶⁸. Bölge ağzında, gelecek zamanın olumsuz çekimi II ve III. çokluk şahısta görülmemektedir.

I. tk. şh. : *ğal-mı-(y)aca+m* “kal-ma-(y)acağ+ım” 25/6

öl-mi-(y)ece+m “öl-me-(y)eceğ+im” 27/2

II. tk. şh. : *bah-mı-(y)acah+san* “bak-ma-(y)acak+sın” 7/121

dur-mu-(y)acah+san “dur-ma-(y)acak+sın” 12/20

⁷⁶⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 207.

⁷⁶⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 207.

⁷⁶⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 207.

III. tk. şh. : *gal-mı-(y)acah+ø* “kal-ma-(y)acak+ø” 25/16

gel-mi-(y-eceh+ø “gel-me-(y)ecek+ø” 20/19

I. çk. şh. : *garış-mı-(y)acığ+ıh* “karış-ma-(y)acağ+ız” 25/38

2.7.2.4.1.5. Geniş Zaman

Standart Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman kipi **-(y)Ar** şeklinde çekimlenmektedir⁷⁶⁹. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise geniş zaman kipinin **(y)Ar, (y)Ir, -r, -I** gibi eklerle çekimlendiği görülmektedir⁷⁷⁰. Bu zamanın çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

I. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-aram, -erem** şeklinde kullanılan geniş zaman I. teklik şahıs eki,⁷⁷¹ bölge ağzında **-aram, -erem, -irem, -uram, -ram, -llam** şekilde kullanılmaktadır.

çalış-ar+am “çalış-ır+ım” 26/51

vêr-er+em “ver-ir+im” 26/53

ver-ir+em “ver-ir+im” 25/27

otur-r+am “otur-ur+um” 1/1

bul-l+lam “bul-ur+um” 25/49

II. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-arsan, -ersen** şeklinde kullanılan geniş zaman II. teklik şahıs eki,⁷⁷² bölge ağzında da **-arsan, -ersen, -arsañ, -ersen** şekilde kullanılmaktadır.

otur-ar+san “otur-ur+sun” 1/144

yap-ar+sañ “yap-ar+sın” 12/143

⁷⁶⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

⁷⁷⁰“Terekeme ağızlarında biri Azeri Türkçesinde olduğu gibi geniş ünlülü, öteki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi dar ünlülü fakat [r]’ sini düşürmüş olamk üzere iki çeşit geniş zaman eki ayırt edilir.” Terekeme ağzında görülen bu durum Kars Azerileri ağzının da belirli bir özelliği olarak görülmektedir. Daşdemir, Agm., s. 14.

⁷⁷¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

⁷⁷² Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

sür-er+sen “sür-er+sin” 12/141

eyl-er+señ “eğil-ir+sin” 12/143

III. tk. şh. :

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zaman III. teklik şahıs eki Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-ar**, **-er** şeklinde kullanılmaktadır⁷⁷³. Fakat bölge ağzında nadiren Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **-ir** ekinin de kullanıldığı görülmektedir.

sor-ar+ø “sor-ar+ø” 18/4

gel-er+ø “gel-ir+ø” 18/1

gèl-ir+ø “gel-ir+ø” 1/5

I. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-arığ**, **-erik** şeklinde kullanılan geniş zaman I. çokluk şahıs eki,⁷⁷⁴ bölge ağzında **-arız**, **-(y)arıh**, **-arığ**, **-àrıh** **-eriz**, **-(y)rih**, **-èrih**, **-èrik** şekilde kullanılmaktadır.

bağ-ar+ıh “bak-ar+ız” 7/32

çih-ar+ığ “çık-ar+ız” 18/11

yuğ-ar+ız “yuğ-ar+ız” 19/1

sür-er+iĥ “sür-er+iz” 4/1

vér-er+iğ “ver-ir+iz” 18/17

götür-èr+iĥ “götür-ür+üz” 8/15

gönder-èr+ik “gönder-ir+iz” 18/13

ye-(y)-er+iz “ye-r+iz” 12/31

II. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-arsınız**, **-ersiniz** şeklinde kullanılan geniş zaman II. çokluk şahıs eki,⁷⁷⁵ bölge ağzında **-irsiz** şekilde nadiren kullanılmıştır.

bil-ir+siz “bil-ir+siniz” 14/24

⁷⁷³ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

⁷⁷⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

⁷⁷⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

III. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-arlar, -erler** şeklinde kullanılan geniş zaman III. çokluk şahıs eki,⁷⁷⁶ bölge ağzında **-ar, -arlar, -allar, -er, -erler, -eller, -èller, , -ırlar** şekilde kullanılmaktadır.

al-ar+ø “al-ır+lar” 19/14

anna-ş-ar+lar “anla-ş-ır+lar” 8/2

bağ+la-l+lar “bağ+la-r+lar” 8/8

gel-er+ø “gel-ir+ler” 6/6

çek-er+ler “çek-er+ler” 8/12

dê-(y)el+ler “de-r+ler” 14/7

behlî-(y)êl+ler “bekle-r+ler” 8/25

çih-ar-ır+lar “çık-ar-ır+lar” 8/21

Olumsuz şekli:

Geniş zamanın olumsuz çekimi Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁷⁷⁷. Bölge ağzında, geniş zamanın olumsuz çekimi yalnızca I. teklik, çokluk ve III. teklik şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *ğah-ma-ø+m* “kalk-ma-ø+m” 12/17

vêr-me-ø+nem “ver-me-ø+m” 23/112

geç-me-ø+m “geç-me-ø+m” 23/48

III. tk. şh. : *dê-me-ø+z* “de-me-ø+z” 1/81

I. tk. şh. : *bırağ-ma-ø+nıh* “bırak-ma-ø+(y)ız” 29/7

2.7.2.4.1.6. Dilek-Şart

Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da dilek-şart kipi, **-sA** ekiyle çekimlenmektedir⁷⁷⁸. Bu kipin çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

⁷⁷⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

⁷⁷⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

⁷⁷⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 209.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde dilek-şart kipinin olumsuz biçimine ve I. teklik şâhısa göre çekimine rastlanmaktadır.

I. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da dilek-şart kipinin I. teklik şâhısı **-sam**, **-sem** şeklinde çekimlenmektedir⁷⁷⁹.

galdı-sa+m “kaldır-sa+m” 1/36

gêt-se+m “git-se+m” 25/16

II. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da dilek-şart kipinin II. teklik şâhısı **-san**, **-sen** şeklinde çekimlenmektedir⁷⁸⁰.

tap-sa+n “tap-sa+n” 25/38

bil-se+n “bil-se+n” 25/38

III. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da dilek-şart kipinin III. teklik şâhısı **-sa**, **-se** şeklinde çekimlenmektedir⁷⁸¹.

çalış-sa+ø “çalış-sa+ø” 14/18

gel-se+ø “gel-se+ø” 9/10

II. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde dilek-şart kipinin II. çokluk şâhıs eki, **-sanız**, **-seniz**⁷⁸² şeklinde çekimlenirken bölge ağzında nadiren kullanılan ekin **-señiz** biçiminde çekimlendiği görülmektedir⁷⁸³.

ële-se+ñiz “eyle-se+niz” 25/81

⁷⁷⁹ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 209.

⁷⁸⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 209.

⁷⁸¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 209.

⁷⁸² Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 209.

⁷⁸³ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 209.

III. çk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde de **-salar, -seler**⁷⁸⁴ şeklinde çekimlenen dilek-şart kipinin III. çokluk şahıs ekinin bölge ağzında yalnızca ince sıradan çekimlenen örnekleri görülmektedir.

ver-se+ler “ver-se+ler” 2/31

çeh-se+ler “çek-se+ler” 23/112

2.7.2.4.1.7. İstek

Standart Azərbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da istek kipi, **-A** ekiyle çekimlenmektedir⁷⁸⁵. Bu kipi çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

I. tk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde istek kipinin I. teklik şahısa göre çekimlenmesi **-am, -em** şeklinde olmaktadır⁷⁸⁶.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise **-am, -em, -ēm, -ım, -im, -um, -üm** şeklinde çekimlendiği görülmektedir.

al-a+m “al-a+(y)ım” 1/10

vér-e+m “ver-e+(y)im” 7/21

ēli-(y)ē+m “eyle-(y)-e+(y)im” 23/86

çih-ı+m “çık-a+(y)ım” 1/17

ver-i+(y)im “ver-e+(y)im” 7/36

dut-u+m “tut-a+(y)ım” 12/58

tök-ü+m “dök-e+(y)im” 23/156

II. tk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde **-asan, -esen**⁷⁸⁷ şeklinde kullanılan istek kipi- nin II. teklik şahıs eki, bölge ağzında **-asan, -asın, -esen, -esin** şekilde kullanılmaktadır.

ğazan-a+san “kazan-a+sın” 12/27

⁷⁸⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 209.

⁷⁸⁵ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 208.

⁷⁸⁶ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 209.

⁷⁸⁷ Musaoğlu, *Agm.*, s. 16.

vér-e+sen “ver-e+sin” 12/60

gör-e+sin “gör-e+sin” 23/34

sor-a+sin “sor-a+sin” 23/35

III. tk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da istek kipinin III. teklik şahıs eki, **-a, -e** şeklinde kullanılmaktadır⁷⁸⁸.

ayıl-a+ø “ayıl-a+ø” 1/37

örgen-e+ø “öğren-e+ø” 12/38

I. çk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde istek kipi I. çokluk şahısta **-ağ, -ek** ekleriye çekimlenmektedir⁷⁸⁹.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise **-ah, -eh, -eg, -eğ, -ek, -ek, -alım, -avın, -ağın, -eğin** şeklinde çekimlenmektedir.

anna-d-a+h “anla-t-a+lım” 13/1

öl-dür-e+k “öl-dür-e+lım” 10/3

gör-e+ğ “gör-e+lım” 7/14

gid-e+g “gid-e+lım” 16/5

örged-e+k “öğret-e+lım” 6/4

gid-e+k “gid-e+lım” 13/10

top+la-n-a+lım “top+la-n-a+lım” 23/21

al-a+vın “al-a+lım” 12/123

yan-dır-a+ğın “yan-dır-a+lım” 12/123

ver-e+ğın “ver-e+lım” 12/123

II. çk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde istek kipinin II. çokluk şahıs eki, **-asınız, -esiniz**⁷⁹⁰ şeklinde çekimlenirken bölge ağzında bu ekin **-(y)esiz** şeklinde nadiren kullanılmaktadır.

⁷⁸⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 209.

⁷⁸⁹ Musaoğlu, Agm., s. 16.

⁷⁹⁰ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 209.

eyli-(y)e+siz “eyle-(y)e+siniz” 1/138

ek-e+(y)in “ek-ø+in” 4/5

III. çk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde de **-AlAr**⁷⁹¹ şeklinde çekimlen istek kipinin III. çokluk şahıs ekinin bölge ağzında yalnızca ince sıradan çekimlenen örneği görülmektedir.

getir-e+ler “getir-e+ler” 12/40

Olumsuz şekli:

Standart Azerbaycan Türkçesinde istek kipinin olumsuz şekli **-mA** olumsuzluk eki ile karşılanmaktadır⁷⁹². Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde ise yalnızca III. teklik şahısta **-mu** ekiyle çekimlenmiştir.

III. tk. şh. : *tut-mu-(y)a+ø* “tut-ma-(y)a+ø” 1/73

2.7.2.4.1.8. Emir

Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da emir kipi, **(-ø)** işaretsizdir⁷⁹³.

Bölge ağzında emir kipinin III. çokluk şahısa göre çekimine rastlanmamaktadır.

II. tk. şh. :

Standart Azerbaycan Türkçesinde **-ø, -ginen**⁷⁹⁴ şeklinde çekimlenen emir kipinin II. teklik şahıs eki, bölge ağzında **-ø, -ø+ginen, -ø+(y)ile -ø+kine, -ø+nen** şeklinde çekimlenmektedir.

at-ø+ø “at-ø+ø” 1/84

ver-ø+ø “ver-ø+ø” 7/111

tut-ø+ø “tut-ø+ø” 7/127

çığ-ar-t-ø+ginen “çık-ar-t-ø+ø” 18/23

gör-ø+kine “gör-ø+ø” 1/78

⁷⁹¹ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 209.

⁷⁹² Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 209.

⁷⁹³ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 209.

⁷⁹⁴ Musaoğlu, Agm., s. 16.

də-ø+nən “de-ø+ø” 7/17

de-ø+(y)ile “de-ø+ø” 7/67

III. tk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da emir kipinin III. teklik şahıs eki, *-ø+sin*, *-ø+sin*, *-ø+sun*, *-ø+sün* şeklinde kullanılmaktadır⁷⁹⁵.

tap-ø+sin “tap-ø+sin” 1/72

gel-ø+sin “gel-ø+sin” 1/35

götü-ø+sün “götür-ø+sün” 12/62

otu-ø+sun “otur-ø+sun” 1/54

II. çk. şh. :

Standart Azərbaycan Türkçesinde de bölge ağzında da emir kipinin II. çokluk şahıs eki, *-ø+ın*, *-ø+in*, *-ø+un*, *-ø+ün* şeklinde kullanılmaktadır⁷⁹⁶.

aç-ø+ın “aç-ø+ın” 16/7

ver-ø+in “ver-ø+in” 3/12

gör-ø+ün “gör-ø+ün” 20/3

goy-ø+un “koy-ø+un” 1/53

Olumsuz şekli:

Emir kipinin olumsuz çekimi Standart Azərbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁷⁹⁷. Bölge ağzında, emir kipinin olumsuz çekimi yalnızca II teklik ve çokluk şahıslarda görülmektedir.

II. tk. şh. : *vur-ma-ø+ø* “vur-ma-ø+ø” 7/52

gèt-me-ø+ø “git-me-ø+ø” 7/158

vér-me-ø+ginen “ver-me-ø+ø” 25/84

II. çk. şh. : *ağrı-t-mà-ø+ın* “ağrı-t-ma-ø+(y)ın” 6/33

yè-mè-ø+(y)in “ye-me-ø+(y)in” 28/9

⁷⁹⁵ Musaoğlu, Agm., s. 16.

⁷⁹⁶ Musaoğlu, Agm., s. 16.

⁷⁹⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 208.

2.7.2.4.2. Hikâye

Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da hikâye, bir kip eki almış esas fiile, i- ek-fiilinin **-DI**, **-DU** geçmiş zaman kipi getirilerek oluşturulur⁷⁹⁸.

Bölge ağzında fiillerin hikâye çekimi anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, istek ve şart kiplerinde görülmektedir.

2.7.2.4.2.1. Anlatılan-Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çekimi, I. ve II. teklik şahısta, III. teklik ve çokluk şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *kes-miş+ø-di+m* “kes-miş+i-di+m” 12/70

goy-muş+ø-du+m “koy-muş+i-di+m” 12/159

II. tk. şh. : *al-ıf+ø-dı+n* “al-miş+i-di+n” 3/34

III. tk. şh. : *gét-miş+ø-di+ø* “git-miş+i-di+ø” 1/99

otur-up+ø-du+ø “otur-muş+i-di+m” 1/100

III. çk. şh. : *ol-muş+ø-du+lar*⁷⁹⁹ “ol-muş+i-di+ler” 6/3

gèl-ip+ø-di+ler “gel-miş+i-di+ler” 13/13

Olumsuz şekli

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁸⁰⁰. Bölge ağzında anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi I. ve II. çokluk şahıslarda görülmektedir.

I. çk. şh. : *gör-me-miş+ø-di+h* “gör-me-miş+i-di+k” 22/4

⁷⁹⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 211.

⁷⁹⁹ Doğu Karadeniz, Erzurum, Erzincan, Kars, Van ağızlarında çokluk eki, düzenli olarak birleşik kipli fiillerin sonunda bulunur. Ör: yürimiler, giderdiler ohirmişlar... gibi. Leylâ Karahan, “Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki –LAR’ın Yeri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 563, Kasım 1998, s. 382-387.

⁸⁰⁰ Musaoğlu, Agm., s. 17.

I. çk. şh. : *gör-me-miş+ø-di+iz* “gör-me-miş+i-di+niz” 3/18

2.7.2.4.2.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şimdiki zamanın hikâyesinin çekimi I. , III. teklik ve çokluk şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *sahlı-(y)ır+ø-dı+m* “saklı-yor+i-di+m” 28/23

III. tk. şh. : *ğayd-ır+ø-dı+ø* “dön-üyor+i-di+ø” 1/99

I. çk. şh. : *gël-ır+ø-di+ĥ* “gel-iyor+i-di+k” 3/18

III. çk. şh. : *géd-ır+ø-di+ler* “gid-iyor+i-di+ler” 6/3

tök-ür+ø-dü+ler “dök-üyor+i-di+ler” 13/16

Olumsuz şekli

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında şimdiki zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁸⁰¹. Bölge ağzında şimdiki zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi I. teklik, çokluk ve III. teklik şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *anna-mı-r+ø-dı+m* “anla-mı-yor+i-di+m” 13/22

III. tk. şh. : *ver-mi-r+ø-di+ø* “ver-mi-yor+i-di+ø” 7/151

I. çk. şh. : *`vër-mi-r+ø-di+k* “ver-mi-yor+i-di+k” 11/2

2.7.2.4.2.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında gelecek zamanın hikâyesinin çekimi I. ve III. teklik şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *doğra-t-dır-acağ+ı-dı+m* “doğra-t-dır-acak+i-di+m” 16/57

III. tk. şh. : *öl-ecēy+ø-di+ø* “öl-ecek+i-di+ø” 27/10

2.7.2.4.2.4. Geniş Zamanın Hikâyesi

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında gelecek zamanın hikâyesinin çekimi I. , III. teklik ve çokluk şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *dur-ur+ø-du+m* “dur-ur+i-di+m” 28/20

al-ır+ø-dı+m “al-ır+i-di+m” 28/22

⁸⁰¹ Musaoğlu, Agm., s. 17.

III. tk. şh. : *vər-ē+ø-di+ø* “ver-ir+i-di+ø” 1/5

yap-ar+ø-dı+ø “yap-ar+i-di+ø” 12/18

I. çk. şh. : *di-(y)-er+i-du+h* “der-i-di+k” 21/17

III. çk. şh. : *gönder-er+ø-di+ler* “gönder-ir+i-di+ler” 20/3

Olumsuz şekli:

Standart Azərbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında geniş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁸⁰². Bölge ağzında geniş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi I. teklik şahısta görülmektedir.

I. tk. şh. : *gel-me-z+ø-di+m* “gel-me-z+ø-di+m” 12/42

2.7.2.4.2.5. İstek Kipinin Hikâyesi

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında istek kipinin hikâyesinin çekimi I. ve III. teklik şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *dol-dur-a+y-dı+m* “dol-dur-a+y-dı+m” 7/117

ol-a+y-dı+m “ol-a+y-dı+m” 23/91

III. tk. şh. : *ol-a+y-dı+ø* “ol-a+y-dı+ø” 7/117

2.7.2.4.2.6. Şart Kipinin Hikâyesi

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şart kipinin hikâyesinin çekimi I. teklik şahıslarda görülmektedir.

I. tk. şh. : *bil-se+ø-di+m* “bil-se+i-di+m” 12/42

bil-sè+i-di+m “bil-se+i-di+m” 16/57

Olumsuz şekli:

Standart Azərbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında şart kipinin hikâyesinin olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁸⁰³. Bölge ağzında şart kipinin hikâyesinin olumsuz çekimi III. teklik şahısta görülmektedir.

III. tk. şh. : *gèt-me-se+y-di+ø* “git-me-se+y-di+ø” 29/1

⁸⁰² Musaoğlu, Agm., s. 17.

⁸⁰³ Musaoğlu, Agm., s. 17.

2.7.2.4.3. Rivayet

Standart Azərbaycan Türkçesinde və bölgə ağzında rivayet, bir kip eki almış esas fiile, i- ek-fiilinin ögrenilən geçmiş zaman biçimi olan i-miş veya bundan kısal-mış > -mİş ekinin getirilmesi ilə oluřturulur⁸⁰⁴.

Bölgə ağzında fiillerin rivayet çekimi şimdiki zaman, geniş zaman da görülmektedir.

2.7.2.4.3.1. şimdiki Zamanın Rivayeti

Kars ve İğdır Azerileri ağzında şimdiki zamanın rivayetinin çekimi III. teklik ve çokluk şahıslarda görülmektedir.

III. tk. şh. : *gèl-iş+ø-miş+ø* “gel-iyor+i-miş+ø” 23/9

III. çk. şh. : *gèd-il+ler+ø-miş* “gid-iyor+ø-muş+lar” 3/5

Olumsuz şekli:

Standart Azərbaycan Türkçesinde və bölgə ağzında şimdiki zamanın rivayetinin olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ilə yapılmaktadır⁸⁰⁵. Bölgə ağzında şimdiki zamanın rivayetinin olumsuz çekimi III. teklik şahısta görülmektedir.

III. tk. şh. : *sev-mi-r+ø-miş+ø* “sev-mi-yor+i-miş+ø” 7/4

2.7.2.4.3.2. Geniş Zamanın Rivayeti

Kars ve İğdır Azerileri ağzında geniş zamanın rivayetinin çekimi III. teklik ve çokluk şahıslarda görülmektedir.

III. tk. şh. : *yap-ar+ø-miş+ø* “yap-ar+i-miş+ø” 14/41

gel-er+ø-miş+ø “gel-ir+i-miş+ø” 25/99

III. çk. şh. : *di-(y)el-lermiş* “de-r+i-miş+ler” 25/99

⁸⁰⁴ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 211.

⁸⁰⁵ Musaoğlu, *Agm.*, s. 17.

Olumsuz şekli:

Standart Azərbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında geniş zamanın rivayətinin olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ilə yapılmaktadır⁸⁰⁶. Bölge ağzında geniş zamanın rivayətinin olumsuz çekimi III. teklik şahısta görülməkdədir.

III. tk. şh. : *gir-me-z+ø-miş+ø* “gir-me-z+i-miş+ø” 7/4

2.7.2.4.4. Şart

Standart Azərbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında şart, kip eki almamış esas fiilə, i- ek-fiilinin şart kipli biçiminin getirilməsi ilə oluşturulur⁸⁰⁷.

Bölge ağzında fiillerin şart çekimi öğrenilən keçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamanda görülməkdədir.

2.7.2.4.4.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Kars ve İğdır Azəriləri ağzında öğrenilən keçmiş zamanın şartı, I., II. ve III. teklik şahıslarda görülməkdədir.

I.tk. şh. : *öl-dü+m+ø-se* “öl-dü+y-se+m” 27/2

II. tk. şh. : *getir-di+n+ø-se* “getir-di-y+se+m” 7/86

III. tk. şh. : *söyle-di+ø+ø-se* “söyle-di+y+se+m” 25/28

Olumsuz şekli:

Standart Azərbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında öğrenilən keçmiş zamanın şartının olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ilə yapılmaktadır⁸⁰⁸. Bölge ağzında öğrenilən keçmiş zamanın şartının olumsuz çekimi III. teklik şahısta görülməkdədir.

III.tk. şh. : *bul-ma-dı+ø+ø-sa* “bul-ma-dı-y+sa+ø”

2.7.2.4.4.2. Şimdiki Zamanın Şartı

Kars ve İğdır Azəriləri ağzında şimdiki zamanın şartı, III. çokluk şahısta görülməkdədir.

III. çk. şh. : *ed-ir+ø+ø-se* “ed-iyor+i-se+ler” 8/7

⁸⁰⁶ Musaoğlu, Agm., s. 17.

⁸⁰⁷ Kartallıoğlu, Yıldırım, Age., s. 211.

⁸⁰⁸ Musaoğlu, Agm., s. 17.

Olumsuz şekli:

Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında şimdiki zamanın şartının olumsuz çekimi **-mA** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır⁸⁰⁹. Bölge ağzında şimdiki zamanın şartının olumsuz çekimi II. teklik şahısta görülmektedir.

II. tk. şh. : *ol-mu-~~r~~+ø-sa+n* “ol-mu-yor+i-se+n” 25/8

2.7.2.4.4.3. Gelecek Zamanın Şartı

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında gelecek zamanın şartı, III. çokluk şahısta görülmektedir.

III. çk. şh. : *gel-ece~~k~~+ø-se+ø* “gel-ecek+i-se+ler” 25/88

2.7.2.4.4.4. Geniş Zamanın Şartı

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zamanın şartı, II. , III. teklik ve I. , III. çokluk şahısta görülmektedir.

II. tk. şh. : *düş-er+ø-se+n* “düş-er+i-se+n” 9/7

III. tk. şh. : *düş-er+i-se+ø* “düş-er+i-se+ø” 23/41

I. çk. şh. : *dile-r+i~~k~~+ø-se* “dile-r+i-se+k” 14/21

III. çk. şh. : *gonuş-ar-d~~t~~+ø+ø-sā* “konuş-ur-du+i-se+ø” 20/6

2.7.2.5. İsim-Fiiller

Fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır⁸¹⁰. Standart Azerbaycan Türkçesinde isim-fiiller **-ş, -mag, -mek, -mA** (*Güş-üş, işle-mek, çek-me...* vb.)⁸¹¹ olmak üzere üç çeşittir. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bu eklerin yanı sıra **-a, -dI, -dIk, Ib, -Ip, -sA, -ur** gibi eklerde isim-fiil olarak kullanılmaktadır.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen isim-fiiller ve kullanım şekilleri şöyledir:

2.7.2.5.1. İsim yan cümlesi yapan isim-fiil ekleri

⁸⁰⁹ Musaoğlu, Agm., s. 17.

⁸¹⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 864.

⁸¹¹ Buran, Alkaya, Age., s. 76.

1. /-a/

/-a/ istek ekinin bölge ağzında /-mak/ isim-fiil eki fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir.

vur-a

Ğahdağannar isdiyir bunu vura.

(Kahdağanlar bunu **vurmak** istiyor.) 28/2

2. /-mAĞ/

oku-mağ

Hardan oğumağ elinnnen geleceğ?

(**Okumak** nasıl elinden gelecek) 25/14

bağ -mağ

*Talaha bağmağ elimden gelir. (Fala **bakmak** elimden gelir.)* 25/25

iş-meğ, gez-meğ

Yahçı yemeğ işmeğ; dènz gırağında gezmeğ.

(Güzel **yemek**, **içmek**; deniz kenarında **gezmek**.) 26/46

öt-meğ

Şeyda bülbül kimi ötmeğ isderem.

(Şeyda bülbül gibi **ötmek** isterim.) 2/12

Bölge ağzında /-mak/ eki, yönelme durum eki olarak, “bir şey için, maksadıyla, bir hedefe yönelme” anlamıyla tamlayan dolaylı tümleç oluşturur⁸¹².

gez-me+(ğ)e

*Herkes gètdi gezmeğe (Herkes **gezmeye** gitti.)* 12/100

oğ-u-ma+(ğ)a

Ey bir oğucu vardı; onun yanında oğumağa.

(İyi bir hoca vardı; onun yanında **okumaya** gitti.) 25/12

3. /-mA/

⁸¹² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 872.

gönüş-ma

Ğızın babasıynan gönüşma yaparlar.

(Kızın babasıyla **könüşma** yaparlar.) 8/4

söñ-me

Söküm zamanı bu pancarları söñme emrini hükümet bize vèrer.

(Söküm zamanı bu pancarları **söñme** emrini hükümet bize verir.) 4/9

4. /-dık/

yaşa-diğ+ı+mız+ı

Ermenisdannan bizim bir arada yaşadığımızı gördüm men.

(Ermenilerle bizim birlikte **yaşadığımızı** gördüm.) 22/1

gel-diğ+i+miz+i

...bacıya bacıya geldiğimizi de buldu.

(...bacaya **geldiğimizi** de buldu.) 25/63

5. /-ar/, /-ur/

/-ar/, /-ur/ eki, bölge ağzında /-ma/ isim-fiil eki fonksiyonuyla kullanılmıştır.

oñ-ur “oku-ma”, yaz-ar “yaz-ma”

Molla bēçara oñur yazarı yoñ. (Biçare molla **okuması yazması** yok.) 25/47

2.7.2.5.2. Yüklem ismi yapan isim-fiil ekleri

1. /-ø/

Emir bildiren isim-fiil ekleri fonetik olarak işaretlidir.

çağır-ø

Git, bunu bunu, filankesleri çağır gelsin.

(Git, bunu bunu filankesleri **çağır** gelsinler.) 5/10

vér-ø

Meğe su dēsem su vér, ga dēsem et vér.

(Bana su dersem su **ver**, ga dersem et **ver**.) 7/111

2. /-sA/

/-sA/ eki şart ve karşıtlık bildirdiğinde şart yan cümlesi yapar.⁸¹³

çalış-sa

...hükümet eger **çalışsa**, beke su çığarda.

(...hükümet eğer **çalışırsa** belki su çıkarır.) 14/18

gel-se

Tebip garşı **gelse** yaram sağalmaz.

(Tabip karşı **gelse** yaram iyleşmez.) 9/10

3. /-dI/

Öğrenilen geçmiş zaman ekidir.

başla-di+lar

Bular **başladılar** demeli konuşmağa.

(Demek ki bunlar konuşmaya **başladılar**.) 1/37

gét-di+ler

Gétdiler gurbete. (Gurbete **gittiler**.) 6/3

4. /-Ib/, /-Ip/

Aslında asıl fiille tasvirî fiili birbirine bağlayan bir **zarf-fiil** eki olan bu ek, tasvirî fiilin ekleşmesi sonucunda vazife değiştirmiş, geniş zaman bildiren bir isim-fiil değeri kazanmıştır⁸¹⁴.

öl-dür-üb+ler, yi-(y)ib+ler

Öküzü **öldürübler, yiyibler**. (Öküzü **öldürmüşler, yemişler**.) 10/3

yap-il-ıb

Güzel de bi elbise **yapılıb**. (Güzel debir elbise **yapılmış**.) 6/23

gur-ul-up “kur-ul-muş”

Beş yüz sene, min sene evelden bura **gurulup**.

(Beş yüz yıl bin yıl önceden burası **kurulmuş**.) 14/1

⁸¹³ Daşdemir, *Dede Korkut Kitabının Söz Dizimi*, s. 135.

⁸¹⁴ Daşdemir, *Dede Korkut Kitabının Söz Dizimi*, s. 136.

2.7.2.6. Sıfat- Fiiller

Sıfat-fiiller sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir⁸¹⁵. Standart Azerbaycan Türkçesinde -**An**, -**acag**, -**ecek**, -**Ası**, -**dıg**, -**dik**, -**dug**, -**dük**, -**mAll**, -**mİş**, -**Ar**, -**mAz** gibi ekler (*uç-an guş, gel-esi adam, deyil-esi söz, -gur-umuş meyve....*)⁸¹⁶ sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır. Bu eklerden -**malI** ve -**AsI** ekleri Kars ve Iğdır Azerleri ağzı metinlerinde görülmemektedir.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen sıfat-fiiller ve kullanım şekilleri şöyledir:

2.7.2.6.1. Sıfat yan cümlesi yapan sıfat-fiil ekleri

1. /-acaḥ/

ol-acaḥ

Hağğeten de bu gayın olacaḥ adamları salamın aldı.

(Gerçekten de gayını **olacak adamlar** selamını aldı.) 23/138

gal-acaḥ

Bizim ölüp **galacaḥ** yerimiz buradı.

(Bizim ölüp **kalacağımız yer** burasıdır.) 20/21

2. /-(y)An/

kes-en

Bunun başını kesen gendi anasidi.

(Bunun başını **kesen** kendi annesidir.) 1/74

çalış-mı-(y)an+a

...kêçel çalışmıyana çöreh vèrmir.

(... kel, **çalışmayana** çörek vermiyor.)10/31

becer-mi-(y)en

Hiç yanı iş becermiyen adama. (Yani hiç iş **beceremeyen adama**.)12/6

⁸¹⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 909.

⁸¹⁶ Buran, Alkaya, Age., s. 75.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **/-en/** sıfat-fiil ekinin, **/-dık/** ekinin fonksiyonuyla kullanıldığı görülmektedir.

gel-en “gel-**diğ**+in”

*Sen **gelen** yollara ğarĭ neneñ ěle dünėnnen ğurban olupdu.*

(Senin **geldiğın** yollara ğadın ninen dünden ğurban olmuştur.) 23/124

Bölge ağzında **/-an/** sıfat-fiil eki **değil** edetıyla kullanılmaktadır.

*dut-an **değil**.* “tut-**an** **değil**”

*Hėş birisi sėği **dutan** **değil**.* (Hiç biri seni **tutmaz**.) 7/130

*dur-an **değilem*** “dur-**an** **değilim**”

*...men burada **duran** **değilem**.* (...ben burada duran değilim.) 5/6

3. **/-er/**

gid-er

*Bu **gider** gelmeze men gedecem.*

(Bu **gider** gelmez **yola** ben gideceğim.) 7/28

4. **/-dık/**

çek-diğ+i+miz

*Çek**diğimiz** zehmetder ğalar dünýada.*

(Çek**tiğimiz** zahmetler dünýada kalır.) 2/60

öl-dür-düy+ü

*Bunnarın babasıymış **öldürdüyü**.*

(**Öldürdüğü** adam bunların babasıymış.)

5. **/mez/**

gel-mez+e

*Bu gider **gelmeze** men gedecem.*

(Bu gider **gelmez yola** ben gideceğim.) 7/28

6. **/-mİş/**

öl-müş

*Bu **ölmüş** ğızımı ğörüjsen?* (Bu **ölmüş** kızımı görüyor musun?) 23/129

ye-miş

*Az galdı bèle **zeğr yemiş o itder** kimi.*

(Az kaldı ki böyle **zehir yemiş itler** gibi olsun.) 23/153

2.7.2.6.2. Yükleme ismi yapan sıfat-fiil ekleri

1. /-(y)A/

İstek bildiren ektir. Bölge ağzında bu ekin örnekleri şöyledir:

ayıl-a “ayıl-**a**+sın”

*Bizim sesimize **ayıla**.* (Bizim sesimize **uyansın**.) 1/37

*eli-(y)**ēm*** “ele-(y)**em**”

*Gèlin, başına kül **ēliyēm**...* (Gelin, başına kül **eleyeyim**...) 23/86

vēr-e+sen “ver-**e**+sın”

*Muhámmedi **vèresen**, men **aparam** bi yiliğē, İsdanbula.*

(Muhammet’i **ver**, bir yıllığına İstanbul’a götürüyüm.) 12/60

2. /-AcAḤ/

Gelecek zaman bildiren bu ek, bölge ağzında değişik fonemlerle kullanılmaktadır. Örnekleri şöyledir:

*ğutar-**acaḥ**+san*

Ğutaracaḥsan sen. (Sen **kurtaracaksın**.) 7/130

*gel-**ecēḥ**+ler, öl-dür-**ecēḥ**+ler*

*Ay Allah indi **gelecēḥler**, mēni tanıyacaḥlar, mēni öldürecēḥler.*

(Hay Allah şimdi gelecekler, beni tanıyacaklar, beni öldürecekler.) 16/39

*söyli-(y)**ecēg**+ø*

*...bizim hepimizi **adbē-ad söyliyecēg**.*

(...bizim hepimizi ad be ad **söyleyecek**.) 25/65

*bil-**ecē**+m*

*Bèli, gülbèlem sağ **ossun bilecēm**.*

(Evet, kıymetlim sağ olsun **bileceğim**.) 23/13

ğah-ac+ıñız

Çadır sâbı gelip dır, illâh ğahacıñız.

(Çadır sahibi gelip diyor illa **kalkacaksınız.**) 23/122

3. /-Ar/

Geniş zaman bildiren bir ektir. Bölge ağzında kullanım şekli şöyledir:

çağır-ar+lar

Bizi çağırarlar. (Bizi çağırılar.) 4/4

düz-er+ler

Bey bağına elma düzerler, şekerrime düzerler.

(Bey bağına elma **dizerler** şekrleme **dizerler.**) 8/17

4. /-mİş/

Geniş zaman bildiren bir ektir. Bölge ağzında kullanım şekli şöyledir:

yat-mış

... bri tene zenân_ehlidi yatmış. (...bir tane kız yatmış.) 1/34

dur-muş

Ğocamız da ireli durmuş. (Kocamız da ilerde durmuş.) 5/3

5. /-Ir/

Şimdiki zaman bildiren bir ektir. Bölge ağzında kullanım şekli şöyledir:

2.7.2.7. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller, bir yanıyla fiil bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileridir. Fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler⁸¹⁷. Standart Azerbaycan Türkçesinde ve bölge ağzında kullanılan zarf-fiil ekleri **-A, -AndA, -Ar...-mAz, -arag, -erek, -ken, -dığça, -dikçe, -dugça, -dükçe, -dığda, -dikte, -dugda, -dükte, -Ib, -Ub, -IncA, -UncA, -mAdAn'** dir⁸¹⁸.

Zarf-fiil eklerinin bölge ağzında görülen örnekleri ve fonksiyonları şöyledir:

⁸¹⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 983.

⁸¹⁸ Kartallıoğlu, Yıldırım, *Age.*, s. 213.

2.7.2.7.1. Hâl zarf-fiil ekleri

1. /-A/

at-a at-a

*...gülle, gürşun, tapança, hamısını **ata ata** apararîh.*

(...gülle, kurşun, tabanca, hepsini **ata ata** götürürüz.) 18/23

gez-e gez-e

*...bu şehir benim, o şehir senin diyerken **geze geze** gètdi.*

(...bu şehir benim, o şehir senin derken ngeze geze gitti.) 12/7

2. /-ArAḤ/

baḥ-araḥ

*İkîşi birbirine bèle **baḥaraḥ** tamaşa edermişler.*

(İkisi birbirini böyle bakarak izlerlermiş.) 12/54

meḥli-(y)ereg

*...bu **meḥliyereḡ** alışdı. (...bu **emekleyerek** alıştı.) 12/24*

çepeli-(y)ereḥ

*Çepe zamanı pancarı teḥ teḥ **çepeliyereḥ** su zamanı pancarımızı suvararîh.*

(Çapa zamanı pancarları tek tek **çapalıyarak** su zamanı pancarlarımızı sularız.) 4/7

3. /-Ib/, /-Ub/, /-If/, /-ıp/, /-İv/,

al-ıb

*...en yahşısı odu ki gel başım **alıb** debèdiyar gèt.*

(...en iyisi odur ki başımı **alıp** diyar diyar gideyim.) 25/16

gel-ib

*Seni indi bu saqt dèv **gelib** paramparça èliyeceḥ.*

(Şimdi dev **gelip** seni paramparça edecek.) 7/93

götür-üb

Bilbili **götürüb** açacaḥsan. (Bülbülü **götürüp** açacaksın.) 7/127

gonuş-ub

Birbirleriyle **gonuşup** annaşarlar. (Bibirleriyle **konusup** anlaşırılar.) 8/2

hobban-ıf “hopla-(y)ıp”

Buğdada **hobbanıf** gezir. (Buğdayın içinde **hoplayıp** geziyor.) 5/21

aç-ıv

Nenesini **açıv**, öküz eṣ onu goşufdu.

(Nenesini **açıp**, öküz eṣ onu eṣ koşmuştu.) 10/13

getir-iv

Adamları soyub **getiriv** idara ederler.

(Adamları soyup **getirip** idare ederlerdi.) 16/3

çağır-ıp

Elini **çağırıp** tüşmüşem bu yola. (Âliyi **çağırıp** bu yola çıkmışım.) 1/92

4. /-in/

de-(y)in

Onu deyin gèdecem. (Ben onu anarak gideceğim.) 1/20

2.7.2.7.2. Hedef zarf-fiilleri

1. /-A/

ara-ma-(ğ)a

Neyse bu düşdü **aramağa**. (Velâkin bu **aramaya** başladı.) 1/25

getir-me-(y)e

Bir emim gètdi odun **getirmeye**. (Bir amcam odun **getirmeye** gitti.) 29/9

2.7.2.7.3. Şart zarf-fiilleri

1. /-ende/

gel-ende “gel-ince”

Hansımız **gelende** üzümüzü götüreciḥ.

(Hangimiz **gelirsek** yüzüğümüzü alacağız.) 7/32

2./-dihca/

çoğal-dihca

Onnan sora esger **çoğaldihca** boyül mehlug yığıldı.

(Ondan sonra asker **çoğaldıkça** bu kez mahlûk toplandı.) 13/11

3./-ınca/, /-ünce/

gel-mi-(y)ince

Hazaran bilbil **gelmiyince** bayıgız baran gelmesin.

(Hezaran bülbül **gelmeden** bağınız meyve vermesin.) 7/8

öl-mü-(y)ünce

Biz **ölmüyünce** seni biraḥmanıḥ. (Biz **ölmeden** seni bırakmayız.) 29/7

2.7.2.7.4. Zaman zarf-fiil ekleri

2.6.2.7.4.1. Zamanda eşitlik zarf-fiil ekleri

1. /-AndA/

ol-anda “ol-unca”

Aḥşam **olanda** gız getirib, örtüyü bir salıb.

(Akşam **olunca** kız geitirmiş örtüyü sarmış.) 7/62

di-(y)ende “di-(y)ince”

«Dur dur» **diyende** elini atdı, tabancıyı çıḥartdı.

(«Dur dur» **diyince** elini atdı, tabancayı çıkardı.) 16/13

2. /-Ar...mAz/

bas-ar bas-maz

...bacanın üsdüne ayağımı **basar basmaz** bildi.

(...bacanın üzerine ayağımı **basar basmaz** bildi.) 25/65

gir-er gir-mez

Ḥocañ içeriden **girer girmez** men elimde bi şey dutacam.

(Hocan içeriye **girer gimez** elimde bir şey tutacağım.) 25/100

3. /-an kimin/, /-en gimi/, /-en kimi/

ğalḥ-an kimin “kalk-ınca”

Müntüğa ğalḥan kimin bizim bir partımız geldiğ baba toprağıımıza.

(Mıntıka kalkınca bizim bir kısmımız baba toprağıımıza geldik.) 11/10

gel-en gimi “gel-ince”

O dēv ordan gelen gimi sen o dēve baḥammazsan.

(O dev oradan *geline* sen ona bakamazsın o tılsımlı.) 7/87

tüş-en kimi “düş-ünce”

Harda işin dara tüşen kimi tüzül, men gelecem.

(Başın sıkışınca yak, ben geleceğim.) 7/114

4. /-IncA/, /-UncA/

çılḥ-inca

Ġapının ağzına çılḥınca durdu ele baḥdı.

(Kapının ağzına *çıkınca* durdu, öyle baktı.) 12/31

gel-ince

Bir sekiz on yaşına gelince bu meḥtebe goydu bunu.

(Sekiz, on yaşına *geline* bunu okula gönderdi.) 1/112

soḥul-unca

Soḥulunca bu ḥayvannar ürküşdü. (Sokulunca hayvanlar ürktü.) 20/28

ürk-üş-ünce

Ürküşünce bunnar başladı, girişdi birbirine.

(Bunlar *ürküşünce* birbirlerine girmeye başladılar.) 20/29

5. /-çek/

gör-çek < göricek “gör-ünce”⁸¹⁹

O kağızı görçek daḡ bi şey dēmedi.

(O kâğıdı *görünce* daha bir şey demedi.) 28/36

⁸¹⁹ Azeri Türkçesinde pek kullanılmayan “-icek” gerundiumu burada, orta hece vokali düşürülerek, eski devrin bir izi şeklinde geçmektedir. Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1981, s. 181.

6. /-ken/

gel-ir-ken

*Eşihden geleceğim eğer **gelirken** bunu buldusa tamam.*

(Dışarıdan geleceğim, eğer **gelirken** bunu bulursa tamam.) 25/107

7. /-meden/

köçür-meden evel

*Gèlin **köçürmeden evel** bey başı, yanı hına gecesi yapılar.*

(Gelin **göndermeden önce** bey başı, yani kına gecesi yaparlar.) 8/18

8. /- enen sora/, /-AnnAn sōrasına/, /-annan yan

goy-annan sōrasına “koy-duktan sonra”

*Otağa **goyannan sōrasına** bu otdu. (Otağa **koyduktan sonra** bu oturdu.)*

16/34

keç-ennen sora “geç-dikten sonra”

*Suyu **keçennen sora** bir çalılı tiken göreceñsen.*

(Suyu **geçtikten sonra** çalılı bir diken göreceksin.) 7/118

ol-uş-unnan yaní “ol-uş-undan beri”

*Anadan **oluşunnan yaní** evden eşiğe çıdığı yoñdu.*

(Anadan doğduğundan beri evden dışarı çıktığı yoktur.) 12/9

9. /-diñdan + sora/, /-diñdan + sōrasına/, /-duñdan+sora/

gal-diñdan sora

*Nèse burda bir gaş gün **galdıñdan sora** dedi «birsen ne vardı?»*

(Velâkin burada birkaç gün **kaldıktan sonra** dedi «biliyor musun ne vardı?») 12/139

gèt-diñden sōrasına

***Gètdiñden sōrasına** bi dağın arasında bañdı ki bi tene at gelir.*

(**Gittikten sonra baktı** ki bir dağın arasından bir tane at geliyor.) 25/18

ol-duñdan sora

Şum oldu~~ğ~~dan sora ğalır pâyız va~~h~~dına.

(Şum olduktan sonra sonbahara kalır.) 15/1

2.7.2.7.4.2. Zamanda sürerlik zarf-fiil ekleri

1. /-di~~ğ~~ce -du~~ğ~~ca/

ver-di~~ğ~~ce

Bu da yeme~~ğ~~ mēme~~ğ~~ ver-di~~ğ~~ce buna diĝĝatinen ço~~ğ~~ tamaşā_ētdi.

(Bu da yemek memek **verdikçe** buna dikkatle baktı.) 1/7

doğ-du~~ğ~~ca

Mēnim her doğ-du~~ğ~~ca ğız doğurdu. (Ben her doğ-dukça kız doğurdum.) 3/40

2. /-ēli/

öl-ēli

Benim bir babam var, iki yüz senēdi ölēli.

(Benim bir babam var, **öleli** iki yüz yıl oldu.) 14/3

SONUÇ

Konuşma dili pek çok yönüyle yazı dilinden ayrılmaktadır. Bu iki dil arasında özellikle ünlü-ünsüz kullanımı ve yapı bakımından birçok farklılık bulunmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağızı da bu yönüyle Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Bu benzerlik ve farklılıkların sonuçları yapmış olduğumuz çalışmada ses ve şekilbilgisi başlıkları altında aşağıda verilmiştir:

Ses bilgisi içerisinde incelenen ünlü ve ünsüzler ile ilgili elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

1) Bölge ağızında; yazı dilinde kullanılan normal ünlülerin yanı sıra “**á, â, ă, ê, è, é, ê, ę, í, ĭ, ĭ, ó, ú**” ünlüleri de kullanılmaktadır.

á: Düz-geniş, yarı kalın orta damak ünlüsüdür: *nişán* “şekil”

â: Yuvarlakça ve daha geniş, “a-o” kaynaşması ile oluşan bir **a** ünlüsüdür: *pat-lân* “elbise”

ă: **a** ile **ı** arasında daralmış bir ünlüdür. **y** ünsüzünün etkisiyle meydana gelir: *nutqă* “gemi”

ê: **e** ile **i** arasında dar ve kapalı bir ünlüdür. Bu ünlü **y** sesinin etkisiyle de meydana gelmektedir: *bêlece* “böylece”

é: Normalden açık, **a** ünlüsüne kaçmayan **e** ünlüsüdür: *yemêk* “yemek”

ê: Düz-ön yarı kapalı **e** ünlüsüdür: *êlemek* “etmek, eylemek”

ê: **e** ile **ö** arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür: *Êmeni* “Ermeni”

ę: Normal **e**’ den çene açısının nispeten genişlemesiyle ayrılan açık **e** ünlüsüdür: *ęter* “enter”

í: **ı** ile **i** arasında bir ünlüdür. Bu ses ünlü benzeştirmeleri sonucunda veya **y**’ nin inceltici etkisi sonucunda oluşur: *dêğıl* “değil”

ĭ: **ı** ile **u** arasında, hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür: *çalĭ* “çalı”

ĭ: **i** ile **ü** arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür: *kĭ* “ki”

ó: **o** ile **ö** arasında bir ünlüdür: *kóy* “köy”

ú: **u** ile **ü** arasında bir ünlüdür: *úsdād* “ustad”

Standart Azerbaycan Türkçesi'nde bu ünlüler kullanılmamakta yalnızca “**é**” sesi anlam ayırt edici ses birim olarak kullanılmaktadır.⁸²⁰

2) Bölge ağzı uzun ünlüler yönünden oldukça zengin bir yapıdadır. Bölge ağzında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan uzun ünlüler “**ā, ē, ī, ī, ō, ō, ū ve ū**” dür.

Bu uzun ünlülerin oluşma sebepleri şöyledir:

a) Ünsüz düşmesi sonucu uzun ünlüler oluşmaktadır: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında “**r, ñ, h, ğ**” ünsüzlerinin düşmesi ile uzun ünlüler oluşmaktadır: *salādı* “sarardı”, *sōra* “sonra”, *Āmet* “Ahmet”, *īdir* “Iğdır”

b) Hece kaynaşması sonucu uzun ünlüler oluşmaktadır: **h, ğ ve y** ile başlayan hecelerin düşmesi sonucu ortaya çıkar: *burā* “buraya”

c) Gelecek zaman ve şimdiki zaman ekinde, istek kipinde ortaya çıkar, genitif ve ikinci teklik şahıs iyelik eklerinde ortaya çıkar: *bil-ecē+m* “bileceğim”, *eli-yē+m* “eleyeyim”, *başīn* “başının”

ç) Ünlü karşılaşması sonucu uzun ünlüler oluşmaktadır. Bazı alınma kelimelerde yan yana bulunan iki ünlüden biri düşer biri uzar, ünlü ile biten kelimedenden sonra –i fiilinin gelmesi sonucunda ortaya çıkar: *mūsēde* “müsaade”, *emelēdi* “amele idi”

d) Vurgu ve tonlamaya bağlı olarak uzun ünlüler oluşmaktadır. 1. çokluk şahıs geniş zaman ekinde vurgu sonucu ortaya çıkar, soru ifadesi taşıyan cümlelerin son hecelerinde ortaya çıkar, vurgu ifadesi taşıyan olumsuzluk ekinin kullanılması sonucunda ortaya çıkar, alçalan diftonglar sonucunda ortaya çıkar, ünlem ve edatlarda görülmektedir: *görürsēn?* “görüyor musun?”, *sepēriĥ* “seperiz”, *dayanamēdiĥ* “dayanamadık”, *hā* “haa”

Uzun ünlüler Standart Azerbaycan Türkçesinde yalnızca vurgu ve tonlamaya bağlı olarak kullanılmaktadır.

3) Bölge ağzında uzun ünlülerde görülen zenginlik, kısa ünlülerde de kendini hissettirmektedir. Bölge ağzında kullanılan kısa ünlüler “**ă, ĭ, ĭ, ū, ū**” dür.

Bu kısa ünlülerin oluşma sebepleri şöyledir:

⁸²⁰ É sesi, Azeri Türkçesinde anlam ayırt edici ses birim olarak kullanılmaktadır. Bêş < bê:ş , yēddi < yēti... örneklerinde olduğu gibi. Alışık, *Agm.*, s.227-251.

a) Orta hecedeki vurgusuzluk sonucu kısa ünlüler meydana gelir. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında “**r, l, y, ğ, s**” ünsüzlerinin yanında bulunan orta hece ünlülerinde kısalma olur: *burıya* “buraya”, *ikši* “ikisi”

b) “**p, ç, t, k**” gibi sedasız ve patlayıcı ünsüzler yanında bulunan ünlülerde de kısalma olur: *ğapı* “kapı”, *tüş-* “düş-”

c) Son hecede bulunan “**y, l, n**” gibi ünsüzler arasında kalan ünlülerde kısalma olur: *nıyet* “niyet”, *boyıl* “bu kez”

ç) Orta hecede ünlü türemesi sonucunda kısa ünlüler meydana gelir: *hikmet* “hikmet”

e) Aralarında duraklama olmayan iki kelimeden birincisinin sonunda kalan ünlüde kısalma olur: *buru+yü* “burayı”

Kısa ünlüler Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır.

4) Bölge ağzında çeşitli ses olayları sonucu oluşan ikiz ünlüler görülmektedir. Bu ikiz ünlüler üçe ayrılmaktadır: Bu ünlülerden bazıları şöyledir:

a) **Eşit ikiz ünlüler:** Bünyesinde aynı türden iki ünlü barındıran ikiz ünlülere eşit ikiz ünlü denir. (**aa, ee, ii**) Bölge ağzında eşit ikiz ünlüler şöyle oluşur: **y, h, ğ, n, ñ, f** ünsüzlerinin düşmesi sonucu meydana gelir, alınma kelimelerde eşit ikiz ünlü görülmektedir: *şikâat* “şikâyet”, *ceñnem* “cehennem”, *seer* “sefer”

b) **Yükselen ikiz ünlüler:** İkinci unsuru birinciye göre daha geniş olan ikiz ünlülere yükselen ikiz ünlüler denir. (**ue, öa, öe**) Bölge ağzında görülen yükselen ikiz ünlü örnekleri şöyledir: *Başköa* “Başköye”, *goam* “koyayım”

c) **Alçalan ikiz ünlüler:** İkinci unsuru birinciye göre daha dar ve kısa olan ikiz ünlülere alçalan ikiz ünlüler denir. (**aj, ej, au**) Bölge ağzında **y, ğ, h, n** ünsüzlerinin düşmesi sonucu alçalan ikiz ünlüler meydana gelir: *koun* “köyün”, *şejrin* “şehrin”

Bölge ağzında varlığı sıkça görülen ikiz ünlüler Standart Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir.

5) Bölge ağzında ve Standart Azerbaycan Türkçesinde ünlü uyumunun sağlam olmasına rağmen uyumun Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Kars ve

Iğdır Azerileri ağzında da çeşitli ses olayları sonucu uyumun bozulduğu görülmektedir.

a) Kalınlık-incelik uyumunun bozulması:

Şimdiki zaman (-ir) ve bilinen geçmiş zaman (-dih) ekinde uyum bozulur: *ğahamir* “kalkamıyor”, *dayanamèdih* “dayanamadık”

İkinci teklik ve çokluk şahıs emir ekinde, hâl eklerinde(+e, +de) , bazı iyelik eklerinde (+iy, +miz) uyum bozulur: *tapginen* “bul”, *kóyde* “köyde”, *gulağiy* “kulağın”

Yapım ekinde (+ki), zarf-fiil ekinde (-ken), ile edatının kullanılması sonucu, -i-fiilinin kullanılması sonucu, çekim eklerinde (+am) uyum bozulmaktadır: *onunki* “onunki”, *başlarken* “başlarken”

b) Düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulması:

Eski ve asli şekillerin korunması ve y ünsüzünün inceltici etkisi sonucu uyum bozulmaktadır: *söyliyecem* “söyleyeceğim”

6) Bölge ağzında çeşitli ses olayları sonucu ünlü değişimleri görülmektedir.

a) Kalın ünlüler incelmektedir. Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da kalın ünlülerin incelmesi görülmektedir: *meñle* “mahalle”, *tèlim* “talim”, *çente* “çanta”

b) İnce ünlüler kalınlaşmaktadır. Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da ince ünlülerin kalınlaştığı görülmektedir: *bañca* “bahçe”, *yuca* “yüce”

c) Düz ünlüler yuvarlaklaşmaktadır. Standart Azerbaycan Türkçesinde dudak ünsüzlerinin, Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da benzeştirmelerin etkisi ile düz ünlülerin yuvarlaklaştığı görülmektedir: *müntüğa* “mıntıka”, *norvuz* “nevruz”

d) Yuvarlak ünlüler düzleşmektedir. Standart Azerbaycan Türkçesinde kelimelerin eski şekillerinin korunması ve benzeştirme sonucunda; Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi benzeştirmeler sonucunda yuvarlak ünlüler düzleşmektedir: *bilbil* “bülül”, *hāvız* “havuz”

e) Geniş ünlüler darlaşmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzında genellikle “y” ünsüzünün etkisi ile ünlülerin daralmaktadır. Bu ses olayı Standart Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir: *tabancı* “tabanca”, *doğdur* “doktor”

f) Dar ünlüler genişlemektedir. Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında dar ünlülerin genişlediği görülmektedir: *sağab* “sahip”, *hörmet* “hürmet”

7) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da Standart Azerbaycan Türkçesinde de sıkça görülen bir ses olayıdır. Bu ses olayının sebepleri şöyledir:

a) Orta hecenin vurgusuzluğu dolayısıyla ünlü düşmesi görülür: *ğefle* “kafile”

b) Birincisi ünlü ile biten ikincisi ünlü ile başlayan iki kelime arasında hızlı konuşma dolayısıyla meydana gelen düşmedir: *başğadam* “başka adam”

c) r, l, ünsüzleri ile biten fiillerin geniş ve şimdiki zaman çekimlerinin birinci şahıslarında zaman ekinin ünlüsü düşmektedir: *gëllem* “gelirim”

ç) Çabuk konuşma dolayısıyla y ünsüzü yanında bulunan ünlüler düşmektedir: *buray* “buraya”

Ünlü düşmesi Standart Azerbaycan Türkçesinde de sıkça görülen bir ses olayıdır.

8) Bölge ağzında kelime başında ve ortasında ünlü türemesi görülmektedir: *şras* “rast”, *hücüre* “hücre”

Standart Azerbaycan Türkçesinde halk ağızlarında kelime başında ünlülerin kullanıldığı görülmektedir.

9) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında normal konsonantların yanı sıra “ğ, g, ğ, h, k, h, k, k, k, l, l, l, ñ, n, r, x” ünsüzleri de kullanılmaktadır.

Standart Azerbaycan Türkçesinde ğ ünsüzü kullanılması rağmen diğer sesler görülmemektedir.

ğ: Sedalı, süreksiz, ön damak ünsüzüdür: *ğız* “kız”

g: Sedalı, sürekli, sızıcı, art damak ünsüzüdür: *ğavır* “gavur”

h: Hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir arka damak ünsüzüdür: *yatah* “yatak”

k: Hırıltılı, sızıcı ve sedasız bir ön damak ünsüzüdür: *böyüh* “büyük”

h: Sızıcı, sedalı, gırtlak ünsüzüdür: *heremi* “harami”

k: Sedasız, süreksiz, art damak ünsüzüdür: *kuş* “kuş”

ğ: Sedalılaşıma yönündeki ünsüz değişimlerinin ara merhalesi gösteren, kısmen sedalılaşılarak g ünsüzüne yaklaşan ünsüzlerdir: *gideğ* “gidelim”

ķ: Süreksiz, sedasız, ön damak ünsüzüdür: *ķahda* “kahya”

ļ: Ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek, boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen ünsüzdür: *başlanıļdı* “başlanıldı”

l: İnce “l” ünsüzüdür. Kalın ünlülü kelimelerde ince telaffuz edilen “l” ünsüzüdür: *silāh* “silah”

ñ: Ön ve arka boğumları olmak üzere iki türlü ñ ünsüzü vardır. Ön boğumlamalı ñ ünsüzü ince ünlüler yanında bulunan bir ön damak ünsüzüdür. Diğeri ise kalın ünlüler yanında bulunan bir art damak ünsüzüdür: *babañ* “baban”

ņ: Ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek, boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen ünsüzdür: *başıņın* “başının”

r: Ünsüz düşmesinden önceki bir merhaleyi gösteren gevşek, boğumlanmalı, zayıf telaffuz edilen ünsüzüdür: *her* “her”

ɣ: Akıcı, ön damak ünsüzüdür: *ēyle-* “eyle-”

10) Bölge ağızında ünsüz uyumu pek sağlam değildir. Bu uyumsuzluk gerek kökte ünsüz uyumunu bozan bazı kelimelerin kullanılması gerekse kelimelere eklenen eklerin, kelimelerin sonses ünsüzleri ile uyumsuzluk göstermesinden kaynaklanmaktadır: *tarafda* “tarafı”, *geçmişdi* “geçmişti”

Bölge ağızında uyumun korunduğu bazı kelimeler görülmektedir:

11) Bölge ağızında **ünsüz değişimleri** şöyle görülmektedir:

Sedasız ünsüzler sedalılaşımaktadır. Standart Azerbaycan Türkçesinde kelime ve hece başlarında ünlülere bir derece daha yaklaşmış olan sedalı ünsüzleri bulundurmadan hoşlanır. Bu nedenle Standart Azerbaycan Türkçesinde sedasız ünsüzler sedalı şekilleriyle görülür: *ğarpız* “karpuz”, *esgi* “eski”, *sever* “sefer”

Sedalı ünsüzler sedasızlaşmaktadır. Standart Azerbaycan Türkçesinde genellikle hece sonlarında sedasız ünsüzler korunur

Standart Azərbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da kelime ve hece sonlarında **sızıcı** ünsüzler bulunur: *üzük* “yüzük”, *torpağ* “toprak”

Standart Azərbaycan Türkçesinde yalnızca **m < b** yönünde görülen **akıcılışma**, Kars ve Iğdır Azeri ağzında diğer ünsüzlerde de kendini hissettirmektedir: *min* “bin”, *feley* “felek”, *teybir* “tedbir”

Bunların dışında Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şu **ünsüz değişimleri** görülmektedir: **p < f**, **b < v**, **ç < ş**; **ğ < h**, **y < ğ**, **y < ñ**, **ğ < ñ**, **n < m**.

12) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **ünsüz benzeştirmeleri** sıkça görülmektedir.

nn < nl: *ğannı* “kanlı”, **nn < nd:** *Horasannan* “Horasandan”, **mn < ml:** *tilisimner* “tılsımlar”, **mn < md:** *dedemnen* “dedemden”, **ll < rl:** *atallar* “atarlar”
rl < rr: *mezarrığ* “mezarlık”, **ss < ls:** *ossun* “olsun”

Süreksizleşme yönündeki benzeştirmeler: **tl < td:** *zehmetder* “zahmetler”, **şd < şl:** *borşdu* “borçlu”, **zl < zd:** *öküzder* “öküzler” **sd < sl:** *besder* “besler” **çd < çl:** *içder* “içler”

Diğer benzeşmeler: **mb < nb:** *İsdambul* “İstanbul”, **mm < hm:** *Memmed* “Muhammet”, **zz < zl:** *Duzzuca* “Tuzluca”, **zz < zd:** *tezzen* “tezden” **ll < ld:** *ollu* “oldu”, **yy < yl:** *köyyü* “köylü”

Standart Azərbaycan Türkçesinde ise benzeştirme sadece halk ağızlarında görülen bir ses olayıdır.

13) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **aykırılışma** sıkça görülen bir ses olayıdır. Metinlerde bir kaç örnek tespit edilmiştir: *tekral* “tekrar”, *saral-* “sarar-”

Standart Azərbaycan Türkçesinde de aykırılışma halk ağızlarından geçmiştir ve nadir olarak görülmektedir.

14) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da, Standart Azərbaycan Türkçesinde olduğu gibi **ünsüz ikizleşmesi** sıkça görülmektedir: *seggiz* “sekiz”, *hammı* “hamı”

15) Bölge ağzında kelime kökünde bulunan ikiz ünsüzlerin nadiren teklediği görülmektedir: *müddet* “müddet”

Bu ses olayı Standart Azərbaycan Türkçesinde görülmemektedir.

16) Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **ünsüz düşmesi** sıklıkla görülmektedir: *bi şey* “bir şey”, *nika* “nikâh”

17) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **ünsüz türemesi** sıkça görülen bir ses olayıdır: *yendi* “indi”, *gibin* “gibi”

Standart Azerbaycan Türkçesinde bazı kelimelerin başında “**h**” sesinin türediği görülmektedir

18) Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da yan yana gelen iki sesin yer değiştirmesi sıklıkla görülen bir ses olayıdır: *gilbe* “kible”, *Arğı* “Ağrı”

19) Hece düşmesi ve hece kaynaşması gerek Standart Azerbaycan Türkçesinde gerekse Kars ve Iğdır Azerileri ağzında görülen ses olaylarıdır: *sāb* “sahip”, *sēr* “sefer”

Çalışmamızın **şekil bilgisi** kısmında elde ettiğimiz sonuçlar şöyledir:

1) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılan yapım ekleri Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan **yapım ekleri** ile işlev ve fonksiyon bakımından benzerlik göstermektedir: *güzelce*, *dizince*, *yolçu*... gibi.

Fakat bölge ağzında kullanılan bu eklerin ağız özelliği dolayısıyla çeşitli ses değişikliğine uğramış şekilleri de kullanılmaktadır: *derecîh*, *yemehhana*... gibi

2) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **+lAr** çokluk ekinin, **+dAr**, **+nAr**, **+rar**, şekilleri de görülmektedir: *zaddar*, *adamnâr*, *gırrar*

Standart Azerbaycan Türkçesinde ise bu ekin yalnızca **+lAr** biçimi kullanılmaktadır.

3) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında iyelik eklerinde, Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak şu özellikler görülmektedir.

a. **tekil ve çokluk şahısta ñ**’nin “y ve ğ” ünsüzlerine dönüştüğü görülmektedir: *ğulağiy* “kulağın”, *bayığız* “bağınız”

4) Standart Azerbaycan Türkçesinde **+ki** eki damak ve dudak uyumuna girerek eklendiği kelime ile uyum göstermektedir: *Dünänki* “dünkü”, *sonrakı* “sonraki”.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzında ise **+ki** eki Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi uyuma girmemektedir. *Gelbindeki* “kalbindeki”, *onunki*

5) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında soru eki “**mİ**” sonda yer almakta ve bu soru ekinden sonra herhangi bir ek gelmemektedir: *koydu mu, ğazadı mı?* “köy **mü** idi, kaza **mı** idi?”

6) Bölge ağzında kullanılan hâl eklerinde Standart Azerbaycan Türkçesinden kullanılan hâl eklerinden farklı olarak şu özellikler görülmektedir.

Ayrılma hâli: +nAn, **benzerlik hâli:** +gibin, +kimin, +ġeder, +ġadan; **beraberlik hâli:** +(y)nAn, +(y)nAn barabar; **zamanda bulunma hâli:** +a yaġın, +den sōra, +den soġna; **ilgi hâli:** +nen, +den, **kaynak hâli:** +nAn; **niteleme hâli:** +dan, +inen, +nan, +zen; **ölçü hâli:** +ayah, +cüz, +dene; **sebepl hâli:** +nan; **sınırlama hâli:** +a ġadar, kimin; **vasıta hâli:** +(y)nAn, +(I)nAn; **yaklaşıklık hâli:** +emen emen, **yükleme hâli:** +nAn ...gibi ekler Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan eklerdir.

7) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılan **sıfatlar, zamirler, zarflar ve edatlar** hemen hemen Standart Azerbaycan Türkçesi ile benzerlik göstermektedir. Yalnızca Standart Azerbaycan Türkçesinde sözdizimsel yol ile yapılan sıfatların mügayise derecesi Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kullanılmamaktadır.

8) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **ek fiilin** zamanlara ve şahıslara göre çekimi Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak şöyledir:

Geniş zaman 1.çokluk şahısta: +ıġ, +iġ, +ig, +ik: *bekarıġ* “bekârız”, *iġdiyarıġ* “ihtiyarız”, *neferig* “neferiz”, *şèrikik* “şèrikiz”

Geniş zaman 3.çokluk şahısta: +ø: *hücürededi* “hücrederiler”

Hikâye 1.çokluk şahısta: +(y)dıġ: *yayladaydıġ* “yayladaydık”

Hikâye 3.çokluk şahısta : +ıdıla, +ø: *arġadaşıdıla* “arkadaşidiler”

Ayrıca Standart Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ek fiilin rivayet çekimi Kars ve Iğdır Azeri ağzı metinlerinde ikinci ve üçüncü tekil şahıslarda görülmektedir.

9) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **et-, ed-, ele-, eli-, eyle-, bas-, -ġıl,**

ver-, ol-... fiillerinin isimlerin üzerine gelmesiyle olmuştur: *nesib_{ed}* “nasip et-”, *emir ver-* “emir ver-”, *nika_{éyle}* “nikah eylemek”

10) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında yeterlilik tasviri fiilinin olumsuz biçimi Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **bil-** fiili ile de yapılmaktadır: *o_{hu}-(y)abilmi(y)eceğsen* “okuyamayacaksın”

11) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında fiillerin soru şekli “**mı**” eki ile yapılmaktadır. Fakat soru eki bütün çekimlerde sondadır: *inanı_{şsan} mı?* “inanıyor musun?”

Ayrıca Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi vurgu ve tonlama ile yapılan soru ifadelerine de sıkça rastlanmaktadır: *Elini isdirdsèn?* “Aliyi mi istiyor-sun?”

12) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında **zamir kökenli şahıs ekleri** Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve istek kiplerinin çekimlerinde kullanılır. Fakat görülen bazı farklılıklar şöyledir:

1. tekil şahısta: -im: *eli-(y)ec_i+m* “eyleyeceğim”

1. çokluk şahısta: -a_h, -e_h, -i_h, -ih, -u_h, -uz: *erideciyi_h* “eriteceğiz”, *basdırmı_{şth}* “bastırmışız”

2 tekil şahısta: -sAñ: *yaparsa_ñ* “yaparsın”

2. çokluk şahısta: sınız, -siğiz, -sijz, -siz, -suz: *gidece_hsiğiz* “gideceksiniz”

3. teklik şahısta: -ø: *gèzir+ø* “geziyor+ø”

13) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında iyelik kökenli şahıs ekleri Standart Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi görülen geçmiş zaman ve şart kipleri çekiminde kullanılır. Fakat görülen bazı farklılıklar şöyledir:

1.çoğul şahısta: -_h, -_h, -ğ: *çı_hartdı_h* “çıkardık”

2. çokluk şahısta: z , -Iz, -ğiz, -ñiz: *bildiiz* “bildiniz”

14) Emir kipinde kullanılan şahıs eklerinde görülen farklılıklar şöyledir:

2.tekil şahısta:-ginen: *tut_{ginen}* “tut”

15) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında, Standart Azerbaycan Türkçesinde görülen bildirme, hikâye, rivayet ve şart kiplerinin örneklerine rastlanmaktadır.

16) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında fiillerde bildirme kiplerinin örnekleri bir hayli fazladır. Fakat bölge ağzında **gereklilik kipinin** örnekleri görülmemektedir.

17) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında kip ekleri Standart Azerbaycan Türkçesinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar şöyledir:

Görülen geçmiş zaman: Standart Azerbaycan Türkçesinde de Kars ve Iğdır Azerileri ağzında da bu kipin çekimi –dI, -dU dur. Fakat bölge ağzında konuşma dilinin etkisi ile şahıs eklerinin çekiminde bazı farklılıklar görülmektedir: *geçdiĥ* “geçtik”, *gêtdig* “gittik”, *geldiñiz* “geldiniz”, *geldilē* “geldiler”

Bölge ağzında, görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi **II. çokluk** şahısta görülmemektedir

Anlatılan /öğrenilen geçmiş zaman: Bölge ağzında Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak bu zaman **-(y)Ub** eki ile çekimlenmektedir. Ayrıca bölge ağzında konuşma dilinin etkisi ile şahıs eklerinin çekiminde bazı farklılıklar görülmektedir: *gelibsen* “gelmişsin”, *töküb* “dökmüş”, *tüşmüşēĥ* “düşmüşüz”

Bölge ağzında, anlatılan/öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi yalnızca **I., III. teklik ve III. çokluk** şahıslarda görülmektedir: *görmemişem* “görmemişim”, *gelmemiş* “gelmemiş”, *gelmi(y)ib* “gelmemişler”

Şimdiki zaman: Bölge ağzında Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak bu zaman **-r** eki ile çekimlenmektedir. Ayrıca bölge ağzında konuşma dilinin etkisi ile şahıs eklerinin çekiminde bazı farklılıklar görülmektedir. Bölge ağzında şimdiki zaman **II. çokluk şahıs** çekimi görülmemektedir: *vérrem* “veriyorum”, *benziĥsen* “benziyorsun”, *deiriĥ* “diyoruz”

Bölge ağzında, şimdiki zamanın olumsuz çekimi **I ve II. çokluk** şahısta görülmemektedir

Gelecek zaman: Bölge ağzında Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak bu zaman **-ac, -acaĥ, -acag, -acağ, -acıg, -ec, -eceĥ, -eceg, -caĥ, -acı, -eci, -eci**

ekleri ile çekimlenmektedir. Ayrıca bölge ağzında konuşma dilinin etkisi ile şahıs eklerinin çekiminde bazı farklılıklar görülmektedir: *vurūcam* “vuracağım”, *getireceksēn* “getireceksin”, *köçeciñ* “göçeceğiz”

Bölge ağzında, gelecek zamanın olumsuz çekimi **II ve III. çokluk** şahısta görülmemektedir.

Geniş zaman: Bölge ağzında Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak bu zaman **(y)Ir, -r, -l** ekleri ile çekimlenmektedir. Ayrıca bölge ağzında konuşma dilinin özelliğinden olsa gerek şahıs eklerinin çekiminde bazı farklılıklar görülmektedir: *bulllam* “bulurum”

Bölge ağzında, geniş zamanın olumsuz çekimi yalnızca **II. teklik, çokluk ve III. çokluk** şahıslarda görülmemektedir.

Dilek-şart kipi: Bölge ağzında ve Standart Azerbaycan Türkçesinde bu kip aynı çekimlenmektedir.

Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde dilek-şart kipinin olumsuz biçimine ve bu kipin **I. teklik** şahısta çekimine rastlanmamaktadır

İstek kipi: Bölge ağzında konuşma dilinin etkisi ile şahıs eklerinin çekiminde bazı farklılıklar görülmektedir: *ēli(y)ēm* “eyleyeyim”, *alavın* “alalım”

Standart Azerbaycan Türkçesinde istek kipinin olumsuz şekli **-mA** olumsuzluk eki ile karşılanmaktadır. Kars ve Iğdır Azerileri ağzı metinlerinde ise yalnızca **III. teklik şahısta -mu** ekiyle çekimlenmiştir: *tutmu(y)a* “tutmasın”

Emir kipi: Bölge ağzında konuşma dilinin etkisi ile şahıs eklerinin çekiminde bazı farklılıklar görülmektedir: *görkine* “gör”

Bölge ağzında, emir kipinin olumsuz çekimi yalnızca **II teklik ve çokluk** şahıslarda görülmektedir: *vērmeginen* “verme”

24) Bölge ağzında fiillerin hikâye çekimi anlatılan-öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, istek ve şart kiplerinde görülmektedir.

Anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin çekimi **I., II. teklik** şahısta, **III. tek-**

lik ve çokluk şahıslarda görülmektedir: *kesmişdim* “kesmiştim”, *alıfdın* “almıştın”, *gétmişdi* “gitmişti”

Bölge ağzında anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi **I. ve II. çokluk** şahıslarda görülmektedir: *görmemiş+ø-diğ* “görmemiş idik”, *görmemiş+ø-diiz* “görmemiş idiniz”

Şimdiki zamanın hikâyesi: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şimdiki zamanın hikâyesinin çekimi **I. , III. teklik ve çokluk** şahıslarda görülmektedir: *gəlirdiğ* “geliyor idik”, *tökür+ø-düler* “döküyor idiler”

Bölge ağzında şimdiki zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi **I. teklik, çokluk ve III. teklik** şahıslarda görülmektedir: *vermirdi* “vermiyor idi”

Gelecek zamanın hikâyesi: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında gelecek zamanın hikâyesinin çekimi **I. ve III. teklik** şahıslarda görülmektedir: *ölecēydi* “ölecek idi”

Bölge ağzında gelecek zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi görülmemektedir.

Geniş zamanın hikâyesi: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında gelecek zamanın hikâyesinin çekimi **I., III. teklik ve çokluk** şahıslarda görülmektedir: *alırdım* “alırdım”, *göndererdiler* “gönderir idiler”

Bölge ağzında geniş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi **I. teklik** şahısta görülmektedir: *gelmezdim* “gelmezdim”

İstek kipinin hikâyesi: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında istek kipinin hikâyesinin çekimi **I. ve III. teklik** şahıslarda görülmektedir: *olaydım* “olaydım”, *olaydı* “olaydı”

Bölge ağzında istek kipinin hikâyesinin olumsuz çekimi görülmemektedir.

Şart kipinin hikâyesi: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şart kipinin hikâyesinin çekimi **I. teklik** şahıslarda görülmektedir: *bilsèidim* “bilse idim”

Bölge ağzında şart kipinin hikâyesinin olumsuz çekimi **III. teklik** şahısta görülmektedir: *gétmeseydi* “gitmeseydi”

25) Bölge ağzında fiillerin rivayet çekimi şimdiki zaman, geniş zaman da görülmektedir.

Şimdiki zamanın rivayeti: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şimdiki zamanın rivayetinin çekimi **III. teklik ve çokluk** şahıslarda görülmektedir: *gédillermiş* “gidi-yormuşlar”, *gèlişmiş* “geliyor imiş”

Bölge ağzında şimdiki zamanın rivayetinin olumsuz çekimi **III. teklik** şahısta görülmektedir: *sevmirmiş* “sevmiyor imiş”

Geniş zamanın rivayeti: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zamanın rivayetinin çekimi **III. teklik ve çokluk** şahıslarda görülmektedir: *gelermiş* “gelir imiş”, *di(y)ellermiş* “der imişler”

Bölge ağzında geniş zamanın rivayetinin olumsuz çekimi **III. teklik** şahısta görülmektedir: *girmezmış* “girmez imiş”

26) Bölge ağzında fiillerin şart çekimi öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamanda görülmektedir.

Öğrenilen geçmiş zamanın şartı: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında öğrenilen geçmiş zamanın şartı, **I., II. ve III. teklik** şahıslarda görülmektedir: *getirdinse* “getirdiysem”, *öldümse* “öldüysem”

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zamanın şartının olumsuz çekimi **III. teklik** şahısta görülmektedir: *bulmadısa* “bulmadıysa”

Şimdiki zamanın şartı: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında şimdiki zamanın şartı, **III. çokluk** şahısta görülmektedir: *edirse* “ediyor iseler”

Bölge ağzında şimdiki zamanın şartının olumsuz çekimi **II. teklik** şahısta görülmektedir: *olmuşsan* “olmuyor isen”

Gelecek zamanın şartı: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında gelecek zamanın şartı, **III. çokluk** şahısta görülmektedir: *geleceğse* “gelecek iseler”

Bölge ağzında gelecek zaman şartının olumsuz çekimi görülmemektedir.

Geniş zamanın şartı: Kars ve Iğdır Azerileri ağzında geniş zamanın şartı, **II., III. teklik ve I. , III. çokluk** şahısta görülmektedir: *düşerise* “düşer ise”, *gönüşardısā* “konuşurdu ise”

Bölge ağzında geniş zaman şartının olumsuz çekimi görülmemektedir.

27) Kars ve Iğdır Azerileri ağzında Standart Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak **-a**, **-dl**, **-dlk**, **lb**, **-lp**, **-sA**, **-ur** isim fiil ekleri çeşitli fonksiyonlarda kullanılmaktadır:

İKİNCİ BÖLÜM

METİN

1

SÖYLEYEN : Aşığ Ali, 65 yaşında
DERLEME YERİ : Iğdır, Söğütlü (Iğdırmava) mahalllesi
DERLENEN : Bir masal (Yahudi ile kızı).

1. Mènim adıma Aşığ Eli diyeller. Söyütdü meħlesinde oturram. Günnerin bir gününde bir Yahudu varıdı, Bunun aylesi befat ğetmişdi. Çoħ da zengin ğidi. Bir ğızı vardı. Böyük, güzel bir ğız ğidi. Allah evvel ğudret ğelemini bu ğıza çekmişdi. Gözellikde yoħ. Oğgeder olar. Bir gün Yahudu
5. tükandan ğelir eve. Ğızı hembeşe buna babasıdı, yemeħ vèrèdi, yemeğini yèdi-rèdi ki. Dedi «yatmaħ zamanı geldi.» Toyunu, şeyini, yatağ saladı, babası yatadı. Ğız da boyul bu tarafda yatağnı salıb yatadı. Bu da yemeħ mèmeh verdilce buna diğgatinen çoħ tamaşa ğetdi. Tamaşa edende baħdı bu ğız o ğadar gözeldi. Dedi «ay dat yaı, ben bu ğızı vèrim el götürsün aparsın getsin.
10. Bunnan mene ne çıkacaħ? Yaħşı bunu gendim alam gelem.» «Ğeblinde dèdi.» yediler, işdiler: Heç bi şey örtüdü topladı. Yataħ geldi. «Ğız» dedi, «yatağ sal.» Ğız geldi, babasının yatağnı saldı. Gendisine gelende babası dèdi ki «ğızım, sen salmaginèn, birdihde yatacāyılıħ.» Dedi «baba, olur mu?» «Men sènin ğızınam, evlādnam. Nasıl olabile men sennen yatam? Eyı dey.
15. Sen saħgal ağardıpsan, dünya geçirdipsen. Èle şey olurmu?» Bu baħdı, heyir, bu ğavur çoħ şey olmuş, dinnemiyecek. Dedi «paki, bir müsāde vèr, aħdifa götürüm; dışarı çıkım ğelim.» Ğız götürdü aħdafanı, çıkıdı ğapının önüne. Üz dönderdi ğilbe terefine. Dedi «ey miselmanın inandığı. Ya Eli, sèni çağırırım, düşürem yola. İsfahanda diyerler derviş Sağ olu Sağ Abbas var. Çoħ edālet
20. bir pedişahdı. Onu deyin ğedecem. Meni kendiziñe neye ğabil ederse etsin.» Bu ğız düşdü yola. Orda ğoydu aħdafanı çıkıdı gitdi. Bu ğetmeħde

- ossun, gel sene kimnen heber vèrim, Yahududan. Yahudu çoĥ beĥledi. Baĥdı gelmedi. Durdu her terefi aradı, bulabilmedi. Bulammıyanda gètdi fılan ğonşuya. Dedi «mènim çocuĥum size gelmesin.» Dedi «ĥayır can, bu zaman
25. da ğız çocuĥu bura gelir mi?» Neyse bu düşdü aramaĥa. Gendisi de bir iremdârıdı ki yani hiç misli bulunmazdı. Düşdü çöldü bèri bèyābana. Bu aramaĥda olsun; gel sene kimnen heber vèrim, Şah_{olu} Şaĥ_{Abbas} vèziriyen, Vezir Allahverdi Ĥannan derviş-libās olup dünyanı cihangeşdiĥ étmeĥe çıĥmışdılar. Geliller, baĥıllar, gece, ğız gèdib, meĥles ğız orda yatıb.
30. Bir yolun kenārında yuĥu basır; geş, ğız burda yatır. Vezir Allahverdi Ĥan baĥdı ki orda bi şey ğızarır. Dedi «vèzir, gèt gör, orda nèdi_o èle ğızarır. Baĥ bu çöldü bèri bèyabanda.» Vezir baĥdı ki bir dene zenen ehli atıbdı. Allahın Kerem dergāhıdı. Yoĥsa gelende bunu ĥelg_{eliyib}. Oĥĥeder gözèl bir ğız. Yaylıĥını bèle çeĥmiş üzüne. Geldi dèdi «pedişah, bu nemde, bir niřāndā bir
35. tene zenān_{ehlidi} yatmış.» Dedi «gèd_{onu} sesle gelsin.» Dedi «ĥıymadım seslemeĥe. Munu ĥaldısam ĥorĥacaĥ.» Dedi «birbirimize söz bèle ĥonuřaĥ; cevap vèreĥ. Bizim sesimize ayıla.» Bular başladılar dèmeli ĥonuřmaĥa. Ġız bi yol baĥdı ki bir ses geldi Bi sıçıradı ki bir dene derviş; biri burdadı, biri orda. Bu derviş yürüdü onun yanına. Dedi «benim ğızım, sen kimsen? Bu çöl-
40. dü bèri bèyābanda bèle durupsan?» Dedi «derviş baba, sorma bèni. Ben gèdecem İsfahana. Orda Şaĥ_{Abbas} var. Gèdirem èle onun yanına. Kenisciliĥe ĥabıl eder ètsin; ne yaparsa gendisi bilir. Men onu deyin gèdirem.» Derviş dedi «paki» Gètdi bunu pedişahın yanına. Pedişah dedi ki ki «ĥızım sen neden dolāyı gèdifsin?» Dedi «èle gèdirem, yuĥarda Alla, aşāda
45. şah, onu deyin gèdirem. İndi bilmem. Men gèdirem onu çün.» Aldı gètdi, bularnan birliĥde gètdiler. Bu pedişah dedi ki vezire «vèzir, biz bunu aparabilmeriĥ. Yol vèreĥ, bu bèle ĥètsin. Biz de bu terefdən, kese yoldan gèdek. Taĥda geçim ki, bu ğız gelicekdi.» Pedişah yetişdi, çıĥdı taĥda. Ġız geldi. Pedişah ĥapbaca adamına da söyledi ki bir bu nemde, bu niřāndā bir ğız

50. geleceği. Doğru gelsin içeriye. Bular gapbaca adamları bahdı ki gız gendisini yetirdi. Bu geldi içeri. Gelennen sōrasına yer gösderdi. «Gızım.» dedi, «na var, ná yoḥ» Gız dedi ki «pedişahım, éle fuğara bir gızım. Sağapsız bir adamam, seni dēyin gelmişem.» «Paki.» dedi, emir verdi: «Aparın, gōyun bunu. Heremḥanede otusun.» Gel sene kimnen ḥeber vērım, Yahududan. Yahudu
55. irem atır. Düşmüş bu melmeketdere. Her terefi İran torpağıdı, Tūrk torpagıdı. Hansı torpağ_olu, bütün arıya arıya gēdir. İsfahanda iremdar dōydü, İsfahanı dōydü. İsafanani dōğende yetişdi İsfahana. Her terefe, küçü-be-küçü, meḥle-be-meḥle atdı. Bahdı, pedişahın berigahını dōğdü. Yetişdi pedişahın berigahına. Dedi «men irámdaram. Ne irem atsam irem doğrudu.» «Paki»
60. pedişah dedi, «sen gal mè nim yanımda. Seni iremdar ēylıyım» Bu galdı pedişahın yanında. Gel sene kimnen ḥeber vērım, bu gızdan. Şağ_olu Şağ_Abbas bunu nıka ēyledi. Bunun vaḥdı geldi, bir oğlu oldu. Bu gızın babası bu gızı tēgib_etti. Her terefi dolandı. Bahdı ki bēli, filen yerde bu oturmuş. Odası burası. Geceninin bir zamanı galḥır, ḥençeli baḡlır beline. Gēdir gızın odasına.
65. Buçağı çıḡartdı, cocuğun başını kesdi. Ğannı bıçağı da gōydu gızının cebine. Goydu, çıḡdı geldi. Sabah oldu, gız `ayıldı. Bahdı gēde, cocuḡ gucaḡında yoḥ. «Yaḡ ne\_oldu cocuḡ?» Bēle bahdı, `vıy, cocuğun başı yanında. Orda ḡanın içinde. «Ay dad_ay dad. Ay medet. Gēlin, mēnim cocūn başını kesibler.» Bunu ḥeber vērdiler pedişaha. Pedfah az galdı ki dēli olsun. «Ay dad, mēnim
70. cocuğun başını kimdi kesdi? Mēnim oḡul evlādım yoḥ. Allah bir evlat verdi. Bunun da başını kesdiler» Sesledi «iremdarı çağırın. Gelsin görüm. Mēnim ḡannım kimdi tapsın.» İramdar geldi, aşdı kitabı. O yana çevirdi, bu yana çevirdi, dedi «ḡılbiyēlem, men diyecem amma gezebin mēni tutmuya.» Dedi «ne gezebbazdıḡdı?Mēnim ḡannımı tapginen, gezep nedi?»Dedi «bunun başı-
75. nı kesen gendi anasidi. Pıçağı da şindi bu saat ḡannı cebindēdi.» Geldilē, bahdıla ki haḡḡatde pıçaḡ ḡadının cebinden çıḡdı. Pedişah dedi «ulan, nüçün

- benim evlādımın başana sen kesdin?» Ğız dedi «sen edālet bir pedişahsan. Baĥ görkine bir ana doĥĥuz ay, doĥĥuz sahat, doĥĥuz ĥün bir evlat ananın be-
deninde beslene, geçene. Zemānı gele, tüşe yere. Evlat dēmek, insanın ciĥarı
80. dēmek. Nasıl_ola bir ana kese ciĥarını ciĥarda. Hē inanışsan mı?» İremdar
dedi «mēnim iremim esla yalan dēmez.» Neyse pedişah bunun sözüynen ēmir
verdi. «Vurun bunun boynunu.» Boynunu vurun diyende, ordaki vēzir dedi
«dur, padişah,» Dedi «ne söylüsüz?» Dedi «ĥılbiyēlem, bunu öldürmeyinen.
Seĥe hiş bi şey_olmaz. At bir terefe, ĥoy ĥetsin.» Ona kimin Yahudu ĥaĥdı
85. ayaĥa. Dedi «ĥılbiyēlem, müsēdeniz olūsa, sen_onu vēr mene. Men ĥötürüm
ĥala ĥapısında bunu ēle derdinen öldürüm ki°, derisine samanı basım, diri diri
ıĥardım, asım ĥala ĥapısına, ĥelip ĥeden buna irbet ētsin ki, desinner ki
«bēli, bu ne işin sahabıydı ki bunu bēle yaptılar.» Bēle diyende dedi «paki
ĥötü.» Vērdi buna. ĥötürdü, ĥetdi. Dedi «Allaha baĥ, yaĥını vērdim pedişaha
90. ayranını men ĥabirem. Gel seni ĥötürüm ĥedim.» Ğız dedi «olmaz. Sen
ĥavırsan. Men ĥıyametde sene ne ĥellem, ne ĥederem. Men Elinin dostuyam.
Elini aĥırıp tüşmüşem bu yola. Müselmanın inandıĥıdı. Men de o dine
gelmişem.» Dedi «Elini isdirsēn? Ğolnun birni vēr mene. Ben onu kesim, Eli
yolda.» Dedi «ĥay hay.» Getdi, ĥolnu bēle dutdu. Baltaynan burdan vurdu
95. Ğolünün biri tüşdü. Dedi «o ĥolnu da vēr.» Onu da vērdi. Eyaĥlarını vērdi;
dilini vērdi, burnu vērdi; ĥulaĥlarını vērdi. «Eli yolunda» dedi, «men bunu
vērdim.» Bunu desmala baĥladı. Ğoydu orda, ıĥdı geldi. Gel sene kimnen
ĥeber vērim, Allah bir işi düzeldende düzelder. Bir Mir Hesen isiminde bir
de bir seyit İşfahannıydı.Ğetmişdi Ğorasana. Ğorasannan ĥayıdırdı. Geldi baĥ-
100. dı, yolun üzerine bu oturupdu. Ğözler bēle baĥır. Ne burun var, ne ĥulaĥ, ne
ĥol, ne ĥılı, ne eyaĥ. Hēř bişey yoĥdu. Öz_özüne tüşündü. «Bu ĥādın ne işin
saĥabıydı ki bunu bēle yapıplar?» Ğelbine dandı Allahdan. Dedi «men
ĥedirem. Bunu da ĥoam, barabar ĥötürem İmam Irzıya.» Geldi, anasına dedi
«ana, dur, seni ĥötürecem. Dā bi şey_ēlemēli lüzum dēĥil.» Anasını ĥötdü

105. bir de bi at getdi. Bir t r saldı atın  sd ne. Salannan sorasına mindirdi anasını ata. Dedi «ana, sen  aba da  edib burada bir zen n_ehli var. Onu salarsan t rin bir tayına. Bunun eya  meya ı da yanındadı, onu da salarsan bir tayına. Birdi de otu, munu   t recem.»  orasana bunu   t rd ler.  oydular bir h c r ye. O  ız b yıldı. Bir zaman ba dı, bir dene seyt. Ya ıl emmemalı, gel-
110. di. Elinde iki dene alma. Almanı v rende di  sı ıradı. Ba dı`bıy.   z m ı ı ılandı.  olum yerindedi.  sm il de yanında a lar. Allah  o    k r,  sm il yekeldi. Bir sekiz on ya ına gelince bu me debe  oydu bunu. Bir   n de  a _olu  a _Abbas yu uda   rd , aylesi bir h c rededi, o luynan barabar.  le bir   zel  sge dedi ki d d ne diyim?  le  a dı, dedi «v zir, men b y n
115.  edecem  orasana. Gere  gidem.» V zir, Heseni Yeh mendi isminde bir  evi pehlivanı varıdı, Heseni Yeh mendiye dedi ki «sen de  edece sen. Geyin derviş lib sını.» Yahudu ordan  a dı, dedi «men de gelerem.» D rd  de   tdi.   nnerin bir   n nde yeti diler  orasana. Ba dılar ki  orasanda  vledi. Ba dı bu teref  ılbe semtinnen bir ezen sesi   lir.  yle bir ezen sesi geldi ki
120.  a _o lu  a _Abbasın bed ni titiredi. Dedi «v zir t gib_et   r m, o ses ne sesidi? Onun sesi mene  le tesir etdi ki ci arım az  aldı, a zımnan gele.» V zir ba dı ki o,  sge de bir  c ren  sd nde ge den bir o lan ezen v rdi. Adamın urufu tezelendi. Dedi «  zetdeginen hangi  c ree girdi. A  am geleci _orıya.» Bu geldi   rd  ki filen yerde, filen h c re  girdi. Bular   tdi-
125. ler;  orasanda,  efede, orda burada gezdiler, dolandılar, tah ki ezen oldu. D rd  de do ru h c renin  apı ına.  apını d  d ler. Anası dedi ki «o ul  sm il   t   r, kimdi olar?» Olara da  mam Irzadan iki neferin ha  ı gelir, iki neferin y m  i.  ayibden gel r hemb  . Bir de geldi,  apını a dı. Ba dı, d rt dene derviş durup. Dedi «  lum, bizi Allah  ona ı  liyersen mi? Eli yolunda.» O  ız
130. ki Elinin sesini i itdi, dedi «aman o ul, kimdi al_ eriye.» Dedi «ana, bizim iki  ap yem  miz var. Bu d rd  hardan biz alaca ı?» Dedi «al, Allah b y  d .» Bunu aldıla  eriye. Geldi otdular.  ız di  etinen ba dı, p   a _

- olu Şağ_Abbasdı, atasıdı, Heseni Yehmendidi, vèzirdi. Ğız o saat tanıdı. Bunar ğızı tanıyamadı. Yanında da geşden bir oğlan var; insan bèyle bağıdı mı
135. heyran ğalı. Bular bir zaman bağıdılar ki bèli, dört ğap yemeğ daha geldi. Heresine bir ğap. Oturdular. Altın sini, tabağların içinde. Yediler, işdiler. Çaydı, çörehdi. Gece geldi arıya. Bu hanım dedi ki «derviş babalar çoğ söhbetkeşolar. Gele siz, böyün bir söybet_eyliyesiz. Biz de bir ğulağ_asağ.» Bèle diyende vezir döndü pedışaha. Pedışah dedi «men bilmirem. Vezir gene sen bilisen bilersen» dedi. Dedi «men de bilmem.» O dönderdi Heseni Yehmendiye. O dedi «men de bilmirem.» Èlece ğaldı. Hanım dedi «indi ki bëledi, durun men size bir söhbet_eyliyecem. Emme mènim söybetimde kimse dışarı çıhmıyacağ.» Bilir Heseni Yehmendi pehlevan_ıdi. Dedi «ey filen derviş, sende oturarsan ğapının arhasında, sendelyenin üsdünde. Kim dışarı çıhsa bu
145. ğılışnan boynunu vurucam. Èmir emirdi.» Heseni Yehmendi isdolu ğoydu, orda otudu. Ğılıcı çıhartdı, ğoydu bëlece yanına. Hanım başladı. Evvel ki başdan ki men nasıl dedim size. Onu annadanda, Şağ_olu Şağ_Abbas ismi gelende bële birez ğırmışdı aman sancılandı. «Men bir.. ğelim.» Dedi «yoğ olmaz.» Heseni Yehmendi orda, işäre etdi. Dedi «dā bura İsfahan değıl.
150. Derbeşmeğ yoğ. Çıhsan boynun da vuracağ.» Nese bunnar üçünün de adı gelende şey_èlediler. Ğaldı Yahudu. Yahudu gelende dedi «o Yahudu da nāmussuz. Ğızının başına bële şeyleri getdi.» Ağır da o da geldi. Ğız da çığıdı hemin bu Ğorasana. Başınnan şeyi aşdı; «Bağ men hemin o ğızam. Bu da mènim atam Yahududu Bu da İsmāil. Bağ orda gezinir.» Ğız ğaldırdı, pıçağın
155. yeri bellidi. Heseni Yehmendi dedi «ğılbiyèlem, bunun da sen şeyini vèrginen mene. Bu nicece sènin elinnen aldı, men bu işi dutacam onun başına men de bunu aparım, ğala ğapısında, bunun derişini diri diri çığıardım, samanı basım, munu asım ora.» Odu ki onu götürdüler boyl. Apardı, onu orda, dilini, ağızını çığıartdı; samanı basdı, asdı ora. Ğèlip giden şey tōhdü. Lap aslımı sorsan İran-
160. nıyam İğdırmavada dururam.

2

SÖYLEYEN	: Fâmil Filiz, 55 yaşında, Başköyden gelme, âşık.
DERLEME YERİ	: Iğdır.
DERLENEN	: a) Âşık Şenlik'ten bir şiir, b) Türküler c) Elesger'den iki şiir.

a

1. Sel Yâğubu bir meclisde görende,
Başına bir tufan tutmağ_ılderem.
Ya onu buradan sürgün_eleyin,
Ya men başımı alıp gétmeğ_ılderem.
5. Bel bağlama asdı hâric_olana,
Yaman günde vèrer seni talana,
Men bir zerrem, zer gíymetini bilene,
Aşğın metāğını satmağ_ılderem.
10. Sevil Şenniğ celállanıb duranda,
Hağğın_ısmi ezber olu Ğuranda,
Aşğ_eseri ülüzğar vuranda,
Şeyda bülbül kimi ötmeğ_ılderem.

b

15. Şügür bayram_ oldu, il tezelendi,
Dağlar çiçeğlendi, gül tezelendi,
O kete çöreğden tel süzelendi,
Onu çün ğurbanam ğız köyneyiñe.
20. Sen de bir gözelsen, esdin benādan,
İrengin güzeldi, gülden lalādan,
Tapşırımışam zergār düğme ħanādan,
Onnan bir nēçesini düz köyneyiñe,
- Fağır_ Ali dos yolunda sürünür,
Keten köyneğ_ al memeler görünür,
Sinemizde derde derman bulunu,
Onu çün_üz ğoyaram ğız köyneyiñe.
25. Ğassab_ Āmeti keserem men,
Kesip ğenārın_ asaram men.
Zengine yağlı yumuşağ
Ķāsıba sümüğ basaram men.
30. Ğarlı dağlar aşaram men,
Yanıña kemiz ğoşaram men,
Delleğın ğızını verseler,
Hacının ğızını boşaram men,

c

35. İreli gel, heber alım,
Süleymannan ğalan dünya.
Çoğunu aldatdın gètdin,
Hani sende ğalan dünya?
40. Gel görüm kime talıpsan,
Dersiñi kimnen alıpsan,
Seysen dafa başalıpsan
Doĥsan dafa dolan dünya.
45. Uca uca daĭlar gördüm,
Yeni yeten baĭlar gördüm,
Herkesi ey aĭlar gördüm,
Hanı sende gülen dünya?
50. Elesger deye çarnaçar,
Herkez ektiĭini biçer,
Gelen ğonar, ğonan göçer,
Āĭıbetin yalan dünya.
55. Ėafil gönöl, bu ne yollu, dutup sen?
Ne kemaldı serf eylediñ dünya?
Sevete vār olup gül gıbin açma,
Çoĭ sen gibi güller solup dünyada.
- Galbinde küfürün berkitme barı,
Top deĭer, daĭıdar burcu hisarı,
Nice senin gimi āsi şahmarı,
Feleĭ kemendine salıp dünyada.

60. Ğüşumda sırğadı, sinemda dağdı,
 Kāmiller unutmasın nece kī sağdı,
 Dünyada ğismetimiz beş_erşin_ağdı,
 Çehdiğimiz zehmetder ğalar dünyada.

Feley ħarāb_edir abadanları,
 Zülmünen söndürür yanan şamları,
 Nice cevannarı, genc_oğlannarı,
 Mārı, mura nesib_edip dünyada.

65. Yığıldı maħluğat, ğuruldu menşer,
 Çiğinnerde kefen, ellerde defder,
 Yazığ_ollu saña Āşığ_Elesger
 Özün ğetdiñ. sözün ğaldı dünyada.

3

SÖYLEYEN : Ceyran Çankaya, Melekli köyünden gelme

DERLEME YERİ : Iğdır, Karaağaç mahallesi

DERLENEN : Bir masal.

1. Zamanın zamanında bi padişah varmış. Bu padişahın üç dene oğlu varmış. Bunnarı böyütdü, yekeltti; on sekiz on doğguz yaşına gelende dedi ki «oğul, bundan böle gidecehşigiz, başga memleketderde herkes özüne bir iş bulacağ» «Baba, étme éleme. Biz nêrede barınağ, nêrde durağ?» «Yoh gidi-cehşijz.» Artıñ bu üçü birbirinin peşine tüşdü. Gelip bir yerden gèdillermiş Bañıblar, yoldan bir deve gidip. Bir ayağı topalımı, bir gözü kórumuş. Üsdündeki yağınan balımı. Üstünde de bir ğarı varımı, hamliymi. Bunu tegib edip geçip gèdipler. Biraz sôra birisi deyip «ğardaş burda mênim de-vem itip, bêki göresigiz.» «He ye gördüñ.» Bunnar savışıp şehere gidiller.
5. Bu da çoğ gèzir; bañır ki bulabilmedi; gelir padişaha şikat éliyi ki «munnar mênim devemi aparıplar. Bunnar hırhızdılar.» Bunu götürüp padişah, ğatır hapşise. Değir «bunnara yemeğ verin, çay çöreğ verin.» Bunnara yemeğ getiribler. Şarab getiribler, içipdi. Dèyif «valla, bu şarap it südü dadır.» Et getiribler, yeyip. Dèyif «valla bu et hayf, ölü eti dadır.» Dèyif «bu padişah da eydi ama aşbaz oğludu.» Dediñden sora bu da eşidir. Bu gèdir, devesini aħdarır, tapır. Deyir ki «padişah sağ ossun. Ben deve mi tapdım. O adamnarı ötür.» Deyip «oğlum siz ne bildijz ki bu devenin halını; madam ki görmemişdijz?» Dedi «biz gèlirdiñ yolda. Bañdıñ, bir terefe yağ tökülüp, bir terefe bal tökülüp. Devenin göz kórluğuna; bir yana bañıp, bir yana bañmıyıp.»
10. «Be tışi?» «Otu bèle sıyırıp. Bèzileri ğopup, bèzileri éle şif çıñıp.» «Be, ne bildiz bu arvadın hamle olduğunu?» Deyif «valla arvat tüşüb eşiğe. Devıye minende elinde ğoyup, devenin üsdüne çıñıp.» «Peki sizden bir söz soracam.

- Düzünü `dedijz, `dedijz; demediz, sizi öldürecem.» Deyip «nèdi?» Deyip «men size şarap gönderdim, işdiiz dedijz ki bu şarap eydi, hayf it südü dàdır.
25. Dedijz ki bu et yahçı, bu da it_eti dàdır. Maş dedijz ki bu adam pedişah oğlu değil, bir aşbaz_oğludu. Düzünü diyecehsiz.» Böyüh ğardaşı dedi; «Sen_ële bizi buray getirennen bir demedin ki pedişahıdım bële ğoşunum, bële bëhmanım; bële fet_etdim; bunu demediz. Dedim ki ële bunnara yemeğ getirin. Biz_onan bildiğ» «Be şarap?» Dedi «vallah, şarabı içersen adama
30. kèf getirer. Bu şarabı biz_ışdiğ_ële bize ğem getdi.» «Be bu ğuzu eti ne?» «Yediğ yediğ ağızımız ële köpüklendi, acı oldu, biz bildiğ ki bu ëledi.» Adam gönderdi, bu ğuzunu aldığ adamı, dedi «ğedin, filen kesi çağırın gessin.» Gèlir. Deyir ki «dè görüm hele, bu ğuzu senin midi, başğasınnan alıfdın?» Deyif «menimdi, valla ğilbèlem sağ_ossun, bunun anası ölmüşdü;
35. men de bir köpemiz vardı ona emizdirdim.» Dedi «bu üzümü nêrden aldın?» «Filen yerden.» Onu da sorgu suval_ëledi. Dedi «valla, bi zamanında bura mezarrığdı, oradan gelen üzümnen getmişem» dedi. Anasını çağırğr: «Ana gel. Ya de görüm, men kimin oğluyam, ya seni öldürecem.» Dedi «nice kimin oğlusan? Da fılan padişahın oğlusan.» «yoğ, düzünü diyecehsen.»
40. Dedi «valla oğlum, Allahdan gizlim değil, senen ne gizlim? Mènim her doğduğca ğız doğurdu. Bir aşbazımızın arvadı bir_oğlan doğdu. Artığ men de heceletdiğimnen apardım; bu ğadar da pul para verdim, ğızı verdim ona, oğlanıda aldım.» Dedi «bèledi?» O böyüg_oğlanı çèdi goydu öz yerine, oldu pedişah.

4

SÖYLEYEN : Ekber Çankaya, 38 yaşında.

DERLEME YERİ : Iğdır, Melekli köyü

DERLENEN : Pancar ekimi

1. Pancar ekimi. Pâyızdan yollarını sürerih. Trehdörnen, kotannan sürüf hazırlıyarih. Onnan sora öküzderimizi goşuf döndererih. Sora gübre var, onnardan yollarımıza sepèrih. Bèlece galar. Kış geçer, yaza geder. Yaz oldu mu pencer memurları gelip köye girerler. Bizi çağırarlar. «Gèlin, pencer ekimini ekeyin.» Biz de oraya toplanıf, bir araya oturuf pencer ekimini bize annadar. Pancar ekimine başdıyarih Pancarı merdeneye vurarih. Sora minzerine ekerih. Minzer tohumları sıraynan yerimize dizer. Çepe zamanı pancarı teh teh çepeliyereh su zamanı pancarımızı suvararih. Pancar bi gâş sefer su içer. Bu şekil bağıp becererih. Tâ söküm zamanına geder. Söküm zamanı bu pancarları söhme emrini hükümet bize vèrer. Sıraynan pancar sökümüne başlıyarih. O pancarrarı arabaynan gantara getirerih.

5

SÖYLEYEN	: Havva Aksu, 70 yaşında
DERLEME YERİ	: Iğdır, Enginalan(Pulur) köyü
DERLENEN	: a) Oğlunun düğünü, b) Bilmece ve ninniler (Tapmaca ve laylalar)

a

1. Min lire başdış verdik. Yeddi halaç verdik. Bir put düğü verdik. İki put yağ verdik. Bir put şirli verdik, Yüz lire gapıda şey verdik. Gèlni çıhartdik. Getirdiğ evimize. Gocamız da ireli durmuş. Başğ adamı salmış gabağa. Deyir «çoğ mennen isdiyir. Men onu almıram.» «Canım belli olmaz
5. dā, oğlum sevifdi. Oğlun sazı götürüp. Çipçille. `Aldıñız aldıñız. `Almadıñız, men burada duran degilem.» Bèle aldı, getirdiğ evimizē. Aha oğul da galdı evde. Üş gün de toy çalındı. Pirinç pılavı, guzı gavırması, tüke çıtdatması, her bi şey yediler işdiler. Her köyleri çağırdı Desmal gönderdik, limon gönderdik, Adam çağırdı; geldi, para saldılar, Min seggiz yüz lire de başdış
10. verdik. O adamı dutdu gabağa saldik. Dedik «git, bunu bunu, fılankeşleri çağır gelsin.» Onnar da geldiler. `Bıy, gonağ odasında yatırtdu Göğçek onnara yemeğ yedirttik. Çıhdı gitdilēr.

-b-

15. Bu kuş nice kuşdu,
Ganadı firran guşdu,
Ot urtdur goyun kimi,
Su işmir nice kuşdu. Bu süslü kepeneklerden.

20. Aşır_elden yuḡarı,
 Cıḡar telden yuḡarı,
 Qışdarda éle qış var mı,
 Dizi belden yuḡarı?
 Bu da çekitgeler. Buḡdada hobbanıf gezir.

25. Yatasan,
 Ğızıl güle batasan
 Ğızıl gül yeriñ_ossun,
 Kölgesinde yatasan,

Layla ğızım laylay
 Layla körpem layla

30. Dedim_ucadan,
 Sesiñ çılmaz bacadan,
 Allah seni ğurtarsın
 Çiçekden ğızılıcadan.

35. Laylay beşiğim laylay
 Evim_eşiğim laylay,
 Allah seni saḡlasın,
 Men de keşiğiñ laylay.

6

SÖYLEYEN : Emin Gülbetekin, 51 yaşında.

DERLEME YERİ : Iğdır, Enginalan (Pulur) köyü

DERLENEN : Bir masal

1. İndi işe, söze başlarken, sözümüzi dinniyennere, dinnedennere çoğ salamlar élerih. Bir gününde bir derzi, bir marangoz, bir molla arhadaş olmuşdular. Bular gédirdiler. Gètdiler gurbete. Az gezdiler, çoğ gezdiler; bir gün dediler «ğardaş, gel, birbirimize elimizin senetini örgedek.» «Peki» dèdi-
5. Ora da görğuşduluğ yeridi, meşèidi. Bular dedi ki «biz burada löbet beklı-yeh sıraynan. Yırtıcı heyvannar geler bëlke bizi yiyer.» Pişgâtdılar bulara. Evelce marangoza sıra geldi. Marangoz birez dolandı, elendi. Bağdı gördü ki yuğum gelir. Bunun kèhki başısı da yanındaydı. Gètdi, meşeden bir ağacı yon-du. Bu yana, oana, dedi «yuğum gâşdı.» Artıñ bir adam potürafı, şekili yaptı
10. Birez göyufdu arhadaşlardan birez kenara. Geldi, dedi «arhadaşlar galhın, mèmim sıram, lobatım geşdi.» Sıra kime geldi? Derziye. Derzi gâğdı, uzağdan bağdı. Dedi «canım, mènim arhadaşım yatdı. Fağat ki gène orda biradam var. Bu ne?» Birez görğdu. Sora dedi «canım, buralar ıssızdı. Yağına gidim, görüm hele`nèdi bu?» Gitdi, bağdı, aynı adamdı, ağaşdan yapılib. «Hā mènim»
15. dedi, «yoldaşım elinin senetini maña örgedir.» Gètdi geldi; bu da heybesinde parça varıdı. Bir de bi makinesi varıdı. Yuğusu gelmesin diye buna bi güzel elbise yapdı. Ama gızelbise yapdı. Geyindirdi güzel, durdu orada. Bunun lobat vağdı geşdi. Geldi dedi «molla, sıra sènindi gardaş, gağ bekle.» Molla gâğdı. Ele göze yuğulu yuğulu bu yana oana sildi; bağdı, orda bir adam gör-
20. dü. Bu da biriz görğdu evelce. Sonra dedi «canım, bura ıssızdı. Birez ireli gidim.» Molla da birez görhağolur mènı kimin. Di yavaş yavaş gètdi bağdı. Bi

- dene ğız durub_orda. «Ay ğız sen nècisen burada? Kimsen?» Baħdı ses yoħ. İrèli gitdi, iteledi, bu yıħıldı. Baħdı ağaşdandı. Güzel de bi elbise yapılıb. Dedi «tamām. Mènim yoldaşlarım èlinin senetini maña bildirir. Peki» dedi. Burada
25. da su varıdı. Gèldi desdamaz aldı. Namaz ğıldı. Dedi «ey mènim_Allahım. Mèni buların yanında hecelet_eleme. Bu adam şekline can vèr.» Allah taala bunun duasını ğabil_eledi; bu şekile can verdi. Ona ğader sabağ_açıldı. Sabağ dinniyenlerin üsdüne heyirriynen açssın. Ne_ise ğaħdılar ayağa. Desdamaz aldılar, namaz ğıldılar. İşıhladı. Bir zaman baħdılar; bir ğız orda durub. Bun-
30. narın üçü de geldi baħdı. `A, indi bunnar deyir ki «ğardaş, bu ğızı, biz bekariğ\_üçümüz de. Bu ğızı» evelki dèyir «men\_alacam.» Derzi dèyir «`men_alacam.» Molla dèyir «men alacam.» Buların ğavğası tüşdü. Ğız da ğonuşmur. Birez dögüşdüler. Ona ğader ğız dinniyir. Ğız dedi «başımı ağrıtmàjn.» Dedi «be ne deyirsen? Sènin demèğin nedi? Biz birbirimizi öldüre-
35. ciħ» Dedi «o ki maraňoz alsın maraňoz hağğını. Derzi alsın elbise hağğını. Ğız molliya çatar.» Diyende bunnar artıħ oldular ğardaş. Ordan birbirrenin èlini görüşdüler. Yani temenneşdiler bizim lisanca. Geldiler; bu molla oldu bunarın ağabeysi, molluya düğün_elediler. Orda onnar yedi işdi; men size heber getidim heyirriħnen.

SÖYLEYEN : Hanım Aras.
DERLEME YERİ : Iğdır, Kasımcı köyü.
DERLENEN : Bir masal

1. Varımış yoğumuş; günnerin bir gününde, o zaman aynen ilnen, indi muhdeseri dilnen esgi zamanların padişahları varımış. Üç oğlu varımış. Birinin ismi Ehmet. Birinin ismi Memmed. Birinin ismi Mehemmed. Ehmedi, Mehmedi çok severmiş; Mehemmed hış göze girmezmiş. Babaları sevmirmiş, dedeleri. Bir gün Mehemmed gëdib. Derenin gırağında bir göca garı seneli doldurmuş. Desdisini vurub, seneliğini gırıp, oğu kemana göyub. Göca garı buna gargış tökü. «Mehemmed» deyib. «görüm, bayıgız bardan düşdü. Hazaran bilbil gelmiyince bayıgız baran gelmesin.» Yayın gününde, şagarama yayın gününde babası padişahımış. Gelib bağıb ki vay, bağ bardan düşdü; oldu çubuh. Ay aman, ay dad. Göca garıları, göca zaddarı yığıb getirib. Bağıb bu bağ niye barınnan düşüb? Bağıcılar bağıb deyir «valla oğul, senin» deyir, «bayığa bir gargış, bir göca garının gargışı keçib. Buna hazaran bilbil gelmiyince bayıgız bardan düşmez.» O sevgili oğlunnarı varımış. Ehmedi, Mehmedi çağırdı: «Ge göreğ oğlum, bu bilbili kim getirecekti?» Ehmet deyir «baba, men getirerem.» Mehmed de deyir «men getirerem.» Bunnarın güzel heresine bir at verib. Hırcunnarı altınnan doldurub Yeyeceki meyeceki den bunnar zada çıhıb. Mehemmed anasına deyir «gët, babama denen, bir at da mağa vërsin. Men de gëdim.» Anası deyir «vay oğul, sáná hardan at vëre?» Bu deyir «ana, sen gağ git, vërer.» Bu gidib babasına deyir ki
20. Muhammed deyir, bir at da mene vërsin.» Deyib «Allah Mehemmedi öldürsün. O arığ atı getirem vërem Muhammede. Gavuştur geti gel.» Bu da gidib gardaşlarıynan barabar. Üç gardaş yola tüşübler. Az gidibler, üz gëdibler Bir aylıh yol gidibler. Üş yol ayırımı çıhıb bunnarın önüne. Bunnar durublar. Mehemmed deyip. «gëlin, üzühlerimizi çağardalım. Göyalım bağ bu daşın al

25. tına.» Bağıllar bir adam gèlib. Bu adamnan sorublar bu yolu. Deyib «ay ğardaş, bağı bu yol gider gelmez. Bu yol gider, geh gelir, geh gelmez. Bu yol da gider gèler.» «Çoğı güzel, meğı eyidi. Men gözden tüşmüşem. Bu gider gelmeze men gedecem.» Mehmed de deyib «bu giden gelenē de men gidecem.» Eħmet de diyib «bu geh gidip geh gelmeyene de men gidecem.»
30. «E deyib «biz gèhdik. Ne bilecik hansımız geldik geçdik.? Ne yapağı?» Buna-rın üçü de üzüklerini çıkardılar, ğoyublar ortada bir daşın altına. Diyib «han-sımız gelende üzümüzü götürecik. Gelerik bağıriğı ki filen kesin üzüğü yoğıdu, bilecik ki o ğardaş gelib geğıb.» «Olsun» diyib. O ēle ayrılıb gèdib. Gel sennen neden ğaber verim, Eħmetden. Eħmet gèdib o gedip gelene. Bir
35. yerde bir ğapı açılıb. Orda ğabağına bir önnük bağılyıb. Birez orda çelibar. Gel seğı neden heber veriyim. Memmedden. Memmed de gèdib bi zadda, ğefede yemek panıyib; o orda ğarson olup. Meħmed az gèdib çoğı gèdib; bir zaman yol gèdib. Bağıb ki bir yere dayandı, bir saraya. Seggiz doğıuz ğat-dı bir saraydı. Bu sarayda bir ğız oturub. Yani gel mēni ğör derdimnen öl.
40. Nāzanı senem bir ğızdı. Oğgeder güzel bir ğızdı ki da bu ğızdan hiş yoğıdu. Deyib «Mehemmed, sen hara, bura hara? Ğatır gele, dırnağı sala. Sen bura niye geldin?» diyib. Deyib «sen ne bildin mēnim adım Meħmeddi?» Deyib «bura Mehmed adı yazılıb ki Meħmed gele. Bağıa adam gelemmez.» Deyib «osun. Sen meğı bir ğap ayran ğayır. Gönder men içim, üreğim yanır.»
45. Deyir «ğayırım, gönderim eme Mehmed evin yıhıssın, ağı gelerse senin böyük ğulağıy ğara. Kıkık, böyük tikeyi ğulağın ğadan ēliyecim.» Deyib «sen bir ğap ayran ğayır; gerisine bağıma.» Buna bir ğab ayran ğız ğayırıb. Bu gönderib, sallıyıb. Bu içib. Bu çıkıb ğızın yanına. Yo çıkmıyıb, durub. Bağıb ki göy şağıılladı, yer ğaraldı; ğızın irengi saraldı. Deyir «ğız irengin niye saraldı?» Deyir, onun ölmeğı o dēvdi da, «o değırman daşını seğı fırladacağı. Seni un ufağı ēliyecek. Eğıer değırman daşınnan ğurtuldun, Allahın verdi ğılıcı sen vuracağısan. Bir ğılış vur, artığı vurma. O dēyecek Meħmed,

- birin de vur. Dēnen ki yoḥ, derben yeter bi ḡılışda.» Deyib «ossun.» Baḡıb ki bu zad geldi. «Ey» deyib «burda adam hişşi gelib» Nice ki bu deḡirman
55. daşını fırladı; Mehemmed çekilib dala. Deḡirman daşı gèdir, Mehemmedin başına deḡmir. Mehemmed tozdan dumannan, deyveyi adam oluçıḡıçinnen. Bu seer un ufaḡ oldu. Mehemmed silkinib çıḡıb; iş bi şeyi yoḥ. Ḡılıcı çekib. Bunun nice ki tepesinnen bir ḡılıç ḡoyub. Deyib «birin de vur.» Deyib «olmaz.» Derbanı, baḡıb bi şaḡḡadı; ikişib o yana bi şaḡḡası düşüb.
60. Memmed o sire bıçaḡı götürüb. Bunun burnunu, ḡulāḡını kesib. Ḡoyub desmala. Çıḡıb ḡızın yanına. Ḡızın yanda o, gecesi orda yiyibler içibler. Min bir türlü yemêlıeri. Sini, surfa açılıb. Aḡşam olanda ḡız getirib, örtüyü bir salıb. Ḡız da çok güzel ḡızmışdı. Sorub bunnan. Deyib «ḡaş bacısıñız?» Deyib «üş bacı.» Deyib «sen böyüḡü `sèn?» Deyib «men böyüḡüyem.» bu
65. ḡalbinde keçirdi ki meḡim böyüḡ ḡardaşımındı. Ḡız geterib örtüyü bir salanda ḡılıcı çekit, ḡoyub ortuya. Yatıblar. Ḡız illemir. Sabah heyirriyinen açıssın, bu sabahınan durub. Deyile ki «o birsi bacın nêrdedi?» Deyib «pilen yerdedi.» Bu yolun êlini, yolun damarını ḡırıb. Yolu alıb êlıne. Bu yola irevan olub. Az mı gèdib, çoḡ mu gèdib? On gün mü yol gèdip, bir ay mı yol
70. gèdib? Gèdib baḡıb ki doğurdanda bi saraya çatdı. Seggiz ḡatdı, doğḡuz ḡatdı gene bir saray. Bir ḡız oturub ki onnan da güzeldi. Hemen ordan gören kimi «Ey Mehemmed» deyib «sen hara bura hara? Ḡatır gele dırnaḡ sala. Sen buralarda ne arayıbsan?» İndi bu saat aḡ gelib seni peremperçe êliyecek.» Deyib «bir ḡab ayran gönderersèn. Sen baḡma.» Bu bir ḡab ayran ḡayırib gönderib
75. Deyib ki «Aḡı dēvin canı nêrdedi?» Deyib «onun canı bir şüşededı. Bu şüşenen serçedi. Aḡı gelene geden eyer o serçelerin boḡazını `üzdün üzdün.` Üzmedin, ona ne ḡılış karêliyer, hiş. Onun canı polatdı. Şüşede ordadı.» Bu ḡızınan birez söypelenmiş. Baḡıb ki bu da yer göy şaḡḡılladı. Yer ḡaraldı. Sarı dēv geler, Aḡ dēv. «Ey» dedi, «burda adam insi gelib. Şaḡḡılıb

80. Adam insi gelib. Mehemmed» dedi, «sen hara, bura hara? Senin böyük tikeyi gulağınca eliyececeğim.» Hemen serçeleri o gelene geden üçün de boğazını üzüb. Dêv düşüb Cehenneme vâsıl oldu. Cehenneme vâsıl olan kimi getirib, hemen onun da orda gulağını kesib. Gızın yanına çıxıb. Aşşam oturublar. Surfa açılıb, yeyib, Mehemmed bu gızdan sorub: «Sennen sora gene bacın
85. `var?» Deyib «var, men ikinciyem. O bir bacım da sarı dêvin elindedi. Onu sen öldüremmezsin. Bu devlerin gulağını getirdinse öldürecisin.» Deyib «getimişem.» «O dêv ordan gelen gimi sen o dêve bağhammazsan. O tilisimli. Hele o gulağınnan kesdiñ atdıñ mı onun gabağına; hemen o titireyecek. Titireyen kimi emen orda ağaşda üzengisi, zadı var, ağzının gemi. Hemen gemi tutdun mu ne niyet isdesen min üsdüne. Senin niyetin tapşıracağ.»
90. Sabah açılıb. Bu ayrılıb ordan. Yola irevan olup. Gene bir galeye iras gelib. Bağıb bir galadadı. Aha bu gız hepsinin güzelidi. Deyib «ah Mehemmed, aman Allah. Sen hara, bura hara? Gâtır gele, dırnağ sala. Seni indi bu saat dêv gelib paramparça eliyecek. Dêvlerin gulağını getiribsen mi?» Deyib «bir
95. gab ayran gayır gönder.» Gayırıp gönderib. Gêde içib. Bağıb yer göy sağğılladı. Mehemmedin dudağı patdadı. Bu ordan yerişdi. Dêvlerin gulağını, desmal aşı, atdı sarı dêvin gabağına. Sarı dêv başdadı titiremeye. Titireyen kimi gèdir bu hemen, ağaşda çiloy vardı, ağz gemisi. Götdü, hemen aldı çiloy dêvin ağzına. Dêv dedi ki «Mehammed dile mennen ne diliyibsen?» Dêvi
100. çekdi bağladı. Çıhdı Mehemmed gızın yanna. Gızınan orda yirmi gün mü, bir ay mı hal kèf èlediler. Yatdılar, durdular. Güzel kèf eyatdarında sürdüler kèfini. Bi gün birden ağlına esnedi. «Eye, be men bura niye gelmişem? Men gelmişem ahır hazaran bilbilinin dalıça. Men burada yatıram,» dedi «men gèdirem.» Gız dedi «niye?» Dedi «valla bèle bèle. Men bunu sarı dêvden
105. soracağsan. Bu işi sarı dêv becerecek.» Yendi, sarı dêvinden hêş golay golay gelemmez.» Dedi «be nasıl eyliyececeğim?» «Gene gidib bunu sarı dêvden soracağsan. Bu işi sarı dev becerecek.» Yendi, sarı dêvin ağzınnan gemi götdü

- vurdu. Dedi ki «bèle bèle.» Sarı dèv dedi «min belime.» Mindi bunun beline. Sarı dèv galdı havaya. O zaman devin ayağına, gırh gün gèce gündüz
110. dèvnen, gırh tuluğ su götdüler. Gırh geyun guyruğu götdüler. Dèv dedi ki «meğe su dèsem su vèr, ga dèsem et vèr.» Oğgáden dèmekı bunu atdı, suyu, guyruğu, zamanına yetişdi. Sarı dèv dedi ki «Meħemmed, yetişdi!» Bunu tüşürtdü orda Meħemmedi. «Meħemmed» dedi, «buradan bèle çoħ tehliken var.» Tükünnen bir desde çeħdi vèrdi. Dedi «gèt, harda işin dara tüşen kimi
115. tüzül, men gelecem. Sene örgedim» dedi «işin zadını. Gèdeceħsen, bir sarı su çıħacaħ gabağına. Èle pis sudu ki goħulu, iğilidi. Dèyeceħsen ki õ, ne güzel sudu bu. El_ayağĩ, üzüğü irgenme. Bunnan, bir şüşe olaydı, dolduraydım. O su sene yol vèreceħ. Suyu keçennen sora bir çalılı tiken göreceħsen. Dèyeceħsen vay vay, bèle çiçeħ olar?Bu çiçeħden gelende bir desde baėlıyā-
120. dım, götürëydım. O ki çalı sana yol vèreceħ; onnan keçeceħsen bir yèr var, pütün gebrisdannıħdı. `Baħdın daş_olacaħsan; sağıya, soluya baħmıyacaħsan. Düz gèdeceħ sen. Gèdeceħsen, bir it var. İtin gabağında ot var. Bir at var, atın gabağında sümülħ var. Sümüğü goyacaħsan itin gabağına. Otu goyacaħsan atın gabağına. Ordan keçeceħsen, bir ġapı var; açıħdı. Açığı örteceħsen, örtülüyyü
125. açacaħsan. Bir yıǵılı ħeli var, açacaħsan onu. Bir açıħ ħeli var, onu yıǵacaħsan. Bunnarı bèle yapa yapa gètdiñ mi ġızın bildiğı masasın_üstündedi, hazaran bilbil. Bilbili götürüb açacaħsan. O dèyeceħ, tut, vur, gır. Eme dala dönme hā Meħemmed. Dönsen daş olacaħsan. Dön`dün, daşdın. O gebrisdannıħdan geşdin ki hammısı daşdı, onnan hammısı adamdı; ġaħacaħ. Onnnara da dönüp
130. baħma. Onnan hammısı tilisimdi. Ėutaracaħsan sen. Hèř birisi sègi dutan değil.» Bu gèdib. Aynı meğim dediğim kimin size. Gètdi, girdi ġızın odasına. Baħdı ki ġız yatıb, bilbil masan_üstünde. Yumuldu, ġızın bu yüzünnen, o yüzünnen öpdü. Barmağınnan üzüğü çağartdı, saldı barmağına. Öz_üzüğünü çağartdı, ġızın barmağına saldı. Taħ, zil vuruldu. Bu bilibili götdü ġařdı.Bu ġız
135. ayıldı. Ayıldı ki bütün tilisimner sındı. «Ėapı tut, it tut, at tut» dedi. «vay vay, men şirin diliğe dutacam. Çalı çolu tut, su tut.» Hèç biri tutmadı. At, ot

- «dutammenem.» Bu bilbili götdü, aradan çıldı. Özünü yetirdi sarı dêve. Hemen mindi sarı dêvin beline. Sarı dev bunu yetirdi ğıza. Gêtdi hemin saraya. Ğızınan orda bir zaman keçindiler. Geldi ordan o ğardaşının ğızını götdü, o
140. ğardaşın ğarısını götdü, onu da ordan götdü. Üş ğarı getirib. Hemi de bilbili getirib. Üş ğarının da ona göre demîri dezğahı var. Geldi aynı daşın yanna ki üzühleri goymuşdular. Ğaldırdı daşı baĥdı; aynı üç_üzüh, üçü de burdadı. Ğardaşarnın hiş biri gelmiyib. Hemen çadırı ğurdu orda. Ayrı ayrı ğızdarın çadırlarnı ğurdu. Dedi «siz durun burda. Men gëdim, ğardaşlarnı aramaĝa.»
145. Gêtdi baĥdı ki ğardaşının biri ğarsondu. Cırrı cındırrı. Ğabaĝında önnüh, çay paylir. «Evin yıhılsın ğardaş, be sene ne oldu?» Ğardaşını ordan geyindirdi, aldı geldi. Bu yannan da ğardaşını bir yerde tafdı. Baĥdı o yemeĥĥanada yemeĥ paylîr. Êli ğara, üzü ğara, ğap yıhıyir. On da ordan getdi. Bunnara patlar matlar tikdirdi. Geldi bilbillerin, zadın, arvatdarın yanna. Heresine bir
150. arvat vërdi, gözel. Ehmet dedi «Mehmet» dedi, «evin yıhıssın. Babam bizi gözdüyür, bu ğadân sevirdi. Buna at da vermirdi. Bu bu ğaden dëmi tezĝahınan geldi. Bilbili getdi. Be biz neyniyek?» Dedi «hëş, buna bir teybir.» Dedi «teybir sendedi.» Dedi «gel gideĥ, yalannan dëyek. Ehmet, böyün ğalaĥ burda, böyün gëdeĥ. Bir ā, baĥ dal ğabaĥ ëyliyek. Misi de
155. `guraĥ, Meĥemmedi öldüreĥ. Desin ki peleĥ basdı, belini ğırdı. Arvadına da ële diyek.» Dedi «eyliyek» Mehemmede dedi ki «Mehemmed, gidëm böyün bir ava, meşiye.» Dedi «gideg_ële. Men de buna arz_ëlemişem.» Arvadı dedi ki «Mehemmed gëtme. Seĝen başına tehlike var.» Bu arvadın sözüne baĥmadı gëtđi ğardaşlarınan. Birez ële ĝuşdan muşdan vurdular. Bu
160. baĥdı ki Eĥmed_ële sallanır ĝalır dala. Êle birden ki dal ğabaĝ_ëlediler Mehemmedi. Arĥadan, küreĝinnen bıçaĝı sapladılar. O da o yannan. Mehemmedi delik deşiĝ_ëlediler. Ğoydular geldiler. Bir de bi el_ayaĥları ĝan. Arvat dedi «ne olub?» «Be» dedi, «peleĥ basdı, belini ğırdı.» Muhammedin arvadı dedi «peh peh, üş dene dev Meĥemmedin belini ĝıram-

165. madı.» dedi, «peleĥ basdı belini ğırdı» dedi, «sizin kimin tülüler çıĥdı burā? Yoĥ» dedi, Meĥemmedin başına bir iş aşdığız.» Çadırları posdular, çekdiler bunnar Ğuşculuĥcu dedi pedişaha «taĥdın taĥd_ossun, taĥdın nurunan dossun, oĝlannarın geldi. Guşu da getirdiler.» Ğuşculuĥcu bezendi, etekleri doldu. Kasibler zenginnendi. Geldiler çıĥdılar menzile. Çetdiler. «Ne oldu?»
170. «Mehemmedi peleĥ belini ğırdı.» «He, ossun, ğuş gelib yeter.» Baĝa ğoydular, eme `guş ötnedi. Baĝ bara gelmedi. Baĥıcı getdiler. Baĥıcı dedi ki «bunu getiren yoĥdu.» O hayhayda Mehemed geldi.Ğuş ğondu Mehemed-in çiy-nine, baĝ bara geldi. Meĥemmedin alnından öpdü, oturtdu taĥda.

8

SÖLEYEN : Cemal Yeşil, 46 yaşında

DERLEME YERİ : Iğdır, Aşağı Çarıkçı Köyü

DERLENEN : Düğün

1. Baş üsde, onu size annadacām. Bizim köyde ilkin oğlannan gız birbirlerini görerler. Birbirleriynen gonusup annaşarlar. oğlan gıza «men seni alacam fılan» diyer. Gız diyer ki «madem ki alacağsın, babama elçi gönder.» Babası elçileri yani ahsağğalları toplar, giderler gızın babasının evine. Gızın
5. babasıynan gonusma yaparlar. Gızın babası ilkin başlıyar ki on beş min, yirmi bin lire véreceğsin. Orda toplananlar diyer «çoğdur, olmaz.» oğlan babası der ki «meclis bilir. Ğabul_edirse ben_edim.» Neyse meclis bunu en son yendirir en_aşağa beş bin lireye bağlalllar. Beş minen min lere mehrinde. Dört min lere keseller kesmetini.Onnan sōra tabı bunun hāleti var, yağı var, pirinci
10. var; bunnarı keseller. Kesdikden, hāleti bitdikden sora gız babası diyer ki «benim gızıma nişan goacağsıñız. Sora götürereğsen.» Bar tutarlar, ellerinde mendil. Büyüh hālay çekerler yani. Nemerliğ_aparlar. Mesele gelen ğadınnar, bir enteri, bir yüzüh, haline göre.Kesmet gene keserler. Ğapıda mesele sennen iki yüz lere alacam. Adam alır, gızın dayısına yetişir. Bizim usulde öledir.
15. Gèlini mindirib götürerik. Onnan sora nemerler toplanır tekrar. Nemer bitdikden sōra oğlannan gızı götürüp ğarşı ğarşı peşgeç çeker; güzel şeyler bezeller bizde. Hāçalı ağaçlar fılan. Bey bağı değiller ona. Bey bağına elma düzerler, şekerrime düzerler. Hā, yadımnan çıhmışdı.Gèlin köçürmeden evel beybaşı, yanı hına gecesı yapıllar.Hına gecesinde beyler, erkekler başğa odada
20. gızın sağdıç solducu, onnar da başğa odada, onnar orda hına goarlar. Erkeklerde birbirleriynen oyun çıkarırlar. Bağarsan ki oğlanın sağdıç solducu gètdi, gızın bir ayakğabısını çalar. Öteki, yanı gızın sağdıç solducunnan

oğurruyallar Bi şey alalar, yani para fılan bi şey alalar... Gèlin köşdühden sōra getirib ki teslim ètdih, munnarı gerdeğe goarlı. Oğlannan ğız gerdeğe girer.

25. Gerdehgecesi sağdış solduĉ dışarıda, ğapıda beklıyèller. Ğadınnar sabānan toplanırlar. Yani ğız gelin sāyibinin evi, köyün bütün ğadınnarı toplıyallar. Ona biz duvaĥ deĵrih.Yanı ğızın üzü ağ_olmuş; ğız ğız dır diye o duvaĥı or-da ğadınlara gösderèller. Yani o duvaĥ beyazın üzerine ğan dökülmüş. Gelen ğadınnar da ĥelet getiriller. Yine bir enteri mi neyse. Herkes ğolunnan ğopanı getirir. Ĥāletini toplıyarlar. Ařaĝı ĉarıĥcı. Beĝler ĉarıĥcısı İsmāīl Begin oĝlu Cemal Yeşil.

9

SÖYLEYEN : Āşık Hasan, 35 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Hakmehmet köyü
DERLENEN : Abbas Nezeroğlu'ndan bir tecnis.

1. İndi üç kelme tecnisini diyeciñ.

Tegāyir eyleme divāna gönlüm.
 Mevlam ülcah_eyler bir hāra seni.
 Naşı bağman becermez, vèrer bir hāra seni.

5. Hağgı goyup nahağınan uğraşma
 Çalar daşdan daşa, divāra seni.

Bir derde düşersen derman bulunmaz,
 Meclislerde salamların alınmaz;
 Ser Yağıpdan söz deyse sınıh gönlüm alınmaz,
 10. Tebip ğarşı gelse yaram sağalmaz,
 Bulunmaz derdiñe bir çāre senin.

Nezeroğlu gezme çifri dininde,
 Ğuran baħdı Muhammedin sininde,
 Úsdādımnan ders_aldım; yāsın, tāsın, sininde,
 15. Erāsetde, ğiyāmetin gününde,
 Çekeller üzü ğāra meħşere seni.

SÖYLEYEN : Besdi Taşsu
DERLEME YERİ : Iğdır, Çakırtaş (Amarat) köyü.
DERLENEN : Bir masal

1. Varımış yoğumuş, keçel varımış. Bir nenesi varımış. Bunnarın da iki öküzü varımış. Nenesi dër «ay_oğul, ne var ne çoğ? Geti öküzün birini öldüreñ yiyek. Bayramnan çıhanda seğe öküz alacam.» Öküzü öldürübler, yiyibler. İş zamanı gèlib. Deyipdi «ana dige, öküz_alah» deyir. «Men ne alım yoğdu para.» Deyir «dige, seni goşacam» Ğedif, nağırdan öküzün birini çıhardıf getirifdi. Ğedir anasını da ğulağınnan dutur getirir goşur boğunduruğa. Çuvuğu... ğedif çif sürmeğe. Pedışahnan da vèziri çıhıp seyre bağıfdı ki bi keçel nenesiynen bir_öküzü goşup sürüb. Deyir «bereketdi ossun» «Hoş geldiñ» deyir. Deyir «bunu neye goşubsun?» Dejr «bunun cezası çoğdu, sen gèt_işiñe.» Ğor ğedir. O erif gelende bağıb_orada yazığı geldi. Bun da bir vurağan camışı varmış. Dër «bu meğdubu yazıram. Gèt, fılan yerde, nağırda camışım var. O camışı al gati goş.» Dër «hansı camış?» Dër_«ā orda. A_o boynuzlu camışdı.» Yetişib gèlibdi nenesinin yanna. Nenesini açıv, öküz_e eş onu goşufdu. Pedşah gelifdi. «Camış_eyi ğedir? Dër_«eyi ğedir.» Ğoyuf gedifdi. Geldi evde deyipdi «arvat, sizin bi ğızınız var. Otduğu yerden ğağamir. O ğızı o keçel_adam elemese hêç kes elemiyecek. Gel bunu verek kèçele. Kèçele gèlibdi. «Bereketdi ossun.» Dejr «hoş geldin.» «Camış yahşı ğedir?» Dejr «ha.» Dejr «bu ağışam da ğızımı gönderecem.» Dejr «gönder gessin» Ağışam ğedip, ğızı göndèrib. Gèlibdi. Bir_efde, iki efde deyifdi «ele bir gidek göreñ. Ğızımızı öldürür.» Gèlibdi, bağıfdı. Ğızı getirif. Ağışam gèlib. Deyif «ana, ğelnin ne iş gördü?» Dejr «oğul, böyünüş gündü; geldi bèle otduğu yerde ğalır. Hêç_ayağa ğağmır. Dedi «bèle olmaz, iş görene çöreñ
5. yoydu para.» Deyir «dige, seni goşacam» Ğedif, nağırdan öküzün birini çıhardıf getirifdi. Ğedir anasını da ğulağınnan dutur getirir goşur boğunduruğa. Çuvuğu... ğedif çif sürmeğe. Pedışahnan da vèziri çıhıp seyre bağıfdı ki bi keçel nenesiynen bir_öküzü goşup sürüb. Deyir «bereketdi ossun» «Hoş geldiñ» deyir. Deyir «bunu neye goşubsun?» Dejr «bunun cezası çoğdu, sen gèt_işiñe.» Ğor ğedir. O erif gelende bağıb_orada yazığı geldi. Bun da bir vurağan camışı varmış. Dër «bu meğdubu yazıram. Gèt, fılan yerde, nağırda camışım var. O camışı al gati goş.» Dër «hansı camış?» Dër_«ā orda. A_o boynuzlu camışdı.» Yetişib gèlibdi nenesinin yanna. Nenesini açıv, öküz_e eş onu goşufdu. Pedşah gelifdi. «Camış_eyi ğedir? Dër_«eyi ğedir.» Ğoyuf gedifdi. Geldi evde deyipdi «arvat, sizin bi ğızınız var. Otduğu yerden ğağamir. O ğızı o keçel_adam elemese hêç kes elemiyecek. Gel bunu verek kèçele. Kèçele gèlibdi. «Bereketdi ossun.» Dejr «hoş geldin.» «Camış yahşı ğedir?» Dejr «ha.» Dejr «bu ağışam da ğızımı gönderecem.» Dejr «gönder gessin» Ağışam ğedip, ğızı göndèrib. Gèlibdi. Bir_efde, iki efde deyifdi «ele bir gidek göreñ. Ğızımızı öldürür.» Gèlibdi, bağıfdı. Ğızı getirif. Ağışam gèlib. Deyif «ana, ğelnin ne iş gördü?» Dejr «oğul, böyünüş gündü; geldi bèle otduğu yerde ğalır. Hêç_ayağa ğağmır. Dedi «bèle olmaz, iş görene çöreñ
10. gèt_işiñe.» Ğor ğedir. O erif gelende bağıb_orada yazığı geldi. Bun da bir vurağan camışı varmış. Dër «bu meğdubu yazıram. Gèt, fılan yerde, nağırda camışım var. O camışı al gati goş.» Dër «hansı camış?» Dër_«ā orda. A_o boynuzlu camışdı.» Yetişib gèlibdi nenesinin yanna. Nenesini açıv, öküz_e eş onu goşufdu. Pedşah gelifdi. «Camış_eyi ğedir? Dër_«eyi ğedir.» Ğoyuf gedifdi. Geldi evde deyipdi «arvat, sizin bi ğızınız var. Otduğu yerden ğağamir. O ğızı o keçel_adam elemese hêç kes elemiyecek. Gel bunu verek kèçele. Kèçele gèlibdi. «Bereketdi ossun.» Dejr «hoş geldin.» «Camış yahşı ğedir?» Dejr «ha.» Dejr «bu ağışam da ğızımı gönderecem.» Dejr «gönder gessin» Ağışam ğedip, ğızı göndèrib. Gèlibdi. Bir_efde, iki efde deyifdi «ele bir gidek göreñ. Ğızımızı öldürür.» Gèlibdi, bağıfdı. Ğızı getirif. Ağışam gèlib. Deyif «ana, ğelnin ne iş gördü?» Dejr «oğul, böyünüş gündü; geldi bèle otduğu yerde ğalır. Hêç_ayağa ğağmır. Dedi «bèle olmaz, iş görene çöreñ
15. gedifdi. Geldi evde deyipdi «arvat, sizin bi ğızınız var. Otduğu yerden ğağamir. O ğızı o keçel_adam elemese hêç kes elemiyecek. Gel bunu verek kèçele. Kèçele gèlibdi. «Bereketdi ossun.» Dejr «hoş geldin.» «Camış yahşı ğedir?» Dejr «ha.» Dejr «bu ağışam da ğızımı gönderecem.» Dejr «gönder gessin» Ağışam ğedip, ğızı göndèrib. Gèlibdi. Bir_efde, iki efde deyifdi «ele bir gidek göreñ. Ğızımızı öldürür.» Gèlibdi, bağıfdı. Ğızı getirif. Ağışam gèlib. Deyif «ana, ğelnin ne iş gördü?» Dejr «oğul, böyünüş gündü; geldi bèle otduğu yerde ğalır. Hêç_ayağa ğağmır. Dedi «bèle olmaz, iş görene çöreñ
20. bir gidek göreñ. Ğızımızı öldürür.» Gèlibdi, bağıfdı. Ğızı getirif. Ağışam gèlib. Deyif «ana, ğelnin ne iş gördü?» Dejr «oğul, böyünüş gündü; geldi bèle otduğu yerde ğalır. Hêç_ayağa ğağmır. Dedi «bèle olmaz, iş görene çöreñ

- verecem; görmiyene vermiyecem.» Böyün gèlif deyifdi «ana, ne iş gördün?» Dedi «fılan işi filan işi. Su getdim, yemeği bişirdim.» «Gèlnin ne iş gördü?»
25. «Hêç bi şey.» Gèlîne çöreh vermir. Gèlin_êle ac_acına galır. Savası gèlir Gene «ana, ne iş gördün?» «Fılan filan işi.» «Gèlnin ne iş gördü?» «Böyün gèlinim de yerinnen, buradan gahdı, orda otdu.» Dedi «bu bir çöreh de gèlnin payı. Bu dört çöreh de seğen payın.» Gèdifdi. Dedesi dejr «hele gideh, göreh. Bêke de bu dèlidi, êle orda gızımızı öldürür.» Bir gün vèzirnen gèlifdi.
30. Gèlib bahıp, êle çalışır ki. Dedesi yétîşen kimi deyif «dede, dede, o çulu götür; kèçel çalışmıyana çöreh vermir.» Dedesi yumuluv_o çulu getirif gör_altına. Kèçel çifden gèlif. «Nene» Deyir ki «nèdi?» «Böyün ne iş görüpsen?» «Fılan filan_ışı» «Gèlnin nè iş görüfdü?» «Süpürüf gapıyı.» «A, bu üç çöreh gèlnin, bu dört çöreh senin.» Gèlin yanaşıfdı. «Be dedem de iş görüf.»
35. Deyif «deden ne iş görüb?» Dejr «dedem_ordan çulu getdi goydu altına.» Dejr «al_a bu bir çöreh de dedeğin pâyı.» Dedesi bahıp, aya bu gız tamamilè gocağlaşıfdı. Gèdif deyif «arvat, gız_êle gocağlaşıb ki,» Getirifdi gızı yeniden gırh gün gırh gece toy çaldırıv. Gızı da köçürdüf verifdi kèçele.

11

SÖYLEYEN : Ali Tunç, 60 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Aşağı Erhacı köyü.
DERLENEN : Hatıralar.

1. Arhacı kuyun ismidir. Biz Ermeniden herbe başladık. Gacagaşda, o zaman demeli kin bizden gavıra asger `virmirdik. Ama Ermeniden asger alırdı. Urus Nigalay dağıldı, bozuldu. Bozulannan sorasına biz ecemi oldu. Silahımız, yanı dâşmasını, atmasını bilmedik. Silah da elimize geshmedi.
5. Onnar esgerlik yaptığı için her silahın gollanmasını bildiler. Bizi bozdular. Biz dayanamedik gashdik Ecemisdana. İki sene galdik. Onnan sora heber verdiler kin Türk İğdiri aldı. O zaman bir daha tekral geldik. Sora Arğı isyanı oldu. Orda biz de dayanamedik. Biz geldik, Pulurda yerleşdik. Bir gash sene de Pulurda galdik. Onnan sonra da bizim baba toprağımız müntügası gahdı. Müntüga galhan kimin bizim bir partımız geldiğ baba toprağımıza. Bir partımız da galdik orda. Hindi hele de orda yaşıyırak. Kürtder. Esger geldi, Salih Paşa geldi. Onnar dağıtdı. Eşğıya kimin topladılar Eğri dağına. Sora senin malını götürdü, benim malımı götürdü. Beye bir zaman zehmet verdiler. Onnan sora da asger geldi. Vurdu dağıtdı; aldı elinnen, çıhdı gitdi.
- 10.

12

SÖYLEYEN : Salih Aksu (Necefoğlu), 65 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun (Cennetabat) bucağı
DERLENEN : Bir masal.

1. Varıdı yoğudu. Günnerin birinde, o zaman o zamanıdı, bu zaman bu zamanıdı, bir dene şah varıdı. Bu şah bir gün oturmuşdu evinde. Dedi «àrvat èvi» dedi, «erkeh yapar, ğadın yapar?» ğızı varıdı, dedi «ğadın yapar. Üş defa tekral etdikden sōra dedi ki «peki, ossun.» Hemen ğetdi, paytağdında ğırmızı
5. geyindi, ğara geyindi, çığdı tağdına Dedi «vèzir, benim bu ğızımı dünyanın en māñşur tembeline vèreceğsen. Hiç yanı iş becermiyen adama.» Vezir tüşdü; bu şehir benim, o şehir senin diyerken geze geze ğetdi, günün birinde, bir şehirde, bir yere ĩrasd oldu ki, dediler ki «velle, burda bir tembel Muhammet var. Anadan oluşunnan yanı evden eşige çığdığı yoğdu.» Ğetdi onu evine. «Sa-
10. lâm.» «Eleküm salam.» Bir ğoca nenesi vardı. Dedi «pedişah ğızını sağa veripdi.» Dedi «ğardaş, ağa, beğ, men isdemirem» dedi, «çünkü mènim idarem yoğdu.» Mejburu ğetdi, heberini vèrdi padişaha. Padişah ğızını ğoydu, Meselen o vağdı ki ğarateh, keceviye, getirdi ğoydu bunu evine. Anası buna ufağ defeh bi şey dizinceh vèrmişdi. O zaman geldi ki bunun yanına, dedi ki
15. «ağa, amandı, men seni hiç isdemirem, sağa bağıram, hanıma benziğsen ağıya benziğsen, men seni isdemirem. Men tembel bi adamam. Yanı bu yeteden o taya ğağmam, ğağdığım yoğdu.» Bunun bir iğdiyar anası vardı. Ğeder, birine yün darıyardı, birne çamaşırnı yuyardı, birne etmeğ yapardı. Ordan etmeğ getirer yiyerdiler. Bir gün neni ğarıya bir iki zopa vurdu. Dedi «olmıyacağ,
20. burda durmuyacağsan.» «Niye?» Dedi «bu tembel alışıpdi. Men bunu usdalaşdıracam.» Bu ğetdi. Çöreğ yaptı ğoydu ğapının ağzına. Suyu da ğoydu eşige. Dedi «ana, maña etmeğ.» Dedi «anan burada yoğdu. Etmeğ orda işde.»

- Çocuğ kimin mehlîyereğ gitdi orda, etmeğî götürdü, yatağında yedi. «Su içecem.» Dedi «su ordadı.» Uzatmıyağ, bu gètdi geldi, gètdi geldi; bu mehlî-
25. yereğ alışdı. Hiç yeridiğî yoğudu. O zaman oldu ki etmeğ bitti, bu üç gün üç gece aş ğaldı. «Aman ana öldüm. aman baba öldüm.» Dedi «canım, öleceksen, çünkü meni saña veribler ki etmeğ ğazanasan, meni sahlıyasan.» «Ey hanım» dedi, «neyliyim be men? İç ğazanş yeri bilmirem. Bi şey görmemişem. Emen emen yirmi beş yaşına gelmişem; dünya görmemişem,
30. eşiğî görmemişem.» dedi. Dedi «sen dur, çığ çarşıya gel. Señe men doyuncağ pılav pişirib yeyeriz.» Çocuğ durdu ayağa, yığıla yığıla gètdi. Ğapının ağzına çıhınca durdu èle bağdı: Fayton gelip gidi, ğaşğa gelip gèdir, araba gelip gèdir, insannar gidir. Bi şeyler alıllar, bi şeyler vèriller. Be ne işidi? Nèse geldi. O günüsü hanım buna yemèğî bol vèrdi, doyurdu. De sabāğısı, o birisi günü, bir
35. gün çığdı çarşıya. Dedi «birez pirinc al, birez de yağ al. Getirginen, bunu pişireğ yiyekî.» Alış veriş yapır bu. Bu adamcağız. Gel zaman gèt zaman bir gün bağdı ki bir tenesi bağırrır, «var mı ki di bennen bir uşelik odun getire; mennen bir ağıl örgene.» Dedi «ağa, men varam. Fağat gèdim ağama deyim gelim.» Ağa deyir ğadınna. Geldi «ağa» dedi, «bir tenesi deyir ki bir şe le odun
40. getireler, bir ağıl örgedem.» Dedi «gèt geti.» Damın dalı erikliğidi. Ğolunnan butağınnan ğırdı, özüne göre bu tembel adam yühledi dalına, gètdi meşiye. «Ağa» dedi, «bilsedim bèle olcādı gelmezdim. Kendi çiyrimi kesdim.» Orda ğoydu. Dedi «oğlum, olar ki bir gün kervana gidersen. İcab olar ki sennen bi şey sorallar: Dünyada ne şirindir? Şeker şirindi, bal şirindi, halva şirindi diyersen olmaz. Denen ki ğoñul seven şirindi. En sevgisi budı.» «Peki.» bu döndü
45. geldi evine «Hanım» dedi «bèle dedi.» Dedi «yeter.» Sabāsı gene bağırdı ki «var mı maña bir şe le odun getiren? Mennen ağıl örgenen?» Bu dedi «gene men varam.» Geldi örgendi, uzatmıyağ gètdi apardı. Dedi «eger, şāyet tacırrığa, tüccarığa ğètsen, kervana ğètsen daima çuğur yerde düşme, tepede

50. düş; sel götürür.» O birsi gün de gètdi. Dedi ki «şāyet kervana gètsen, hazır yeherri, yüenni bir at gelerse getiyen sahn on a minmeginen. Onu gav, goy gètsin.» Zaman geldi ki irelde, bizim bu Ğaraĝala kimin menzilinde bir yerde tüşerge varıdı. Bunun bir gıyusu vardı. Meger orada bir tilisim varımış. Bir yeşil ğurbaĝa, bir de bir ejderha. İki bir birine bèle baĝaraĝ tamaşa edermişler
55. Bir kelme sözün üsde bunna metādı. Dediler «Ehmet tācir, bu sene sıra senindi ki gıyudan su çıhartmaĝ. Bir dene nōker dapacaĝsan özüñe.» Dedi «peki, men kimin ĝannı vèrim?» «Ele tembel ĝarının oĝlu» dedi, «gèzinir, gèdim onu dutum.» dedi, «hazır ona bir ĝannı vèrim. Yüz tümen iki yüz tümen vèrim, onun ĝanıdı.» Geldi, ĝapıyı döĝdü. Ğoca ĝarı çıĝdı. Dedi «sizin o
60. Muhāmmedi vèresen, men aparam bi yiliĝe, İsdanbula.» «Dur gèdim, ĝanıma dèyim gelim.» Dedi «ĝanım bèle.» Dedi «gèt denen, iki yüz tümen versin, götüsün gitsin.» Apardı gètdi, salladı gıyuya. Suyu orda doldurur çekiller. Ğırĝ tācirdi, bunnar hayvannara suvarırılar. Şindi bu ora yèndiĝi zaman, baĝdı ki ha bir dene yeşil ĝurbaĝa, bir de bi ejdeha. Dedi «ey Mehemmed, geldiñ mi buruya sen?» dedi «ĝoy dolçalar dolsun.» Çünkü o gendisi dolup gendisi çıhacaĝ. Dedi «bura gel, sende bir suvalım var. Eger suvalımı eyi dediñ, dünya malnı seni doyuracam; yoĝ diyebilmesen, seni yoĝ edecem.» Dedi «nèdi?» Dedi «Dünyada ne datlıdı, şirindi?» dedi: «eme tüşün deginen. Sana bir sat da möhlet vèrrem.» Bu ĝelbinden geçirtti: «ĝanım maĝa yedirttiĝi halva şirindi, bal şirindi.» Birden bèle diyende «kendi çiginimi kesmişdim. Adam maĝa aĝıl vèrdi» dedi, «dünyada ĝoñul seven.» Deyince hemen bu partdadı, oldu on sekiz yaşında ĝız, yirmi beş yaşında bir oĝlan. Geldi bu, getirdi buna yedi tene nar verdi. Birni aşdı içindeki bir leldi. Bir leldi ki yoĝdu pedişaĝın ĝaznesinde. Baĝladı bir mendile. Ordan sesdendiler: «Oĝlum Mehemmed.»
75. Dedi «buyur aĝa.» «Pey,» hemmeşe seslenerdiler, yoĝudu ses. Ğam cim yoĝudu, ölürdü. Bu çıĝdı eşiĝe. Bu ne teĝer siridi? Bu başdadı, efenim sensen,

- bunnarın ağaları gáyıtdı geldi İğdire. Bunnar yolçu oldular. Ğarsa, o Kōteğin düzündə kervan yendi. Yenende otuz doğğuz kervanıdı. Hamısı tüşdü çuhurda. Bu adamcağız ğağdı, tüşdü tam kelliye. Bura dedi, «sel ğabağdı», burda
80. düşdü. Allahın hikimetinnen başdadı yağmır yağdı. Bir sel geldi. Otuz doğğuz kervanı sel götürdü. Bu ğaldı orda. Tel çeğdiler ki «kervannarı sel götürdü, bir kervan ğalıp.»Ehmet təcir dedi«canım,Meħemmetden ne çıħacağ? Fılın ğárnın oğlunnan. Canım Hesenin oğlu ğoçağdı, Hüseyinin oğlu vurağanıdı. Gel ha gel, casur bunnardı.» Geldiler ki «bıy,» Tembel Ehmedin
85. kervanı ğalıb. Ehmet təcir dedi ki «bağ bu mala sennen şerikik.» Munnar tekral İsdanbula yolçu olullar. Bunnara sermiye de verdi. Bunnar birez öteberi aldılar Ğarsdan. Ğeñle ğatır düzeltdiler. Düşdüler Serigemiş...Urmanda ğedirdi ler. Demiyesen orda bir alay esger durupdu. Eşğıyalığ yapıllar ā. Orda kim dutursa «yüzbaşıyı ne ètdin, min başıyı ne ètdin? Öldürdüñ. Nereye göm-
90. düñüz» diye bunnarı döğüller, bunnar ğoyur ğaçır. Ehmet Təcir bağdı ki bir yeherri at gelir. Èle yorulup ki, yayan adam. Dedi «oğlum, munu tutginen, men minim.» Ğetdi, dutar kimin ahlına geldi. «Atı» dedi «tutmağ ne? Çiynim yara olupdu.» Bir damçı vurdu, at ğaşdı. Sürdü geri yetişdi bu. Otuz doğuzu pütöy geli.«Èle» dedi, «bir ğoçağ, «atı dut, görüm; men yorulmuşam.»Getdi-
95. ler, mindiler. Birez sürende «ola hişt» dedi, «yüzbaşıyı ne ètdin, nerē gömdün?» Bıy, ğazaba geşdiğ mi? Bunu döğdüler möğdüler. Bunnar geldiler dediler «amandı Ehmet təcir, biz bu sēr de ğazıya uğradığ.» «Be bunu sen?» «Meğemmed ğoymadı.» Dedi «oğul, bağ bu malın iki pāyı senin, bir payı benim.Çünkü hamısını sen ğazandın demeğ ki. Orda selden, burda da bu ğaza-
100. dan ğurtardın.» Bunnar yetişdiler İsdambula. Herkes ğetdi gezmeğe. Dedi «Mehemmet, sen burda dur, bunnarı gözdeginen.» Bu durdu. Efenim sensen, bu dènin aħıntısından, selintisinnen ki kenara vurup çıħardıp. Odunnan modunnan, ğırdan ğırcınnan yığdı bir dam ğeder. Yığdığdan sora ateş verdi. Yandı geceler.Denizdeki olan balığlar, lehenkler, su insannarı bu ateşin ışığına

105. toplandılar, sêh ediller. Dedi «yaŭ, biz buna ne verek ki bunun elinnen gurtulaŭ? Hele bir insan olmur ki bele yanı şovgu, bele bir dinneneh.» Yanı hékaye deyen dèyir ki valla bu suyun içinde olan daşdar çılıp dünyada çoŭ gıymatdıdı. Herisini, dumun beşini, kimisi birini, kimisi üçünü götdü atdı. Hamısı lel. Atdılar eşiğe. Èle sabānan baŭdı ki guyūda verilen lellerden burda
110. da var. Topladı bunnarı, gètdi bu heyvanın zirzibilinnen yıŭdı. Çünküsü birinin içine yedi dene goydu, bir yapba yaptı. Yapbanı yaptı, bir yük düzetdi. Dedi «bu bele olmyacaŭdı.» Tutdu, otuz doŭguz yühde ğırŭ yühde başgasını, sadasını yaptı. Ğırŭ bir yüh hazırradı. Zaman zaman geldi, bunnar gètmeğe. Èle bu ğırŭ yüh hazırđı. «Oŭul, bu nedi?» «Tezeŭdı; anam demişdi gi birez
115. gelende getiginen yandıraŭ. Parayı verdiŭim zādı yaŭmışam da, ğatırrarın, atdarın zibilini yaŭmışam.» «Ey oŭul, orda ğalaŭın birni alarıŭ yüz liriya. Min tümen dutar bunun ora gitmesi.» «Mala şerikik. Men sennen bi şey isdemirem. İlle maña bir ğırŭ bir ğatır vèr, yühlüyüm gidek.» Aŭa dedi «oŭul, vèrim da, söz sözdü.» Bunnar yühlediler, yolçu oldular yola. Az gètdi-
120. ler, çoŭ gètdiler. Bir günnüh yol gètdi, geçdiler gizlinin gèdiŭine. Gizlinin gèdiŭinde gece bir boran, bir ğar ğaŭdı. Payızıdı. Bunnar hepsi donur çadırdı Biri dedi «ey aŭa, biz niye ölürüh» dedi, «Ahmet təcirin nökeri ğırŭ bir yüh tezeŭ aparır. E, alavın, yandıraŭın. Orda bir ükünen yedi üh vereŭin dā. Senetinen dèŭil mi?» Geldiler, bu vermir. Yalvarır yaŭarır vèrmir. Ehmet dedi
125. «ay oŭul, ver dā. Özümüz ölürüh.» Çünkü ğırŭ yüh sada yapmış. İçinde bi şey yoŭudu. Bir içinde heresinin yedi dene varıdı. Gètdi, bunnarı senetinen verdi ki bir denesine on yüh vermek şartıyla. Bunu yandırdılar. Güzelcene yandırdan sōra bu bir ükünü yühledi geldi, apardı, goydu aŭasının ambarına. `Bıy üsdü başı zır. Çamırdan gelmiş adam. Hanım da, o paranı, o ki guyūdan
130. gönderdi, o zaman başdadı; bu binanı yıŭdı, yeni bir erse aldı. Orda aynı babasının pıanında uygun olaraŭ bir saray yaptırdı. Bu gètdi baŭdı, esgi damın yerinde uşaŭlar aşşıŭ oynuyur. Baŭdı bir keçel. Birez gözü açıŭıdı. «Keçel ğardaş»

- dedi, «gelek burda tembel Eħmedin bir evi olayıdı.» Dedi «baħsaña, o saray onunkidi.» Gèdende, ħanım dedi «oğlun çoħ perişan gèlir.» Bir ġat da şahini
135. elbise yaptıııfıdı. «Hemen elbiseni götü, Ğoyma oğlun gele, buraları çamır eyliye. Hemen bir fayton sesle. Minsin gètsin. Hamamnansın, yayħansın. Bu elbiseni gèysin gelsin.» Anası yèndi, bunu götürdü hamama. Güzel yayħandı, geyindirdi, götdü geldi. Çııdı ora ħanım, görüşdüler mörüşdüler. Nèse burda bir ġaş gün ġaldııdan sora dedi «birsen ne vardı?» «Ne vardı?»
140. Dedi «bu şeherde neğģeder at_arabası, öküz_arabası, fayton varısa», o vaħ ġamyon fılan yoħudu, «doğru sürersen İsfahana. Orda da gidersen şahın menzilıne. Salam vèrersen. Salamıñ_alılar. Edeb_ellerini bèle ġorsañ göğsüne, eylerseñ. İşde bèyle yaparsañ. Şahı müsafir çağırarsan. Eme ġoşunuynan baravar gele.» Ede «bir baħ» dedi, «vèzir» dedi, «bu şehere çoħ naħlıya girdi. Bu
145. nè işdi?» dedi. Dedi «valla, şah ħeberim yoħdu ki. Valla fılan ħana yerrreşip.» Geldi baħdı ki epeyce bir vesāt var. Bu gètdi şahına «şahım» dedi, «sen maña müsāfırsen. Men İğdirliyem. Bütün yani teserūfatınnan.» Dedi «vèzir, bu ne hikēyedi. Olmıya bizi ġandıra; başımıza bir_ış getire. Sora hükümete saġab_ola. Bèle zırıltı olmaz?» Bunnar geldiler. «Paki» dedi, ġoşunnan geldi
150. Ğoşun yerreşdi, yemeħ pişdi; ġazannar açıldı, yemeġe başlanıldı. Geldi dedi «vezir, men yuħu görrem, yoħsa dorġudu?» Dedi «bu mèğim sarayımı da bura getirdi.» İçeri girdi. Fılan yerde hāvız, aynıdı; fılen yerde badam_aġacı, aynıdı; fılan yerde fılan_aġaş, aynıdı. İçeri girdi; bunnar aşıġı yuħarı. Bu sesdedi, tācirrer de geldi; aġalar da geldi bura. Üçüncü günü ġız geldi meydana
155. Dedi «baba, evi erkeħ ġayırar, ġadın?» Baħdı bunu, gendi ġızıdı. Dedi «ġızım, Allah vèrse erkeħ de ġayırar, ġadın da ġayırar.» Bunnar başdadılar, toy gördüler. Ğırġ gün toy çaldılar. Ğırġ birinci günü bunna gidecekler; dedi «şikāatım var.» Padşaġa deyir. «Nèdi oġul?» Dedi «menim tācirim Ehmet, men bir yüh tezeħ ġoymuşdum sizin ambarda. Durur mu?» Dedi «oġul, du
160. rur dā.» Dediler «it_oġlu tembel. İndi bunu padişaġa şikat èdecekı; tezeħ da-

vası görecehı.» «Ay_oğul vèreh dā.» «yoğ, veremmiyecehıñiz.» Bir hambala verdi, dalına ühledi. Doğru çatdılar ikinci ğata. «Ana» dedi, «bi dene leyen geti; bir_ahdafa su geti.» Tezeğın birıni atdı suyun içine. Ahdafa suyunan bèle ağcaladı; bi tenesinnen yedi dene lal çıhdı. Dedi «ğılbiyelem, 165. mènım ğırğ yüh tezeğımı yandırılar.» Bunun bi tenesinnen hesab_ètdiler. Pedişagın haznesinde bu ğadar bi şey yoğdu. Bu ğırğ təcirin vardatını, emlākını hesab_ètdiler, ödemedi; borşdu ğaldılar. Bunnarı bu gendisine ğul etdi. Aradan bir gün geşdi. Onnarı da azad_ètdi. Göğden üç_alma düşdü. Bir-si nàğıl diyenindi, birsı Salehinkiydi, birı de mènimdi?

13

SÖYLEYEN : Bağdagül Göyçe, 75 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Karakoyunlu köyü
DERLENEN : Düşman işgaline ait hatıralar,

1. Ğaçğaçı annadağ. Onnârı men hardan annadabilerem? Burdan uşduğ. Bunu aldım. Ğavırrar yığıldılar, geldiler. Iğdır ğāvurudu. Iğdırdan, boğaldan geldiler. Bizi burdan ğaçırttdılar, Dep ğetdik Hirîye. Doluşduğ Hirîye. Kirada az ğaldığ; boy geçdiğ ğetdiğ Başköa. Başköyde de ğaldığ. Kürtdernen barabar. Yayın yaylıya ğetdiğ, ğışın ğeldig ğaldığ kıyda. Ordan ğahdığ, ğeldiğ aha geldiler. Halğ Aranı, Turanı ğezdi. Aranı Turanı ğezip ğelennen sorasına deñille, biz yayladaydığ, ğeber ğeldi ki èley, zad ğelip dey. Şey ğelip. Dediler ki valla esger yenipdi dadağ, Duzzucaya. Èli nökèri ğabağdan yolladı; ðaldan da özü ğeldi. Ğeldiğ boyul yığıldığ çadıra. Ğeldi Èli dedi ki «valla esger yendi Iğdıra. Biz de ğideğ»Boyl, Èligil bu sever bizi devēnen ğötdüler, geldiler. Hēçkes köçe ğelmemiş. Onnan sora esger çoğaldığca boyul meħluğ yığıldı. Yığıldılar boy, yerleşdiler bir yere, Yesirlikde ğeldiler bunnar, bu az ğelipdiler. Ğaragoyunu çoğudu. Ğırılan ğırıldı , ğırılmayan ğeldi kıyuna. İn-di boy yerleşipdiler. Here özü çün. Ğer al ğaçanda dâlımızca ğüle yağdı.Bağ bu duvarı ğörürsēn? Burda bir ğırdaca duvar var, bağ bizim ğabağda. Nece ki örj bēle bēle dēlmişler ğavırrar. Dalımızca ğüle tōkürdüler. Bu zad Ermeni idi. Daşburnu Ermenīdi. Burdan ğaşdığ. Biz Arazdan bu teref değdig. O Arazdan bu terefe çoğ insan keşdi. Bē, biz burdan buğa ağızımız dutduğ. Bēlesine İrana doğru ğetdiler. Hamı ğitdi. İrana. Bir biz ğetmedi. Bir de bu kıoun o hanperīleri ğetmedi. Deme dövletdīdi, ğedebilmedi. Onun zadı çoğudu. Boy ğetdiler dağa. Dağdan ğayıtdığ ğeri ğeldiğ. Ā bēle. Yoħsa biz ne İrana, ne Araz o tayı ğeçmişdiğ. İravana ğedende ben cocuğudum; annamırdım bi şey. Meni ğocıya mişdiğ. İrvana ğedende ben cocuğudum; annamırdım ki şey. Mēni ğocıyanu ğuzusu çoğūmuş, Birinin adını ğoyuplar
- 5.
- 10.
- 15.
- 20.

25. Ğaraĝöyunnu, birnin adını Ağĝoyunnu. Hammısı Ğün çışana doğrudu.

14

SÖYLEYEN : Dadaş Gonça, 80 yaşında
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Karakoyunlu köyü.
DERLENEN : Karışık konuşmalar.

1. Bizim bu köy çoğdu. Beş yüz sene, min sene evelden bura gürulup. Burası Hadırbâyıcandan gelip buruya gönmadır. Bizim mezarısannıhda daşlarımız var, tarihları tamam; benim bir babam var, iki yüz senèdi ölèli. Gönceli babam. Azerbaycannan gelip. Mirli uşahlarınnan diyerler. Yeddi babamıdı, bundan evel
5. gelip. Tayfamız da zâten yeddi gebîledi. Köyümüz da yeddi gâbîledi. Halaşlı diyeller, Dodalı diyeller, Musahannı diyeller, Mirili dèyerler. Toğdamışlı dèyeller, Hacı Yağıplı diyeller. Bir de Çolalı diyeller Mirili gaç tarihde gel-dijini, Eveli buruya gelende yeddi ev gelipmiş. Yeddi ev burda galîmiş zamanında. Geli gele artıplar. Bizim babalar Gara Memmetnen İsmâıl varımış,
10. Hadırbeycandan geldi. Olar da o zaman bu gırrarda galîlarmış. Buraları dènzimış. Bu gırrarda evlernin bi yerreri bellidi. Soñra bura o deñne gapalı imiş. Bura da suyimiş. İrevana gèdip gelen nutqaynan, gèmiynen gidip gelermişler. Sõra bura güruyup, bu dağ da yenip. Burda gelip çoğalmışlar. Bu muhacirrikden evvel bizim bu kent beş yüz ev, hanâydır. İndi üş yüz biñmem
15. gaça gâr çıñıpdır.

Çoğ çoğ sular çıñır. Hardan çıñır? Ağır dağınan çıñır. Kürtder o zaman batır-dı ki bura, el gelir goñar budağa, Batırdılar. Su batıb, gelib ordan çıñıv. Bizim bu gırrada hükümet eger çalışsa, bèke su çığarda. Su bèle gulağ vèreysen, şahhılıyıb bèle gèdir dağın altınnan.

20. Orda bir ziyaret durā. Gēdip orda şamyandırārıh. Orıya nēzir, para bıraħarıh. Nıyetimiz nedise o nıyetimiz dilerihse o niyet hasıl olar. Ele ħasdāmız varsa götürüb dolandırārıh ki şıfa bular. Onu içersine girip onun daşını öpeller. Tatı Tatı matı, öteberi dağıdarlar. Bir de bu gırın ayağında bir Umud_Ali ocağı diyeller, bir çaladı bi tip. Göğüs kürek dutar insan ki göğüs kürek bilirsiz dā?
25. Onu aparıp burayı dolandırallasa oğutular.

- Ermēni geldi, bizleri gırdı. Tayalarımızı yandırdı. Ğaşdıh Kiriye. Kirtder bizi soydu.Çol çocuğumuzu öldürdü.Malımızı elimizden aldı.Muhaccir_olduh, gētīrana. İranda ğaş sene ğaldıh, ğāytdıh geldih. Burada etmek yoħ. Bir sene pencer yediħ.Ot ğaynatıp yērdig O da duz yoħ, duzsuz.Çol çocuğlarımız hamı-
30. sı acınnan öldü. Yeke yeke babayığitder. Bir şey yoħ kī otdan başga. Ele müsübetder çekdik biz.

- Bizim babalar ordan gelmedi. Bizim ğabīlenin `yarısı orda ğalmış, yarısı gelmiş burıya. Mirili uşağlarınnan. Hadılbeycandadı, Gencedēdi. Gence şeyin-nen gelmişler. Esgiden meħdup alardıh, indi yoħ. Ğaş sene bunnan evel, Gen-
35. ce dīler. Bilmirem kōydu mu, ğazadı mı? Babalarımız ordan gelipler. Mēnim dedem de burda doğupdu, babamda burada doğupdu. Eveli burası demek Uru-sun elindeyimiş. Urusun elinden geçip İranın elinde ğalmışdı. İranın elinnen soñra bir daha Urusun eline geşdi. Bu İdir toprağı. İndi Türkümüzün eline geş-di. `Dē o İranın zamanınnan ki Şōğlu Şağ_Abbayn vaħdından olan vaħtda, o
40. zamannan gelip burda ğāydolup bizim babalar. Ĥannardan Zülfigarda bi Dolħan varımış; o ĥannıh yaparmış, Dolħan beğ. Onnan sora, onnan geşdi bi-zim bu kōyde ki ağalara devroidu. İrzagulu Begin dedesi vardı, olar beğlikden geldiler. Heyder Beg vardı, Abbasğulu Beğ vardı; bizim bu köye olar beğlik yapardı, mülkün dutardılar. Sora Urus buların mülkünü kesdi ğapadı. İrzagulu

45. Beğın oğlu durur; Ataman durur. Bir de Fetalı vardı. O da gétđi, içerilerde ğaldı Oların dayılırınnan bir Ataman ğalıp, Gence, Ğarabağda, Mirili uşağınnan var orda.

SÖYLEYEN : Lâtife Yargı.
DERLEME YERİ : Iğdır Taşburun, Karakoyunlu köyü
DERLENEN : Buğday ekimi.

1. Burda ekini bir sene önce trağdornan sürölür. Şum olur. Şum olduğdan sora ğalır pâyız vağdına. Pâyız vağdı gèdiller, ğoğuyu sepiller. Önce dırmıhlıyıllar. Onnan sora kótannan tum salıllar. Kótannan tum saldığdan sora gèdiller suya açıllar. Getiriller, ötürüller içine. Munu kerdè kerdè suvarıllar
5. Suvardığdan sora ğar yağır üsdüne. Ğalır yaza, bahar zamanna. Bahar zamanı bir daha gidirsen, suyu açırısan, onu suvarırsan. Bunda bağırsan ki yeşil oldu; diz boyunda ğağdı. Bağırsan ufağ ufağ sümbül vurdu. Ğağdı burdan baş çelèdi, buğda oldu, Yay girdi, yay zamanı, giren zamanı, bu ğızardı içersinde buğda dutdu, del oldu. Yay zamanı gètdin, ağcaladın ki bu getirib del
10. olub. Biçinçi getirdin. Tırpanan girdiler içine, munu pişmeğe başdadılar. Munu tayaladılar. Tayaladığdan sora geldi, trağdor yanaşdı, munu çelèdi hırmennere treğdür. Hotaz geldi, munu dövdü. İçerisinnen samanını bir terefe, buğdasını da bir terefe çıkartdı. Buğdasını da götördüler matora, un èlediler. Getdiler; biz de hamır ğayırdı.

16

SÖYLEYEN : Fize Gerni, 50 yaşında
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Yukarı Alican köyü.
DERLENEN : Bir masal.

1. Günnerin bir günde gırh haramı vardı. Bu gırh haramılar arhadaşdıla. Gèderdiler, her_öne, eşgıyalıh yapardılar. Yolu keserdiler. O ğada haramı deyillerdi, şimdi eşgiya deyiller. Adamları soyub getiriv_ıdara èderdiler. Günnerin bir gününde bu arhadaşının biri zenginneşdi birez. Geldiler, dediler
5. «arhadaş, böyün gideg yol keseñ.» Dedi «cànım, yol kesmeñden ne çihacañ? Gèdin başıñıza bi etmeñ bulun, çöreñ bulun, özüñüze çöreñ ğazànın; başıñızı açın, ireşberçiliğ_elen. «Dediler» yoñ olmaz. Ya sèni öldürècıl ya da gidecıl.» Bunu aldılar gètdiler. Alıp gèdennen sorasına, gètdiler, yolu beklediler. O günüsü bir şey gelmedi. Bi şey gelmedi, sabağısı gètdiler. Aha
10. bañdılar, bi hana, bir de èle bir atdı gèlir. Bir atdı gèlir, eyninde o ğada çuħa deyirdiler indi paltan deyirler. Eyninde çuħa, vezne, yaħası gümüş kemer, gümüş hançel. Atın üsdünde. Boynunda başdıñ. Budu gèlir. «Aha» dediler, «yaħşı oldu.» «Dur dur» diyende èlini atdı, tabancıyı çıhartdı. Taħ taħ taħ. Bunun beşini vurdu. Beşini vuranda biri ğaşdı. Biri ğaşdı, demek, bölünüb,
15. bölüh bölüh gediller. Her gün bir desdesi gèdir yola. Biri ğaşdı; bu atnan düşdü burda. Bañdı, heyir, dutacañ. Bu özünü atdı meşèjn içine. İndi orman-nıh deyiller, o ğada meşe deyillermiş. Meşiye atannan sōra bu kışi bañdı ki yoñ, atnan meşe tutmuyacañ. Çilpiler ğoan deĝel, at gide, atdan tüşdü. Atı bırañdı orūya. O özütüşdü bunun arħasına. Bu ğaşdı, ğurtulammadı, ağaca dırmaşdı. Dedi «èle ağaca dırmaşdım; ağac yucadı, dā mēni burdan yēndiremezsin. Bu_öle cızmal mızmal bunun arħasıca dırmaşdı. Dedi «vay köppeĝolu, mēni öldürecek burda. Bu `lap uca çıñdı. Bu altdan cızmalı, filannı
- 20.

- çihirdip. Ne teçer oldusa bunun altınnan ağaş göpdu. Tüşdü yere, bunun ayaqları gırıldi. Bu ğaldı yerde. Bu baħdı dağ çabalıyabilmir, eyliyebilirmir ayağ-
25. ları gırılıb. Bu yendi ğeldi, bunun başını daşınan ezdi. Bunu öldürdü. Bunun üstünü soydu. Başdığını, paltarını, her bir şeyini aldı; ğeyindi, mindi bunun atına ğele. Geldi baħdı ki yoldaşdarnın ölüsünün biri de yoħdu. Hammısını bunun küpeğ yanında ğuyuluyub yere. At oraya gelende, at bilkere götürüldü geriye, ğeldiği yola. Bu neğģeder atın başını çekdi çekdi, atı eyliyebilmedi.
30. At ğetdi bu o ğada yetirdi ki aha bir kóye yetdî! Ğarannıħ da tüşdü. Ğetdi köyün ğapısında durdu, At bir kişnêdi ki baħdı ki aha yeddi dene cevan, yeni yetme oğlan çıhdi. Hamısı teze yetişmiş ğenç. Atın başını tutdular. Bunu hor hop atdan yendirdiler yere. Ğetdiler otağa ğoydular. Esgi dilce söyliüyürem bilisen? Otağa ğoyannan sōrasına bu otdu. Otdu baħdı `hammısı ellerni ğoydu-
35. lar ğöslernē ayağ_üsde durdular. Buna tamaşa elemeye. Birinin nitği yoħdu ki «baba niye ēle ēliyirsēn?» Bunnarın babasıymış öldürdüyü. Babasının paltarını giyip ğelib. Baħdı bunnar gitmir. Bu kişinin sahatı cebindēydi. Bunu çıkhardtı baħdı; iki sahatdı dēme bunnar ayaħda durur. Dedi «gidin.» Ēliylen bēle ēlêdi, bunnar gitdilēr. Bu oturub. Tüşünür; «Ay Allah indi ğeleceğhler,
40. mēni tanıyacağhlar, mēni öldürecēğhler. Bir de baħdı bu dahana bir dene ğelin ğeldi. Üsdü allı, yaşıllı, pullu, tereğhli. Ğeldi «ay kişi» dedi, «saňa ne olub? Sen iki saħtdı bu oğul uşahlara ayaħda saħlıyırşan. Saňa kim ne deyir? Bu saħad_oğun başını ğetirtirim buruya.» Bu dillenmedi, başını diğdi aşğa. Ğarı buna baħdı bu hiç ğonuşmur. Ğeşdi o saħat, ordan dolabı aşdı. Bir des yatağ
45. çıkhardtı, sâldı. Saldı ipek yatağı, ğeldi ğişinin ğolunna dutdu, apardı yatağın üsdüne. «A kişi» dēdi «Allaha bağ» dēdi, «saňa ne olub dēğinen maňa.» Kîşi ğonuşabilmir ğorğhusunna. Başdığı çekib; ğözünü özünü örtüb. Arvat sōyundu ğirdi yatağa. Kişiyi çekdi ğucağına. Çekende dedi «mēni hara çekirsēn? Men sējn ērin dēğilēm.» «Niçe mējn_ērim dēğilsēn?» Dedi «sējn_ērinî men_öl-
50. dürmüşem» «Vāy» dedi «keş, birez irelden ğaberim olaydı. Ta tezzen ğirdim

- men sèjn gucağına. Men birde durum, sèjn gucağınnan çıhım gèdim, bu da olmaz. Mèjm nesibim sendè jmiş.» Dedi «sen otur burda.» Arvat gètdi. Bu èle gorhur, èle gorhur, indi gelecehler mèni öldürecekler. Bağdı ohoh, arvat bu deen, kişinin atını, bir at da onan başğa, bir hoydan da para. Bu daha atın
55. üsdüne sàlıb getdī, «gel» dedi «min.» Atı`min`di, dedi «bu oğlannar» dedi «mènim oğlun degel. Bağ bunnar oğulluğlarımdı. Ama kısmet böyle jmiş. İrelize bilsè idim, sèni tike tike dorğatdıracağıdım. Sèjn gucağna girdim, dā namısım gètdī! Bu ğarıynan barabar çıhdılar geldilēr! Dağ yeter da, hamır mamır eyliyecem. Bèjm adım Fizèdi. Elli yaşındayam. Soyadım Gèrnidi. Bu
60. Alican Köyünnen. Bu sèl basan köyüdü da. Bilmem ki neye deyibler? Evelden Eli atdı bir adam gèlib. Burda bir ev tiki̇b. Aha o evlènib, doğub, törü-yüb onun köyü olub. Adını ğoyuplar Alican. Bunnàrın tayfasını bilmirem, ne bilim? Ne tayfadı, tayfañız ay kişi? Mènim öz tayfam, ğız tayfam, men Duzzucalıyam. Tayfam Norvuz uşağdı. Men gèlin gelmişim buruya.

17

SÖYLEYEN : Muharrem Gerni, 71 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Yukarı Alican köyü.
DERLENEN : Tufarganlı Abbas'dan bir şiir.

1. Ālar gelin teġlif_eyleyem,
 Ĥub_eceb gözeldi yolu Derbendin.

5. Derbendi deġilen bir parça baġdı,
 Aġt yanı deryadı, üst yanı daġdı,
 Yetişib meyvası dermeli çaġdı,
 Ĥasdiya dermandı narı Derbendin.

10. Derbendin gözeli ġarřiden baġar,
 Geleni ġedeni ateşe yaġar,
 Cumadan cumūya seyrāna çıġar,
 Gelini ġızı da dulu Derbendin.

şikesde Abbas da eyledi niyāz,
 Cuma mesçidinde ġılallar namāz,
 Ve sizi (?) ēlidiñ_özü peřnamāz,
 Mühemmed desdinde eli Derbendin

SÖYLEYEN : Haydar Demirkol, 42 yaşında

DERLEME YERİ : Aralık, Ortaköy,

DERLENEN : Düğün.

1. Menim oğlum bir gız sevdi mi gelir anasına diyer. Anası diyer ki «oğlumuz fılanca ağanın gızını isdiyir.» Men de fılanca ağıya özüm diyerem ki «Cemaġa, seniñ gızını mènim oğlum isdiyir.» Cemaġa arvadına diyer. Arvadı bi seer başdar, gızın goğnunu sorar. Gız diyer «ana, goğnum var.» Cemaġa diyer ki «gızımın goğnu var. Edet usuluynan geleceñ mènim gapıma.» Bu bir seer tüşer, bi gaç aksåğal toplar. Her meħleden birini. Gız evine gidèriñ. Gız sağabı çıħar. Oturar herkes yerli yerinde. Bir gız vekili olar, bir de oğlan vekili olar. İkiñi gaşılaşar. Başdıħ keseriñ. Beş bin lire. İki bin lire de kèbil. Yağ, düğü, ħelet, elbise, bunnarı gonusarıñ. Gızın gardaşına bir gat gumaş, dáyısına bi palton. Sora «ħáyirli olsun» diye bir şekerleme dağdarlar. Sora gız evi bize yemeñ verer. Sora ayrılarıñ. Çıħarığ eşiğ. Zaman geler, bir sene sora; ħurbanda ħurbannı göndereriñ, bayramda bayramlığını gönderèrik. Zaman geler, toy tederiki görerik. Cemaġa ġa ġene adam göndererem, mènim ġelnimi vèrsin. O da diyer ki «peki, fılın ġünü ġe tirim.» Başdığı, ħeleti, yağı ġötüşüb ġederiñ. Cemaġanın ġabağına paranı ġoarıñ. Cemaġa öz kişiliğine bize para keçer, bağışdar. Toyu çaldırarıñ, yallı gideriñ, tek oyun oynarıñ para vèreriğ èle. Sora zaman geler ħınasına. Mum yandırarıñ çıraħ yandırarıñ, kerme üsdüne ġaz yağı tokeriñ. El avınan ġece bunu ħınasını apararıñ evine. Aparđıdan sora oğlana sağığ solduş dutarıñ. Dayığın başına adam yığallar, Tıraş eliyyeller, hamama ġötüreller. Dayığı iki sağığ solduş gezdire. Oğlan sağabı geler, ġelni isdiyer. geler, Gız sağabı ġapıya bir adam tiker. Diyer «vèr meġim ġapı basmamı,

çıġartginen gèlnini.» Çoġ alanda acıġımız dutar; gülle, ġurşun, tapança, hamısını ata ata apararır. Gèlin yiner eve. Üş ġün beġ, gerdeġe `gatılar gece.

25. Gerdeġden çıġdıġdan sora ġızın yengesi gider. Ğonum ġomşu yıġışar. Duvaġ èleller, Para sallallar, ġelet salallar arvatdar.

SÖYLEYEN : Ramazan Uğur,30 yaşında
DERLEME YERİ : Aralık, Yukarı Aratan köyü.
DERLENEN : Çeltik ekimi.

1. Keçimmizi çeltikle tamin ediyoruz. Çeltiği, ilkin tohumunu yuğarız. İçersinneki sılıfı ayıqlanır, temizdenir. Sunu atarız. Suda üç gün, dört gün ğalar. Onnan sōra hayvanna, camışla, yani tamam camışnan yeri çınıdarız. Çınnadıhdan soyra camışın arhasına, tapan diyeriz, ağaşdan, gelemeden, yani
5. ğoşarıh. Onu güzelce tannarız, yani düzenneriz düpdüzen ederih. Çeltiğin yerini düzenniyirih. Sora leki keserih Getirib orayı güzel temiz su bağlarız. O kötü suyu çekdihdan soyra tohumu ekerih Üş gün ğaldıhdan sora o suyu tekrar çekerih. Onun yeri ğuruyar. Çeltik de acacıh göğermiş şekilde olar. Onnan sora tekrar suyunu vèrerih. Onnan sora artıh gelib bir yetişme hālı var,
10. yetişdi mi onu biçerih. Getirib ğarmanda döğerih. Direhdorla döğerih. Döydüh den soyra şananı alarih. Şanaynan çevirerih. Onu sonu toplarih. Topladıhdan soyra maşniya vèrerih. Maşniya vèrdihden soyra getirerih piriş fabriğasına. Piriş fabriğasında piriş çıhardar. Çuvallara doldurruh getirerih şehere. Şherden de satarih. İşde memurlar, memşeherriler, köyyüler alar yeğer
15. Biz de keçimimizi böyle tamin ederih

20

SÖYLEYEN :Rza Aşkın, 60 yaşında

DERLEME YERİ : Tuzluca, Turabi köyü.

DERLENEN : Bir hayvan masalı.

1. Bu şehrin üş terefinde ormannıñ varıdı. Bu ormanda yabanı hayvannar bulunardı. Hemi enter pēdişahı, hemi meymun pēdişağı. Bunnar insan dili bilennerden saat ondan sōra şeere göndererdiler. «Gidin görün_ële insan_oğulları ne kibi şeyler gonusur da bu hebēri, havadisi alın bize gēlin.»
5. Bunnar gelēdi. Şeeri saat bire gader dolanardı. Orda burda, köşelerde pusardı. İnsan_oğulların ne gibi şeyler gonusardısa bunu, hebēri götürerdi pēdişahlara vererdi. Böle gonusdular şöle gonusdular. Bir gün de geldi kī bütün şeer halkı yatmışdır. Bir yerde bir ışık gēlir. Bunnar bu ışığa doğru gitdiler. Bağıdılar, bir ufacığ bēle Ekbērin odası kibi, Odanın üzerine çığıdılar. İşığda bir iğıdiyar ğarı var. Bi de bi kēdi var. Ğarı kēdisini döğür.«`Ağ, köpoğlun kēdisi» diyir, «sen beni yağırsan» dēyir, «ben\_özümü ğasaba verirem. Oriya buriya ciğer bağırsağ getirirem; gomursan ki pişirem. Ben de yi`yem, sen de yiyesen. Ben aş ğalıram.» Ğarı kēdiyi döğürdü. Şimdi camaat da orda. Pēdişahların yanında, Pādişahlar birbirin yüzüne bağıdı. Bağıınca camaata dedi ki «millet» dedi, «yarın biz bu ormannan köçeciğ.» «Pēdişahım» dedi, «nere gideciğ?» Dedi «`Ağırya.» «Niçin?» Dedi «ağırı ğarınan kēdinin zereli bize tohuyacağıdı.» Dediler «ğılbiyēlem, çarşıda ğarı kedisini döğmüş; bunun ne kibi zereli bize tohuyar?» Dedi «cebiri değıl» dedi, «yarın bizi seven biznen geleceğ; sevmiyen gelmiyeceğ.» Dedi «tezden bir burdan ğağıp da gēdip daşların altı nı altını ovacıyğ da gendimize bir siper, ev, yuva yapana ğadār zaman ğaybolur» dedi. «Bizim ölüp ğalacağ°yerimiz buradı.» Dedi «oğlum, cebri değıl. İdersiñiz gelin, isdersiniz gelmeyin.» Pēdişağı sevenner, herkeş elini al-

- dı; peşine düşdü gètdi. Aradan bir ğaş gün geçince ğarının can boğuzına yığıldi! Gètdi kèdiye ğazı töhdü. Ayın ğarannığı. Ufağdan yağmır yağır. Kedi-
25. ye ataşı vèrdi. Ğapıyı aşdı. Kèdiyi dişeri èlèdi. Dişeri edince can tatlı, kèdi gendisini `orıya vurdu, `buriya vurdu, yol bulamedi. Pēdişahın fil bahçası da ğarının damına pītişğidi. Bütün filler zencirde bağlı. Kèdi yenarken canacı-sınnan su ğilifinnen soğuldu içeri, bahçaya. Soğulunca bu hayvannar ürküşdü. Ürküşünce bunnar başladı, girişdi birbirine. Birinin bacağı ğırıldı, birinin ğolu
30. ğırıldı, birinin ğıçı ğırıldı. Birçoğ hayvannar birbirine zayat verdi filler. Sabānan behiciler gètdi; pēdişahā heber verdi. «Pēdişahım» dedi, «filler açıl-mış. Birbirini bütün `mefcetmiş. `Öldürmüş, `ğırmış. `Bacağı, `ğolu yaralamış, bilmem ne?» Pēdişah emir verdi ki doğdura, «doğdur gelsin.» Doğdur geldi Esgi dèvir, üş kışi terefinnen. Vèzir, vekil, doğdur. Geldi, bağdı, gördüler ki
35. `yağ, hep bahça ğan iççerisinde. Pēdişah doğdura söyledi ki «bu sağlara ne kibi illāşlar, bunu tedavi edecełsin?» dedi. «Ğilbiyelem, bu tedevi olmaz» dedi, «anca buna meymin yağına anter yağı olcağdı da buna erideciyił, bu ya-ralara dükeciyił de bu hayvannarın yaraları eyileşèdi.» Emir verdiler; «Makineli bölüğü çıłsın.» Makineli bölüğü çıłdı dağa. Bir ğısmı altda sipere
40. yatdı, bir ğısmı üstde. Makineliyi ğurdu. Pēdişahın peşi sıra ğètmeyen hayvannar, orda ğalannar, bunar silāhın ğorğusunnan indiler aşığı düze. Ènince ğırdı. Bunnarı ğırdılar kesdiler. Getdiler, tutdulār! Yağını soydular, eritdilēr! Töhdüler bu fillerin yarasınā! Fillerin yarası eyileşdi. O kèdenner ğurtardı. Ènter de meyminin bir nèvi.

21

SÖYLEYEN : Nezir Ali Cengiz, 80 yaşında.

DERLEME YERİ : Tuzluca, Sürmeli köyü.

DERLENEN : Köy hakkında.

1. Bizim bu Sürmeli şenniğ olmasını? Burıya üş gardaş gelir. Birinin adı `Sürmeli Bèğ imiş. Onnar burda galır. Koyu şennedir. Geleni yığır başına, gideni yığır. Bêle bir tayfa tulağ ulur. Çoğ ulur bir adamlar. Onnan sōra bu ortalığdan ğaybolannan sorasına buranın adı olur Sürmeli Bèğ. Yani
5. Sürmeli oğuzni irevaniski. Bu gader, İndi bura bütün bu İğdir mōdū Sürmeli. Harda sorsan, ne millet olsa diyeceğ «nerelisen?» «Sürmeliyem.» Başğa koy yoğdu. İğdir miğdir deyilmez. Bura Sürmeli mağalı. Ğavurlardan sorurduğ bêle. Bu Duzzuca olsun, Güllüce olsun, bu yerlerden hepsinnen. Dēdik «nerelisen?» Dēdi «Sürmeliyem.» Olar deyirdi bize. Biz de Sürmeli biziz.
10. Siz niye Sürmeli? «Mezheb ağğı» deyirdi, «biz de Sürmeliyihyā.» O burdan gēden hepsine Sürmeli deyirler.

15. Bizim bir kağda vardı kōyde. Bir de bir su vèkili diyèrik, mırab. Bağ bu ğırmızı.... yığılıp seh̄sen seggiz adam bizim emelēdi. İşdiyirik. Bu burda buna dedi ki, böyühdü mırab, su vekili. Kağda da koy kağdasıdı. Bu buna dedi ki «bu halkı bêle işdet, bêle işdet» O dedi «sen öz vezifenden, men de öz vezifemden. Sen niye mēnim işime ğarışırsān?» Ėle köpoğlu. Bi kerem munu verdi ğamçiye. O zaman ğamçi diyerduğ at ğamçisine. Ay buna bir iki bu çaldı çaldı. «Aya, nedi öz vezifende? E men mırabam, böyügem. Sen bi koy muğdarısan. Nasıl sen olur ki mesela ilticā eyliyem?»

22

SÖYLEYEN : Ekber Arpa, 56 yaşında.
DERLEME YERİ : Tuzluca, Sürmeli köyü.
DERLENEN : Ermenilerle savaş.

1. On yaşındaydım beğ. On yaşında Ermenisdannan bizim bir arada yaşadığımızı gördüm men. Vağıd oldu ki burda bir müttüş herb oldu. Bu herb zamanında Ermèninen bizderin müttüş bir herbi oldu. Ermèninernen biz mükemmel herb yaptık. Bizim o zamanın işi, yanı tufenge badron deyerdik. Badronnarımız azıdı. Tèlim terbiye görmemişdik. Onnar bize gālıp geldi. Biz bir sene burda herb yaptık. Bir seneden sora dayanammedik. Biz gāşdik bu şeye. Pernevüde gider bizim bu terefin adamı gètdi. Pernevütde biz bir ay gider galdık. Otuz dört tāriginde Osmannı bu araları aldı. İrevannan, Ğarakösedən bu arayı aldılar. Ta İrevana gider bizim elimizde galdı. Biz de bu İğdir çorağına gitdik. İğdir kóylarında bolluca buğdalarna sağab oldu. Ekinlerne sağab oldu. Ermenisdanın. Buları alt ay içinde döğdik, pişdik, yığdik. Osmannı gène geri çekildi. Otuz beş tarığında. Gène kóylarmıza, aynı bu yerlermize geldik. Üç ay da bu melmeketimizde galdık. Üç aydan sora tekrar bir harp başdadı. O zaman gene bizim badronumuz azıdı, bulabilmedik. Burdan Ecemisdana geşdik. Ecemisdand üç ay gider yaşadık. Üç aydan sora biz geldik gène aynı memleketimize. Otuz altı tāriginde Osmannı gène bu arıya geldi. Bu arıyı, Arazı hüdüüt bağadı, Otuz altı tārihinnen bu ana gider biz burada yaşıyrık. Bildiğim munnan ibaret.

23

SÖYLEYEN : Refet Seçilmiş, Âşık, 30 yaşında.
DERLEME YERİ : Tuzluca, Eğrekdere (Kağın) köyü.
DERLENEN : Hurşit ile Mahmiri hikâyesinden.

1. Varımış, yoğumuş. Günnerin bir gününde, evvel zaman içinde, halbır samân içinde, deve dellekliyirken, devenin gözünü çıkarıb sizden hoş, o zaman aynan innen indim muhtasarinnen. Felek götü derdeçeni, goyma gapıdan kaçanı. Yalan kimi, gerçeğ kimi yol gırağı mürçeğ kimi. Berkitdim çarağımın dabanını, kesdim yolun amanını. Derelerden sêl kimiñ, tepelerden yêl kimiñ, bâdeğ serser kimi. Bir varımış, bir yoğumuş, bir pādşah varımış. Padşahın hêç dünya umut bi şeyi yoğumuş. O ğaden zenginmiş ki, haddinden fazla. Bir gün şehrin kenarında bi namazğahı varımış. Gêdib, günde namaz ğılıb Allahına şükür êdirmiş. Ğaydıb ğeliñmiş hanesine. Bir gün erkennen ğahdı ğetdi. Gêtdikiden sōra baħdı ki boyu bir ğarış, saĝğalı yeddi ğarış bir pir oturur. «Salamun aleyküm ay derviş baba.» «Aleynā aleykime selam ey padşah.» Dêdi «canım, benim padşah olduğumu sen nêden bildin ki muhaĝğag benim derdimin de dermanını bileceñsen» dedi. «Bêli, ğılbelem saĝğossun bilecēm» dēdi, «sênin derdiniñ dermanı budu ki oĝul uşaĝın dünya
15. üzünde hêç bi şeyin yoħdu. Bi de bi kırsaĝın var, onun da tayı yoħdu. Al saña bi tene elma vêrim. Gôtür ğabıĝını kırsaĝa vêr. Elmanın bir üzünü özün yê, bir üzünü de sultan hanım yêsin.» Bu almıyı getirdi. Arvadınan barabar yêdi. Ğabıĝını da güzel apardı, ğemer ğırsaĝa yedirdi. Gel zaman ğet zaman arvat hamle oldu. Bir oĝlan uşaĝı dünya üzüne ğeldi. Kırsak da doğurdu, bi tay
20. odu. Bu ğedenin adı Atsız Beĝ oldu. Bu şejrin ehli dēdi: «Êle olar mı? Eye bir padşah oĝlu ola, onunda adı olmya? Gêlin toplanalım, ona ad ğoyalım.» Men de ğahdım ğetdim. Siz de ğeldiñiz. Toplandı. Bêlece bir masa ğurdu. Biri dedi «Ĥesen.» Biri dēdi «Dirbō.» Hiç biriside uymadı. Hemen boyu bir ğarış, saĝğalı yeddi ğarış, o dede yetişdi. Dēdi «oĝlumun adını ğodum Ĥurşud»

25. dēdi, gözden ğayboldu. Gel zaman ğet zaman Hırşit yekeldi. On beş yaşına kirdi. Bir gün üryasında baĥdı ki Murat tepesi denilen bir tepēdi, orda oturub güzel buludun içersinde ayı ğetirib buna aşığ yapılıâr! Dēdi «bu aynan yēddi ay sora ğavıŝacıñız. Eĝer sırnızı birbiriñizin dışarı vērerseñizse gözünüzü dēŝecēm.» Bir gün bēle, iki gün bēle. Padşah dēdi «eyvāh, dünya umut bir oĝ
30. lum ola, o da dertdi ola.» Günü günnen sarardı soldu. Loĝman Hākīm, cerrah hiç birisī bunun bu derdine çāre ğılamadı. Bi gün sabaĝ açıldı. Ğahdı sazını eline aldı, gitdi babasının Gülşen baĥcasına. Bēle gezirdi. Baĥdı yazdı Ėle bilbiller ötür, ēle bilbil ler ötür; «ē» dēdi «hele bunun işine baĥ», Dēdi :

35. Aman bülbül sen o yarı göresin,
Mana muhabbeti var mı sorasın;
Yarın huzurunda divan durasın,
Düşer ise yolun baĝa bosdana.

40. Hırşit senin üçün çoĝ çēdi zēhmet,
Aĝladı, sızladı, çēdi meŝēĝet.
Mevlām seni maña burada biraĥdı,
Düşerise yolun baĝa, bosdana.

- Diyib bilbiller ordan uŝdu ğetdi. Geldihden sora gene yatdı. Sabaĝ açıldı. Ğetdi baĥdı ki ne baĥdı, bir bezirĝan başı İspaan şehri terefinnen belirdi. Toz ha toz. Ğelib bunun ŝeĝerin altınnan geçende başladı sazına tırn tırn demeĝe.
45. Baĝalım bezirĝan başına orda ne dır? Men de diyim sizin saĝlıĝıñıza:

Tutmuşdu yükünü türlü ĝumuaŝdan,
O süslü ĝıymetli nice daşdan,
O benden geçdise ben geçmem ondan
Ne diyardan gellersin ey bezirĝan?

50. Bezirgan hemen gefleci başına dèdi «oğul, èyle.» Èyledi. Ğatırın guyrugunu dutdu çehdi. Bir saz şeklinde basdı barına. Baħalım bezirgan ne dèdi:

55. Gelişim sorarsan oğul, Hintden, Yemenden,
Çoğ alıp satdım da dünya malından,
Söyle oğul, kemle gelsin dilinnen,
Derdiñ añlasın şimdi bezirgan.

`Aldı Ğurşit:

Sarılıb yatmadım ince bëlinnen,
Ğayali gètmiyor gözüm önünnen.
Sarılıb yatmadım ince bëlinnen,
Acap kısmet mi olur ey bezirgan?

`Aldı Bezirgan:

60. Umut kesme beğim Mevla kerimdi,
Aşihlara bèyle lütfüñ hazindir.
Sürersen bir zaman devri devamı,
Unutma o zaman bu bezirganı.

`Aldı Ğurşit:

65. İspaan şehridi benim sorduğum,
Mahmihri dënilen benim sevdiğim.
Eriyibdi etim, ğalib gemiğim,
Acap kısmet mi olur ey bezirgan?

`Aldı Bezirgan:

70. Oğul İspaan şehrini gördüm bilirem,
Oğul ben yoluña ğurban oluram,
Mahmihri sorursan ğaber vèirem
Söyle beyan nasıl şimdi bezirgan.

Sözderini bitirdiñten sonra bezirgan başladı, yavaş yavaş yolunu aldı. Ğurşit de ğayıtdı geldi babasının sarayına. Geldi yatdı. Sabağ açıldı. Hemen o seviş-

- dihleri tepeye, Murat tepesine, oħunu, yayını, tazısını, tulasını, terlanını aldı
75. çıħdı. Baħdı ceylan yaylasında bir bölüh çadır. Çadır ki toprağı atasan yere düşmez. «Hele gèdim görüm bu çadırlar kimindi. Bèle dedemnen izinsiz niye gelip düşüpler ki fağır fığaranın haħķı yeyilsin?» Yèndi geldi bi çeşmenin başına. Baħdı ne baħdı, can alıcı ğuşu ordadı. Èle beyninnen vurulmuşa döndü. Ğız baħanda atın üsdüne èle yuvarlandı tepesi üsdüne, bizim eşşeħ kimin. Ğız
80. dèdi «sen èledin.» Gèlin dèdi «sen èledin.» Eye dèdi «èle şey olmaz. Bunun üzüne gètir» dedi «pılav suyu.» «Eye, kim var, kim yoħ» dèdi. «Vallā bir küp yerden ğadın var. Onun derdinnen bu bilir.» Gètđi bir tene ilan vuran ğarıyı getđi. Ne teğer, yüz bir dene geçi ğığısı «sübhanellāh, munzam billāh» dèye dèye, hobbana hobbana gèliř ki Allah ğorusun. Dèdi «vallaha bu
85. ğudurupdu» «Bō, mènım èrim de bèle olmuşdu. Başına külü èledik, gözünün önünnen altın geçiştdik, bu geberdi gètđi. Gèlin, başına kül èliyēm, gözüne de önünnen altın geçirēm, belkè bu öle.» «ay» dedi, «ay nene, èle şey olar mı? Canım haħın yiğidini biz öldüreħ? Sen bunun ğanına sozuyupsan? Sen ceennem ol gid_o yana. Bir Ğesret ğadın var, gelsin göreħ o ne dèyir.»
90. Ğesret ğadın geldi, Allah herkesin ğesretini ğavuşdursun. Dedi «aman, men bunun aşğına ğurban olaydım.» Bunun ağızınnan çıħan köpüħleri èle yuturdu ki ğurbağı yutan kimi. Hemen üzüne ğulāb suyu serpdı, ğaldırdı. Ğaldırdıħdan sōra ğız baħdı bu oğlan buna bèle göz möz atır. «Dur baħalım zalım_oğlu zalım, tek atın menzili olmaz.» Baħalım ğız ne dèdi:

95. Yaramazmış bèle zalım
Var git, bennen irağ_ol.
Ne kötölüğ_étmişem señe,
Var git bennen irağ_ol

`Aldı Ğurşit. Dèdi «zalım ğızı zalım. ğara kaçırısan?»

100. Men yarı tanıram güzel yüzünnen,
 Bülbül (kimin) tatlı dilinen,
 Hêlal gaşlarınnan, eîa gözünnen,
 Lûtfedib cevab vêr, sevindir meni.

`Aldı gız:

105. Allahı seversen şataşma baña,
 Cinnisen oğuyum, üfleyim saña,
 Gêdib başga yerde yariñî ara,
 Var git bennen irağ_ol.

Der:

110. Sararib solmuşam aşğın elinnen,
 Heyalî gêtmedi gözüm öñünnen,
 Ben cini değılem, duan kâr êde,
 Lûtfedib cevab vêr, sevindir meni.

`Aldı gız dêr:

Gadir mevîam yazmış yazımı gara,
 Sırrımı vêrmenem çêhseler dara,
 Gêdib başga yerde yariñ ara,
 Var git gârdaş, var git benden irağ_ol.

115. Dêdi «canım, men buña sabağa geder söz diyem, bu gânmaz. Gel özüñü
 otarib bu zalım gâzı zalım beki îreğme gele, seni içeri ala:

120. Ben Hırşıdam boşa salmam elimi,
 Emra Hağğa bağlamışam bêlimi,
 Almayınca çêlmem senden elimi,
 Lûtfedib cevab ver, sevindir meni.

- «Hürşit, vay sen mênim gözüm üsde geldiñ.» Ğaşdı, «ana» dedi. «Nêdi?» «Ay atanın yoluna... Çadır sâbı gelip dîr, illâh ğağacıñız.» «Ay oğul, ha yanda?» Dêdi «bağ, bu bulağın başındadı.» Geldi bağıdı, hağğaten bi tene deliğannı oturub. Atı da yedeğinde. «Sen gelen yollara ğarî neneñ ële dünënnen
125. nen ğurban olupdu. Oğul buyur çadırımıza. Bi bardağ çayımızı iç, bi ayrıanımızı iç. Onnan sora ğed_ay_oğul.» Ğarî nene bunun ğolunnan dutdu. Ğız da bunun atının yedeğinnen dutdu. Çeke çeke ğetirdiler çadırın önüne. Eye bu bağıdı ki êrkeğ denilen bi şey yoğdu. Dêdi «ay ğarî nene, êrkeğ merkeğ, kîşî mîşî hêç bi şey yoğdu?» Dêdi «ay ğarî neneñ sana ğurban ossun. Bu ölmüş
130. ğızımı ğörüşsën?» «Bêli, ğörürem» dedi. Dedi «bağ, bu ğızımın üsdüne düşman olmuşağ. Köyümüzden ğaçıp gelmişêğ. Padşamız bu ğızı isdiyirdi. Biz bu ğızı o padşā vêrmedik. Başımızı aldığ. İrağ_üzeri tüşmüşêğ, bu şeçerin, bu yaylanın içërisine. O ki o, sen de gelibsen deyipsen sağabıyam; ğahıp köçün. Bu êrkeğlerimiz ğëssin. Ondan sora biz köçêğ.» «Ha yanda harb_ediller?»
135. Dêdi «vallah bu dağın dâlında.» Ğağıdı, atını mindi. Atı, elli tene köşeden berkitmişdi bêlini. Atına suvar_oldu, gitdi. Gitdi bağıdı ki `nê. Êle vuruşullar ki Allah ğorusun. Dêdi «men ğedecem, hangi taraf salamımı alsa o tarafa yaslanacam. Girdi bu ğoşunun\_ortasına, salam verdi. Hağğeten de bu ğayın olacağ adamları salamın aldı. Geşdi ğaynın tarafına. `Vur babam, asda ğaçan
140. nāmertdi. Bunnarı darma dağım ëledi. Yavaş yavaş ğoşun çekildi. Ğayınnarı da döndüler çadırlarına. Yeddi ğardaş idi. Bunnar gelmeğde ossun Hürşit düşündü daşındı. Dêdi «ne_ola, men bir pādşah ôlu olam. Geldim, bunnara yardım ëledim. Bi de bunnarın içërisine ğatışam ğedem olmaz. Gel atıñın ağızını ğır, bu çimennere, bu dağ daşa teref sür. Bunar reğme gele, diyeller, hara gidisen?
145. Sen bizi ğannan ğutardın. Hele bi bardağ suyumuzu, çayımızı iç, onnan sora ğêt» bu atının başını yavaş yavaş çevirdi. Bu ğayınnarı hemen bunun_önüne

- gèçdi: «aman ğardaş, sen bizi ğannan ğurtardın, hara ğidirsen?» `Aldılar ğetirdiler, efendim sensēn, bir çadır ğurdular. Bi de bi ğaryola ğetirdiler. Bir de bir istol. Ğoyduğdan sorasına «ana» dēdi, «ne hazırlıyıpsan?» Dedi «oğul, bir
150. ğuzu kesmişem.» dēdi. «Ğonağa çöreh ğeti.» Ğonağa çöreh ğeti diyende, bir it yatan leğeni doldurdular; ğetidiler, Ğurşidin ğabağına ğoydular. Ėle süpürdü, ele süpürdü, bi sümüğü ğoymadı. Aĥşam oldu, ğardaşları ğitdi çadıra. çadıra. Ğızı bi sancı dutdu. Ėyle sancılandı kim ne diyim? Az ğaldı bēle zeçer yemiş o itder kimi. «Aman ana öldüm.» «Yavrum bes, saña ne oldu?» «Pê,
155. sen bilirsen ana, sancıdan ölürem.» Oğğada limon duzu topladı kim mēnim ğara eşşēğim ğötümez. Dedi «ğızım, señin üsdüne çoğ yorgan tōküm. Beki Allah reĥme gele, sen terriyesen, bu sancı senden ğide» Bunu ğüzel yataĥ serdi. Dōşeh, yorgan, yasdıĥ. Bi de bi ğüzel ĥesir. Ğızı ğoydu örtüye. «Ana, sen ğet yat. Men daha yataram.» Anasını yuĥuda vērdi. Yavaş yavaş yorganın altınnan
160. baĥdı. Anası illāh mundar oldu. Ğaĥdı, hemen dorğu Ğurşidin çadırına. «Vāy, sen geldin?» «Men geldim.» Allah herkesin ĥesretini ğavışdırsın, onnar orda birbirlernin muradını aldılar, oturdular. Bēle yatmaĥ sırası ğeldi. Mahmihrinin yuĥusu ğeldi. «Eye, ne tēri yatacam?» dedi. «Ne tēri yatacan» dedi «men başımı ğoyum senin dizinin üsdüne yatım. Sen de nöbet beĥle. Mahmihri ba
165. şını ğoydu. Baĥdı ki ne baĥdı, ele ğözel tellerini darıyıp, saçlarını darıyıp. «Vay dedi, zalım oğlu zalım. Ben bunun saçına dēmiyecem dē.» `Aldı baĥalım ne dēdi, bir ĥane:

- Saçdarıñ ne ğüzel daramış mahım,
Misk ü anber ğoĥar saçdarın senin.
170. Göylere çıĥardı feryadım, ahım,
Misk ü anber ğoĥar saçdarın senin.

Dèdi «zalım oğlu zalım. Hêç dillenme yat.» Dèdi «be biz yatıb ahırınız ne olacaḡ? Aha yatdıḡ gün_ortıya ḡader.» Dèdi. «Baḡ, èle ki ḡoruz bañnadı, ḡugiliḡu diyende men ḡaḡacam.» ḡoruz ḡugiluḡu èledi, ḡız ḡaḡdı
 175. girdi yataḡına.

SÖYLEYEN : Mirzeli Sarıcan,68 yaşında.
DERLEME YERİ :Tuzluca, Üçkaya(Ekerek) köyü.
DERLENEN :Bir yallı türküsü.

1. Biri yağa, biri nöker,
 Nöker olan eyî cebir çeker,
 Ağlar pirim, ğan yaş töker,
 Bağı dolana dolana.

5. Biri nöker, biri yağa,
 Yıgılıblar bir otağa
 Ğaçar maral, ğavar buğa
 Dağı dolana dolana,

10. Göyüzünü aldı bulut
 Mahım dolana dolana,
 Bosadañçı şamama besder,
 Tağı dolana dolana

SÖYLEYEN : Abdülali Sarıcan, 57 yaşında
DERLEME YERİ : Tuzluca, Üçkaya, (ekerek) köyü,
DERLENEN : Bir masal.

1. Argadaşlar, esgi devirde bir padşah varıdı. Bir gün bunun baş heremisi, yanı arvadı faytona mindi, hamama gètdi. Bi de bi naիրçı varıdı. Bu naիրçının āyilesi de hamama gitmişdi. Hamamda bunar yayhanınca herkes bu hocanın arvadına hörmet élemeye başdadı. Bèçara naիրçının arvadı bağıdı
5. ki hèç buna tenezül éleyen yoğıdu. Ağışam geldi eve. Èrine dèdi «men sende galmıyacam, şart èyliyirem.» «Arvat, niye galmırsan? Sebebi nèdi? İndiye geder biz bir arada yaşamışıh.» Dedi ki «sen de gèdip molla olacağısan ol. Olmuğısan bu ant, bu guran, bu kelam, sende galmıyacam.» Bèçare naիրçı hardan mollalığ ele sin? Bir gün, iki gün aradan geçdikden sora bağıdı olmiyacağı «arvat» dedi, «sen çoluğ çocuğıba bağı. Men de gèdim, oğıuyum, molla olum» Bir gün bu molla gètdi bèline çöreğini bağıladı; gètdi başğıba bir melmekete. Ey bir oğıucu vardı; onun yanında oğıumağıba. Yağı geçmişdi naիրçının. Hardan oğıumağı elinnen geleceğı? Bir müdet başdadı oğıumağıba. Molla naիրçıya «be» dèdi, bi şey annamadı. «ce» dèdi, «he» dedi; bi şey annamadı. Bağıdı ki olmiyacağı ağıunt dedi ki «ğardağı, sènin gagan çalışmır. Oğıuyabilmiyeceğısen.» «Eve de gètsem arvat da mennen galmıyacağı, en yağışısı odu ki gel başım alıb debèdiyar gèt.» Gel sağıba kimnen hağıber vèrim, bu molla olacağı naիրçı kitabı, defteri goydu çentesine, bèle gèdirdi. Gètdikden sòrasına bi dağıın arasında bağıdı ki bi tene at gelir. Bi göğ at. Yeherin üsdüğü-
15. bi tene gılıç. Heybe de dolu. Döndü sağıba sola bağıdı molla, bişey yoğı. Dèdi «en iyisi odu ki bunu dutub, aparıb gelib dağıın dibine bağıla. Gece gè, götü git. Neyse bu atı dutdu, apardı. Üş dene gıyalığı vardı, dağıın arasına bağıladı

- gètdi; bir baĝ da ot yoldu, önüne ĝoydu. Ğoduĝdan sora ĝeşdi, bir köĝe rastla-
 dı. Çayın başında ĝarılar, arvatlar buĝday yuyurdu. Dèdi «emi, hardan geli-
 25. sen?» Dedi «valla, men mollayam. Talaha baĝmaĝ elimden gelir.» «E» dedi,
 «mènim talaham nedi?» Molla arvatdara «pē» dedi, «men yeddi ĝat yerin
 altınnan ĝaber verirem.» Bir ĝarı geldi, «ĝoca» dedi, «mènim talahına
 baĝ.» Munun talahına baĝdıĝdan sōra Allahdandı, her ne sōyledise ĭras geldi.
 O ĝètdi, o birisi geldi. Velāsıl ĝaç dene ĝarı geldise üreĝinde, ĝelbindeki nè
 30. idise, Allahdandı, sōyledi. Bu arvatlar talijne baĝdırırken saña kimnen ĝaber
 vèrim, molla ki o atı iki daşın arasına baĝlamışdı, bu da ĝırĝ dene haramı var-
 dı. Haramı başının atıydı. Ğaç günüdü, haramılar ĝezirdi; bir yannan haramı
 başının atını tapabilmirdi. Bir tenesi geldi baĝdı ki èle bi topluluĝ var.
 Dèdi «bàcı, bunnar ne topluluĝdu?» Dedi arvadın biri, «ĝadañ alım. Bir
 35. molla ĝèlib çoĝ tèsirli. Her şeyden ĝabarı var.» «Èleyse men de bi talahıma
 baĝdırım» dedi; «molla emi, bir mènim de talahıma baĝ.» «niyetin nèdi?»
 dèdi. «Molla emi mènim haramı başının dedi, «atı itibdi» dedi; «eger onu
 tapsan, yerini bilsen bu dünyalıĝını vèrib aĝiretiñe ĝarışmıyacıĝı.»
 Getirdi, bir tas içersine su tōkdü. Bèle baĝdı tasa, «ĝardaş» dedi, «señin bir
 40. atın ĝaybolubdu, irengi göy, yeherin üzerinde bir ĝılıç.» «Vay» dedi, «mol-
 la emi, sènin oĝuduĝuna ĝurban olum» dèdi. «Arĝasında bir ĝalı heybe.»
 Yumuldu, molların ayaĝınnan öfdü. Dedi «cenif tarafına gideceĝsen. Bir daĝ
 var. Bunun arasınnan. Faĝet ĝırĝızlar çalıbdı, ellerinde silāh, orda beĝliyiller:
 Ğaş ĝişiyle gidib atı götüreceysiñiz? Haĝgaten de ĝètdi, atı tapdılar bunnar.
 45. Haramı başına götürdü, müjde vèrdi. Molların sedası her terefe yayıldı.
 Padşahın da ĝırĝızlar evine ĝeznesi yarılmışdı. Padşahın ĝulaĝına çatdı. He-
 men emir ètdi padşah, molluyu getirdi. Molla bèçara oĝur yazarı yoĝ. Baĝdı
 ki ölüm ayaĝıdı, padşahın dèdiĝi dediĝdi. «Şah saĝ ossun» dedi, «onnan
 ĝolay ne var ki, onun zorduĝunu çekisèn. Onu men bullam, yalnız maĝa ĝırĝ
 50. dene ĝarpız gatireceĝsèn; mēm de ĝırĝ ĝünnüh yiyeceĝimi vèreceĝsen; onnar

- ğaş ğişi terefinen çalınıpdısa men onu birer birer söyliyecem.» Ğardaş, ge size kimnen haber verim; haramı başın ki atı çalınmışdı, ğulağına getmişdi ki padşah hemen hocuyu apardı meclisine. Bunnar başladı titremeye. Bu aldı padşadan yiyeceğini. Ğırh dene ğarpız, ğırh dene de ğaz aldı. Geldi ğarısına.
55. Ğarısın da yanındaydı «Ğarı» dedi, «bizim ğırh gün müddetimiz ğalıb. Padşah bizi kesecek. Yalnız ğırh güne eder yiyeg içeg. Ğırh gün sōra padşah bizi asacak. Aħşam arıya geldi, söz vaħdına bu ğede ğarannı ğüşen sıralardı; ğaramı başı «bir şeyis» dedi, «özüne ğüvenen. ğetsin» dedi, «mollanın bacasının üsdüne ki ecaba molla bi şey padşaha dēyeceg, söylüyüb bulacaħ, bulmaya-
60. caħ?» Birisi geldi mollanın bacasının üzerine, sürüne sürüne. Ğulağını vardi. Ğazın biridi, molla kesmişdi. Ğarıya dedi «ğarı, ğeti ğırhların birisini». İşaret etti, ğarpızın birisini ğetire. Haramı başdarnın bir tenesi de bacadaydı. «Pā, zalım oğlu zalım, baħ, baciya ğeldiğimizi de buldu.» Yavaşça yendi, ğaşdı haramı başının yanına. «Ne oldu?» «And ossun» dedi «Allaha» dedi,
65. «ēle bacanın üsdüne ayağımı basar basmaz bildi. Diyen ki bizim hepimizi adbē-ad söyliyecēg.» «Belki bu ğorħubdu. Hele ğözŭ açığı bir tenesi ğitsin.» Bir tenesi de bacanın üsdüne ğetdi. Ğetdiħden sōra yine ğoca işaret ēledi ğırhların ikisij. Ğarı ğarpızı ğetirip sininin üsdüne ğoğanda, o da ğorħudan ğulağını vardi. «Vay» dedi «zalım oğlu zalım. Baħ ğırhların ikisi geldi, onu
70. da bildi.» Ğaşdı, doĝru haramı başına. «Ne oldu?» «Valla, haramı başı saĝ ossun, bizi yaradan Allaha, ēle ayaĝmı bacanın üsdüne basar basmaz bildi.» Aramı başı «madem ēle oldusa men özüm ğedim. Eger bu doĝru oldusa, ēle altunu felān yerde basdırmışıħ. Ğedeħ, mollanın ēline ayaĝına dŭşek, altını vereg.» Haramı başı yavaş yavaş bacayn üsdüne geldi, molla ğazı
75. kesmişdi, ama içderinde bi ğarpız varıdı, ğırh ğarpızın hamısından böyŭ ğidi. İşaret etti, böyük ğarpızı ğetirdi ğarısı. «Ğarı» dedi, «ğırhların en başcılı geldi» dedi. Bēle diyende haramı başı ğaşdı o ğandan fırlandı geldi, yendi içeriye. Yēnende yıħıldı mollanın ayaĝına. Dedi «molla ğemi, seħin oħuduĝuħa

- ğurban. Biz de ğırĥ neferig. Bizim çoluĥ çocuĥun başını kesmeginen. «Hē»
80. dēdi, «altunu telef ēlemiyibiñiz. And_ossun Allaha, bir denesini telef ēleseñiz siziñ hamızıñ kökünü kesdirirem.» Molla_emi, and ossun bizi yara-
dan Allaha, nēce ki çıĥartmışıĥ, fılān köhne mezarıñ sehe bi büyük daş var,
telise doldurmuşuĥ, o mezere basırmışıĥ. Yalnız saña rêcamız odu, bizim isim-
mizi vèrmeginen.» Sabah bir saat güneşden ğetmişdi, molla ğapıyı vurdu. «Şah
85. _ossun. Sennen bir imza alcam ki ĥırĥızdarın ismini vermiyeceĥiñe dair.
Altunu da bulmuşam, ĥırĥızdarı da.» Padşahdan o saat imza aldı. Sabahdan
padşah cer çağırtırdı. «Cemaat»» dēdi, «mènim ğıymetdi mollam altunu,
ĥırĥızdarın yerini buldu. Herkes seyre geleceĥse ğessin.» Ağşamnan haramı
baş söylemişdi. Molla düşdü ğabaĥa. Arĥasıca millet toj voj ğetdi. Ayni yer-
90. den altunu çıĥartdılar. Padişah dēdi «mèni isdiyen molliya ĥalet vèrsin.»
Molliya o ğeder para yıĥdılar ki, ĥalet vèrdiler ki molla ĥaletin altında itdi. Gel
señe arĥadaş kimnen ĥaber vèrim, bu söz gitdi Hündisdan eline. Bir padişah
varıdı; bunuñ da bi tene oĥucu ālimi varıdı ki yanı yeddi ğat yerin altınnan
ĥaber vèrirdi, yeddi ğat da yerin üsdünnen ĥaber vèrirdi. Padşah dēdi ki «ey
95. mènim iliĥim gilim, mènim ĥocam, ğedeceĥsen, imtiĥan olacaĥsan.» Heman
bir tel çeĥdi padşah: «Seniñ ĥocayla mènim ĥoca imtiĥana ğelir.» ĥoca
arvada ğetdi. «Arvat» dedi, «mènim mollalıĥım harda? Hindisdan èlindeki
ālim ğelir mennin imtaĥana. Men buna ne cevap vèrecem?» Arvadin adı
Gülümüdü. Herhal esgi zamannarda ğarit diyellermiş, ğarètlernen gelermiş.
100. Hemen ĥoca kesdi padşān erkini. Dēdi «şah sağ_ossun, ğetir mollañı. ĥocañ
içeriden girer girmez men èlimde bi şey dutacam. Eger mollañ bunu buldusa
mèni mars_ètdi. Yoĥ bulmadısa men onu alt_èledim.» «Hay hāy?» Adam
ğetdi, molluyu çağardı. Mollanıñ baş ğelir, ayaĥ gelmir. Hindisdan elinnen ge-
len alim èlinde bir gül dutmuşdu. Bunun ğarısının da adı Gülümüdü. Özü
105. özüne arvadına dedi ki «āh Gülüm.» Bēle diyer demez açdı ki elinde bi

Hindüsdan gülü. Dedi «gördün?» Dèdi «Şah sağ_ossun. Bu seer de çıhacam eşige. Eşihden gelecem eger gelirken bunu buldusa tamam.» Afedeseñiz eşige çıhdı. Bir ğuru at tēsi èline geldi. Girdi içeriye. Dèdi «söyle hocam.» Dedi «şah sağ_ossun, işder poğa döndü.» «Aç_eliñi» açdı ki «olan» dedi «mèni
 110. isdiyen mènim alimime ħalet vèrsin?» Onnar yèdi işdi yère geşdi, siz de yèyin için, murazıña yèrişin.

DERLEME YERİ : Merkez, Ortakapı mahallesi.

DERLENEN : a) Bir hayvan masalı
b) Savaş hatıraları
c) Bir küçük hikâye

a

1. Varıdı yoğudu, bir doñuz böcügü varıdı. Dedi «gèdim men bu sıçannan_evlenim.» Gètdi sıçannan_evlendi. Sıçan dedi ki «sen dur burda. Men gèdim» dedi «birez toy var gônşularda. Birez öteberi yetirim, yiyeh, bårınañ.» Gètdi, bir gün_iki gün, gelmedi. Gelmiyince bu gahdı, tüşdü bunun arhasına. Gètdi gètdi bir mal_ayağını basıb ya. Su dolub_oriya. İki tene de atdı gèdir. Dedi:

10. Ay_atdı püşatdı,
Golu gànetdi atdı,
Gidin deyin Tülü Beğe,
Guyruğunun_ucu Sülü Beğe.

15. Saç_uzun sırma hatın
Boy_uzun Burma hatın,
Dere izi dèrin göle,
Garğ_olub, durmasın gelsin.
15. Bir de ordan_ışitdi sıçan. Ğaça ğaça geldi. Geldi bağıdı ki bu bèle çabaliyir suyun_içinde Ne cànı var_aam, bu ğadiçilî böcüh. Dedi: «Bes derecîh Èliñi mene çekerecik.» Dedi: «Men sennen küserecik.» Üş defe dedi: «`Al ha» dedi, «men de sèniñ_üsdünnen bir tepilî basaracih. Eyice yerin altına kèç.» Ğahdı gitdi gene toy_evine.

b

20. Gètdiğ artı Şahnalarda; Bir kaç sene orda galdı. Bi mizèvir geldi. Bizi èle bililer ki, orıya dolmuşu ya, biz, ne bilim men, orada min milyon var. Halbuki bir tek bir müsülman var. Gètdi orda haber verdi. Êrmeniye. Dedi «hèç gorhma, hèç kes yoıdu. Bi tene Urusdan galma, Niğalaydan galma bi tene top var. Ğaraltıları da odu, gorhutduhları da odu.» Oturru; herkes sabaı yemeği
25. yiyeceğ. Etmeli bişirèr, aş bişirèr. Oturup yeyerik. Bir de havar tüşdü kü köçürük. Hariya idirik? Ğaraıana. Köçümüzü, yapımmızı yühledih gètdih. Ğaraıana. Beş ev doldu bir böyüğ aıura. Otdu; herkes ne bulduğunu yedi. Bulmadı, ağladı sızladı. Kiminin ğucağında ğundaı, kimi gebe. Sabağınan ğaıdı. Saat yeddi buçu mu olar, seggiz mi olar? O vede saat ne arıydı?
30. Ğaıdı. Top atılır, tüvenk. Oy, vur ha vurdu ki gel ki göresen. «Ne var?» «Ğaın, ğavır basdı, ğaçacıyı.» Ğar burdan. Kimi ğundağ atdı, kimi beş yaşında çocuğ atdı, kimi ğarsını goydu ğaıdı.» Biz de ğaıdı. İrehem dáyın, Mirzalı babaı, neneı, hepimiz. Mènim de bir ğundağım var. Ğocam da ğoyub ğaçıb. Gèdib başıa köyden bize araba getire. Ayağı da biraz pasdonnan yürü-
35. yür. Bu gelene ğeder biz ğaıdı. Annem mağa dedi ki «sen ğundağı at da bir çuval altın amarat çamaşırım var, onu götü» «Ey ana, men èlin çocuğunu nası atım?» Çocuğ aldım dalımca. Üç cüz coraf ğeydim ayağıma. Gèdirik. Top da yağır, tüvek de dalımızca. Gètdik, bir köye ires geldik. Bu İsgende emiı bir bacıı vardı. Ona tof deydi. Top deydi, buradan bèle üzdü. Ğardan adam kimi
40. yığıf da. Ona sökendi, ğaldı. Men durdum bèle yanında. Anam bağıırır gel. Deyirem «durun, emi ğızımı top apardı.» Emi ğızım dedi ki «siz ğedin.» Biz gètdik köye. Here bir yannan geri ğayıtdılar. Boran üsdünü basıb; ğurt mu yeyib, ne olub, tapamadı. Gètdih tā Aıışşıya. Bir kaç ğün Aıışşıada ğaldı. Oraları gezdik. Aş ğudurğun olur ya, gezirih Ev yoı, eşih yoı. Ordan gètdik Borcuma. Tiflize. Genciye, Bakiye. Bakide üş sene ğaldı. Baki kimi yeri bir daha nerde göreciik? Yaıçı yemeğ işmeli; dènz ğırağında gezmeli. Onnan sora Türh geldi, bizi isdèdi; geldi buriya

c

- Günnerin bir gününde birinin bir dayısı vardı. Bir de bir bacısı oğlu vardı. Dedi «bacı oğlu, gel mènim bir gızım var. Gel biz de çalış, biz de iħdiyarıh.»
50. Gètdi, çalışdı. Dàyısının da bir ħotuđu var; bir de bir danası, bir de bir keħliđi; bir de bir gızı var Sona. Dedi «dàyımdı, çalışaram, Sonuynan keħliđi mağa vèrer.» Gendi ğelbinde. O da deyir ki «bacım_oğludu çalışar; ğedende ħotuđunan dányı vèrerem.» Vaħıt ğelir dolur Deyir ki «dàyı, evin şen_ossun; ğedirem.» Danaynan ħotuđu ğatır bunun ğabağına. Deyir «peh په. Dàyıma
55. baħ. Mènim ğözüm keħliđinen Sonadadı, dáyımın ğözü de ħotuđunan danadadı. Seniñ_ossun dayı, ğidirem.»

27

SÖYLEYEN : Münevver Gündüzalp, 80 yaşında

DERLEME YERİ : Merkez, İstasyon mahallesi

DERLENEN : Bir küçük masal

1. Bir gârının da bir oğlu varmış. Çoh hasdeymiş. Bu oğlu dëyir kin «ana, men ölmeycem, hasdeyem. Eme saña teselli verirem. Öldümse bënim ihsanımınan bir derdi yoğa vèrersen.» Dedi ki «peki.» Aradan üç beş gün geşdi. Oğlu öldü. Bu gârı gâhdı, yeddisi günü bir tabağ yemeğ aldı. Bu bir
5. tabağ yemeğ götdü. Bu köyü alt vurdu, üst çıhdı; üst vurdu, alt çıhdı bir derdi yoğ bulmadı. Herkeşe dedise dedi «derdim mar.» Geldi, bağdı ki çöplükde bir tavıh didinir. Dedi ki «ële, bu tavıhdan derdi yoğu yoğdu. Bu tavığa töküm, yesin cücühleriyen.» Bunun önüne tökende Allah Taaladan nida geldi. Bu tavıh gâhdı, gonusdu. «Ey» dedi, «bende, bunu burıya ni
10. ye töhdün?» Dedi ki «benim oğlum ölecëydi. Baña vesiyet èledi ki benim yemeğimnen bir derdi yoğa vër. Ben de dolandım bu köyü, bir derdi yoğ bulmadım ki vèrem. Dëdim hazır balalarıynan bu burdàdı. Bunun derdi yoğ, töküm.» Dedi «benim derdim dağlar daşdar barabarıdı. Nası benim derdim yoğdu? Yumurta yumurtıyaram, daş kimi gözdèrim tepeme çıhar. Didinerem,
15. dırnağlarıma bağ gëdipdi. Didinerem, burunaram, böyüderem cücühlerimi. horuz göcam_olar, fère de gumam_olar. Benim derdim mağrıbınan maşrıbın arasını gapiyıp.

SÖYLEYEN : Sadık Kaya, 106 yaşında, Revan doğumlu.
DERLEME YERİ : Arpaçay, Başgedikler, Yağikesen (Kızılvenk) köyü,
DERLENEN : Çeşitli hatıralar.

1. Biz de ğaşdıĥ, zağıya girdiĥ. Hanı koyda zağalar olur, oralara girdiĥ. Çocuĥ ğaldı. Bunu gelip dutullar. Ğaĥdaĝannar isdiyir bunu vura. Bir zengin de deyir ki «yoĥ, bunu aparıp men ğuzuçu yapacam.» Bu da dèmeĝ şorvaların altına odunu ğoyur; onnarın yemeĝini pişirir amma esgeriydi da o
5. yèmeĥ pişerken, ĝece ğün batana yaĥın, Allah zaval vèrmesin Türk basır. Èle bunu yuĥuda ğoyur ĝaçıllar. Ğaĥır ki ē, ĝazannar dolu. Çocuĥ tayfası onnan yeyir, bunnan yeyir; ona kimi bizim esger yetişir, esgere nesib olur. Töküller, bèke aĝu maĝu ğatdı. Asgerrer de yèmır anı ya, çocuĝu da ĝoymur yemeye. Deyir ki «yèmèyin, belkem bunar zeher atallar içine bizim esger
10. yesin ki esger fana olsun.» Sora da biz ĝaldıĝ içinde. Bir ay kimi ĝaldıĥ. Türk de basdı geldi. Türknen barabar ĝoyduĥ, geldiĥ burüya. Burdada yarsı İrana ĝetdi, yarsı Edilbeycana ètdi, buruyü seven burda ĝaldı. Bèle keçindiĝ. Türk de burada yerleşdi. Bu sēr ĝaldıĥ. Bilip bilecèmiz bu. Çoĥ da Urusyadan ĝetdi benim özüm. Dördünü ĝuyuya saldı, bu tendire. Menim bi
15. ĝardaşımı yesir aldılar onnar. O acıĝa dördünü bir teve tendire saldı. Oların da ahı tutdu, benim gözlerim bèle oldu. Çoĥ mal ĝetdiĥ Üş dörd Ğrmeni öldürdüm. Daĝ da adalet şey oldu; ĝapılar bağlaşdı; hüdütder bağlandı; ĝede de bilmediĥ. Ğalışımız o ĝalışa ĝaldıĥ. En sonunda da Atatürk bafat ètdi. Hökümetimiz de eşĝıyalıĝa başladı. Ğardaşım oĝlu varıdı. Eseretdin ĝetdim.
20. Bu Böyüĝ Ağüzümde dururdum. Türkde èle şeyler yoĥudu. Ermenide nefidin on altı kiloyu bir pañnotudu. Eşşeye, dèmeĥ otuz iki kilo nefit tuturdum; on altı kilo da omzuma alırdım, getirirdim On dört baş küflet idi, onnarı saĥlıyrdım. Türk burdaken Ağüzümde benim bir ĝardaşım oĝlu ĝetdi. Daynalıĥda Bayram var. O Bayrama yeddi ayını altı pañnota nöker dur-

25. du. Nöker durdu, efendim, talannan getmişdi. O da ordan buradan on beş dene camışı günde altı ayağ, yeddi ayağ, gecede su etirib onnarı suvarırdı. Gêtdim içeri girdim ki bu han kimi mênî yanıma eldi. «Eye, sen hardasan?» Dedi «valla, ğagam meni Bayrama nöker vèrip.» Ğarsda ennağı varıdı. Ennağından da men kâğız almışdım. Bi tüccarıdı. Urusiyadan nefit getirirdim.
30. Ucuzudu. Burda satırdım dört lèriye, beş lèriye. Bunu bu sever ğoymadım dağ gède ora. Oda muğdarıdı. Muğdar gètdi, Caladan yüzbaşı getdi. «Gel, bu Sadıh ğaçahlıh yapır.» Men de ordan kâğız almışdım, ennağıdan. Yüzbaşı geldi, mağa dedi ki «Sen ğaçahlığ yapàrsan?» Şindi onnarın tenekesi ayrı cinsidi. «Teneke» dedi, «bu Urus malıdı.» Esger dedi ki «paşam, Cala kóyunda bunnan çoğdu. Onnar ğoyup gèdip.» Onnar èle diyende bu sever yüzbaşı da, kâğız çıhartdım, inandırdım. O kâğızı görçek dağ bi şey dèmedi. Ğardaşım oğlu da onun esereti altındaydı, çıhartdım. Biz de o kóyda dururduh. Ta bayrama kimin ğaldıh, yaza kimiñ. Yaz ayında göşdüğ Ağüzüme Ağüzümnên de geldih aha Ğızılvenge. Èle burda ğaldıh. Çoğ fene günner çekdih; zehmetder
40. çekdih.

29

SÖYLEYEN : Veli Kaya, 75 yaşında, Revan doğumlu.
DERLEME YERİ : Arpaçay, Başgedikler, Bekler (Mervenk) köyü.
DERLENEN : Ermeni zulmü.

1. Otuz dört herbinde Türkiye Ğaraurgandaydı. Urus Arpaçayının o_ andaydı. Urusyadaydı. Zaman geldi ki Uruslar herb_eledi Türhleren. Biz oradan ğaşdı. Öküznen, arabaynan ğaşdı. Ėrmeni esgerreri bizim pëşimizce gelirdi. Çoğ adamlarımızı gözümüz göre göre tutdu kesdi. Bir anası varıdı, iki tene oğlu varıdı. Birinin adı Hüsëyin, birinin adı Hasan. Anneleri hesteydi. Anneleri ağladı ki «yavrim meni birağginen de sizi Ermeni kesecehdi.» «Anne» dedi «biz ölmüyünce sèni birağmanı.» Gözüm göre göre Ėrmeniler geldi, onun üçünü de kesdi. Hetde biz ğaşdı geldi. Yolda acıhdı bütün millet. Dediler «burda düşün birez. Kendimize etmeli yapı, çöreg yiyeg.» Bir emim gètdi odun getirmeye. Ermeniler geldi, onuda elimizden aldı, götürdü. Çoğ müşlülat çehdiğ ğaşdı; Türkiye çehdiğ. Ajlığ çehdiğ. Arpa, buğda bulabilmedik. Dediğ_«ecebe o gün olacağ mı ki biz etmeli tendire yapı. Çağardağ, çoluğ çocuğumuz yese.» Şükür geldi. Yuharıda Allah, aşağıda Türküyenin şeyinde yaşadı. Himayasında çoğ irelledik. Feğet ki Allah Atatürke irehmet_èlesin;
15. Türküeyi, vatani ğutardı yaşatdı. Atatürh dünyadan gètdihden soñna yeni partılar çıhdı Türkiyenin hāla veziyetini bozmağdadı. Atatürh irehmetdik dünyadan gètmeseydi, urufu şad_olsun, şindi bütün düvellere ğarşı cihangiridi. Atatürh dünyadan gètdihden soñna şimdi dört beş tene parti çıhdı; herkeş masa davası çekir. Deyir «biz de hükümetik. Atatürkden soñna Türkün_işi bo-
20. zuğa gèdir. Her gün masa davası çekir. Bozuğ gèdir.

1

SÖYLEYEN : Aşık Ali, 65 yaşında
DERLEME YERİ : Iğdır, Söğütlü (Iğdırmava) Mahallesi.
DERLENEN : Bir masal (Yahudi ile kızı).

1. Bana Âşık Ali derler. Söğütlü mahallesinde otururum. Bir zamanlar bir Yahudi vardı. Bunun hanımı vefat etmişti. Çok da zengindi. Bir kızı vardı. Büyük, güzel bir kızdı. Allah kudret kalemini önce bu kıza çekmişti. Güzellikte eşi benzeri yoktu. O kadar güzeldi. Bir gün Yahudi dükkândan eve geliyor. Kızı her zaman babasına yemek hazırlar, yemeğini yedirirdi ki. Dedi «yatma zamanı geldi.» Kız, yorganını, döşeğini, yatağını sarardı. Babası yatardı. Kız da bu kez yatağını başka tarafa sarıp yatardı. Kız babasına yemek verdikçe babası kıza dikkatle baktı. Böyle bakınca kızın çok güzel olduğunu fark etti. Dedi «aman, yahu, ben bu kıızı vereyim de el mi alıp gitsin, peki bunun bana ne faydası olacak. İyisi mi bunu kendime alayım.» Diye kalbinden geçirdi. Yediler, içtiler. Kız her bir şeyi topladı. Yatma zamanı geldi. «Kız» dedi «yatağı sar.» Kız geldi babasının yatağını sardı. Sıra kendi yatağını sarmaya gelince babası dedi ki «kızım sana yatak sarma, birlikte yatacağız.» Dedi «baba, hiç öyle şey olur mu» «ben senin kızınım, evladınım. Benim seninle yatmam nasıl mümkün olabilir? Bu iyi bir şey değil. Sen sakal ağartmışsın dünya görmüşsün. Öyle şey olur mu?» Kız baktı, hayır bu gâvur çok ısrarlı beni dinlemeyecek. Dedi «peki, müsaade et güğümü alayım, dışarıya çıkayım, geleyim.» Kız güğümü aldı. Kapının önüne çıktı. Kible tarafına yöneldi. Dedi «ey Müslümanların inandığı. Ya Ali seni anarak yola çıkıyorum.
20. Derler ki İsfahan'da Şah oğlu Şah Abbas var. Çok adaletli bir padişah'tır. Onu anarak gideceğim. Beni kendisine ne olarak kabul ederse etsin.» Bu kız yola çıktı. Güğümü oraya koydu, çıktı, gitti. Bu kız gidedursun sana Yahudi'den bahsedeyim. Yahudi çok bekledi. Baktı kız gelmedi. Kalktı, her tarafı aradı, bulamadı. Kızı bulamayınca gitti, falanca komşuya. Dedi «benim kızım size

25. geldi mi » komşu dedi «hayır can bu saatte kız çocuğu buraya gelir mi?» Ve-
lâkin bu kızı aramaya başladı. Kendisi de öyle bir falcıydı ki hiç benzeri yok-
tu. Çölde ovada kızı aramaya koyuldu. Bu aramakta olsun sana Şah oğlu Şah
Abbas'tan bahsedeyim.Şah oğlu Şah Abbas veziriyle,vezir Allahverdi Han ile
30. derviş elbiseleri giyip etrafı gezinmeye çıkmışlardı. Geliyorlar, bakıyorlar ki
gece vakti kız gitmiş, yabancı bir kız orada yatmış. Bir yolun kenarında uyu-
yor. Genç kız orada yatıyor. Vezir Allahverdi Han baktı ki orada bir şey gö-
rünüyor. Padişah dedi «vezir git, bak orada öyle görünen nedir bu ıssız
çölde, ovada.» Vezir baktı ki, bir tane hanım yatıp durur. Allah'ın kerem
35. dergâhı mıdır? Bunu överek yaratmış o kadar güzel bir kız. Mendilini böyle
yüzüne çekmiş. Vezir geldi, dedi «padişahım şu adda şu şekilde bir tane kadın
yatmış.» Padişah dedi «git, onu çağır gelsin.» Dedi «uyandırmaya kıyama-
dım. Bunu uyandırsam korkacak.» Dedi «birbirimize soru soralım cevap vere-
lim, konuşalım bizim sesimiz belki onu uyandırır.» Bunlar konuşmaya başla-
40. yınca kız biran baktı ki bir ses geldi. Birden uyandı ki iki tane derviş biri bu-
rada; diğeri orada. Bu derviş onun yanına yürüdü. Dedi «benim kızım sen
kimsin? Bu ıssız çölde, ovada böyle kalmışsın?» Dedi derviş baba beni sor-
ma. Ben İsfahan'a gideceğim. Orada Şah oğlu Şah Abbas var. Öyle onun
yanına gidiyorum. Beni kendisine kabul ederse etsin, yoksa ne yapacaksa
45. kendi bilir. Ben onu anarak gidiyorum.» Derviş dedi «peki.» bunu padişahın
yanına getirdi. Padişah dedi ki «kızım sen ne için gidiyorsun?» Dedi «yukarı-
da Allah aşağıda Şah onu anarak öyle gidiyorum. Şimdi bilmiyorum ben onun
için gidiyorum.» Kızı aldılar birlikte gittiler. Bu padişah vezire dedi ki «vezir
biz bunu götüremeyiz. Yol verelim bu böyle gitsin biz de bu taraftan kısa yol-
50. dan gidelim. Ben tahta geçinceye kadar bu kız gelecektir.» Padişah saraya
ulaştı, tahta çıktı. Kız geldi. Padişah kapıkulu adamlarına dedi ki «bu adda bu
şekilde bir kız gelecek doğruca içeriye gelsin.» Kapıkulu adamları baktı ki kız
saraya ulaştı. Bu içeriye geldi. Geldikten sonra padişah yer gösterdi. «Kızım»
dedi «ne var ne yok?» Kız dedi ki «padişahım öyle fakir bir kızım, sahipsiz
55. bir insanım ki seni anarak buraya gelmişim.» «Peki» dedi emir verdi: «götü-
rün, bunu koyun. Haremde otursun.» Gelgelelim Yahudi'ye, Yahudi fal bakı-

- yor. Bu memleketlere gelmiş. İran toprağını, Türk toprağını hangi toprak olursa her tarafı araya araya gidiyor. İsfahanda fal açıyor ve fal İsfahan'ı gösteriyor. Fal İsfahan'ı gösterince Yahudi İsfahan'a gitti. İsfahan'da mahallelerde caddelerde her tarafta fal açtı. Baktı ki fal padişahın sarayını gösterdi. Padişahın sarayına gitti. Dedi ki « ben falcıyım açtığım her fal doğru çıkar.» «Peki» dedi padişah. «sen benim yanımda kal, seni falcı yapayım.» Yahudi padişahın yanında kaldı. Gelelim kıza. Şah oğlu Şah Abbas kıza nikâh kıydı. Kızın bir süre sonra oğlu oldu. Bu kızın babası onu takip etti her tarafı dolaştı. Baktı ki evet, bu filan yerde oturmuş, odası burası. Yahudi gecenin bir vakti kalkıyor, hançeri beline bağlıyor, kızın odasına gidiyor. Bıçağı çıkarıp çocuğun başını kesti. Kanlı bıçağı da kızın cebine koydu, çıktı, gitti. Sabah oldu kız uyandı. Baktı çocuk kucağında yok. «yahu çocuk ne oldu?» Böyle baktı vayyy çocuğun başı yanında. Orada kanın içinde. «Aman! Aman! İmdat!.. gelin benim çocuğumun başını kesmişler.» Bu durumu padişaha haber verdiler. Padişah deliye döndü. Aman Allah'ım benim çocuğumun başını kim kesti? Benim erkek evladım yok. Allah bir evlat verdi. Onunda başını kestiler. Seslendi «falcıyı çağırın, gelsin bakayım benim kanlım kimdir Bulsun.» Falcı geldi, kitabı açtı o tarafa çevirdi bu tarafa çevirdi. Dedi «kıymetlim, ben doğruyu söyleyeceğim ama gazabından korkuyorum.» Padişah dedi «ne gazabı? Benim kanlımı bul.» Dedi «bu çocuğun başını kesen kendi annesidir. Bıçak da şu an kanıyla cebindedir.» Geldiler, baktılar ki bıçak gerçekten kadının cebinden çıktı. Padişah dedi «ulan, niçin benim evladımın başını kestin?» Kız dedi «sen adaletli bir padişahsın bak, gör bir evlat dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat bir annenin bedeninde beslenir, büyür. Zamanı gelince dünyaya gelir. Evlat demek insanın ciğeri demek nasıl olur da bir ane ciğerini keser, çıkarır. Böyle bir şeye nasıl inanırsın? Falcı dedi «benim falım asla yanlış çıkmaz.» Velâkin padişah, falcının sözüyle emir verdi. «vurun bunun boynunu.» Boynunu vurun diyince oradaki vezir dedi «dur padişahım.» Dedi «ne yapıyorsunuz?» Dedi «kıymetlim bunu öldürmek sana hiçbir fayda sağlamaz. At bir tarafa koy, gitsin.» O zaman Yahudi ayağa kalktı. Dedi «kıymetlim müsaadeniz olursa onu bana verin. Ben götürüyüm kale kapısına-

90. da bunu öyle işkenceyle öldüreyim ki, derisine samanı basayım. Diri diri derisini yüzeyim. Kale kapısına asayım, gelip geçen bundan ibret alsın, desinler ki «evet, bu nasıl bir suç işledi ki bunu böyle yaptılar.» Böyle diyince dedi «peki, götür. Kızı buna verdi. Yahudi kızı aldı, gitti.Dedi «Allah'ın işine bak yağın padişaha verdim, ayranını ben alıyorum. Gel seni alıp götüreyim.» Kız
95. dedi «olmaz, sen gâvursun ben asla sana ne gelirim ne giderim. Ben Ali'nin dostuyum. Ali'nin ismini anarak yola çıkmışım. Müslümanların inandığı o dine ben de inanmışım.» Dedi «Ali'yi mi istiyorsun? Kolunun birini bana ver, ben onu keseyim. Ali yolunda. Dedi «hay hay.» Gitti, kolunu böyle tutu. Baltayla buradan vurdu, kolunun biri düştü. Dedi «o kolunu da ver.» Onu da
100. verdi. Ayaklarını verdi, dilini verdi, burnunu verdi, kulaklarını verdi. «Ali yolunda» dedi «ben bunu verdim.» Kızı bir kumaşla bağladı, orada bıraktı, çıktı, geldi. Gelgelelim Allah bir işi düzeltince düzeltir. Mir Hasan isminde bir din adamı İsfahanlı idi. Horasan'a gitmişti. Horasan'dan dönüyordu. Geldi Baktı yolun üzerinde bir kız oturmuş, gözler böyle bakıyor. Ne burun var ne
105. kulak ne kol ne ayak. Hiçbir şey yoktu. Kendi kendine düşündü. Bu kadın ne suç işlemişti ki bunu böyle yapmışlar. Allah tarafından kalbine doğdu. Dedi «ben gidiyorum. Bunu da koyayım beraber götüreyim. İmam Rıza'ya.» geldi annesine dedi ki «anne, kalk seni götüreceğim; fakat bir şey yapmaya gerek gerek yok.» Annesini aldı, bir de at getirdi. Atın üzerine bir heybe attı. Attık-
110. tan sonra annesini ata bindirdi. Dedi «anne, sen önden gidip burada bir kadın var onu heybenin bir tarafına koy, bunun ayağı mayacı da yanında onu da heybenin diğer tarafına koy, birlikte otur. Bunu götüreceğim.» Bunu Horasan'a göturdüler. Bir odaya koydular. O kız bayıldı. Bir an baktı ki bir tane tane Hızır. Yeşil sarıklı geldi. Elinde iki tane elma. Elmayı verince birden
115. ayağı kalktı. Baktı vayy... gözüm görmeye başladı, kolum da yerinde. İsmail de yanında ağlıyor. Allah'ım çok şükür. İsmail büyüdü. On sekiz yaşına gelince kız, İsmail'i okula gönderdi. Bir gün de Şah oğlu Şah Abbas rüyasında gördü. Hanımı oğluyla birlikte bir evdedir. Öyle yüksek, güzel tarifsiz bir yer-yerdir. Kalkar kalkmaz dedi «vezir ben bugün Horasan'a gideceğim. Gitmem

120. gerekli.» Hasan-ı Yehmendi isminde güçlü bir pehlivan vardı. Vezir, Hasan-ı Yehmendi' ye dedi ki «sen de gideceksin, derviş elbiselerini giy.» Yahudi yerinden kalktı, dedi «ben de geliyorum.» dördü birlikte gitti. Günlerden bir gün Horasan'a ulaştılar. Baktılar ki Horasan'da öğle vaktidir. Kible tarafından bir ezan sesi geliyor. Öyle bir ezan sesi geldi ki Şah oğlu Şah Abbas'ın
125. bedeni titredi. Dedi «vezir araştır bakalım o ses kimin sesidir? Onun sesi beni öyle etkiledi ki az kaldı yüreğim ağzımdan gelsin.» vezir baktı ki o, yüksekte bir mescit üstünde genç bir oğlan ezan okudu. İnsanın ruhunu tazeleyecek kadar etkili. Dedi «hangi eve gitti, gözetle bakalım. Akşam oraya gideceğiz.» bu geldi baktı ki falan yerde falan eve girdi. Bunlar gittiler, Horasan'da bir kahvehanede, orada, burada dolaştılar ta ki ezan vakti olunca dördü de doğruca eve gidip kapıyı çaldılar. Annesi dedi ki «oğul, İsmail git, bak onlar kim?» Onlara da İmam Rıza' dan iki kişinin yemek hakkı her gün gelir. Her zaman gaybdan gelir. İsmail geldi, kapıyı açtı. Baktı dört tane derviş kapıda durmuş. Dedi «oğlum bizi Ali hakkı için Tanrı misafiri eder misin?» O kız Ali'nin ismini işitince dedi «aman oğul, onlar kimdir? Al içeriye.» Dedi «ana, bizim sadece iki kap yemeğimiz var. Bu dördünü nasıl içeriye alacağız.» Dedi «al, Allah büyüktür.» Bunları içeriye aldılar. Geldi, oturdular. Kız dikkatle baktı. Aaa... gelenler Şah oğlu Şah Abbas, babası, Hasan-ı Yehmendi ve vezirdi. Kız o an tanıdı. Fakat bunlar kızı tanıyamadı. Kızın yanında genç bir
135. oğlan var; insan böyle bakınca hayran kalıyor. Bunlar bir süre sonra baktılar ki evet, dört kap yemek daha geldi. Her birine bir kap. Oturdular. Altın sini, tabakların içinde yediler, içtiler. Çay, çörek... Gece oldu. Bu hanım dedi ki «derviş babalar çok sohbetkâr olur. Haydi, siz bir sohbet edin. Biz de dinleyelim.» böyle deyince vezir, padişaha döndü, padişah dedi «ben bilmiyorum, vezir yine bilersen sen bilirsin.» dedi. Vezir dedi «ben de bilmiyorum.» O da döndü Hasan-ı Yehmendi'ye O dedi «ben de bilmiyorum.» Öylece kaldı. Hanım dedi ki. Mademki böyle ben size bir hikâye anlatayım. Ama benim sohbetimde kimse dışarı çıkmayacak.» hanım, Hasan-ı Yehmendi'nin pehlivan olduğunu bilir. Dedi «ey filan derviş sen de kapının arkasında sandalye
140. 145.

150. nin üzerinde otur. Kim dışarı çıkarsa kılıçla boynunu vuracağım. Emir emir-
dir.» Hasan-ı Yehmendi sandalyeyi koydu, orada oturdu. Kılıcı çıkardı, böyle
yanına koydu. Hanım başladı. En baştan nasıl anlattım size. Bunları anlatınca
Şah oğlu Şah Abbas'ın ismi geçince böyle biraz sıkıldı. Aman karnına ağırlar
girdi. «ben bir ... geleyim.» Dedi «hayır olmaz.» Hasan-ı Yehmendi orada,
155. işaret etti. Dedi «Burası İsfahan değil kıpırdamak yok, eğer çıkarsan boynunu
vuracak.» Velâkin bunların üçünün her birinin adı geçtiğinde bunlar rahatsız
rahatsız oldular. Kaldı Yahudi. Yahudi'ye sıra gelince dedi «o Yahudi de na-
mussuz. Kızının başına böyle şeyleri getirdi.» sonunda o da geldi. Kız da gel-
di işte bu Horasan'a. Başından şeyi açtı. «Bak ben işte o kızım. Bu da benim
160. babam Yahudi'dir. Bu da İsmail. Bak orada geziyor. Kız elbisesini kaldırdı.
Bıçağın yeri belliydi. Hasan-ı Yehmendi dedi «kıymetlim, sen bunun ölüm
ölüm emrini bana ver. Bu nasıl ki senin elinden hanımını ve çocuğunu aldı,
ben bu işi alacağım. Onun başına ben de bu işi getireyim. Kale kapısında
bunun derisini diri diri yüzeyim, Saman basayım, bunu oraya asayım.» bu kez
165. onu götürdüler, orada dilini, ağzını çıkardı; samanı bastı, oraya astı. Gelip
giden pislik döktü. Tam aslımı sorarsan İranlıyım. İğdır, Söğütlü mahalle-
sinde yaşıyorum.

2

SÖYLEYEN : Fâmil Filiz, 55 yaşında, Başköy' den gelme, âşık.
DERLEME YERİ : Iğdır
DERLENEN : a) Âşık Şenlik' ten bir şiir, b) Türküler,
 c) Ali Asker'den iki şiir.

a

1. Sel Yakup'u bir mecliste görünce,
 Başına bir tufan tutmak isterim.
 Ya onu buradan sürgün eyleyin,
 Ya ben başımı alıp gitmek isterim.
5. Bel bağlama aslı hariç olana,
 Kötü günde verir seni talana,
 Ben altınım, altın kıymeti bilene,
 Aşkın metainı satmak isterim.
10. Sevil Şenlik coşup durunca,
 Hakkın ismi ezber oldu Kur'an'da,
 Aşk eseri rüzgâr vurunca,
 Şeyda bülbül gibi ötmek isterim.

b

15. Şükür bayram oldu yıl tazelendi,
 Dağlar çiçeklendi, gül tazelendi,
 O kete, çörekten tel süzelendi,
 Onun için kurbanım kız gömleğine.
- Sen de bir güzelsin, estin bağdan,
 Rengin güzeldi gülden laleden,

20. Ismarlamışım düğme kuyumcudan,
Ondan bir kısmını diz gömleğine.
Fakir Ali dost yolunda sürünür,
Keten gömlek al memeler görünür,
Sinemizde derde derman bulunur,
Onun için yüz koyarım kız gömleğine.

25. Kasap Ahmet'i keserim ben,
Kesip çengele asarım ben.
Zengine yağlı yumuşak
Fakire kemik basarım ben.

30. Karlı dağlar aşarım ben,
Yanına süzgeç asarım ben,
Tellağın kızını verseler,
Hacının kızını boşarım ben.

c

35. İleri gel haber alayım,
Süleyman' dan kalan dünya.
Çoğunu aldattın gittin,
Hani sende kalan dünya?

40. Gel bakayım kime talipsin,
Dersini kimden almışsın,
Seksen defa boşalmışsın
Doksan defa dolan dünya.

Yüce yüce dağlar gördüm,
Yeni yeten bağlar gördüm,

- Herkesi ey ağlar gördüm,
Hani sende gülen dünya?
45. Ali Asker diye mecburen,
Herkes ektiğini biçer,
Gelen konar, konan göçer,
Akıbetin yalan dünya.
50. Gafil gönöl, bu ne yol, tutmuşsun?
Ne irfan sarf eyledin dünyada?
Servete var olup gül gibi açma,
Çok sen gibi güller solmuş dünyada.
55. Kalbinde küfürü saklama bari,
Top değer, dağıtır burcu hisarı,
Nice senin gibi asi şahmarı,
Felek kemendine salmış dünyada.
60. Kulağımda küpeydi, sinemde yara,
Kamiller unutmasın nasıl ki sağdı,
Dünyada kismetimiz beş arşın kefendi,
Çektiğimiz zahmetler kalır dünyada.
65. Felek harap ediyor mamureleri,
Zulümle söndürür yanan şamları,
Nice civanları, genç oğlanları,
Yılan ve karıncayı nasip etmiş dünyada.
- Toplandı mahlûkat, kuruldu mahşer,
Omuzlarda kefen, ellerde defter,
Yazık oldu sana Âşık Eli Asker,
Özün gitti, sözün kaldı dünyada.

3

SÖYLEYEN : Ceyran Çankaya, Melekli köyünden gelme.

DERLEME YERİ : Iğdır, Karaağaç Mahallesi.

DERLENEN : Bir masal.

1. Bir zamanlar bir padişah varmış. Bu padişahın üç tane oğlu varmış. Bunları büyüttü; on sekiz, on dokuz yaşına gelince dedi ki «oğul, bundan böyle gideceksiniz hepiniz başka memleketlerde kendine bir iş bulacak.» «Baba, etme eyleme biz nerede barınalım, nerede yaşayalım?» «Hayır gideceksiniz.» bunun üzerine, bu üçü birbirinin peşi sıra yola çıktı. Bir yerden gelip geçiyorlarmış. Bakmışlar yoldan bir deve gitmiş. Bir ayağı topalmış, bir gözü körmüş. Üstündeki yükü yağ ile balmış. Üstünde bir kadın varmış bu kadın hamileymiş. Bunu takip etmiş yürümüş gitmişler. Bir süre sonra birisi demiş «kardeş burada benim bir devam kayboldu, belki görmüşsünüzdür?»
5. «Evet ya gördük.» Bunlar çekilip şehre gidiyorlar. Bu adam da çok geziyor; bakıyor ki deveyi bulamadı; gelip padişaha şikâyet ediyor: «Bunlar benim devamı çalmışlar, bunlar hırsızdırlar.» Padişah bunları alıp hapishaneye atıyor. Diyor «bunlara yemek verin, çay, çörek verin.» bunlara yemek getirmişler. Şarap getirmişler, bunlar içmişler. Demiş «vallahı bu şarap it sütü gibi tadıyor.» Et getirmişler yemiş. Demiş «vallahı bu et ne yazık ki ölü eti gibi tadıyor.» Demiş «bu padişah iyidir; ama aşçıbaşının oğludur.» Dedikten sonra padişah bunları işitiyor. Bu adam arıyor devesini buluyor. Diyor ki «Padişahım sağ olsun. Ben devamı buldum o adamları serbest bırak.» Padişah demiş «oğlum, mademki bu deveyi görmemiştiniz, siz bu devenin durumunu nasıl bildiniz?» Dedi «biz yolda gidiyorduk, baktık yolun bir tarafına yağ dökülmüş bir tarafına bal dökülmüş, devenin topal olduğunu öyle anladık. Devenin gözünün körlüğüne gelince; bir tarafa bakmış bir tarafa bakmamış.» «Ya dişi?» «otu böyle sıyırmış, otun bazıları kopmuş, bazıları ise çift çıkmış.» «Ya bu hanımın hamile olduğunu nasıl bildiniz?» Demiş«vallahı, hanım

25. deveden inmiş. Deveye binince elini de yere koymuş devenin üstüne o şekilde binmiş.» «Peki, size bir soru soracağım. Doğruyu söylemediğiniz takdirde sizi öldüreceğim.» Demiş sor, nedir?» Demiş «ben size şarap gönderdim, içtiniz dediniz ki: bu şarap iyi ama ne yazık ki it sütü tadındadır. Dediniz ki: bu et iyi fakat bu da köpek eti tadındadır. Bana dediniz ki bu adam padişah oğlu değil; bir aşçıbaşının oğludur. Doğruyu söyleyeceksiniz.» Kardeşlerden büyük olanı dedi «sen öyle bizi buraya getirirken bir demedin ki padişah idim. Böyle ordum var; böyle askerim var; böyle fetihler yaptım. Bunu söylemedin. Dedin ki: bunbunlara yemek getirin. Biz bundan dolayı anladık.» «Ya şarap?» Dedi «vallahi şarabı içince insanı hoş eder. Biz bu şarabı içtik bize keder verdi.» «Ya kuzu eti nedir?» « yedik yedik ağzımız öyle köpüklendi ki, acıdı. Biz anladık ki bu öyledir.» Padişah adam gönderdi. Bu kuzuyu aldığı adama, dedi «gidin, filanı çağırın gelsin.» Geliyor. Diyor ki «söyle bakalım, bu kuzu senin midir, yoksa başkasından mı almıştın?» Demiş ki «benimdir, vallahi padişahım sağ olsun, bu kuzunun annesi ölmüştü, ben de bir köpeğimiz vardı ona emzirttim.» Dedi «bu üzümü nereden aldın?» «filan yerden.» Onu da soruşturdu. Dedi «vallahi bir zamanlar burası mezarlıktı. Oradan gelen üzümünden getirmişim.» dedi. Annesini çağırır: «ana gel ya benim kimin oğlu olduğumu söyle ya da seni öldürecekim.» Anası dedi «nasıl, kimin oğlusun?» «hani filan padişahın oğlusun.» «hayır, doğruyu söyleyeceksin.» Dedi «vallahi oğlum, Allah'ın bildiğini senden niye saklıyayım. Ben her doğumda kız çocuğu doğurdum. Bir aşçıbaşımızın hanımı bir erkek çocuk doğurdu. Artık ben de utancımdan çocuğu kaçırdım bu kadar da para verdim. Kızı ona verdim, oğlanı da ben aldım.» Dedi «böyle böyle...» O üç kardeşten en büyük olanı aldı, kendi yerine geçirdi, o da padişah oldu.

SÖYLEYEN :Ekber Çankaya, 38 yaşında.

DERLEME YERİ : Iğdır, Melekli Köyü.

DERLENEN : Pancar ekimi.

1. Pancar ekimi. Sonbaharda tarlaları süreriz. Traktörle, pullukla sürüp tarlaları hazırlarız. Ondan sonra öküzlerimizi koşup, tarlayı süreriz. Sonra gübre var, onlardan tarlalarımıza serperiz. Böylece kalır. Kış geçer, yaz gelir. Yaz olunca pancar memurları köye gelirler. Bizi çağırırlar. «Gelin pancar ekimini size öğretelim.» Biz de oraya toplanırız, bir arada otururuz. Memur bize pancar ekimini anlatır. Pancar ekimine başlarız. Pancarı merdaneye vururuz. Sonra mibzere koyarız. Mibzer, bizim yerimize tohumları sırayla dizer. Çapa zamanı pancarları tek tek çapalayarak; su zamanı pancarlarımızı sularız. Pancarları birkaç kez sularız. Pancarları bu şekilde yetiştiririz. Ta ki söküm
5. kum zamanına kadar. Söküm zamanı devlet bize pancarları sökme emrini verir. Sırayla pancar sökümüne başlarız. O pancarları arabayla tartıya getiririz.
- 10.

5

SÖYLEYEN : Havva Aksu, 70 yaşında

DERLEME YERİ : Iğdır, Enginalan (Pulur) Köyü.

DERLENEN : a) Oğlunun düğünü

b) Bilmece ve ninniler (Tapmaca ve laylalar)

1. Bin lira başlık verdik. Yedi tane koyun verdik. 16 kilo pirinç verdik. 32 kilo yağ verdik. 16 kilo üzüm verdik. Yüz lira kapıda şey verdik. Gelini aldık, evimize getirdik. Kocam da kenara çekilmiş. Başka bir adamı da kendi yerine vekil koymuş. Diyor ki «benden çok para istiyor, ben onu almıyorum.»
5. Kadın diyor «canım belli olmaz, oğlun sevmiş. Oğlun sazı eline almış, kışın ortasında eğer kızı almazsanız ben burada durmayacağım.» böylece gelini aldık, evimize getirdik. Böylece oğul da evde kaldı. Üç gün davul çalındı. Pirinç pilavı, kuzu kavurması, helva her bir şey yediler, içtiler. Bütün çevre köyleri çağırdık. Kumaş gönderdik, limon gönderdik, adam çağırdık; geldi para istediler. Bin sekiz yüz lira başlık verdik. O adamı tuttuk. Önden gönderdik. Dedik «git bunu bunu filan kesleri çağır, gelsinler.» Onlar geldiler. Haa.. misafir odasında yatırdık. Onlara güzelce yemek yedirdik, çıktı, gittiler.
- 10.

b

15. Bu kuş nasıl kuştur,
Kanadı dönen kuştur,
Ot yer koyun gibi,
Su içmiyor nasıl kuştur. Bu süslü kelebeklerden
20. Aşar elden yukarı,
Çıkar telden yukarı,
Kuşlarda böyle kuş var mı,
Dizi belden yukarı?
Bu da çekirgeler. Buğdayda zıplayarak gezer.

25. Yatasın,
Kızıl güle batasın,
Kızıl gül yerin olsun,
Gölgesinde yatasın,
Ninni kızım ninni,
Ninni körpem ninni.
30. Dedim yüceden,
Sesin çıkmaz bacadan,
Allah seni korusun,
Çiçekten, kızamıktan,
35. Ninni beşim ninni,
Evim eşğim ninni,
Allah seni korusun,
Beni de korusun ninni.

6

SÖYLEYEN : Emin Gülbetekin, 51 yaşında.

DERLEME YERİ : Iğdır, Enginalan (Pulur) Köyü.

DERLENEN : Bir masal.

1. Şimdi işe söze başlarken sözümüzü dinleyenlere dinletenlere çok selam ederiz. Bir zamanlar bir terzi, bir marangoz, bir molla arkadaş olmuşlardı. Bunlar gidiyorlardı, gurbete gittiler. Az gezdiler, çok gezdiler; bir gün dediler ki «kardeş birbirimize elimizin sanatını gösterelim.» «Peki» dediler. Orası da
5. korkunç bir yerdi, ormanlık idi. Bunlar dedi ki «biz burada sırayla nöbet tutalım. Belki yırtıcı hayvanlar gelir bizi yer.» Kura çektiler ilk önce marangoza sıra geldi. Marangoz biraz dolaştı, oyalandı. Baktı ki uykum geliyor, bunun bıçağı yanında idi. Gitti ormandan ağaç yonttu. Bu tarafa, o tarafa çevirdi dedi «uykum kaçtı.» bundan sonra ağacı insan şeklinde yonttu. Arkadaşlarından
10. biraz uzağa koymuştu. Geldi, dedi «arkadaşlar kalkın, benim sıram, nöbetim geçti.» Sıra kime geldi terziye. Terzi kalktı, uzaktan baktı. Dedi «canım, benim arkadaşım yattı. Fakat orada yine bir adam var. Bu kim? Biraz korktu. Sonra dedi «canım, buralar ıssızdır. Yanına gideyim bakayım nedir bu?» gitti, baktı ağaçtan yapılmış tıpkı insan gibi. «Haa.. benim» «yoldaşım elinin sanatını bana gösteriyor.» Gitti, geldi; bunun da heybesinde parça bir de makinesi vardı. Uykusu gelmesin diye buna güzel bir elbise yaptı. Ama kız elbisesi yaptı. Güzelce giyindirdi, orada durdu. Bunun nöbet vakti geçti. Geldi, dedi «molla kardeş senin sıran geldi, kalk, bekle.» Molla kalktı. Uykulu gözlerini öyle ovaladı. Baktı, orada birini gördü. Önce bu da biraz korktu.
15. Sonra dedi «canım, burası ıssızdır, biraz ileriye gideyim.» Molla da benim gibi biraz korkak olur. Yavaş yavaş gitti, baktı. Bir tane kız orada durmuş. «Ay kız sen burada ne yapıyorsun, kimsin?» Baktı ses yok. İleriye gitti, bunu itti, bu yere düştü. Baktı ki ağaçtan yapılmış. Güzel de bir elbise giydirilmiş. Dedi «evet o, benim yoldaşlarım elinin sanatını bana gösteriyor. Peki»

25. dedi. Burada da su vardı. Geldi, abdest aldı. Namaz kıldı. Dedi «ey benim Allah'ım beni bunların yanında utandırma. Bu insan şekline can ver.» Allah u Teâlâ bunun duasını kabul etti. Bu şekle can verdi. O zaman sabah oldu. Dinleyenlerin üstüne sabah hayrıyla doğsun. Velâkin uyandılar. Abdest aldılar, namaz kıldılar. Etraf aydınlandı. Bir süre baktılar, bir kız orada durmuş. Bunların üçü de baktı. Şimdi bunlar diyor ki «kardeş üçümüz de bekârız.» ilki diyor «ben alacağım.» Terzi diyor «ben alacağım.» Molla diyor «ben alacağım.» Bunların kavgası başladı. Kız da hiç konuşmuyor. Biraz kavga ettiler. O zamana kadar kız dinledi. Daha sonra Kız dedi «başımı ağrıtmayın.» Kıza dedi «ya ne diyorsun? Senin fikrin nedir?» Yoksa biz birbirimizi öldüreceğiz. Dedi «madem öyle, marangoz, marangoz hakkını alsın. Terzi elbise hakkını alsın. Kız mollayla evlenir.» deyince bundan böyle bunlar kardeş oldular. Orada birbirlerinin elini sıktılar. Yani bizim dilimize göre selamlaştılar. Geldiler; bu molla bunların abisi oldu. Mollaya düğün yaptılar onlar orada yedi, içti. Ben size hayırlı haber getirdim. Hayırlısıyla.

SÖYLEYEN : Hanım Aras.

DERLEME YERİ : Iğdır, Kasımcan Köyü.

DERLENEN : Bir masal.

1. Bir varmış bir yokmuş; günlerden bir gün o zaman ay ile yıl ile şimdi kısaca eski zamanların padişahları varmış. Bu padişahın üç oğlu varmış. Birinin ismi Ahmet, birinin ismi Mehmet, birinin ismi Muhammed. Ahmet'i, Mehmet'i çok severmiş; Muhammed ise hiç göze giremezmiş. Babaları ve
5. dedeleri onu sevmiyormuş. Bir gün Muhammed gitmiş. Derenin kenarında bir koca kadın testi doldurmuş. Muhammed oku yaya koymuş, destsiyi vurmuş, kırmış. Koca kadın buna beddua etmiş. Muhammed demiş «bağınızın mahsulden düşsün, göreyim. Hezaren bülbül gelmeyince bağınıza mahsul gelmesin.» Yaz gününde, babası padişahmış herhangi bir yaz gününde. Gelip
10. bakmış ki vay, bağ meyve vermedi; kurudu. Eyvah, imdat! Koca kadınları, koca kimseleri toplayıp getirmiş. Bakmış, bu bağ neden meyve vermedi. Bakıcılar bakmış, demiş «valla oğul, senin» diyor «bağınıza bir beddua, bir koca kadının bedduası geçmiş. Buraya Hezaren bülbül gelmeyince bağınız meyve vermez.» o sevgili oğulları varmış. Ahmet'i, Mehmet'i çağırdı: «Gelin
15. bakalım oğlum, bu bülbülü kim getirecek?» Ahmet der «baba ben getiririm.» Mehmet de der: «Ben getiririm.» Babaları güzelce bunların her birine bir at vermiş. Heybelerini de altınla doldurmuş. Bunlar yiyecek miyeceklerle şeye çıkmış. Muhammed annesine diyor «git babama söyle, bir at da bana versin. Ben de gideyim.» Annesi diyor «vay oğul, sana nasıl at versin?» Bu diyor
20. «anne sen kalk, git, verir.» Bu gidip babasına diyor ki «Muhammet diyor, bir at da bana versin.» Babası demiş «Allah, Muhammet'in canını alsın. O zayıf atı getireyim Muhammet'e vereyim. Al getir, gel.» Bu da kardeşleriyle birlikte gitmiş. Üç kardeş yola çıkmışlar. Az gitmişler, çok gitmişler. Bir aylık yol gitmişler. Bunların önüne üç yol ayrımı çıkmış. Bunlar durmuşlar.

25. Muhammet demiş «haydi yüzüklerimizi çıkaralım. Bak, bu taşın altına koyalım.» Bakıyorlar ki bir adam gelmiş. Bu adama bu yolu sormuşlar. Demiştir «ay kardeş, bak bu yol gider gelmez. Bu yol da gider bazen gelir bazen gelmez. Bu yol da gider gelir.» Muhammet demiştir «çok güzel bu benim için iyidir. Ben gözden düşmüşüm. Bu gider gelmeze ben gideceğim.» Mehmet demiştir
30. «bu gidip gelene de ben gideceğim.» Ahmet'te demiştir «bu kâh gidip kâh gelmeyene de ben gideceğim.» E demiştir «biz gittik. Hangimizin gelip döndüğünü nasıl bileceğiz.» bunların üçü de yüzüklerini çıkarmışlar. Orada bir taşın altına koymuşlar. Demiştir «hangimiz gelirse yüzüğümüzü alacağız. Gelip bakınız ki filan kesin yüzüğü yoktur, anlarız ki o kardeş gidip dönmüştür.» «Tamam.»
35. demişler. O öyle ayrılıp gitmişler. Gelgelelim Ahmet'e. Ahmet o gidip gelen yola gitmiş. Bir yerde bir kapı açılmış, orada önüne bir önlük bağlamış orada biraz oyalanıyor. Gelgelelim Mehmet'e o da gitmiş bir kahvehanede yemek temizleyip; orada garson olmuş. Muhammet az gitmiş çok gitmiş. Bakmış ki bir yere rastladı, bir saraya. Sekiz dokuz katlı bir saraydı. Bu sarayda bir kız
40. oturmuş. Yani gel beni gör derdimden öl. Denilen türden görülmeye değer güzellikte bir kız, nazlı ve güzel. O kadar güzel bir kızdı ki hiç eşi benzeri yoktu. Demiştir «Muhammet senin memleketin neresi burası neresi? O kadar yoldan katır gelse tırnakları düşer. Sen buraya niye geldin?» Muhammet demiştir «sen benim adımın Muhammet olduğunu nasıl bildin?» Kız demiştir «bura
45. da Muhammet ismi yazılmış buraya Muhammet gelecek, başka kimse gelemez.» Demiştir «tamam, sen bana bir kap ayran hazırla, gönder, ben içeyim, yüreğim yanıyor.» Kız der «hazırlayayım, göndereyim ama Muhammet ocağın sönsün, ak dev gelirse senin büyük kulağını tutar. En büyük parçanı kulağın kadar yapacağım» der. Muhammet demiştir «sen bir kap ayran hazırla; gerisine karışma.» Kız buna bir kap ayran hazırlamış, göndermiş. Bu içmiş.
50. Bu kızın yanına çıkmış; hayır çıkmamış orada durmuş. Bakmış ki gök gürledi, yer karardı; kızın rengi sarardı. Muhammet kıza sorar «kız rengin niye sarardı?» Kız der onun Azrail'i o devdir ya, «o değirmen taşını sana fırlatacak. Seni un ufak edecek. Eğer değirmen taşından kurtulursan Allah'ın verdiği kı

55. lıcı sen vuracaksın. Kılıcı vurduğun zaman bir darbe vur daha vurma. O diyecek ki: Muhammet bir daha vur.Deki «hayır» Senin bir kılıç darben onu öldürmeye yeter.» Demiş «tamam.» Bakmış ki bu şey geldi. «Ey!» Demiş. «Buraya adam, kendisi gelmiş.» Dev değirmen taşını fırlattığı zaman; Muhammet geriye doğru çekilmiş. Değirmen taşı gidiyor; Muhammet'in başına değmiyor
60. Muhammet tozdan dumandan görünmüyor, dev demiş «ey insanoğlu o tozundumanın içinden çık. Bu kez un ufak oldun.» Muhammet silkelenip çıktı. Hiç bir şeyi yok. Muhammet kılıcı çekmiş. Bunun tepesinden bir darbe indirdiği zaman; dev demiş «bir daha vur.» Demiş «olmaz.» Muhafız bakmış ki dev ikiye bölündü; o tarafa bir parçası düşmüş. Muhammet o zaman bıçağı
65. götürmüş. Bunun burnunu kulağını kesmiş. Mendile koymuş. Kızın yanına çıkmış. Kızın yanında o gece yemişler, içmişler. Bin bir türlü yemekleri. Sini sofraya açılmış. Akşam olunca kız getirmiş yatağı sarmış. Kız da çok güzel kızmış. Kıza sormuş. Demiş «kaç kardeşsiniz?» Demiş «üç kardeş.» Demiş «sen en büyüğü müsün?» Demiş «ben en büyüğüyüm.» Muhammet kalbinden
70. «bu benim en büyük kardeşimindir.» diye geçirmiş. Kız getirmiş, yatağı sarmış; kılıcı çekip ortaya koymuş. Yatmışlar. Kız dokunmuyor. Sabah hayrıyla açılın, bu sabah kalkmış. Söyle bakalım «diğer kardeşin nerededir?» Demiş filan yerededir. Bu yolun ayrıntıları öğrenmiş, yola çıkmış. Az mı gitmiş, çok mu gitmiş? On gün mü yol gitmiş, bir ay mı yol gitmiş? Gitmiş bakmış ki gerçekten bir saraya ulaştı. Yine sekiz katlı, dokuz katlı bir saray.
75. Bir kız oturmuş ki bu ondan da güzel. Gördüğü zaman; hemen «ey Muhammet» demiş «Senin memleketin neresi burası neresi? O kadar yoldan katır gelse tırnakları düşer. Sen buraya niye geldin?» Şimdi, bu an ak gelip seni paramparça edecek.» Demiş «bir kap ayran gönderirsen, gerisine karışma.»
80. bu bir kap ayran hazırlamış göndermiş. Demiş ki ak devin canı nerededir?» nerededir Kız demiş «onun canı şişededir. Bu şişe ile serçededir. Ak dev gele ne kadar o serçelerin boğazını kesebilirsen kesersin. Yoksa ona kılıç ne de başka bir şey kar etmez. Onun canı çeliktendir. Şişe de ordadır » bu kızla sohbet etmiş. Bu da bakmış ki yer gök inledi. Yer karardı sarı dev geliyor. Ağ

85. dev. «Ey» dedi, «buraya adam, kendisi gelmiş. Gürleyip adam sesi gelmiş. Muhammet.» dedi «senin memleketin neresi burası neresi? Senin en büyük parçanı kulağın kadar yapacağım.» Muhammet, dev gelene kadar hemen serçelerin üçünün de boğazını kesmiş. Dev düşmüş, cehenneme gitmiş. Cehenneme gittiği zaman getirmiş, hemen onun orada kulağını kesmiş. Kızın yanı
90. na çıkmış. Akşam oturmuşlar. Sofra kurulmuş, yemişler. Muhammet bu kıza sormuş «senden küçük yine kardeşin var mı?» Demiş «var, ben ikinciyim. Diğer kardeşim de sarı devin elindedir. Sen onu öldüremezsin. Eğer bu devlerin kulağını getirdiysen öldüreceksin.» Demiş «getirmişim.» «O dev oradan geldiği zaman sen deve bakamazsın. O tılsımlı. Özellikle o kestiğin kulakları
95. onun önüne attın mı; o hemen titreyecek. Titrediği zaman hemen orada, ağaçta üzengisi var, şeyi var, ağzının gemi. Gemi tutunca ne dilersen hemen bin üzerine. Senin dileğini yerine getirecek.» Sabah olmuş. Bu oradan ayrılmış. Yola çıkmış. Yine bir kaleye rastlamış. Bakmış bir kalededir. İşte bu kız hepsinin en güzelidir. Demiş «ah Muhammet aman Allah'ım. Senin memleketin
100. neresi burası neresi bu kadar yoldan katır gelse tırnakları düşer. Şimdi bu an dev gelip seni paramparça edecek. Devlerin kulağını getirdin mi?» Muhammet demiş «bir kap ayran hazırla, gönder.» Kız ayranı hazırlayıp göndermiş. Yine içmiş. Bakmış yer gök inledi. Muhammet'in dudağı patladı. Bu oradan yetişt. Mendilini açtı, devlerin kulağını sarı devin önüne attı. Sarı dev titremeye başladı. Titrediği zaman bu hemen gidiyor. Ağaçta gem vardı, ağız gemi. Muhammet hemen gemi aldı, devin ağzına taktı. Dev dedi ki «Muhammet dile benden ne dilersen.» Muhammet devı çekti, bağladı. Kızın yanına çıktı. Kız ile orada yirmi gün mü desem, bir ay mı desem eğlendiler. Yattılar, durdular. Hayatlarında güzel bir keyif sürdüler. Muhammet'in bir gün birden
105. aklına esti. «Hay Allah, ben buraya neden gelmişim? Ben nihayetinde Hezaren bülbülünün ardından gelmişim. Oysa ben burada yatıyorum.» Dedi «ben gidiyorum.» Kız dedi «neden?» Dedi «vallahi böyle böyle. Ben... Dedi «ya nasıl yapacağım?» «yine gidip bunu sarı devden soracaksın. Bu işi sarı dev becerecek.» İndi sarı devin ağzından gemi aldı, vurdu. Dedi ki «böyle
- 110.

115. böyle.» Sarı dev dedi ki «arkama bin.» Bunun arkasına bindi. Sarı dev havaya kalktı. O zaman devin ayağına kırk gün gece gündüz devle, kırk tuluk su götürdüler. Kırk koyun kuyruğu götürdüler. Dev dedi ki «bana su desem su ver, gak desem et ver.» Demek ki o kadar suyu kuyruğu devin ağzına attı. Tam zamanına kadar kuyrukla su yetti. Sarı dev dedi ki «Muhammet ulaştık.»
120. Bunu, Muhammet'i orada indirdi. «Muhammet» dedi buradan böyle çok tehliken var. Tüyünden bir deste çekti verdi. Dedi «git, nerede başın sıkışırsa yak ben geleceğim. Sana öğreteyim.» Dedi «işin şeyini. Gideceksin, önüne bir su çıkacak. Öyle kokulu pis sudur ki Diyeceksin ki o... ne güzel su bu. Elini, ayağını, yüzünü yıka, iğrenme. Bundan bir şişe olsaydı da doldursaydım. O su
125. sana yol verecek. Suyu geçtikten sonra çalılı bir diken göreceksin. Diyeceksin vay vay, böyle çiçek olur mu? Bu çiçekten gelince bir deste alsaydım, götürseydim. O zaman çalı sana yol verecek; oradan geçeceksin bir yol var, hep kabristanlıktır. Bakarsan taş olacaksın; sağına soluna bakmayacaksın. Düz gideceksin. Gideceksin bir köpek var. Köpeğin önünde ot var. Bir at var, atın
130. önünde kemik var. Kemiği köpeğin önüne koyacaksın. Otu atın önüne koyacaksın. Oradan geçeceksin, bir kapı var; açıktır. Açık kapıyı örteceksin, örtülü kapıyı açacaksın. Bir dürülü halı var, onu açacaksın. Bir açık halı var, onu düreceksin. Bunları böyle yapa yapa gidersen kızın bülbülü masasının üzerinde-dir, Hezaren bülbül. Bülbülü alıp açacaksın. O diyecek, tut, vur, kır. Ama sa
135. kın arkanı dönme, Muhammet. Dönersen taş olacaksın. Eğer dönersen taş olursun. O kabristanlıktan geçtin ki hepsi taşı, onların hepsi adamdı; kalkacaklar. Onlara dönüp bakma. Onların hepsi tılsımlı. Sen kurtaracaksın. Hiç birisi seni tutacak değil.» Bu gitmiş. Aynı benim size anlattığım gibi. Gitti, kızın odasına girdi. Baktı ki kız yatmış, bülbül masanın üstünde. Kapandı
140. kızın o yanağından, bu yanağından öptü. Parmağından yüzüğü çıkardı, parmağına taktı. Kendi yüzüğünü çıkardı, kızın parmağına taktı. Tak, zil çalındı. Bu bülbülü aldı, kaçtı. Bu kız uyandı. Uyandı ki bütün tılsımlar yok oldu. Kapı tut, it tut, at tut. Dedi vay vay, ben şirin dillilikle tutacağım. Çalı malı tut, su tut. Hiç biri tutmadı. At, ot «tutamam» dedi. Bu bülbülü aldı, oradan

145. çıktı. Sarı devin yanına gitti. Hemen sarı devin beline bindi. Sarı dev bunu kızın yanına getirdi. Hemen saraya gitti. Kız ile orada bir zaman yaşadılar. Oradan geldi o kardeşinin hanımını aldı, diğer kardeşinin hanımını da aldı, onu da oradan aldı. Hem üç kadını hem de bülbülü getirmiş. Üç kadının da kendine göre çeyizi var. Geldi aynı taşın yanına, yüzükleri koymuşlardı. Kal
150. dırdı taşı baktı; aynı üç yüzük, üçü de buradaydı. Kardeşlerinin hiç biri gelmemiş. Hemen orada çadır kurdu. Kızların ayrı ayrı çadırlarını kurdu. Dedi «siz burada durun, ben kardeşlerimi aramaya gideyim.» Gitti, baktı ki kardeşinin biri garsondur.. Önünde yırtık pırtık bir önlük, çay temizliyor. «Ocağın sönsün kardeş sana ne oldu böyle?» Kardeşini oradan giyindirdi, aldı, geldi.
155. Bu taraftan da kardeşini bir yerde buldu. Baktı ki o da yemekhanede yemek temizliyor. Eli yüzü is pas içinde bulaşık yıkıyor. Onu da oradan getirdi. Bunlara elbise melbise diktirdi. Bülbülün, şeyin, hanımların yanına geldi. Kardeşlerinin her birine bir hanım verdi, güzelce. Ahmet dedi «Mehmet ocağın sönsün. Babam bizi kolluyor, bu kadar seviyordu. Buna da at bile vermiyordu.
160. Bu, bu kadar hünerle geldi. Bülbülü getirdi. Ya biz ne yapalım?» Dedi «hiç buna bir tedbir bulalım.» Dedi «tedbir sendedir.» Dedi «gel, gidelim, bahaneyle diyelim. Ahmet bugün burada kalalım. Bugün de gidelim. Önünü arkasını keselim. Tuzak da kuralım. Muhammet'i öldürelim. Desin ki kaplan geldi, belini kırdı. Hanımına da öyle diyelim.» Dedi «yapalım.» Muhammet'e
165. dedi ki «Muhammet, bugün bir ava, ormana gidelim.» Dedi «gidelim, ben buna razıyım » Hanımı dedi ki Muhammet gitme. Senin için tehlikeli.» Bu hanımının sözüne bakmadı, kardeşleriyle gitti. Biraz öyle kuş muş vurdular. Bu baktı ki Ahmet öyle sallanıyor, arkada kalıyor. Öyle birden Muhammet'in önünü arkasını kestiler. Arkadan, sırtından bıçağı sapladılar. O da o taraftan.
170. Muhammet'i delik deşik ettiler. Orada koyup, geldiler. Üstelik elleri ayakları kan içinde. Hanım dedi «ne oldu?» «Ya» dedi, «kaplan bastı, belini kırdı.» Muhammet'in hanımı dedi «peh peh, üç tane dev Muhammet'in belini kıramadı» dedi, «kaplan mı geldi, belini kırdı?» Dedi, sizin gibi tüylüler çıktı, buraya geldi. Yok» dedi, «Muhammet'in başına bir iş açtınız.» Çadırları boz

175. dular, bunlar çektiler.Kuşçubaşı padişaha dedi «tahtın taht olsun, tahtın nurla dolsun. Oğulların geldi. Kuşu da getirdiler.» Kuşçubaşı hediyeleri aldı, etekleri doldu. Fakirler zenginleşti. Geldiler padişahın huzuruna çıktılar. Sordular «ne oldu?» «Kaplan Muhammet'i öldürdü.» «Tamam, olsun kuş gelmiş yeterli.» Kuşu bağa koydular, ama kuş ötmedi. Bağ meyve vermedi. Kahin getirdiler. Bakıcı dedi ki «bu kuşu getiren yoktur » O karışıklıkta Muhammet geldi. Kuş Muhammet'in omzuna kondu. Bağ meyve verdi. Padişah Muhammet'in alnından öptü, tahta oturttu.

8

SÖYLEYEN : Cemal Yeşil, 46 yaşında.

DERLEME YERİ : Iğdır, Aşağı Çarıkçı Köyü.

DERLENEN : Düğün

1. Baş üstüne, onu size anlatacağım. Bizim köyde ilk önce kızla erkek birbirlerini görürler. Birbirleriyle konuşup anlaşırlar. Oğlan kıza «ben seni alacağım falan» der. Kız der ki «mademki alacaksın babama elçi gönder.» babası elçileri, yani aksakallıları toplar, kızın babasının evine giderler. Kızın
5. ın babasıyla konuşurlar. Kızın babası ilk önce «on beş bin yirmi bin lira vereceksin.» Der. Orada toplananlar der «çoktur, olmaz.» oğlanın babası der ki «meclis bilir. Onlar kabul ediyorsa ben de ediyorum.» Velâkin meclis bunu en son, en aşağı beş bin liraya bağlar. Beş binle bin lira değerinde. Dört bin lira da anlaşırlar. Daha sonra tabii ki bunun elbisesi var yağı var, pirinci var;
10. bunları anlaşırlar. Anlaştıktan, hediyeler bittikten sonra kız babası der ki «kızıma nişan yapacaksınız. Sonra götüracaksınız.» Ellerin mendil bar tutarlar, yani büyük halay çekerler. Hediyeler getirirler, örneğin gelen kadınlar, bir elbise, bir yüzük durumuna göre hediye getirir. Yine anlaşırlar. Örneğin kapıda senden iki yüz lira alacağım gibi. Adam alır, kızın dayısına gider. Bizim usul-
15. de böyledir. Gelini bindirip götürürüz. Daha sonra tekrar hediyeler toplanır. Hediye bittikten sonra oğlanla kızı alır karşı karşıya getirirler; bizde güzel şeylerle süslerler. Dallı ağaçlar filan. Ona bey bağı diyorlar. Bey bağına elma dizerler, şekerleme dizerler. Ha... aklımdan çıkmıştı. Gelin almadan önce bey başı, yani kına gecesi yaparlar. Kına gecesinde beyler, erkekler başka oda-
20. da kızın sağdıcı, yanındakiler de başka odada otururlar. Onlar orada geline kına yakarlar. Erkekler de kendi aralarında oyunlar oynarlar. Oyunda oğlanın yanındakiler gider, kızın bir ayakkabısını çalar. Öteki yani, kızın yanındakilerden çalarlar. Bir şey alırlar, yani para filan bir şey alırlar... Gelini aldıktan sonra getirip teslim edip bunları gerdeğe koyarız. Oğlanla kız gerdeğe girer.

25. Gerdek gecesi sağdıçlar dışarıda kapıda bekler. Kadınlar sabah toplanırlar. Yani, düğün evi köyün bütün kadınlarını toplarlar. Ona biz duvak deriz. Yani kızın yüzü ak olmuş; kız kızdır diye o duvağı orada kadınlara gösterirler. Yani o beyaz duvağın üzerine kan dökülmüş. Gelen kadınlarda hediye getirirler. Yine bir elbise mi artık herhangi bir şey. Herkes gönlünden kopanı getirir. Hediyesini toplarlar. Aşağı Çarıkçı. Beyler çarıkçısı İsmail Beyin oğlu Cemal Yeşil.

9

SÖYLEYEN : Âşık Hasan, 35 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Hakmehmet Köyü.
DERLENEN : Abbas Nezeroğlu'ndan bir şiir.

1. Şimdi üç kelime ile şiiri söyleyeceğiz.
 Yüz çevirme divana gönlüm.
 Mevlam gitmeye mecbur eyler bir yere seni.
 Yabancı bahçıvan beceremez, verir bir yere seni.
5. Hakkı bırakıp nahakla uğraşma,
 Vurur taştan taş, duvara seni.
10. Bir derde düşersen derman bulunmaz,
 Meclislerde selamların alınmaz;
 Ser Yakup'tan söz gelse kırık gönlüm alınmaz,
 Tabip karşı gelse yaram iyileşmez,
 Bulunmaz derdine bir çare senin.
15. Nezeroğlu gezme falcılık dininde,
 Kur'an haktır Muhammet'in ömründe,
 Üstadımdan ders aldım; ye, te, sin harfinde,
 Arasat'ta, kıyamet gününde,
 Çekerler yüzü kara mahşere seni.

10

SÖYLEYEN : Besdi Taşsu
DERLEME YERİ : Iğdır, Çakırtaş (Amarat) Köyü.
DERLENEN : Bir masal.

1. Bir varmış bir yokmuş. Bir kel varmış. Bir ninesi varmış. Bunların iki de öküzü varmış. Ninesi der «ay oğul, ne var, ne yok? Getir, öküzün birini keselim, yiyelim. Bayramdan sonra sana öküz alacağım.» Öküzü kesmişler, yemişler. İş zamanı gelmiş. Kel demişti «ana haydi, öküz alalım» Ninesi
5. der «ben nasıl alayım para yoktur.» diyor haydi, seni koşacağım.» Gidip ahırdan öküzün birini çıkarıp getirmişti. Gidiyor, anasını da kulağından tutuyor getiriyor, boyunduruğa koşuyor. Çubuğu... çift sürmeye gitmiş. Padişahla veziri de dolaşmaya çıkmış, bakmış ki bir kel ninesiyle bir öküzü koşup sürmüş. Der ki «bereketli olsun » «Hoş geldin» der. Der ki bunu niye koşmuş-
10. sun.» Der «bunun cezası çoktur, sen işine git.» bırakıyor, gidiyor. O adam gelince orada bakmış acımış. Bunun da boynuzlu bir camızı varmış. Der «bu notu yazıyorum, git filan yerde, ahırda camızım var. O camızı al getir onu koş.» Der «hangi camız?» Der «işte orda, işte o boynuzlu camızdır.» Varıp ninesinin yanına gelmişti. Ninesini açıp, öküze onu eş koşmuştu. Padişah
15. gelmişti. «camız iyi gidiyor mu?» Der «iyi gidiyor. bırakıp gitmişti. Eve gelip, demişti. «Hanım, sizin bir kızınız var oturduğu yerden kalkamıyor. O kızı o kel adam almazsa hiç kimse almayacak. Bu kızı kele verelim. Kelin yanına gelmişti. «Bereketli olsun » der «hoş geldin.» «camız iyi gidiyor mu?» Der «hı... » Der «bu akşamda kızımı göndereceğim.» Der «gönder gelsin.»
20. Akşam gitmiş kızı göndermiş. Gelmişti. Bir hafta, iki hafta demişti «hele bir gidelim bakalım. Kızımızı öldürür.» Gelmişti, bakmıştı. Kızı getirmiş. Akşam gelmiş. Demiş «ana, gelinin ne iş yaptı?» der oğul bugün üç gündür; geldi böyle oturduğu yerde kalıyor. Hiç ayağı kalkmıyor.» Dedi «böyle olmaz. İş yapana ekmek vereceğim; yapmayana vermeyeceğim.» Bugün gelip demişti.

25. «Ana ne iş yaptın? Dedi «filan işi filan işi. Su getirdim, yemek pişirdim.» «Gelinin ne iş yaptı?» «Hiçbir şey.» Geline ekmek vermiyor. Gelin öyle aç açına kalıyor. Sabah tekrar geliyor. «Ana ne iş yaptın?» «Filan filan işi.» «Gelinin ne iş yaptı?» «Gelinim de bugün yerinden buradan kalktı, oraya oturdu.» Dedi «bu bir ekmek gelinin payı bu dört çörek de senin payın.» Git-
30. mişti. Kızın dedesi der «haydi gidelim baklalım, belki bu delidir, öyle kızımızı orada öldürür.» bir gün vezirle gelmişti. Gelmiş bakmış ki, öyle çalışıyor ki. Dedesi geldiği zaman kız demiş «dede, dede o çulu götür; kel çalışmayana ekmek vermiyor.» dedesi eğilip o çulu altına koyuyor. Kel, tarladan geliyor. «Nine.» Diyor ki «ne oldu?» «Bugün ne iş yapmışsın?» «Filan filan işi.» «Gelinin ne iş yapmıştı.» «Kapıyı süpürmüş.» «Al, bu üç ekmek gelinin, bu dört ekmek de senin.» Gelin kele yaklaşmıştı. «Ya dedem de iş yapmış.» Demiş deden «ne iş yapmış?» der dedem oradan çulu getirdi, altına koydu.» Der «al işte bu bir ekmek de dedenin payı.» dedesi bakmış vay... bu kız tamamen yiğitleşmişti.» Gitmiş, demiş «hanım, kız öyle çalışmaya başlamış ki.»
40. Kızı yeniden getirmişti, kırk gün kırk gece davul çaldırmış. Kızı da alıp kele vermiş.

11

SÖYLEYEN : Ali Tunç, 60 yaşında
DERLEME YERİ : Iğdır, Aşağı Erhacı Köyü.
DERLENEN : Hâtıralar

1. Erhacı köyün ismidir. Biz Ermenilerle savaşa başladık. Kaç ha kaç da O zamanlar demek ki bizim askerimizden gâvura asker vermiyorduk. Ama Ermenilerden asker alırdık. Rus Nigalay dağıldı, bozuldu. Bozulduktan sonra biz acemi olduk. Yani silah taşımayı, atmayı bilmiyorduk. Elimiz de silah da
5. yoktu. Onlar askerlik yaptıkları için bütün silahları kullanmayı biliyorlardı. Bizi yendiler biz dayanamadık, kaçtık. İran 'a. İki yıl orada kaldık. Daha sonra Türkler Iğdır'ı aldı diye haber verdiler. O zaman bir daha tekrar geri geldik. Sonra Ağrı isyanı oldu. Biz de orada dayanamadık. Biz geldik, Pulur' da yerleştik. Birkaç yıl da Pulur' da kaldık Daha sonra da bizim baba toprağımız-
10. engeli kalktı. Engel kalkınca bizim bir kısmımız baba toprağımıza geldik. Bir kısmımız da orada kaldık. Şimdi hala da orada yaşıyoruz. Kürtler. Askerler geldi, Salih Paşa geldi. Onları dağıttı. Eşkîya gibi Ağrı Dağı'na toplandılar. Sonra senin malını çaldı, benim malımı çaldı. Böyle bir süre sıkıntı verdiler. Daha sonra da asker geldi. Onları vurdu, dağıttı; ellerinden silahı aldı, çıktı,
15. gitti.

12

SÖYLEYEN :Salih Aksu (Necefoğlu), 65 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun (Cennetabat) Bucağı.
DERLENEN : Bir Masal.

1. Bir varmış bir yokmuş. Günlerden bir gün, o zaman o zamandı, bu zaman bu zamandı, bir tane şah vardı. Bu şah bir gün evinde oturmuştu. Dedi «hanım, evi» dedi «erkek mi yapar, kadın mı yapar?» Bu şahın bir de kızı vardı. Bu kız «kadın yapar » dedi. Şah üç defa tekrar ettikten sonra dedi ki
5. «peki olsun.» Şah hemen gitti başkentinde kırmızı giyindi, kara giyindi tahtına çıktı. Dedi «vezir benim bu kızımı dünyanın meşhur tembeline vereceksin. Yani hiçbir iş yapamayan beceremeyen bir adama.» vezir yola çıktı; bu şehir benim o şehir senin derken geze geze gitti. Günün birinde bir şehirde bir yere rast geldi dediler ki «vallahi burada tembel bir Muhammet var.Doğduğundan
10. beri evden eşiğe adım attığı yoktur.» Onun evine gitti. «Selam.» «Aleyküm selam.» Muhammet'in bir koca ninesi vardı. Vezir Muhammet'e dedi «padişah kızı sana vermiştir.» Muhammet dedi « kardeş, ağa, bey ben istemiyorum.» Dedi «çünkü benim malım mülküm yoktur.» Vezir mecburen gitti, padişaha haber verdi.Padişah kızını örneğin o zaman ki faytona koydu, bunun
15. evine getirdi, bıraktı. Annesi bu kıza ufak tefek bir şey çeyiz vermişti. Bunun yanına geldiği zaman Muhammet dedi ki «ağa, amandır ben seni hiç istemiyorum, sana bakıyorum hanıma benziyorsun, ağaya benziyorsun, ben seni istemiyorum. Ben tembel bir adamım. Yani bu taraftan o tarafa kalkmam, kalktığım da yoktur.» Muhammet'in ihtiyar bir annesi vardı. Gider, birine yün
20. tarar, birinin çamaşırını yıkar, birine ekmek yapardı. Oradan ekmek getirir, yerlerdi. Bir gün kız, nine kadına bir iki sopa vurdu. Dedi «olmayacak burada, durmayacaksın.» «Niye » Dedi «bu tembel alışmıştır. Ben bunu ustalaştıracam.» Bu kız gitti.Ekmeği yaptı kapının ağzına koydu.Suyu da eşiğe koydu. Dedi «ana, bana ekmek.» Kız dedi «anan burada yoktur, ekmek de işte

25. orada.» Çocuk gibi emekleyerek oraya gitti, ekmeği götürdü, yatağında yedi. «Su içeceğim.» Dedi «su ordadır.» Uzatmayalım, bu gitti geldi, gitti geldi; bu emekleyerek alıştı. Hiç yürümemişti. Bir zaman sonra ekmek bitti, bu üç gün üç gece aç kaldı. «Aman ana öldüm, aman baba öldüm.» Dedi «canım öleceksin, çünkü beni sana vermişler ki ekmek kazanasın, beni koruyasın.»
30. «Ey hanım!» Dedi «ya ben ne yapayım? Hiç kazanç yeri bilmiyorum. Bir şey görmemişim hemen hemen yirmi beş yaşına gelmişim; dünya görmemişim, dışarıyı görmemişim.» Dedi «sen kalk, çarşıya çık, gel. Sana ben doyununcaya kadar pilav pişiririm, yeriz.» Çocuk ayağı kalktı, sendeleye sendeleye gitti. Kapının ağzına çıkınca durdu, öyle baktı: fayton gelip gidiyor, at arabası
35. gelip gidiyor, araba gelip gidiyor, insanlar gelip gidiyor. bir şey alıyorlar, bir şey veriyorlar. Ya bu nasıl iştir. Velâkin o gün hanım buna yemeği bolca verdi, doyurdu. Sabahı, öbür gün bir çarşıya çıktı. Dedi «biraz pirinç al, biraz da yağ al. Getir, bunu pişirelim yiyelim.» Bu alış veriş yapıyor. Gel zaman git zaman bir gün bakıyor ki bir adam bağılıyor. «Bana bir sepet odun getirip
40. benden bir akıl öğrenmek isteyen var mı?» Dedi «ağa, ben varım. Fakat gideyim, ağama sorayım, geleyim.» Kadına ağa diyor. Geldi «ağa» dedi «bir adam var diyor ki bir sepet odun getirene bir akıl öğreteyim.» Kız dedi «git, getir.» Evin arkası eriklikti. Kolundan budağından kırdı. Kendine göre, bu tembel adam sırtına yükledi,ormana gitti.Ağa dedi «böyle olacağını bilseydim
45. gelmezdim. Kendi omzumu kestim.» Orada koydu. Dedi oğlum, «olur ki bir gün kervana gidersen. Gerekir de sana bir şey sorarlarsa: dünyada en tatlı olan şey nedir? Diye. Şeker şirindir, bal şirindir, helva şirindir dersin olmaz. De ki gönül seven şirindir. En büyük sevgi budur.» «Peki» dedi. Bu döndü, evine geldi. Hanım dedi, «böyle dedi » Dedi «yeterli.» Sabah adam yine bağırdı ki
50. «bana bir sepet odun getiren var mı? Benden akıl öğrenen?» bu tembel adam dedi «yine ben varım.» Geldi, öğrendi, uzatmayalım gitti, götürdü. Adam dedi «eğer, şayet tüccarlığa, tacirliğe gidersen, kervana gidersen hiçbir zaman çukur yerde konaklama, her zaman tepede konakla; yoksa sel götürür.» öbür gün gitti, dedi ki «eğer kervana gidersen eyerli yüenli hazır bir at

55. gelirse katiyen, sakın ona binme. Onu kov, bırak gitsin.» bir zaman sonra, bizim bu Karakale gibi bölgede bir yerde bir konak vardı. Bunun bir kuyusu vardı. Meğer orada bir tılsım varmış. Bir yeşil kurbağa, bir de bir ejderha varmış. İkisi birbirine bakarak böyle birbirlerini izlerlermiş. Bir kelimecik söz yüzünden bunlar o haldeydi.Dediler «Tüccar Ahmet, bu yıl kuyudan su çıkar-
60. ma sırası senin, kendine bir tane hizmetçi bulacaksın.» Dedi peki, ben kimin kanını vereyim?» «Öyle tembel kadının oğlu.» dedi, «geziniyor, gideyim onu tutayım.» dedi, «hazır onun kanını vereyim. Onun kanının karşılığına yüz tümen iki yüz tümen vereyim.» Geldi kapıyı çaldı. Koca karı çıktı. Dedi «sizin Muhammet’i ver, ben onu bir yıllığına İstanbul’a götüreyim.» Kocakar-
65. rı der «bekle gideyim, hanıma diyeyim, geleyim.» Dedi «hanım böyle böyle.» Dedi «git, söyle iki yüz tümen versin, alsın, gitsin.» Bu tüccar, Muhammet’ i aldı, gitti, kuyuya indirdi. Suyu orada doldurup, çekiyorlar. Kırk tüccar vardı bunlar hayvanları sulardı. Şimdi bu oraya indiği zaman baktı ki hı... bir tane yeşil kurbağa bir de ejderha. Dedi «ey Muhammet sen buraya geldin mi?» Dedi «koy, su kapları dolsun. Çünkü o kapların kendisi dolup kendisi kuyudan çıkacak.» Dedi buraya gel, sana bir soru soracağım eğer soruma doğru cevap verirsen seni dünya malıyla doyuracağım; yok vermezsen, seni yok edeceğim.» Dedi nedir?» Dedi «dünyada ne tatlıdır, şirindir?» Dedi «ama düşün, öyle cevap ver. Sana bir saat de süre veriyorum.» Bu kal-
70. binden geçirdi «hanımın bana yedirttiği helva tatlıdır, bal tatlıdır.» Böyle diyince «kendi omzumu kesmiştim. Adambana akıl verdi.» dedi, «dünyada gönül seven.» Diyince hemen bu patladı, on sekiz yaşında bir kız, yirmi beş yaşında bir oğlan oldu. Bu geldi Muhammet’e yedi tane nar verdi. Birini açtı içindeki bir yakuttu. Öyle bir yakuttu ki padişahın hazinesinde bile benzeri
75. yoktu. Muhammet bunları bir mendile bağladı. Oradan seslendiler: «Oğlum Muhammet» dedi «buyur ağa» Aaa.. her zaman seslenirlerdi, ses yoktu.Lam cim yoktu. Kuyuya inen ölürdü. Bu dışarı çıktı. Bu nasıl sırdı? Bu başladı efendim sensin, bunların ağaları Iğdır’a geldi. Bunlar Kars’a doğru yola çıktılar. O Köteğın ortasında kervan durdu. Kervan durunca otuz dokuz
- 80.

85. kervandı. Hepsi çukurda konakladı. Bu adamcağız kalktı, tam tepeye çıktı. Dedi «burası tam sel önüdür.» Burada konakladı. Allah'ın hikmetinden yağmur yağmaya başladı. Bir sel geldi otuz dokuz kervanı sel götürdü, bu orada kaldı. Telgraf çektiler «kervanları sel götürdü, bir kervan kaldı.» Tüccar Ahmet dedi ki canım, Muhammet'ten ne olacak, filan kadının oğlundan. Ca-
90. nım Hasan'ın oğlu yığitti, Hüseyin'in oğlu vur- ağandı. Aslında cesur bunlardı. Geldiler ki vayy Tembel Muhammet'in kervanı kalmış. Tüccar Ahmet dedi ki bak bu mala seninle ortağız. Bunlar tekrar İstanbul'a doğru yola çıktılar. Bunlara sermayede verdi. Bunlar Kars'tan biraz öteberi aldılar. Kafiye, katırı düzelttiler. Sarıkamış'a doğru yola çıktılar. Ormanda gidiyorlardı. Ora
100. da bir alay asker durmuştu. Eşkıyalık yapıyorlar ha... Orada kimi yakalıyorlarsa «yüzbaşını ne yaptın binbaşını ne yaptın? Öldürdün. Nereye gömdünüz?» diye bunları dövüyorlar, bunlarda bırakıp kaçıyor. Tüccar Ahmet bakıyor ki eyerli bir at geliyor. Öyle yorulmuş ki yaya adam. Dedi oğlum, bunu tut ben bineyim. Gitti, tuttuğu zaman aklına geldi. «Atı» dedi
105. tutmak ne? Omzum yara olmuştu. Bir kamçı vurdu, at kaçtı. At, gerideki kervanlara yetiştı. Otuz dokuzu tam geldi. «Haydi» dedi «bir yiğit, «atı yakala bakayım; ben yorulmuşum.» Atı getirdiler, bindirdiler. Biraz sürünce «hey, hişt» dedi «yüzbaşına ne yaptın, nereye gömdün?» Vay... sıkıntıya düştük mü? Bunu dövdüler mövdüler. Bunlar geldiler, dediler «aman Tüccar Ahmet
110. biz bu kez de sıkıntıya düştük.» «Ya sen bunu nasıl bildin?» «Beni Muhammet bırakmadı.» Dedi «oğul bak bu malın iki payı senin bir payı benim. Çünkü hepsini sen kazandın. Orada selden burada da bu sıkıntıdan kurtardın.» Bunlar İstanbul'a ulaştılar. Herkes gezmeye gitti. Dedi «Muhammet, sen burada dur, bunlara göz kulak ol.» Bu durdu efendim sensin, bu denizin akıntı
115. sıyla, selintisiyle kenara vuran odunla modunları, çalıyla çırpıyla bir dam kadar yığdı. Yığıldıktan sonra bunları yaktı. Geceler aydınladı. Denizdeki bütün balıklar, lehenkler, su perileri bu ışığın ateşi etrafında toplandılar. Korkuyorlar. Dedi «yahu, biz buna ne verelim ki bunun elinden kurtulalım. Halan bir insan gelmiyor ki böylesine bir ışıktan kurtulalım dinlenelim.» Yani hi-

120. kâneyi anlatan diyor ki vallahi bu suyun içinden çıkan bütün taşlar dünya yüzünde çok kıymetlidir. Her birini dalıp beşini, kimi birini, kimi üçünü aldı, attı. Hepsi yakut. Dışarı attılar. Sabah öyle baktı ki kuyuda verilen yakutlardan burada da var. Bunları topladı. Bu hayvanın pisliğinden getirdi, yığıldı. Bir tezek yaptı, çünkü bir tezeğin içine yedi tane yakut koydu. Tezeği yaptı, bir yük düzeltti. Dedi «bu böyle olmayacak.» Bu kez, otuz dokuz yükle, kırk yükle başka bir yük, sade bir yük yaptı. Kırk bir yük hazırladı. Bunların gitme zamanı geldi. Öyle bu kırk yük hazır. «Oğul, bu nedir?» «Tezek-tir; anam demişti ki gelince biraz getir yakalım. Parayı verdiğim şeyi yakmışım da, katırların, atların pisliğini yakmışım.» «Ey oğul, orada bir kümesini yüz liraya alırız. Bunun oraya gitmesi bin tümen tutar.» «Mala ortağız ben senden bir şey istemiyorum. İlla bana kırk bir katır ver, yükleyeyim, gidelim.» Ağa dedi «oğul, vereyim, söz sözdür.» Bunlar yükleri yüklediler, yolcu oldular. Az gittiler, çok gittiler. Bir günlük yol gittiler, gizlinin gediğine geçtiler. Gizlinin gediğinde gece bir boran esti, bir kar yağdı. Sonbahardı.
135. Bunların hepsi çadırdan donuyordu. Biri dedi «ey ağa, biz niye ölüyoruz.» Dedi «Tüccar Ahmet'in hizmetçisi kırk bir yük tezek götürüyor. E...alalım, yakalım. Ona da bir yüke karşılık yedi yük verelim, senetle değil mi?» Geldiler, bu vermiyor. Yalvarıyorlar, yakarıyorlar, vermiyor. Ahmet dedi «ay oğul, haydi ver. Hepimiz ölürüz.» Çünkü kırk yükü sade yapmış İçinde de bir şey
140. yoktur. Sadece birinin içinde yedi tane yakut vardı. Gitti, bunlara bir yüke karşılık on yük vermek şartıyla senetle yük verdi. Bunu yaktılar, güzelce yaktıktan sonra Muhammet bir yükünü yükledi geldi. Götürdü, ağasının ambarına koydu. Vay... üstü başı perişan. Sanki çamurun içinden gelmiş adam. Hanım da o parayla, o kuyudan gönderdiği parayla, o zaman başladı; bu binayı
145. yıktı, yeni bir arsa aldı. Orada aynı babasının sarayının planına uygun olarak bir saray yaptırdı. Bu gitti, baktı eski evin yerinde çocuklar aşık oynuyor. Baktı bir kel, biraz gözü açıktı. «Kel kardeş» dedi «gelgelim burada Tembel Muhammet'in bir evi olacaktı.» Dedi «baksana o saray onun.» Gidince, «hanım» dedi «oğlun çok perişan geliyor.» Bir takım da şahini elbise yaptırmıştı.

150. «Hemen elbiseyi götür, oğlunu buraya koyma, buraları çamur yapmasın. Hemen bir fayton çağır, binsin, gitsin. Hamamlansın, yıkansın. Bu elbiseyi giysin, gelsin.» Anası indi bunu hamama götürdü. Güzelce yıkandı, giyindirdi, aldı, geldi. Hanım oraya çıktı, görüştüler mörüştüler. Velâkin burada birkaç gün kaldıktan sonra dedi «biliyor musun ne oldu?» «Ne oldu?» Dedi «bu
155. şehirde ne kadar at arabası, öküz arabası, fayton var ise» o zamanlar kamyon falan yoktu. «Doğruca İsfahan'a sürersin. Orada şahın huzuruna gidersin. Selam verirsin, selamını alır. Ellerini böyle göğsüne koyarsın, eğilirsin. İşte böyle yaparsın. Şahı misafir çağırırsın. Ama ordusuyla birlikte gelsin.» Yahu bir bak» dedi, «vezir» dedi, «bu şehre çok nakliye girdi, bu ne iştir?» dedi.
160. Dedi «vallahi, şahım haberim yoktur ki, vallahi filan hana yerleşmişler.» Geldi baktı ki oldukça vesait var. Bu şahın yanına gitti. Şahım dedi «ben İğdırlıyım, sen bana misafir olur musun? Yani bütün teferruatınla.» Dedi «vezir, bu nasıl hikâye dir. Bu bizi kandırıyor olmasın. Başımıza bir iş açıp sonra da hükümete sahip çıkmasın. Böyle saçmalık olmaz?» Bunlar geldiler,
165. «Peki» dedi, orduyla geldi. Ordu yerleşti, yemekler pişti, kazanlar açıldı, yemeğe başlandı. Geldi, dedi «vezir, ben rüya mı görüyorum; yoksa bütün bunlar doğru mu?» Dedi «bu benim sarayı mı da buraya getirdi.» İçeriye girdi. Filan yerdeki havuz aynı, filan yerdeki badem ağacı aynı, filan yerdeki filan ağaç aynıydı. İçeriye girdi; bunlar aşağı yukarı. Bu çağırdı, tüccarlar da geldi;
170. ağalar da buraya geldi. Üçüncü gün kız meydana çıktı. Dedi «baba, evi erkek mi çevirir, kadın mı?» Buna baktı, kendi kızıydı. Dedi «kızım, Allah verirse erkek de çevirir, kadın da çevirir.» Bunlar başladılar, düğün yaptılar. Kırk gün davul-zurna çaldılar. Kırk birinci gün bunlar gidecekken; Muhammet dedi «şikâyetim var.» Padişah der «nedir oğul?» Muhammet der «benim
175. tüccarım Ahmet, ben sizin ambarda bir yük tezek koymuştum. Duruyor mu?» Dedi «oğul, duruyor.» Dediler «it oğlu tembel. Şimdi her şeyi anlatacak, padişaha bizi şikâyet edecek; tezek davası görecektir.» «Ay oğul verelim.» «Yok veremeyeceksiniz.» Bir hamala verdi, sırtına yükledi. Doğruca ikinci kata çıkardılar. «Ana» dedi «bir tane leğen getir; bir güğüm de su getir.» Te

180. zeğin birini suyun içine attı. Güğümdeki suyla böyle ovaladı; bir tanesinden yedi tane yakut çıktı. Dedi «benim kıymetlim, kırk yük tezeğimi yakmışlar.» Bunun bir tanesinden hesap ettiler. Padişahın haznesinde bile bu kadar değerli bir şey yoktu. Bu kırk tüccarın evini, varlığını hesapladı, borcu ödemedi, borçlu kaldılar. Bunları kendisine köle etti. Aradan bir gün geçti. Onları da
185. azat etti. Gökten üç elma düştü. Birisi masal anlatanındı, birisi Salih' in idi, biri de benimdi.

13

SÖYLEYEN : Bağdagül Göyçe, 75 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Karakoyunlu Köyü.
DERLENEN : Düşman İşgaline Ait Hatıralar.

1. Kaçakaçı anlatalım. Onları ben nasıl anlatabilirim? Buradan kaçtık. Bunu aldım. Gâvurlar topladılar, geldiler. Iğdır, hep Gâvur doluydu. Iğdır'dan, bu tepeden geldiler. Bizi buradan çıkarttılar. Hep Hiriye gittik. Hiriye doluştuk. Kirada az kaldık; bu kez geçtik, Başköy'e gittik. Başköy
5. de de Kürtlerle birlikte kaldık. Yazın yaylaya gittik, kışın geldik, köyde kaldık. Oradan kalktık, geldik. İşte geldiler. Halk İran'ı, Turan'ı gezdi. İran'ı Turan'ı gezip geldikten sonra diyorlar ki, biz yayladaydık, haber geldi ki alay, şey gelmiş diye. Şey gelmiş. Dediler ki vallahi güzelim asker Tuzluca'ya inmiş. Ali, hizmetkârı önden gönderdi; ardından da kendisi geldi. Geldik, bu
10. kez çadıra toplandık. Ali geldi, dedi ki «vallahi asker Iğdır'a indi. Biz de gidelim.» Bu kez Aligil bizi deveye götürdüler, geldiler. Hiç kimse köye gelmemiş. Daha sonra asker çoğaldıkça bu kez düşman toplandı. Bu kez toplandılar, bir yere yerleştiler. Esirlikte bunlar geldiler. Bunlar az kişi gelmişlerdi. Karakoyunlu çoktu. Ölen öldü, ölmeyen de köyüne geldi. Şimdi bu zaman-
15. lar yerleşmişlerdir. Herkes kendisi için. Geriye kaçınca arkamızdan gülle yağdı. Bak bu duvarı görüyor musun? Burada bir küçükçe bir duvar var, bak bizim önümüzde. Gâvurlar nasıl ki orayı böyle böyle delmişler. Arkamızdan gülle yağdırıyorlardı. Bu şey Ermeni idi. Taşburnu Ermeni idi. Buradan kaçtık. Biz Aras'tan bu tarafta değildik. Aras'tan bu tarafa çok insan geçti.
20. geçti. Yaa, biz buradan buraya ağzımızı tuttuk. Böylesine İran'a doğru gittiler. Hepsi İran'a doğru gitti. Sadece biz gitmedik. Bir de bu köyün o Hanperileri gitmedi. Demek ki zengindi, gidemedi. Onun şeyi çoktu. Bu kez dağa gittiler. Dağdan döndük geri geldik. İşte böyle. Yoksa biz ne İran'a gitmiştik. Ne de o Aras'tan o tarafa geçmiştik. Erivan'a gidince ben çocuktum;

25. bir Şey anlamıyordum. Beni kocaya vermiştiler. Beni gociya[...] [koyu]nu kuzusu çokmuş. Birinin adını koymuşlar Karakoyunlu, birinin adını Akkoyunlu. Hepsi Gün çıkana doğru.

14

SÖYLEYEN : Dadaş Gonca, 80 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Karakoyunlu Köyü.
DERLENEN : Karışık Konuşmalar.

1. Bizim bu köy kalabalıktı. Bu köy beş yüz yıl, bin yıl önce burada kurulmuş. Burası Azerbaycan'dan gelip buraya yerleşmiştir. Bizim mezarlıkta ölülerimizin başında taşlar var, onların tarihleri doğru; benim bir babam var, öleli iki yüz yıl oldu. Babam Gonca Ali. Azerbaycan'dan gelmiş. Mir Ali oğullarından derler. Yedi kuşak önceki babam bundan önce gelmiş. Sülalemiz zaten yedi kabileydi. Köyümüzde yedi kabileydi. Halaçlı derler, Dodalı derler, Musahanlı derler, Mir Ali derler, Dokdamışlı derler, Hacı Yakuplu derler bir de Çolalı derler. Mir Ali kaç tarihinde geldiğini. Önce buraya geldiğinde yedi ev gelmişmiş. Zamanında burada yedi ev kalırmış. Gele gele
5. çoğalmışlar. Bizim dedelerimiz Kara Mehmet ile İsmail varmış. Azerbaycan'dan geldi. Onlar da o zaman bu kırlar da kalırlarmış. Buraları denizmiş. Bu kırlarda evlerinin yerleri belliydi. Sonra burası o gölet kapalı imiş. Burada su imiş. Erivan'a gidip gelen sandalla, gemiyle gidip gelirlermiş. Sonra burası kurumuş, bu dağ da aşağı kaymış. Buraya gelip, çoğalmışlar. Bu göçten
10. Bu göçten önce bizim bu köy beş yüz ev, hane idi. Şimdi yüz bilmem kaç kadar çıkmıştır.

20. Çokça su çıkıyor, nereden çıkıyor? Ağrı dağından çıkıyor. Kürtler yabancılar, gelip bu dağa yerleşmesin diye o zaman burayı kestiler. Batırdılar, su yok olmuş, gelip oradan çıkmış. Eğer hükümet bizim bu kırlarımızda çalışırsa belki, su çıkarır. Böyle kulak verirsen eğer, suyun şakırdayıp dağın altından gittiğini duyabilirsin.

Orada bir ziyaret var, biz gidip orada mum yakarız. Oraya adak adar, para bırakırız. Dileğimiz her ne ise o dileğimizi dilersek, o dilek gerçek olur. Öyle hastamız varsa orada götürüp dolaştırırız ki şifa bulsun. Onun içersine

25. girip onun taşını öperler. Tatlı matlı öteberi dağıtırlar. Bir de bu ovanın ucunda bir Umut Ali Ocağı derler, bir çeşit çalıdır. İnsanı boğmaca tutar ya boğmacayı biliyorsunuz değil mi? Onu buray getirip dolaşıtırlarsa o iyileşir.

- Ermeniler geldi, bizleri vurdu, dağıttı. Buğdaylarımızı, yüklerimizi yaktı. Kira'ya kaçtık. Kürtler bizi soydu. Çocuğumuzu çoluğumuzu öldürdü. Malımızı elimizden aldı. Göçebe olduk, İran'a gittik. İran'da kaç yıl kaldık, döndük, geldik. Burada ekmek yok. Bir yıl pancar yedik. Ot kaynatıp yedik. Üstelik tuz yok tuzsuz. Çoluk çocuğumuz, hepsi açlıktan öldü. Genç genç baba-yiğitler. Ottan başka bir şey yok ki. Biz öyle sıkıntılar çektik.

- Bizim atalarımız oradan gelmedi. Bizim sülalenin yarısı orada kalmış, yarısı buraya gelmiş. Mir Ali oğullarından. Azerbaycan'dadır, Gence' dedir. Gence şeyiyle gelmişler. Eskiden mektup alırdık, şimdi yok. Kaç yıl önce Gence derdiler. Köy mü idi, kaza mı idi? Bilmiyorum? Babalarımız oradan gelmişler. Benim dedem de burada doğmuştur. Önceden burası demek ki Rusların elinde imiş. Daha sonra Ruslardan İranlıların eline geçmiş. İran'dan da daha sonra tekrar Rusların eline geçmiş. Bu Iğdır toprağı idi. Şimdi Türkümüzün eline geçti. Fakat İran'ın o zaman ki şahı Şah oğlu Şah Abbas'ın döneminde, o zaman bizim atalarımız buraya gelmiş, burada kaybolmuşlar. Hanlardan Zülfikar'da bir Dolhan var imiş; o hanlık yaparmış, Dolhan Bey. Daha sonra, hanlık ondan geçti, bizim bu köydeki ağalara devroldu. İrzagülü Beyin dedesi vardı, onlar beylikten geldiler. Haydar Bey vardı, Abbasgulu Bey vardı; bizim bu köye onlar beylik yapardı. Mülk tutardı. Sonra Ruslar bunların malını mülkünü kesti kapattı. İrzagülü beyin oğlu hayattadır; Ataman hayattadır. Bir de Fetali vardı. O da gitti, içerlerde kaldı. Onların dayılarıyla sadece Ataman kalmış, Gence' de, Karabağ'da Mir Ali Oğulları var.

SÖYLEYEN : Lâtife Yargı.

DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Karakoyunlu Köyü.

DERLENEN : Buğday Ekimi.

1. Burada tarla, ekimden bir yıl önce traktörle sürülür. Tarla sürülmüş olur. Sürüldükten sonra sonbahar vaktine kalır. Sonbaharda giderler, gübreyi serperler. Önce tırmıklarlar. Daha sonra kotanla toprağı ayırdıktan sonra giderler suyu açarlar. Getirirler, içine bırakırlar. Bunu kerte kerte sularlar. Sula
5. dıktan sonra üzerine kar yağar. Bahar zamanına, yaza kalır. Bahar zamanı bir daha gidersin, suyu açarsın, onu sularsın. O zaman yeşillenmeye başladığını görürsün; diz boyunda büyüdüğünü. Ufak ufak sümbül açtığını görürsün. Büyüdü, kızardı, içersinde buğday tuttu, den oldu. Yaz zamanı gittin, ovaladın ki bu den olmuş. Bıçkıcı getirdin. Tırpanla tarlanın içine girdiler, bunu pişirmeye
10. başladılar. Bunu 30-65 bağ haline getirip bir araya topladılar. Topladıktan sonra geldi, traktör yaklaştı, bu bağları traktör harmanlara çekti. Hotaz geldi, bunu dövdü. İçersinden samanı bir tarafa, buğdayı ise bir tarafa ayırdı. Buğdayı da motora götürdüler, un elediler. Getirdiler; biz de hamur yaptık.

SÖYLEYEN : Fize Gerni, 50 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Yukarı Alican Köyü.
DERLENEN : Bir Masal.

1. Günlerden bir gün kırk harami vardı. Bu kırk haramiler arkadaşlıklar. Giderlerdi, her önlerine çıkana eşkıyalık yaparlardı. Yol keserlerdi, o zaman bunlara harami derlerdi, şimdi eşkıya diyorlar. Adamları soyup, çaldıklarıyla geçimlerini sağarlardı. Günlerden bir gün bu haramilerden biri biraz zengin
5. leşti. Diğerleri bunun yanına gidip dediler: «arkadaş, bugün gidelim, yol keselim.» Dedi «canım, yol kesmenin ne faydası var? Gidin kendinize bir iş güc bulun, kendinize göre ekmek parası kazanın; eşkıyalığı bırakın, çiftçilik yapın.» Dediler «hayır, olmaz. Ya seni öldüreceğiz ya da birlikte gideceğiz.» Bunu da aldılar, gittiler. Alıp gittikten sonra gittiler yolda beklediler. O gün
10. kimseler gelip geçmedi. Sabah tekrar gittiler. İşte baktılar ki aaa..., öyle bir atlı geliyor ki. Bir atlı ki, sırtında o zamanlar çuha diyorlardı, şimdi elbise diyorlar. Üzerinde elbise, cepçik, yakası gümüş kemer, gümüş hançer. Atın üstünde boynunda başlık bu geliyor. «İşte» dediler. «İyi oldu.» «Dur dur » diyince; elini attı, tabancayı çıkardı. Tak, tak, tak. Bunlardan beş tanesini vurdu.
15. Beş tanesini vurunca biri kaçtı. Biri kaçtı demek ki bölünüp, bölük bölük gidiyorlardı. Her gün on tanesi yola gidiyordu. Biri kaçtı; bu attan burada indi. Baktı hayır, yakalayacak. Bu meşenin içine daldı. Şimdi ormanlık diyorlar. O zaman meşe diyorlarmış. Adam ormana gittikten sonra baktı ki hayır, atla ormanda ilerleyemeyecek. Çalıdan çırpıdan at gidemiyor. Attan indi, atı oraya
20. bıraktı. O kendisi bunun ardından gitti. Adam kaçtı, kurtulamadı, ağaca tırmandı. Dedi «öyle bir ağaca tırmandım ki, ağaç yüksekte beni buradan indirmezsin.» Bu öylece çizmesiyle mizmesiyle onun arkasından tırmandı. Dedi «vay köpoğlu, beni burada öldürecek.» bu iyice yükseğe tırmandı. Bu aşağıdan çizmeyi filanı çıkarmış. Nasıl oldu ise bunun altındaki dal koptu, bu yere

25. düştü, bunun ayakları kırıldı. Bu yerde kaldı. Bu baktı ki daha kımıldayamıyor, ayakları kırılmış. Diğer ağaçtan indi, geldi. Bunun başını taşla ezdi, bunu öldürdü. Bunun üstünü soydu. Başlığını, elbisesini, her bir şeyini aldı; giyindi. Bunun atına bindi. Geldi baktı ki ölen arkadaşlarından biri de yoktur. Hepsini bunun köpeğinin yanına yere gömmüş, at oraya gelince tekrar geriye
30. doğru çekildi, geldiği yola gitmeye başladı. Bu adam ne kadar çabaladıysa atı durduramadı. At gitti. Bu o zaman bir köye gitti. Karanlık da oldu. Gitti, köyün kapısında durdu. At bir kişneyince; baktı ki işte yedi tane civan, genç delikanlı çıktı. Hepsi yeni yetişmiş genç. Atın başını tuttular. Bunu aceleyle attan indirdiler getirdiler, odaya koydular. Eski dille anlatıyorum biliyor musun? Odaya koyduktan sonra bu oturdu. Oturdu, baktı, hepsi ellerini göğüslerine koydular, ayakta beklediler. Buna dikkatle bakmaya başladılar. Biri konuşamıyordu. Bu yüzden «baba niye öyle yapıyorsun?» diye sormadı. Öldürdüğü adam, bunların babasıymış. Babasının elbiselerini giymiş, gelmiş. Baktı ki bunlar gitmiyor. Bu kişinin de saati cebindeydi. Saatini çıkardı, baktı; demek ki iki saattir bunlar ayakta duruyor. Dedi «gidin.» diye, eliyle böyle gösterdi. Bunlar gittiler. Bu oturmuş, düşünüyor. «Hay Allah, şimdi geleceklere, beni tanıyacaktı, beni öldürecekler.» bir de baktı ki daha ne bir tane de gelin geldi. Üstü allı, yeşilli, pullu, süslü. Geldi «ay kişi» dedi, «sana ne olmuş? Sen iki saattir bu çoluk çocuğu ayakta bekletiyorsun. Sana kim ne diyor?
45. Şimdi bu an onun başını buraya getirtireyim» bu konuşmadı, başını önüne eğdi. Kadın buna baktı. Bu hiç konuşmuyor. O zaman geçti, oradan dolabı açtı. Bir kucak yatak çıkardı, sardı. İpek yatağı sardı, geldi adamın kolundan tuttu, yatağın üstüne götürdü. «A kişi» dedi. «Allah için söyle » dedi « sana ne olmuş böyle, bana söyle» adam korkusundan konuşamıyor. Şapkasını kapatarak, yüzünü gözünü örtmüş. Hanım soyundu, yatağa girdi. Adamı kucağına çekti. Kadın çekince adam dedi «beni nereye çekiyorsun, ben senin kocan değilim.» «Nasıl benim kocam değilsin?» dedi « ben senin kocanı öldürmüşüm.» «Vay» dedi. «Keşke önceden haberim olsaydı. En baştan senin koynuna girdim. Ben bir de kalkayım, senin koynundan çıkayım, gide-
- 50.

55. yim bu da olmaz. Benim nasibim sendeymiş.» dedi «sen burada otur.» Hanım gitti. Bu öyle korkuyor, öyle korkuyor ki, şimdi gelecekler, beni öldürecekler. Baktı oh oh hanım bu denilen kişinin atını, bir de başka bir at, bir deste(?) de para getirmiş. Bu atın üstüne binip gitti. «Gel» dedi «bin.» Ata bindi, dedi «bu oğlanlar» dedi «benim oğlum değil. Bak bunlar benim üvey oğullarımdır. Ama kısmet böyle imiş. Önceden bilseydim, seni paramparça ettirecektim. Senin koynuna girdim, artık namusum gitti.» bu kadınla birlikte çıktı, geldiler. Daha bu kadar hikâye yeter, hamur mamur yapacağım. Benim adım Fize' dir. Elli yaşındayım, soyadım Gernidi. Bu Alican köyünden. Burası selin aldığı köydür hani, bilmem ki niye öyle demişler? Önceden elli atlı bi
60. adam gelmiş. Burada bir ev yapmış. İşte o evlenmiş, doğmuş, çoğalmış onun köyü olmuş. Adını Alican koymuşlar. Bunların sülalesini bilmiyorum, ne bileyim? Ne sülaledir, sülaleniz kaç kişi? Benim kendi sülalem, baba tarafı sülalem, ben Tuzlucalıyım, sülalem Nevruz çocuğudur. Ben buraya gelin gelmişim.
- 65.

SÖYLEYEN : Muharrem Gerni, 71 yaşında.
DERLEME YERİ : Iğdır, Taşburun, Yukarı Alican Köyü.
DERLENEN : Tufarganlı Abbas'tan Bir Şiir

1. Alar gelin teklif eyleyeyim,
 İyi mi acaba güzeldir yolu Derbent'in

Derbent denilen bir parça bağdı,
 Alt yanı deryaydı, üst yanı dağdı,
 5. Yetişmiş meyvesi nakışlı çağdı,
 Hastaya dermandır narı Derbent'in.

Derbent'in güzeli karşıdan bakar,
 Geleni gideni ateşe yakar,
 Cumadan cumaya seyrana çıkar,
 10. Gelini kızı da dolu Derbent'in.

Şikeste Abbas da eyledi niyaz,
 Cuma mescidinde kırlarlar namaz,
 Ve sizi Alinin kendisi imam,
 Muhammet elinde Ali Derbent'in

18

SÖYLEYEN : Haydar Demirkol, 42 yaşında.

DERLEME YERİ : Aralık, Ortaköy.

DERLENEN : Düğün.

1. Benim oğlum bir kız sevince gelir, annesine söyler. Annesi der ki «oğlumuz filanca ağanın kızını istiyor.» Ben de filanca ağaya kendim derim ki «Cemal Ağa, senin kızını benim oğlum istiyor.» Cemal Ağa hanımına der. Hanımı o zaman başlar, kızın gönlünü yoklar. Kız der «anne gönlüm var.»
5. Cemal Ağa der ki «kızımın gönlü var.» Adet usulüyle köyün yaşlılarından birkaç kişi toplar. Her mahalleden birini. Kız evine gideriz. Kızın ailesi çıkar. Herkes yerli yerinde oturur. Bir kız vekili bir de erkek vekili olur. İki karşılaşırlar. Başlık keseriz. Beş bin lira, iki bin lira da kabul ederiz. Yağ, pirinç, elbise bunları konuşuruz. Kızın kardeşine bir kat kumaş, dayısına bir elbise.
10. Sonra «hayırlı olsun.» diye şekerleme dağıtırlar. Sonra kız evi bize yemek verir. Sonra ayrılırız. Dışarı çıkarız. Zamanı gelir, bir yıl sonra kurban bayramında kurbanı göndeririz, bayramda bayramlığını göndeririz. Zaman gelir, düğün ihtiyaçlarını gideririz. Benim gelinimi vermesi için Cemal ağaya yine adam gönderirim. O da der ki «peki, filan günü getiririm.» Başlığı, elbisesi,
15. yağı götürüp gideriz. Cemal Ağanın önüne koyarız. Cemal ağa kendinden bize para verir, başışlar. Davulu, zurnayı çaldırırız, halay çekeriz, tek oyun oynarız, para verimiz öyle. Sonra kınasına sıra gelir. Mum yakarız, lamba yakarız. Tezek üzerine gaz yağı dökeriz. Alevler, ışıklar içinde gece bunun kınasını evine götürürüz. Götdükten sonra oğlana sağdıç tutarız. Damadın
20. başına adamlar toplanır. Onu tranş ederler, hamama götürürler. Damadı iki sağdıç gezdirir. Oğlan tarafı gelir, gelini ister. Kız tarafı kapıya bir adam diker. Der «kapı bahşişimi ver, gelinini çıkar.» Bir araya toplanınca coşarız; tüfek, kurşun, tabanca, hepsini ata ata götürürüz. Gelin evine iner. Üç gün damat, gece gerdeğe katılır. Gerdekten çıktıktan sonra kızın yengesi gider.

25. Konu komşu toplanır. Hanımlar, duvağı görürler, para getirirler, elbise getirirler.

19

SÖYLEYEN : Ramazan Uğur, 30 yaşında.
DERLEME YERİ : Aralık, Yukarı Aratan Köyü
DERLENEN : Pirinç Ekimi.

1. Geçimimizi pirinçle temin ediyoruz. Pirinci ilk önce tohumunu yıkarız. İçersindeki sılıfı ayıklarız, temizleriz. Suya atarız. Üç gün, dört gün suda kalır. Daha sonra hayvanla, camızla yani hep camızla toprağı süreriz. Sürdükten sonra camızın arkasına, tapan deriz, ağaçtan, kavak ağacından yapılmış,
5. cından bunu camızın arkasına takar, camızı koşarız. Tarlayı güzelce tunlarız, yani düzenleriz, dümdüz ederiz. Pirincin yerini düzenliyoruz. Sonra ekim yapacağımız alanı belirleriz. Getirip, oraya temiz su bağlarız. O kötü suyu çektikten sonra tohumu ekeriz. Üç gün kaldıktan sonra o suyu tekrar çekeriz. Onun yeri kurur. Pirinçte birazcık yeşilleşir. Daha sonra tekrar su veririz.
10. Ondan sonra artık yetişmesi var, yetişince onu biçeriz. Getirip harmanda döveriz. Traktörle döveriz. Dövdükten sonra dirgeni alırız. Dirgenle çeviririz. Sonra onu toplarız. Topladıktan sonra makineye veririz. Makineye verdikten sonra pirinç fabrikasına getiririz. Pirinç fabrikasında çıkarırlar. Çuvallara doldururuz, şehre getiririz. Şehirde de satarız. İşte memurlar, hemşeriler, köylüler alır, yer. Biz de geçimimizi temin ederiz.
- 15.

20

SÖYLEYEN : Rıza Aşkın, 60 yaşında.
DERLEME YERİ : Tuzluca, Turabî Köyü
DERLENEN : Bir Hayvan Masalı.

1. Bu şehrin üç tarafında ormanlık vardı. Bu ormanda yabani hayvanlar bulunurdu. Hem enter padişahı hem maymun padişahı. Bunlar arasından insan dili bilenleri saat ondan sonra şehre gönderirlerdi. «Gidin, bakın, bakalım bu insanoğulları ne gibi şeyler konuşuyor, haberleri, havadisleri alın, bize gelin.» bunlar gelirdi. Saat bire kadar şehri dolaşırlardı. Orada, burada köşelerde pusu kurarlardı. İnsanoğulları ne gibi şeyler konuşurdu ise haberi padişahlara götürür, verirlerdi. Böyle konuştular, şöyle konuştular. Günlerden bir gün bütün şehir halkı uyumuştı. Bir yerde bir ışık geliyor. Bunlar ışığa doğru gittiler. Baktılar ki böyle Ekber' in odası gibi küçücük bir oda. Odanın üzerine
5. çıktılar. Işıktaki ihtiyar bir kadın var. Bir de, bir kedi var. Kadın kedisini dövüyor. «Ah köpoğlunun kedisi» diyor. «Sen beni yakıyorsun.» diyor. «Ben kendimi kasaba veriyorum. Oraya buraya ciğer, bağırsak getiriyorum; bırakmıyorsun ki pişireyim. Ben de yiyeyim sen de yiyesin. Ben aç kalıyorum.» Kadın kediyi dövüyordu. Şimdi bütün maymunlar da orada. Padişahların yanında. Padişahlar birbirinin yüzüne baktı. Bakınca cemaate dedi ki «millet» dedi, «yarın biz bu ormandan gideceğiz.» içlerinden biri «padişahım» dedi, «nereye gideceğiz?» Padişah dedi «Ağrı'ya» «niçin?» dedi «koca kadınla kedinin zararı bize dokunacaktır.»Dediler «kıymetlim, şehirde kadın kedisini dövmüş; bunun bize ne gibi bir zararı dokunur.» Dedi «mecburi değil.» dedi,
10. «yarın bizi seven bizimle gelecek; sevmeyen gelmeyecek.» Dedi «çabucak biz buradan kalkıp da gidip taşların altını oyacağız da kendimize bir siper, ev, yuva yapana kadar zaman kaybederiz.» Dedi «bizim öleceğimiz kalacağımız yer burasıdır.» Padişah dedi «oğlum mecburi değil. İsterseniz gelin, isterse-
15. niz gelmeyin.» padişahı seven herkes toplandı, padişahın ardı sıra gitti. Ara-
- 20.

25. dan birkaç gün geçince kadının can boğazına geldi. Gitti, kediye gaz döktü. Ay karanlığı, ufak ufak yağmur yağıyor. Kediye ateşi verdi. Kapıyı açtı, kediyi dışarı saldı. Dışarı çıkınca can tatlı, kedi kendisini oraya vurdu, buraya vurdu, yol bulamadı. Padişahın fil bahçesi de kadının evine bitişik idi. Bütün fillerde zincire bağlıydı. Kedi yanarken can acısıyla su kılıfından bahçeye sokuldu. Sokulunca bu hayvanlar ürktü. Ürkünce bunlar birbirine karışmaya başladı. Birinin bacağı kırıldı, birinin kolu kırıldı, birinin kıcı kırıldı. Birçok hayvan birbirine zarar verdi. Sabah olunca bekçiler gitti, padişaha haber verdiler. «Padişahım» dedi, «filler açılmış, birbirlerini mahvetmiş. Öldürmüş, bacaklarını kırmış, kollarını yaralamışlar bilmem ne?» Padişah doktora emir verdi ki «doktor gelsin.» doktor geldi «eski zamanlar, üç kişi tarafından doktorluk yapılır. Vezir, vekil, doktor. Geldi, baktı, gördüler ki yahu bütün bahçe kan içersinde. Padişah doktora dedi ki «bu sağları ne gibi ilaçlarla tedavi edeceksin?» Dedi «kıymetlim, bunlar tedavi olmaz.» dedi «ancak buna maymun yağına, enter yağı olacak. Bunları karıştırıp eriteceğiz, bu yaralara dökceğiz ki bu hayvanların yaraları iyileşsin. Emir verdiler; «askerler çıksın.» askerler dağa çıktı. Bir kısmı altta siper yattı, bir kısmı üstte. Silahları kurdular. Padişahın ardı sıra gitmeyen hayvanlar, orada kalanlar, bunlar silah korkusuyla aşağı indiler. İnince gittiler, tuttular. Bunları vurup kestiler. Yağını soydular, erittiler! Bu fillerin yarasına döktüler. Fillerin yarası iyileşti. O gidenler kurtardı. Enter de maymunun bir türü.

21

SÖYLEYEN : Nezir Ali Cengiz, 80 yaşında.

DERLEME YERİ : Tuzluca, Sürmeli Köyü

DERLENEN : Köy Hakkında.

1. Bizim Sürmeli köyünün oluşmasını, büyümesini anlatacağım Buraya üç kardeş geliyor. Birinin adı Sürmeli Bey imiş, onlar burada kalıyor. Köyü büyütüyor. Geleni gideni başına topluyor. Böylece bir sülale büyüyor. Adamlar çoğalır. Daha sonra bu ortalıktan kaybolduktan sonra buranın adı Sürmeli Bey olur. Yani Sürmeli. Erivan hanlığına bağlı Oğuz Sürmelisi. Bu kadar. Şimdi burası bütün bu Iğdır muhiti Sürmeli. Nerde sorarsan, «nerelisin?» diye, hangi millet olursa diyecek ki «Sürmeliliyim.» başka köy yoktur. Iğdır mığdır denilmez. Burası Sürmeli toprağı. Gâvurlardan böyle sorardık. Bu Tuzluca olsun, Güllüce olsun, bu yerlerden hepsinden. Dedik «nerelisin?» Dedik «Sürmeliliyim.» Onlar bize diyorlardı. Biz de Sürmelili biziz. Siz niye Sürmelilisiniz? «Yemin olsun ki» diyordu, «biz de Sürmeliliyiz ya.» o buradan giden herkese Sürmeli diyorlar.

15. Bizim köyde bir kâhya vardı. Bir de su vekili deriz, bir mirab. Bak bu kırmızı... Toplanmış seksen sekiz adam bizim işçimizdi. Çalıştırıyorduk. Bu burada buna dedi ki, mirab, su vekili büyüktür. Kâhya da köy kâhyasıdır. Bu buna dedi ki «bu halkı böyle böyle çalıştır.» O dedi «sen kendi vazifenden sorumlusun, ben de kendi vazifemden sorumluyum. Benim işime neden karışyorsun?» Öyle köpoğlu. Bir keresinde bunu kamçıladi. O zaman kamçı derdik at kamçısına. Ay, bu, buna bir iki vurdu vurdu. «Ey senin kendi vazifen nedir? E ben su işlerine bakan kimseyim, büyüğüm. Sen bir köy muhtarısın. Nasıl olur ki ben sana sığınayım.»

SÖYLEYEN : Ekber Arpa, 56 yaşında.

DERLEME YERİ : Tuzluca, Sürmeli Köyü

DERLENEN : Ermenilerle Savaş.

1. Bey on yaşındaydım. On yaşında Ermenistan ile bizim birlikte yaşadığımızı gördüm. Bir zamanlar burada müthiş bir savaş oldu. Bu savaş zamanında Ermenilerle bizlerin müthiş bir savaşı oldu. Ermenilerle mükemmel bir savaş yaptık. Bizim o zamanın işi, tüfeğe bardon derdik. Badronlarımız azdı.
5. Askeri talim terbiye görmemiştik. Onlar bize galip geldi. Biz bir yıl burada savaştık. Bir yıldan sonra daha fazla dayanamadık. Biz bu şeye kaçtık. Bizim tarafımızdan adamlar Pernavut'a kadar gitti. Pernavut'ta biz bir ay kadar kaldık. Otuz dört tarihinde Osmanlı bu yerleri aldı. Erivan 'dan, Karaköse'den bu yeri aldılar. Ta Erivan'a kadar bizim elimizde kaldı. Biz de bu Iğdır topraklarına gittik. Iğdır köylerinde bolluca buğdaylarına sahip olduk. Ekinlere sahip olduk. Ermenistan'ın. Bu ekinleri altı ay içinde dövdük, biçtik, yığdık. Osmanlı yerine geri çekildi. Otuz beş tarihinde. Yine köylerimize, tekrar aynı bu yerlerimize geldik. Üç ayda bu memleketimizde kaldık. Üç aydan sonra tekrar bir savaş başladı. O zaman yine bizim silahımız azdı, bulamadık.
15. Burada İran'a tekrar aynı memleketimize geldik. Otuz altı tarihinde Osmanlı yine bu yere geldi. Bu arayı Aras'ı sınır koydu. Otuz altı tarihinden bu ana kadar biz burada yaşıyoruz. Bildiğim bundan ibaret.

SÖYLEYEN :Refet Seçilmiş, Âşık, 30 yaşında.
DERLEME YERİ : Tuzluca, Eğrekdere (Kağın) Köyü
DERLENEN :Hurşit ile Mahmihri Hikâyesinden.

1. Bir varmış bir yokmuş, günlerden bir gün, evvel zaman içinde kalbur zaman içinde, deve tellek iken, devenin gözünü çıkarmış, sizden iyi olmasın, o zaman ay ile yıl ile şimdi kısa dil ile. Felek al dert açanı, koyma kapıdan kaçanı. Yalan gibi gerçek gibi yol kenarı ot gibi. Sağlamlaştırdım çarığımın
5. tabanını, kestim yolun iflahını. Derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi, sarsar rüzgârı gibi. Bir varmış bir yokmuş, bir padişah varmış. Padişahın dünya yüzünde hiçbir umudu yokmuş. O kadar zenginmiş ki haddinden fazla. Şehrin kenarında namazgâh varmış. Gidermişmiş, her gün namaz kılıp Allah’a şükredermiş. Dönüp evine gelirmiş. Bir gün erkenden kalktı, namazgâha gitti.
10. Gittikten sonra baktı ki boyu bir karış, sakalı yedi karış bir pir oturuyor. «Selamın aleyküm ey derviş baba.» «Aleyna aleykime selam ey padişah.» Dedi «canım benim padişah olduğumu sen nasıl bildin ki, muhakkak benim derdimin dermanını da bileceksin.» Dedi «evet, padişahım sağ olsun bileceğim.» Dedi «senin derdinin dermanı şudur ki çoluk çocuğun dünya yüzünde hiçbir şeyin yoktur. Bir de, bir kırsağın var, onun da tayı yoktur. Al sana bir tane elma vereyim götür, kabuğunu kırsağına ver. Elmanın bir tarafını kendin ye, bir tarafını da sultan hanım yesin.» Bu elmayı getirdi. Hanımıyla birlikte yedi. Kabuğunu da güzelce götürdü, siyah renkli kırsağa yedirdi. Gel zaman git zaman hanımı gebe kaldı. Bir erkek çocuğu dünya yüzüne geldi, kısrak da doğurdu bir tay oldu. Bu çocuğun adı Adsız Bey oldu. Bu şehrin ileri geleni dedi «öyle olur mu? Padişahın bir oğlu olsun, onun da ismi olmasın. Haydi toplanalım, ona bir isim koyalım.» Bende kalktım gittim, siz de geldiniz. Toplandık. Böylece bir masa kurduk. Birisi dedi «Hasan» birisi dedi «Dirbo» hiç biri uymadı. O anda boyu bir karış, sakalı yedi karış o dede geldi. Dedi
- 15.
- 20.

25. «oğlumun adını Hurşit koydum.» dedi, gözden kayboldu. Gel zaman git zaman Hurşit büyüdü. On beş yaşına girdi. Bir gün rüyasında gördü ki Murat Tepesi denilen bir tepededir. Orada güzel bir bulutun içersinde oturmuş. Ayı getirmiş bunu âşık yapıyorlar. Dedi «bu aydan yedi ay sonra kavuşacaksınız. Eğer birbirinizin sırrını başkasına söylerseniz gözlerinizi oyacağım.» Bir gün böyle iki gün böyle. Padişah dedi «eyvah dünyada umudum bir oğlum oldu, o da dertli oldu.» Günden güne sarardı soldu. Lokman Hekim, cerrah, hiç birisi bunun derdine bir çare bulamadı. Bir gün sabah oldu. Kalktı sazı eline aldı, babasının Gülşen bahçesine gitti. Böyle geziyordu. Baktı, yazdı. Öyle bülbüller ötüyor, öyle bülbüller ötüyor ; «e» dedi, «hele bunun işine bak.» Dedi;

35. Aman bülbül sen o yâri göresin,
Bana muhabbeti var mı sorasın;
Yârin huzurunda divan durasın,
Düşer ise yolun bağa bostana
40. Hurşit senin için çok çekti zahmet,
Ağladı, sızladı, çekti meşakkat.
Mevla'm seni bana burada bıraktı,
Düşer ise yolun bağa, bostana.

- Demiş bülbüller oradan uçtu, gitti. Geldikten sonra yine yattı. Sabah oldu. Geldi baktı ki ne görsün, bir bezirgânbaşı İsfahan şehri tarafından belirdi. Toz duman içinde. Gelip bunun şehrinden geçine sazını tırın tırın çalmaya başladı. Bakalım bezirgânbaşına orada ne diyor? Ben de sizin sağlığınıza dinleyeyim:

50. Tutmuştu yükünü türlü kumaştan,
O süslü, kıymetli nice taştan,
O benden geçtiyse ben geçmem ondan
Hangi diyardan gelirsin ey bezirgân?

Bezîrgân o anda kafilâ başına dedi «oğul dur.» durdu. Katırın kuyruğunu tuttu., çekti. Bir saz şeklinde bağrına bastı. Bakalım bezîrgân ne dedi:

55. Gelişimi sorarsan oğul, Hint'ten, Yemen'den,
Çok alıp sattım da dünya malından,
Söyle oğul, kelime gelsin dilinden,
Derdini anlasın şimdi bezîrgân.

Aldı Hurşit :

60. Sarılıp yatmadım ince belinden,
Hayali gitmiyor gözüm önünden.
Sarılıp yatmadım ince belinden,
Acep kısmet mi olur ey bezîrgân?

Aldı Bezîrgân :

65. Umut kesme beyim Mevla kerimdir,
Âşıklara böyle lütfün hazindir.
Sürersen bir zaman devri devamı,
Unutma o zaman bu bezîrgânı.

Aldı Hurşit :

- İsfahan şehridir benim sorduğum,
Mahmihri denilen benim sevdiğim.
Erimişti etim, kalmış kemiğim,
Acep kısmet mi olur ey bezîrgân?

Aldı Bezîrgân :

70. Oğul İsfahan şehrini gördüm bilirim,
Oğul ben yoluna kurban olurum,
Mahmihri sorarsan haber veririm
Söyle, açıkla nasıl şimdi bezîrgân.

75. Sözlerini bitirdikten sonra bezîrgân başladı, yavaş yavaş yol almaya başladı.
Hurşit de babasının sarayına döndü. Geldi, yattı, sabah oldu. Hemen o seviş-
tikleri tepeye Murat Tepesine okunu, yayını, tazısını, köpeğini aldı, çıktı.

- Baktı Ceylan Yaylası'nda bir kısım çadır. O kadar çok çadır ki toprağı atsan yere düşmez. «Hele gideyim, bakayım bu çadırlar kimin kimindir. Böyle demeden izinsiz gelip inmişler fakir fukaranın niye hakkı yenilsin?» İndi bir
80. çeşmenin başına geldi. Baktı ki ne görsün can alıcı kuşu ordadır. Öyle bey-ninden vurulmuşa döndü. Kız atın üzerine bakınca öyle yuvarlandı ki tepesi üzerine, bizim eşek gibi. Kız dedi «sen ne yaptın.» gelin dedi «sen ne yaptın.» Ey dedi «öyle şey olmaz. Bunun üzerine getir» dedi «pılav suyu.» «Ey, kim var kim yok.» dedi. «Valla küp yürüten kadın var. Onun derdinden bu
85. anlar.» Gitti, bir tane yılan vuran kadın getirdi. Ne şekilde? Yüz bir tane keçi pisliği «Sübhanallah, munzam billâh.» diye diye zıplaya zıplaya geliyor ki Allah korusun. Dedi «vallahi bu kudurmuştur.» «Aman Allah'ım benim kocam da böyle olmuştu. Başından kül dolaştırdık, gözünün altın geçirdik, bu geberdi gitti. Haydi bunun başından da kül dolaştırayım, gözünün önünden de
90. altın geçirelim, belki bu ölür.» «ey» dedi «ey nine, öyle şey olur mu? Canım hanın yiğidini biz nasıl öldürelim? Sen bunun kanına mı susamışsın? Sen cehennem ol o tarafa git. Bir Hasret kadın var, gelsin, bakalım o ne diyor.» Hasret kadın geldi. Allah herkesin hasretini kavuştursun. Dedi «aman, ben bunun aşkına kurban olaydım.» Bunun ağzından çıkan köpükleri öyle yutu
95. yordu ki kurbağa yutar gibi. Hemen yüzüne gül suyu serpti, kaldırdı. Kaldırdıktan sonra kız baktı bu bu oğlan buna böyle göz möz kırıyor. «Dur bakalım zalim oğlu zalim tek atın menzili olmaz.» Bakalım kız ne dedi:

- Yaramazmış böyle zalim
Var git, benden uzak ol.
100. Ne kötülük yapmışım sana,
Var git benden uzak ol

Aldı Hurşit. Dedi «zalim kızı zalim. Nereye kaçyorsun?»

- Ben yari tanıyorum güzel yüzünden,
Bülbül (gibi) tatlı dilinden,
105. Hilal kaşlarından, ela gözünden,

Lütfedip cevap ver, sevindir beni.

Aldı kız:

Allah'ını seversen sataşma bana,
Cinliysen okuyayım, üfleyeyim sana,
Gidip başka yerde yârini ara,
Var, git benden uzak ol.

110.

Der:

Sararıp solmuşum aşkın elinden,
Hayalin gitmedi gözüm önünden,
Ben cinli değilim, duan kar etsin,
Lütfedip cevap ver, sevindir beni.

Aldı kız. Der:

115.

Kadir Mevla'm yazmış yazımı kara,
Sırrımı vermem çekseler dara,
Gidip başka yerde yârini ara,
Var git kardeş, var git benden uzak ol.

120. Dedi «canım ben buna sabaha kadar dil döksem kanmaz gel kendini çevir (?), belki bu zalim kızı zalim seni içeri alır.»

Ben Hurşit'im boşa salmam elimi,
Emre, hakka bağlamışım belimi,
Almayınca çekmem senden elimi,
Lütfedip cevap ver, sevindir beni.

125. Hurşit, vay sen benim gözüm üstüne geldin.» Kaçtı «ana» dedi. «Ne oldu?» «Ay atanın yoluna... Çadır sahibi gelip diyor. İllaki kalkacaksınız.» «Ay oğul, hangi yanda?» Dedi «bak, bu çeşmenin başındadır.» Geldi, baktı, gerçekten bir tane delikanlı oturmuş. Atı da bağlı. «Senin geldiğin yollara karı ninen öyle dünden kurban olmuştur. Oğul, çadırımıza çadırımıza buyur.

130. Bir bardak çayımızı iç, ayranımızı iç Ondan sonra git ay oğul.» Kadın nine bunun kolundan tuttu. Kız da bunun atının ipinden tuttu. Çeke çeke çadırın önüne getirdiler. Yahu bu baktı ki erkek denilen bir şey yoktur. Dedi «ay kadın nine erkek merkek, kişi mişi hiçbir şey yok mu?» Dedi «ay karı ninen sana kurban olsun.Bu ölmüş kızımı görüyor musun?»«Evet, görüyorum
135. rum.» dedi. Dedi bak bu kızımın yüzünden düşman olmuşuz. Köyümüzden kaçıp gelmişiz. Padişahımız bu kızı istiyordu. Bu kızı o padişaha vermedik. Başımızı aldık. Irak yolundan çıkmışız, bu şehrin bu yaylanın içersine. Mademki sen de gelmişsin bu toprakların sahibiyim; kalkın gidin demişsin.Bu erkeklerimiz gelsin. Ondan sonra biz gidelim.» Hurşit der «hangi tarafta savaşıyorlar?» Dedi «vallahı bu dağın arkasında.» kalktı, atına bindi. Atının elli köşeden belini bağlamıştı. Atını sürdü, gitti. Gitti, baktı ki ne görsün. Öyle çarpışıyorlar ki Allah korusun. Dedi «ben gideceğim. Hangi taraf selamımı alırsa o tarafa geçeceğim. Bu ordunun ortasına girdi, selam verdi. Gerçekten de kaynı olacak adamlar selamını aldı. Kaynının tarafına geçti.Vur babam
155. yavaş davranıp kaçan namerttir. Bunları darma dağın etti. Ordu yavaş yavaş çekildi. Kayınları da çadırlarına döndüler. Yedi kardeş idiler. Bunlar geledursun. Hurşit düşündü taşındı. Dedi «nasıl olur, ben bir padişah oğlu olayım, geldim, bunlara yardım ettim. Bir de bunların arasına katılayım, gideyim olmaz. Gel atın ağzını bu çimenlere çevir, bu dağa taş taraf sür. Bunlar
160. merhamete gelsin de nereye gidiyorsun? diye sorsunlar. Sen bizi kandan kurtardın. Haydi bir bardak çayımızı suyumuzu iç, ondan sonra git desinler.» Bu atının başının yavaş yavaş çevirdi. bu kayınları hemen bunun önüne geçti: «Aman kardeş, sen bizi kandan kurtardın, nereye gidiyorsun?» aldılar, getirdiler, efendim sensin bir de karyola getirdiler. Bir de sandalye. Koyduktan
165. sonra «ana» dedi, «ne hazırlamışsın?» Dedi «oğul bir kuzu kesmişim.» dedi. «Konuğa çörek getir.» Konuğa çörek getir diyince büyükçe bir leğeni doldurdular; getirdiler. Hurşit'in önüne koydular. Öyle yedi öyle yedi ki bir kemiğini dahi bırakmadı. Akşam oldu, kızın kardeşleri çadıra gitti. Kızı bir sancı tuttu. Öyle sancılandı ki nasıl anlatayım? Az kaldı böyle o zehir yemiş itler

170. gibi delirsin. «Aman ana öldüm» «Yavrum, peki sana ne oldu?» «Aman, sen bilirsin ana, sancıdan ölüyorum.» O kadar limon tuzu topladı ki benim kara eşeğim bile bu yükü götürmez. Dedi «kızım senin üzerine çokça yorgan örteyim belki Allah merhamet eder de sen terlersin, bu sancıdan kurtulursun.» Buna güzelce yatak serdi. Döşek, yorgan, yastık. Bir de güzelce bir ha
175. sır. Kızı yatağa yatırdı. «Ana sen git, yat, ben yatarım.» anası uykuya geçti. Yavaş yavaş yorganın altından baktı. Annesi derin bir uykuya daldı. Hemen kalktı doğruca Hurşit'in çadırına gitti.«Vay sen mi geldin?» «Ben geldim.» Allah herkesin hasretini kavuştursun, onlar orada muratlarına erdiler, oturdular. Böyle yatma zamanı geldi. Mahmihri'nin uykusu geldi. «Ya ne tarafa yatacağım?» dedi «Ne tarafa yatacaksın.» dedi, «ben başımı senin dizinin üzerine koyayım, yatayım. Sen de nöbet bekle.» Mahmihri başını koydu. Baktı ki ne görsün. Saçlarını taramış.. «Vay» dedi, «zalim oğlu zalim ben bunun saçına bir şey demeyeceğimde ne yapacağım. » Sazı eline aldı, bakalım ne dedi, bir hane:

185. Saçlarını ne güzel taramış mahım,
Misk ü amber kokar saçlarının senin.
Köklere çıkardı feryadım, ahım,
Misk ü amber kokar saçarlın senin.

- Dedi «zalim oğlu zalim. Hiç söylenme yat.» Dedi «hadi biz yattık, sonumuz ne olacak? İşte yattık gün ortasına kadar.» Dedi «Bak, öyle ki horoz öttü, gugiligu diyince ben kalkacağım.» Horoz öttü, kız kalktı, yatağına girdi.
- 190.

24

SÖYLEYEN : Mirza Ali Sarıcan, 68 yaşında.
DERLEME YERİ : Tuzluca, Üçkaya, (Ekerek) Köyü.
DERLENEN : Bir Yallı Türküsü.

1. Biri ağa biri hizmetkâr,
 Hizmetkâr olan iyi bir sıkıntı çeker,
 Ağlar pirim, kanlı yaş döker,
 Dağı dolaşa dolaşa.
5. Biri hizmetkâr biri ağa,
 Toplanmışlar bir odaya,
 Kaçar maral, kovalar boğa,
 Dağı dolaşa dolaşa,
10. Gökyüzünü aldı bulut,
 Mahım dolaşa dolaşa,
 Bostancı kavun besler,
 Dağı dolaşa dolaşa.

SÖYLEYEN : Abdülali Sarıcan, 57 yaşında.
DERLEME YERİ : Tuzluca, Üçkaya, (Ekerek) Köyü,
DERLENEN : Bir Masal.

1. Arkadaşlar, eski zamanlarda bir padişah vardı. Bir gün bu padişahın baş haramisi, yani hanımı faytona bindi, hamama gitti. Bir de çoban vardı. Bu çobanın hanımı da hamama gitmişti. Hamam da bunlar yıkanacak, herkes bu hocanın hanımına hürmet göstermeye başladı. Biçare çobanın hanımı baktı ki
5. buna hiç tenezzül eden yoktur. Akşam eve geldi, Kocasına dedi. «Ben seninle kalmayacağım şart ediyorum.» «Hanım niye kalmıyorsun? Sebebi nedir? Şimdiye kadar biz bir arada yaşamışız.» Dedi ki «sen de gidip molla olacaksan ol, olmuyorsan bu yemin, bu Kur' an, bu kelam sen de kalmayacağım.» Biçare çoban nasıl mollalık etsin? Bir gün, iki gün aradan geçtikten sonra
10. baktı olmayacak «hanım» dedi, «sen çoluk çocuğa bak. Ben gideyim, okuyayım, molla olayım.» bir gün bu molla gitti, beline çöreğini bağladı; başka bir memlekete gitti. İyi bir hoca vardı; onun yanında okumaya. Çobanın yaşı da geçmişti. Okumak nasıl elinden gelecek? Bir müddet okumaya başladı. Hoca çobana «be» dedi, bir şey anlamadı «ce» dedi, «he» dedi; bir şey anlamadı. Baktı ki olmayacak hoca dedi ki «kardeş senin kafan çalışmıyor. Okuyamayacaksın.» «Evde gitsem hanım benimle kalmayacak. En iyisi şudur ki gel başımı alıp diyar diyar gideyim.» Bu sırada molla olacak çoban kitabı defteri çantasına koydu, böyle gediordu. Gittikten sonra baktı ki bir dağın
15. arasında bir tane at geliyor. Bir beyaz at, eyerin üstünde de bir tane kılıç. Heybe de dolu. Çoban döndü, sağa sola baktı. , bir şey yok. Dedi «en iyisi şudur ki bunu tutup, götürüp bir taşla bağlamak. Gece gel, al, git.» Velâkin bu atı tuttu, götürdü. Üç tane kayalık vardı. Atı taşın arasına bağladı, gitti; bir bağ da ot yoldu, atın önüne koydu. Koyduktan sonra geçti, bir köye rastladı. Derenin başında kadınlar, hanımlar buğday yıkıyordu. Dedi «amca nereden
- 20.

25. geliyorusun?» Dedi «vallahi, ben mollayım, fala bakmak elimden geliyor.» «Eee» dedi, «benim geleceğim nasıl?» Molla hanımlara «ooo...» dedi. «Ben yedi kat yerin altından haber veririm.» Bir kadın geldi, «hoca» dedi, «benim falıma bak.» Bunun falına baktıktan sonra, Allah'ın işi, her ne söylediyse doğru çıktı. O gitti, diğeri geldi. Velhasıl kaç tane kadın geldiyse kalbinde her
30. ne varsa Allah tarafından söyledi. Bu hanımlar falına baktırırken gelgelelim haramilere, burada kırk tane harami vardı. Çoban o atı iki taşın arasına bağlamıştı ya. Harami başını atıydı. Kaç gündür haramiler geziyordu; bir yandan harami başının atını bulamıyorlardı. Biri geldi, baktı ki öyle bir topluluk var ki. Dedi «bacı, bu ne topluluğudur?» Hanımın biri dedi «kazanı belanı
35. alayım, bir molla gelmiş, çok tesirli her şeyden haberi var.» «Öyleyse bende bir falıma baktırayım.» dedi; «eğer onu bulursan, yerini bilersen sana dünya malını verip, ahretine karışmayacağız.» Molla getirdi, bir tas içersine su döktü böyle tasa baktı. «Kardeş» dedi, «senin bir atın kaybolmuştur, rengi beyaz, eyerinin üzerinde bir kılıç.» «Vayy» dedi «molla amca, senin söyledik-
40. lerine kurban olayım.» Dedi «arkasında bir halı heybe.» Eğildi, mollanın ayağından öptü. Dedi «güney tarafına doğru gideceksin. Bir dağ var. Bunun arkasından. Fakat hırsızlar çalmış, ellerinde silah, orada bekliyorlar. Kaç kişiyle gidip atı götüreceksiniz.» Gerçekten de gitti, bunlar atı buldular. Harami başına götürdü, müjde verdi. Mollanın ünü her tarafa yayıldı. Padişahın da
45. hırsızlar evine girmiş, hazinesini çalmışlardı. Mollanın ünü padişahın kulağına gitti. Padişah hemen emir verdi, mollayı getirdi. Molla biçare okuması, yazması yok. Baktı ki ölümün eşiğindedir. Padişahın dediği dediktir. «Padişah sağ olsun.» Dedi «ondan kolay ne var ki onun sıkıntısını çekiyorsun. Ben onu bulurum, yalnız bana kırk tane karpuz getireceksin; hem de kırk gün
50. lük yiyeceğimi vereceksin; onlar kaç kişi tarafından çalınmışsa ben onu birer birer söyleyeceğim.» gelgelelim harami başına, harami başının atı çalınmıştı, padişahın kulağına mollanın ünü gitmişti, mollayı hemen meclisine götürmüştü. Bundan dolayı harami başı titremeye başladı. Bu padişahıtan yiyeceğini aldı, kırk tane karpuz, kırk tane de kaz aldı. Karısının yanına geldi. Karı

55. sının yanındaydı. «Hanım» dedi, «bizim kırk gün müddetimiz kalmış. Padişah bizi kesecek. Yalnız kır güne kadar yiyelim, içelim. Kırk gün sonra padişah bizi asacak» Akşam oldu. Söz konusu zaman şimdiki gibi karanlık düşen zamanlardır; harami başı «bir şahıs» dedi, «kendine güvenen, gitsin» dedi, «mollanın çatısının üzerine ki, acaba molla padişaha bir şey söyleyecek mi,
60. hırsız bulacak mı, bulmayacak mı?» Birisi mollanın çatısının üzerine sürüne sürüne geldi. Kulak kabarttı. Molla kazın birini kesmişti. Hanımına dedi «hanım, kırkların birini getir.» Karpuzun birini getirmesi için işaret etti. Harami başlarının bir tanesi de çatıdaydı. «ey zalim oğlu zalim bak, çatıya geldiğimizi de buldu.» Yavaşça indi, harami başının yanına gitti. «Ne oldu?»
65. «Ant olsun.» dedi «Allah'a » dedi, «öyle, çatının üzerine ayağımı basar basmaz bildi. Öyleyse bizim hepimizi ad be ad söyleyecek.» Belki bu korkmuştur, haydi gözü açık biri gitsin.» Bir tanesi daha çatının üstüne gitti. Gittikten sonra yine molla işaret etti. Kırkların ikisi. Hanım karpuzu getirip sofranın üzerine koyunca o da korkudan kulak kabarttı. «vayy» dedi «zalim oğlu zalim, bak kırkların ikincisi geldi, onu da bildi.» Harami başı «madem öyle olduysa ben kendim gideyim. Eğer bu doğru ise, öyle altını filan yerde gömmüşüz. Gidelim, mollanın eline ayağına sarılalım altını verelim.» Harami başı yavaş yavaş çatının üzerine geldi. Molla kazı kesmişti, ama içlerinde bir karpuz vardı, kırk karpuzun hepsinden büyüktü. İşaret etti, hanımı büyük karpuzu getirdi. «Hanım» dedi, «kırkların en büyüğü geldi.» dedi. Böyle diyince harami başı kaçtı o anda döndü geldi, içeriye indi. İnince mollanın ayağına sarıldı. Dedi «molla amca senin okuduğuna kurban olayım. Biz kırk kişiyiz. Bizim çoluk çocuğumuzun başını kesme.» «Tamam» dedi «altını harcamış mısınız? Ant olsun Allah'a bir tanesini harcamışsanız, hepinizin kökünü kazı-
75. tırım.» Molla amca, ant olsun bizi yaratan Allah'a, nasıl çıkarmışsak, filan köhne mezarın olduğu yerde büyük bir taş var, çuvala doldurmuşuz, o mezara gömmüşüz. Yalnız senden ricamız şudur ki, bizim ismimizi verme.» Güneş doğduktan bir saat sonra, molla kapıyı çaldı. «Şahım sağ olsun. Senden hırsızların ismini vermeyeceğine dair imza alacağım. Altını da bulmuşum, hırsı
- 80.

85. zı da.» Padişah'tan o an imza aldı. Sabah padişah tellal çağırttı. «Cemaat» dedi, «benim kıymetli mollam altını, hırsızların yerini buldu. Kim izlemeye gelecekse gelsin.» Akşam harami başı söylemişti. Molla önden gitti. Arkasında millet paldır küldür gitti. Aynı yerden altını çıkardılar. Padişah dedi «beni seven mollaya hediye versin.» Mollaya o kadar hediye topladılar, o kadar para verdiler ki molla hediye'nin altında kayboldu. Gelgelelim, bu olay Hindistan'a gitti. Bir padişah vardı; bunun da bir tane âlimi vardı ki yani yedi kat yerin altından haber verirdi, yedi kat da yerin üstünden haber verirdi. Padişah dedi ki «ey benim kıymetlim, benim hocam, gideceksin imtihan olacaksın.» Padişah hemen bir telgraf çekti: «Benim hocam senin hocanla imtihan olmaya geliyor.» Hoca hanımına gitti. «Hanım» dedi «benim mollalığım nerede? Hindistan ilindeki âlim benimle imtihan olmak için geliyor. Ben buna ne cevap vereceğim?» Hanımının adı Güllüm idi. Herhalde eski zamanlarda garit derlermiş, faytonlarla gelirmiş. Hoca hemen padişahın sarayına çıktı. Dedi «Şah sağ olsun. Mollanı getir. Hocan içeriye girer girmez ben elimde bir şey tutacağım. Eğer molla bunu bulursa beni yendi. Yok bulamazsa ben ona galip geldim.» «Hay hay?» adam gitti, mollayı çağırdı. Mollanın başı geliyor, ayakları gelmiyor. Hindistan ilinden gelen âlim elinde bir gül tutmuştu. Bunun hanımının adı da Güllüm idi. Kendi kendine hanımına dedi ki «âh Güllüm.» Böyle der demez elini açtı ki, elinde bir Hindistan gülü. Dedi «gördün mü?» Dedi «Şah sağ olsun. Bu kez de dışarıya çıkacağım. Dışarıdan geleceğim. Eğer gelirken bunu bulursa tamam.» Dışarıya çıktı af edersiniz. Bir kuru at pıslığı eline geldi. İçeriye girdi. Dedi «söyle hocam.» Dedi «şah sağ olsun, işler poga döndü.» «Aç elini», açtı ki «aman Allah'ım» dedi, «beni seven benim âlimime hediye versin» onlar yedi, içti yere geçti, siz de yiye için muradınıza ulaşın.

26

- SÖYLEYEN** : Mesme Kalıncara, 65 yaşında.
DERLEME YERİ : Merkez, Ortakapı Mahallesi.
DERLENEN : a) Bir Hayvan Masalı
 b) Savaş Hatıraları
 c) Bir Küçük Hikâye.

1. Bir varmış bir yokmuş, bir domuz böceği vardı. Dedi «gideyim, ben bu fareyle evleneyim.» Gitti fareyle evlendi. Fare dedi ki «sen burada dur. Ben gideyim.» dedi «biraz düğün var komşularda. Biraz öte beri getireyim, yiyelim, barınalım.» Gitti bir gün, iki gün gelmedi. Gelmeyince bu kalktı, bunun arkasından yola çıktı. Gitti gitti; bir sığır ayağını basmış ya. Oraya su dolmuş. İki tane de atlı gidiyor. Dedi:

10. Ay atlı silahlı,
 Kolu kanatlı atlı,
 Gidin deyin Tülü Beye,
 Kuyruğunun ucu Sülü Beğe.

Saç uzun sırma hatun,
 Boy uzun Burma hatun
 Dere izi derin göle
 Dalmasın, durmasın, gelsin.

15. O zaman oradan fare işitti. Koşa koşa geldi. Geldi baktı ki bu böyle suyun içinde çabalyor. Ne canı var işte, bu kadayık böcek. Dedi «aman derecik, elini bana çekerecik.» Dedi: «ben senden küserecik.» Üç defa dedi: «Al işte» dedi, ben de senin üstüne bir tekme basaracık. İyice yerin altına geç.» Kalktı, yine düğün evine gitti.

b

20. Artık, gittik Şahnalar köyüne; birkaç yıl orada kaldık. Bir misafir geldi. Bizi öyle biliyorlar ki, oraya toplanmışız ya, biz, ne bileyim ben, orada bin milyon Müslüman var sandım. Halbuki bir tek bir Müslüman var. Gitti orada Ermenilere haber verdi. Dedi «hiç korkma, hiç kimse yoktur. Bir tane Ruslardan kalma, Nigalaydan kalma bir tane top var. Varlıkları da odur, korkuttukları da odur.» Oturuyoruz; herkes kahvaltı yapacak. Ekmek pişirir, yemek pişirir. Oturup yeriz. O zaman bir yaygara koptu ki göçüyoruz. Nereye gidiyoruz? Karahan' a. Göçümüzü, malımızı-mülkümüzü yükledik, gittik.
25. Karahan' a. Beş ev büyük bir ahıra toplandık, oturduk; herkes ne bulduysa onu yedi. Bulamayan ağladı, sızladı. Kiminin kucığında kundak, kimi gebe gebe. Sabah kalktık. Sabah yedi buçuk muydu? Sekiz miydi? O zamanlar saat de yoktu. Kalktık top, tüfek atılıyor. Gelip görmeliydin bir ses bir kıyamet «Ne var?» «Kalkın gâvurlar bastı, kaçacağız.» Kar burada. Kimi kundakta bebeğini, kimi beş yaşında çocuğunu, kimi hanımını bıraktı kaçtı. Biz de kalktık. İbrahim dayın, Mirza Ali baban, ninen hepimiz. Benim de bir
30. de bir kundağım var. Kocam da koyup kaçmış. Başka köyden bize araba getirmeye gitmiş. Biraz da bastonla yürüyor. Bu gelene kadar biz kaçtık. Annem bana dedi ki «sen kundağını bırak da bir çuval altın emaret çamaşırım var, onu götür.» «Ey ana, ben çocuğu nasıl bırakayım?» Çocuğu arkama aldım. Ayağıma üç çift çorap giydim. Gidiyoruz. Arkamızdan top da tüfek de yağı-
35. yor. Gittik bir köye rast geldik. Bu İskender amcanın bir kız kardeşi vardı, ona top değdi. Top değdi buradan böyle sıyırdı. Kardan adam gibi yığılmıştı. Ona dayandı, kaldı. Ben böyle yanında durdum. Anam gel diye bağıyor. Diyorum «durun, amcamın kızına top değdi.» Amca kızım dedi ki «siz gidin.» Biz köye gittik. Herkes bir taraftan geri döndü. Boran mı esmiş; kurt mu yemiş. Ne olmuş anlayamadık. Ta Ahıska' ya gittik. Birkaç gün Ahıska' da kaldık. Oraları gezdik. Aç kudurgan olur ya geziyoruz. Ev yok, eşik yok.
40. Oradan Borcum' a gittik. Tiflis'e, Gence' ye, Bakü'ye. Bakü'de üç yıl kal-
- 45.

dık. Bakü gibi yeri bir daha nerede göreceğiz? Güzel yemek yemek; deniz kenarında gezmek. Ondan sonra Türkler geldi, bizi istedi; buraya geldik.

c

50. Günlerden bir gün, birinin bir dayısı vardı. Birinin de kız kardeşinin oğlu vardı. Dedi «bacı oğlu, gel benim kızım var. Gel bizde çalış, biz de ihtiyarız.» Gitti, çalıştı. Dayısının da bir sıpası var; bir de bir danası, bir de bir kekliği; bir de bir kızı var. Suna. Dedi «dayımdır, çalışırım, Suna'yla kekliği bana verir.» Kendi kalbinden. O da diyor ki «bacımın oğludur, çalışır; gidince eşekle, danayı veririm.» Vakıt geliyor, doluyor. Diyor ki «dayı, evin şen olsun; gidiyorum.» Danayla eşeği buna veriyor. Diyor «peh peh. Dayıma bak. Benim gözüm keklikle Suna'dadır, dayımın gözü de eşekle dananadır. Senin olsun dayı, ben gidiyorum.»

SÖYLEYEN :Münevver Gündüzalp, 80 yaşında.

DERLEME YERİ : Merkez, İstasyon Mahallesi.

DERLENEN : Bir Küçük Masal.

1. Bir kadının bir oğlu varmış. Çok hastaymış. Bu oğlu diyor ki «ana, ben ölmeyeceğim, hastayım. Ama sana vasiyet ediyorum. Ölürsem benim bağışımdan bir derdi olmayana verirsin.» Dedi ki «peki.» Aradan üç beş gün geçti. Oğlu öldü. Bu kadın kalktı, yedinci gün bir tabak yemek aldı. Bu bir
5. tabak yemeği götürdü. Bu köyün altını üstüne getirdi. Derdi olmayan kimse bulamadı. Kime dedi ise, dedi «derdim var.» Geldi, baktı ki, çöplükte bir tavuk didiniyor. Dedi ki «bu tavuktan başka derdi olmayan yoktur. Yemeği bu tavuğa dökeyim, civcivleriyle yesin.» Bunun önüne dökünce Allah ı Tea-la'dan nida geldi. Bu tavuk kalktı, konuştu. «Ey» dedi, «Bunu buraya neden döktün?» Dedi ki «benim oğlum ölecekti. Bana, benim yemeğimden derdi olmayan birine ver diye vasiyet etti. Ben de bütün köyü dolaştım, derdi olmayan birini bulamadım ki vereyim. Dedim, hazır bu civcivleriyle buradadır. Bunun derdi yok buna dökeyim.» Dedi benim derdim dağlar taşlar kadardır. Nasıl benim derdim yoktur? Yumurta yumurtluyorum, taş gibi gözlerim tepeme çıkıyor. Didiniyorum, tırnaklarıma bak, gitmiştir. Didiniyorum, kıvranıyorum, civcivlerimi büyütüyorum. Horoz kocam olur, tavuk da kumam olur. Benim derdim batıyla doğunun arasını kapatmış.
- 10.
- 15.

SÖYLEYEN :Sadık Kaya, 106 yaşında, Erivan doğumlu.
DERLEME YERİ : Arpaçay, Başgedikler, Yağikesen, (Kızılvenk) Köyü.
DERLENEN : Çeşitli Hatıralar.

1. Biz de kaçtık, mağaraya girdik. Hani köyde mağaralar olur, oralara girdik. Çocuk kaldı. Bunu gelip yakalıyorlar. Kahdağanlar, bunu vurmak istiyor. Bir zengin de diyor ki «yok, ben bunu götürüp çoban yapacağım.» Bu da demek ki çorbaların altına odunu koyuyor; onların yemeğini pişiriyor ama
5. asker idi. O yemek pişerken, gece güneş batmak üzereyken, Allah zeval vermesin Türk askeri baskın yapıyor. Öyle bunu uykuda bırakıp kaçıyorlar. Uyanıyor ki aman Allah'ım kazanlar dolu. Çocuk gurubu da ondan yiyor. Bundan yiyor; o zaman bizim asker ulaşıyor, askere nasip oluyor. Belki zehir katılmıştır. Diye yemekleri döküyorlar. Yani askerler de onu yemiyor.
10. Çocuğun yemesine de izin vermiyor. Diyor ki «yemeyin, belki bunlar içine zehir atarlar ki bizim asker yesin zarar görsün.» Sonra da biz mağaranın içinde kaldık. Bir ay kadar kaldık. Türkler de çıktı geldi. Türklerle birlikte bıraktık, buraya geldik. Burada köylünün yarısı İran'a gitti, yarısı Azerbaycan'a gitti, burayı seven burada kaldı. Böyle geçindik. Türkler de buraya yerleşti.
15. Bu kez kaldık. Bilip bileceğimiz bu. Benim akrabalarımın çoğu çok Rusya'dan gitti. Dördünü kuyuya attım, bu tandıra attım. Benim bir kardeşimi onlar esir aldılar. O acıyla dördünü bir defa tandıra attım. Onların da ahı tuttu, benim gözlerim böyle oldu. Çok mal gitti. Üç dört Ermeni öldürdüm. O zaman adalet şey oldu; kapılar kapandı; hudutlar bağlandı; gidemedik. O kalışla
20. kaldık. En sonunda Atatürk vefat etti. Hükümetimiz de eşkıyalığa başladı.

Kardeşimin oğlu vardı. Esirlikten kaçtım. Bu büyük Aküzüm' de kalıyordum. Türklerde öyle şeyler yoktu. Ermeniler de petrolün on altı kilosu bir banknot idi. Eşeğe, demek ki otuz altı kilo petrol yüklerdim; on altı kilo da omuzlarıma alırdım, getirdim. On dördü zahmetliydi, onları saklıyordum.

25. Türkler buradayken benim kardeşimin oğlu Aküzüm'e gitti. Daynalık da Bayram var. O, Bayram için altı ay, yedi banknota hizmet etti. Hizmet etti, efendim, yağmadan getirmişti. O da oradan buradan on beş tane camızı günde altı kez, yedi kez; gece de su getirip onları sulardı. Gittim içeri girince bu hantaymış gibi benim yanıma geldi.«Ey, sen neredesin?»Dedi «vallahi, ağabeyim
30. beni Bayram'a hizmetkâr vermiş.» Kars'ta İdare Amiri vardı. İdare Amirinden de ben izin kâğıdı almıştım. Bir tüccardı. Rusya'dan petrol getirirdim. Ucuzdu. Burada dört liraya, beş liraya satardım. Bunun bu kez, daha oraya gitmesine izin vermedim. O da muhtardı. Muhtar gitti, Cala'dan yüzbaşı gitti. «Gel, bu Sadık kaçakçılık yapıyor» dedi. Ben de oradan izin kâğıdı almıştım,
35. İdare Amirinden. Yüzbaşı geldi, bana dedi ki «sen kaçakçılık mı yapıyorsun?» Şimdi onların tenekesi ayrı türdü. «Teneke» dedi, «bu Rus malıdır.» asker dedi ki «paşam Cala Köyü'nde bundan çok var, onlar bırakıp gitmiş.» Öyle söyleyince bu kez Yüzbaşı'na da izin kâğıdını çıkardım, onu inandır-dım. O kâğıdı görünce daha bir şey söyleyemedi. Kardeşimin oğlu da onun
40. esareti altındaydı, onu da kurtardım. Biz de o köyde otururduk. Taa bayrama kadar kaldık, yaza kadar. Yaz ayında Aküzüm' e göçtük. Aküzüm' den de işte Kızılvenk' e geldik. Öyle burada kaldık. Çok zor günler geçirdik; zahmetler çektik.

SÖYLEYEN : Veli Kaya, 75 yaşında, Erivan doğumlu.

DERLEME YERİ : Arpaçay, Başgedikler, Bekler (Mervenk) Köyü.

DERLENEN : Ermeni Zulmü

1. Otuz dört harbinde Türkiye Karaorgan' daydı. Ruslar, Arpaçay'ın oradaydı. Rusya'daydık. Zaman geldi Ruslar, Türklerle savaştı. Biz oradan kaçtık. Öküzle arabayla kaçtık. Ermeni askerleri bizim peşimizden geliyordu. Birçok adamımızı göz göre göre yakaladı, kestiler. Bir ana vardı, iki tane oğlu
5. vardı. Birinin adı Hüseyin, birinin adı Hasan. Anneleri hastaydı. Anneleri ağladı ki «yavrum, beni bırakın yoksa Ermeniler sizi kesecek.» «Anne» dedi «biz ölmeden seni bırakmayız.» Gözümüz göre göre Ermeniler geldi, onların üçünü de kesti. Hatta biz de kaçtık, geldik. Yolda bütün herkes açıktı. Dediler «burada biraz dinlenin, ekmek yapalım, çörek yiyelim.» Bir amcam odun getirmeye gitti. Ermeniler geldi, onu da elimizden aldı, götürdü. Çok sıkıntı çektik, kaçtık; Türkiye'ye geçtik. Açlık çektik. Arpa, buğday bulamadık. Dedik «acaba o günler gelecek mi ki, tandırda ekmek pişirelim. Çıkaralım çoluk, çocuğumuz yesin.» Şükür geldik. Yukarıda Allah aşağıda Türkiye'nin şeyinde yaşadık. Himayesinde çok ilerledik. Fakat ki Allah Atatürk'e rahmet rahmet etsin; Türkiye'yi, vatani kurtardı, yaşattı. Atatürk dünyadan gittikten sonra yeni partiler çıktı. Türkiye'nin hâlâ durumunu bozmaktadır. Rahmetli Atatürk dünyadan gitmeseydi, ruhu şad olsun, şimdi bütün devletlere karşı cihangirdi. Atatürk dünyadan gittikten sonra şimdi dört beş tane parti çıktı; herkes masa davası görüyor. Diyor ki «biz de hükümetiz.» Atatürk'ten sonra sonra Türklerin işi kötüye gidiyor. Her gün masa davası görüyorlar. Kötü gidiyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN

A

abadan	(Far.) < ābādan: şen, mamur _____ 2-62	aḥur	(ET.) < aḥ-ur : ahır _____ 26-27
ağ	(Ar.) < hakk: hak _____ 21-10	aj	aç _____ 29-11
āğibet	(Ar.) < ākıbet: son, sonuç _____ 2-48	ālim	(Ar.) < ‘ālim: alim _____ 25-93, 98
ağ	(ET.) < ağ: ak, beyaz _____ 2-59	Allah gonağı	Tanrı misafiri _ 1-129
ağcala-	yıkamak, beyazlatmak _____ 12-164 15-9	alma	(E.T.) < almıla/alma: elma _____ 1-110; 12-168
ağıl	(Ar.) < akl: akıl _____ 12-38, a.+ına a. esne-: aklına gelmek _____ 7-102 40, 47, 71	Āmet	(Ö. a.) (Ar.) < Aḥmed: Ahmet _____ 2-25
Ağır	bkz. Arğı _____ 14-16	amma	(Ar.) < ammâ: ama, fakat, lâkin, ancak _____ 1-73; 28-4
ağu	(ET.) < ağı: zehir _____ 28-8	apar-	1. (Az.) < aparmağ: götürmek _____ 1-9, 47, 53, 157, 158; 8-12; 12-48, 60, 62, 123, 128; 14-25; 16-45; 18-19, 24; 23-18; 25-21, 53; 26-41; 28-3 2. çalmak _____ 3-11, 42
Ağüzüm	(Ö. a.) Aküzüm: Kars’ın bir köyü _____ 28-20, 23, 38	Aran	(Ö. a.) İran _____ 13-6
aha	(ünl.) işte _____ 5-6; 7-92; 13-6; 16-9, 12, 30, 31, 61; 23-173; 28-39	Araz	(Ö. a.) Aras _____ 13-17, 18, 22; 22-16
ahdafa	(Az.) < aḥdafa: ibrik _____ 1-17, 21; 12-163	Arğı	(Ö. a.) Ağrı _____ 11-7
aḥdar-	bulmak _____ 3-16	arığ	zayıf, cılız, sıksa _____ 7-21
aḥdīfa	bkz. ahdafa _____ 1-16	Arpaçay	(Ö. a.) Kars’ın bir ilçesi _____ 29-1
aḥır	1. yaşlı, ihtiyar _ 20-16 2. (Ar.) < ahīr : en son, son _____ 1-152; 7-103; 23-172	arz	(Ar.) < arz: sunmak, gösterme, sunuş a. èle-: arz etmek _____ 7-157
aḥsaḳğal	ihtiyar yaşlı _____ 8-4	asda	asta: yavaş, usulca, ağır ağır _____ 23-139
Aḥışha	(Ö.a.) Aḥıska: Gürcistan’ın güneybatı kesiminde bulunan bir kent isimi _____ 26-43	aş-	açmak _____ 26-44
aḥunt	(Az.) hoca _____ 25-15		

aşbaz	(Far.) < āş+ bāz: aşçıbaşı _____ 3-15, 26, 41
aşıh	(Ar.) < āşik : halk ozanı _____ 1-1
arvat	(Ar.) < 'avret: hanım, eş, kadın _____ 3-21; 7-149, 150, 163; 10-15, 37; 16-47, 52, 53; 18- 26; 23-19; 25-6, 10, 16, 24, 26, 30, 97
aşşih	kemik a. oy-: eskiden oynanan bir oyun _____ 12-132
at	at a.+nan a. düş-: attan inmek _____ 16-15
ataş	(Far.) < āteş: ateş _____ 20-25
ay	(ünl.) (ET.) < ay / ey: ey _____ 1-9, 68, 69; 6-22; 7-10, 25; 10-2; 12-125, 161; 16-41, 63; 23-11, 87, 122, 126, 128, 129; 26-7
aya	(ünl.) bkz. ay _____ 10-36; 21-18
ay aman	(ünl.) aman, imdat _____ 7-10
ay dad	(ünl.) aman _____ 1-68, 69; 7-10
ayah	1.defa, kere _____ 28-26 2. ayak a.+da a. sahl-: ayakta bek- letmek _____ 16-42
ayihla-	ayıklamak _____ 19-2
āyile	bkz. ayle _____ 25-3
ayle	(Ar.) < 'ā ile < 'iyāl : kadın, eş _____ 1-2, 113

B

bacı	(Moğ.) < bacı / boca: kız kardeş _____ 7-63, 64, 67, 84, 85; 26-49, 52
bādeğ serser	< bade-i seser: Serser rüzgarı _____ 23-6
bağlaş-	kapanmak _____ 28/17
bağman	(Far.) < bāgbān/ bāgvān: bahçıvan _____ 9-4
bağ-	(ET.) < bakmak _____ 1-8, 15, 23, 29, 31, 32, 38, 50, 58, 63, 66, 76, 78, 89, 99, 100, 109, 110, 118, 119, 122, 128, 134, 153; 3-6, 10, 18; 7-9, 10, 24, 32, 38, 48, 53, 59, 70, 74, 78, 87, 92, 95, 121, 130, 132, 142, 145, 147, 154, 159, 160; 8- 21; 9-13; 12-15, 32, 37, 54, 63, 85, 90, 98, 110, 131, 132, 133, 144, 146, 155; 13-15; 15-6, 7; 16- 10, 16, 24, 27, 31, 34, 37, 38, 40, 44, 46, 53, 56; 20-8, 14; 23-10, 26, 32, 33, 43, 45, 51, 75, 78, 79, 93, 94, 123, 128, 130, 136, 160, 165, 173; 25-4, 9, 10, 15, 19, 20, 28, 30, 33, 36, 39, 47, 63, 69; 26-15, 55; 27-6, 15
Baki	(Ö. a.) Bakü _____ 26-45
bala	(Et.) < bole: yavru _____ 27-12
bañna-	ötmek _____ 23- 174
bar	(Far.) < ber: meyve, yemiş b.+dan b. düş-: meyve verme- mek _____ 7-7

başdih	başlık _____ 5-1, 9; 18-8	benā	(Far.) < ben: bağ _____ 2-17
bay	(Far.) < bāğ: _____ bağ, meyve bahçesi 7-7	bēr	(Ar.) < berr: kara, toprak _____ 1-26, 39
be	(ünl.) ya _____ 3-20, 29, 30; 6-34; 7-102, 106, 146, 152, 163; 10-34; 12-28, 33, 97; 23-172	berigah	(Az.) saray _____ 1-58
bêçara	(Far.) < bī-çāre: zavallı, çaresiz _____ 25-4, 47	berkit-	sağlamlaştırmak _____ 2-53; 23-4, 136
befat	(Ar.) < vefāt: vefat b. ét-: ölmek _____ 1-2	besde-	beslemek _____ 24-11
bêhman	(Far.) < behmān: filan, filanca _____ 3-28	bêyāban	(Far.) < beyâbân: kır, çöl _____ 1-26, 32, 39
beñle-	beklemek _____ 1-22; 6-5, 18; 8-25; 16-9; 23-164; 25-43	bezê-	(ET.) < bed(i)z-ê-mek: süslemek _____ 8-17
bekār	(Ar.) < bekār: bekar evli olmayan _____ 6-31	bèzi	(Ar.) < bāz+ı: bazı, bir takım, bir kısmı 3-20
beki	bkz. belki _____ 23-116, 156	bıy	(ünl.) aman Tanrım _____ 12-84, 96
bèle	< bu + öyle : böyle _____ 1-36, 40, 47, 67, 88, 94, 100, 102, 138, 148, 152; 3-20, 27, 28; 5-6, 104, 108, 113, 126; 10-21, 22; 12-42, 46, 54, 70, 106, 112, 142, 149, 164; 13-16; 15-18, 19; 16-39; 20-9; 21-3, 15; 23-32, 76, 85, 93, 95, 153, 162; 25-18, 39, 105; 26-15, 39, 40; 28-12, 16	’bıy	(ünl.) bkz. bıy _____ 1-110; 1-129
bèlece	< böyle-ce: böylece _____ 1-146; 4-3; 23-22	’bıy	(ünl.) haaa! _____ 5-11
bêli	(Az.) evet _____ 1-13, 88, 63, 130, 135; 23-13	birdiñ	< birlik: bir arada, beraberce _____ 1-13, 46
belki	(Ar.) < bel + (Far.) ki: belki _____ 25-66	bō	(ünl.) aman Allah’ım _____ 23-85
belkê	bkz. belki _____ 23-87	boynduruğ	boyunduruk _____ 10-6
belkem	bkz. belki _____ 28-9	borş	(Sogd.) < purč: borç _____ 12-167
		boy	bkz. boyül _____ 13-12, 14, 21
		boyl	(Az.) bkz. boyül 1-158; 13-10
		boyül	(Az.) < boyul: bu defa _____ 1-7; 5-7; 13-9, 11
		böyüg	bkz. büyüñ _____ 3-43, 25-75, 26-27, 28-20
		böyüh	(ET.) < beyük < bedük: büyük _____ 1-3,

	132; 3-26; 7-46, 65, 80 21-14, 28-20	çarnaçar	(Far.) < çār-nā-çār: çare- siz _____ 2-45
buğa	(ET.) < buka/buğa: erkek sığır _____ 24-7	çat-	ulaşmak, varmak _____ 6-36; 7-70; 12-162
bulağ	(ET.) < bul-ak: çeşme, pınar _____ 23-123	çelbar	oyalanmak _____ 7-35
C		çekitge	(ET.) < çeküt-ge: çe- kirge _____ 5-21
can	(Far.) < cān: can, yaşam c. boğuzına yığıl- : can boğazına gelmek _____ 20-23	çeltiğ	(Far.) < şeltük: pirinç _____ 19-1, 5
casur	(Ar.) < cesūr: cesur, yürekli _____ 12-84	çepe	(İt.) < zoppa: tarla ve bahçelerde toprağı işlemek için kullanılan ağaç saplı eğik ağızlı kazı aracı _____ 4-7, 8
cebir	(Ar.) < cebr: zorlama, zorla yaptırma, sıkıntı verme _____ 20-18, 21; 24-2	çet-	sormak _____ 7-169
celâl-	(Ar.) < celāl: öfkelen- mek _____ 2-9	çıl	çık _____ 1-17, 21, 29, 48, 66, 76, 87, 97, 144, 146, 150, 152, 157, 159; 3-20, 22; 5-3, 12; 7-17, 23, 31, 48, 57, 61, 83, 100, 116, 137, 165, 169; 12-5, 30, 32, 35, 59, 66, 76, 107, 138, 164; 14-15, 16, 17; 15- 13; 16-13, 22, 23, 38, 45, 51, 58; 17-9; 18-7, 11, 25; 19-13; 20-9, 39; 23-2, 75, 91, 170; 25-82, 90, 106, 108
cenif	(Ar.) < cenūb: güney batı _____ 25-42	çırar	(Far.) < çerâğ: çıra, lamba fener, kandil, mum _____ 18-17
cevan	(Far.) < cevān: civan _____ 2-63; 16-31	çiçe	çiçek hastalığı _____ 5-31
cığ-	çıkma _____ 5-18	çif	(Far.) < cūft: çift 10-7
cırrı cındırrı	yırtık pırtık _____ 7-145		ç. sür-: çift sürmek, toprağı ekilebilir hâle getirme _____ 10-7
cihangeş	(Far.) < cihan-geşte: dünyayı dolaşan c.+diğ c. et-: dünyayı dolaşmak _____ 1-28	çifri	(Ar.) < cefr: gûyâ kayıpdan haber veren bir ilim _____ 9-12
Ç		çiloy	(Az.) gem _____ 7-98
çağard-	çıkarmak _____ 7-24; 29-12	çipçille	kış ortası _____ 5-5
çal-	vurmak _____ 9-6; 21-18	çilpi	çalı çırpı _____ 16-18
çāre	(Far.) < çare: çözüm, kurtuluş yolu, çare _____ 9-11 ç. gıl-: çare bulmak _____ 23-31		

çiyın	< çiğın: omuz __ 12-42, 92; 7-174	dam	(ET.) < dām: ev ____ 12-40, 103, 131; 20-27
çoh	çok _____ 1-2, 8, 16, 19, 22, 111, 137; 2-52; 3-10; 6-1, 3; 7-4, 27, 37, 69, 113; 12-107, 120, 134, 144; 13-18, 14, 16; 23-38, 53, 156; 25-35	damçı	(ET.) < kamçı __ 12-93
çöreĥ	(EAT) < çörek: ekmek ____ 1-137; 3-12; 10-22, 25, 27, 28, 31, 34, 36; 16-6; 23-150	dap-	bkz. tap- _____ 12-56
çuĥa	(Far.) < çūĥa: ince yün kumaş _____ 16-10	dar	(Ar.) < darr: sıkıntı, zahmet d.+a d. tüş-: başı sıkışmak ____ 7-114
çul	(Ar.) < cull: kumaş döşek _____ 10-30	Daşburnu	(Ö. a.) Taşburnu: Kars'ın bir köyü ____ 13-17
çuvuğ	(Far.) < çübek: çubuk ____ 10-7	dat	(ünl.) aman, imdat! ____ 1-9
çün	için _____ 1-45; 2-16, 24	dayığ	(Ar.) < dāmād: damat, güvey _____ 18-20, 21
çünkü	(Far.) < çün+ki: çünkü, şu sebeple _____ 12-11, 27, 65, 99, 110, 125	deĥne	(Ar.) < dehna: geniş, susuz ova _____ 14-11
D		del	(Far.) < dāne: den, buğday tanesi __ 15-9
dadaĥ	şekerim _____ 13-8	dellek	(Ar.) < dellāk: tellāk ____ 2-31
dafa	(Ar.) < def'a: defa ____ 2-39, 40	dēme	bkz. dēmēĥ _____ 16-38
dağ	(Far.) < dāğ: yanık, yara ____ 2-56	dēmeğ	bkz. dēmēĥ _____ 28-3
dahan	dahe ne _____ 16-40	dēmeĥ	demek ki _____ 1- 37, 79, 80, 111; 11-2; 28-21
dal	(Moğ.) < dal< talı < tolu: arka, sırt dal ____ 7-55, 127, 154, 160; 12-40, 41, 162; 13-8, 16 d. ğabaĥ éyle-: önünü arkasını kesmek ____ 7-154, 160	demīr dezġah	meslek, zanaat, hüner ____ 7-141
		derban	(Far.) < der+bān: kapıcı ____ 7-59
		derbe	(Ar.) darbe _____ 7-53
		derbēdiyar	diyar diyar _____ 25-17
		derbeş-	(E.T.) < teprē-mek: depresmek, hareket etmek ____ 1-150
		derme	nakış, bezek, motif ____ 17-5
		derviş	(Far.) < dervīş: derviş ____ 1-19,

	38, 40, 43, 129, 137, 143, 23-11	döulet	(Ar.) < devlet: zenginlik, varlık _____ 13-20
	d. libās ol-: derviş kılığına girmek _ 1-28	döy-	göstermek _____ 1-56,57,58
derya	(Far.) < deryā: deniz _____ 17-4	dum-	suya dalmak, suya batmak _____ 12-108
derzi	(Ar.) < derzī: terzi _____ 6-2, 11, 31, 35	dur-	1. kalkmak _____ 1-23, 104; 7-67, 101; 12-30, 31; 16-51 2. kalmak _____ 1,40, 160; 3-4; 28-20, 37
des	(Far.) < dest: el, kucak _____ 16-44	Duzzuca	(Ö. a.) Tuzluca: Iğdır'ın bir ilçesi _____ 13-8
desdamaz	(Far.) < dest-nemaz: abdest _____ 6-25	düğü	pirinç _____ 5-1; 18-9
desdi	(Far.) < dest-ī: testi _____ 7-5	düş-	1. çıkmak _____ 1-19, 55; 12-87 2. konaklamak _ 12-49, 50, 80; 29-9 3. inmek _____ 16-16
desmal	(Far.) < dest-māl: içine bir şey konulup bağlanmasına yarayan kumaş _____ 1-97; 5-8; 7-61, 97	E	
dêş-	oymak _____ 23-29	ecaba	(Ar.) < 'acabā: acaba _____ 25-59
dey	deyil _____ 1-14	eceb	bkz. eceba _____ 2-2; 17-2; 29-12
deyin	anarak _____ 1-20, 42, 45	ecemi	(Ar.) < 'acemi: toy acemi _____ 11-3
dırmıh	< tır-mık: seyrek dişli tarağa benzer tarım aracı _____ 15-3	Ecemisdan	(Ö. a.) İran _____ 11-6; 22-14
diğgat	(Ar.) < diğkat: dikkat _____ 1-8	edālet	(Ar.) < 'adālet: adalet _____ 1-19,76
divān	(Far.) < devan: huzur _____ 9/2	ede	yahu _____ 12-144
divār	(Far.) < dīvār: duvar _____ 9-6	edet	(Far.) < 'âdet: usul, anene kaide _____ 18-5
dizinceh	çeyiz _____ 12-14	efde	(Far.) < hefte: hafta _____ 10-19
doğguz	(E.T.) < tokūz/ tokkūz: dokuz _____ 1/78; 3-2; 7-70; 12-78, 112	Eğri	bkz. Arğı _____ 11-12
doğurdan	gerçekten _____ 7-70	Ehmet	(Ö. a.) (Ar.) < Aḥmed: Ahmet _____ 7-3,
dolça	su kabı _____ 12-65		
doñuz	(ET.) < toñuz: domuz _____ 26-1		

	14, 29, 150, 153; 12-55, 82, 85, 90, 97, 124, 158	emi	(Ar.) < ammī: amca _____ 25-24
el	(ET.) < el < il él < ēl: yabancı, başkası _____ 1-9	emlāk	(Ar.) < emlāk: ev, arsa, bahçe _____ 12-167
ël	il _____ 25-97 2. (ET.) < elig: el è.+ ini è. görüş-: el sıkışmak _____ 6-37	emmema	(Az.) imame, cübbe _____ 1-109
ëlçi	(ET.) < il-çi: elçi _____ 8-3	ennağ	idare amiri _____ 28-28
ële	< o+ile: öyle _____ 1-15, 31, 41, 44, 52, 86, 114, 121; 3-20, 26, 28, 30, 31; 5-19; 7-33, 116, 156, 157, 159, 160; 10-29, 30, 37; 12-32, 57, 91, 94, 99, 114; 16-10, 20, 53; 18-17; 20-3; 21-16; 23-20, 32, 78, 79, 80, 87, 91, 124, 136, 151, 173; 25-33, 65, 71, 72, 73; 26-20; 28-6, 20, 35, 39	enter	vücuduna nispeten çok uzun kolları olan bir maymun türü _____ 20-2
elesger	(Ö. a.) Asker Ali _____ 2-45, 67	ër	(ET.) < er : erkek, bey _____ 16-49; 23-85; 25-5
ëley	(Yun.) < allaegion: alay ordu _____ 13-7	Erāset	(Ar.) < Arasāt: mahşer yeri _____ 9-15
ëleyse	öyle ise _____ 25-35	erif	(Ar.) < herif: adam _____ 10-10
Eli	(Ö. a.) (Ar.) < Āl-I: Ali _____ 1-1, 96, 129	erk	iç kale, büyük hisar _____ 25-100
eme	(Ar.) < ammā: ama, lakin _____ 7-45, 127, 171; 12-68, 143; 27-2	erşin	(ET.) < arış: arşın (uzunluk ölçüsü) _____ 2-59
emelē	(Ar.) < 'amele: ırgat _____ 21-13	esla	(Ar.) < ašlā: asla, hiçbir zaman _____ 1-81
emen	(Far.) < hem-ān: hemen _____ 7-89	eşğıya	(Ar.) < eşkıya 'soyguncu _____ 11-12; 16-3
emen emen	hemen hemen _____ 12-29	ëşid-	işitmek _____ 3-15
		eşiğ	dışarı _____ 3-21; 5-33, 12-9, 22, 30, 76, 109; 18-11; 25-107
		ev	(ET.) ev, barınak e.+in e. yılıssın: evin yıkılsın, ocağın sönsün _____ 7-45, 146, 150
		evlād	(Ar.) < evlād: evlat _____ 1-14, 70, 77, 78, 79
		evel	bkz. evvel _____ 8-18, 14-1, 4, 33

evelce	ilk önce _____ 6-7, 20	feleğ	(Ar.) < felek: felek, dünya, şans ____ 2-56
evvel	(Ar.) < evvel: önce, ilk _____ 1-3, 146; 14-14; 23-1	feley	bkz. feleg _____ 2-61
ey	(ünl.)bkz. eyi ____ 25-12	fene	(Ar.) < fenā: kötü, fena _____ 28-40
eyah	(ET.) < ay-ak < ad-ak: ayak _____ 1-95, 101, 107	fere	(Ar.) < ferḥe: yetişkin piliç _____ 27-16
eyat	(Ar.) < hayāt: hayat, yaşam _____ 7-101	fiğara	bkz. fuğara _____ 23-77
eye	(ünl.) ey _____ 7-102, 23- 20, 80, 81, 127, 163; 28-27	firran-	dönmek _____ 5-14
eyer	(Far.) < eger: eğer _____ 7-76	fuğara	(Ar.) < fuḡarā': fukara, yoksul fakir ____ 1-52
èyle	o+ile: öyle, onun gibi olan _____ 1-119; 23-153	G	
èyle-	durdurmak ____ 23-150	ğab-	almak _____ 1-90
eyin	(ET.) < eyin < eñin: sırt _____ 16-10	ğabaḥ	(Az.) ön, önce ____ 1-106; 5-4, 10; 7-35, 88, 97, 116, 122, 123, 124, 145; 12-79; 13-8, 15; 18-15; 23-151; 25-89; 26-54
eyvāh	(ünl) (Far.) < eyvāh: eyvah _____ 23-29	ğabıl	(Ar.) < ḡabūl: kabul _____ 1-20, 42
eyi	(ET.) < iyi < eyi < etgü: iyi _____ 1-14; 3-15; 10-14; 12-66; 24-2	ğaç	(ET.) < ka+ça: kaç _____ 14-7, 15; 18-6, 25, 29, 32; 26-15, 20, 43
ezen	(Ar.) < ezn: ezan _____ 1-119, 125 e. vèr-: ezan okumak _____ 1-122	ğadan	(ET.) < -ka + -dan / (Ar.) ḡadar: kadar _____ 7-46
F		ğadañ	(Ar.) < ḡadā: dert, kaza _____ 25-34
fağat	(Ar.) < faḡat: fakat _____ 3-12; 12-38	ğadın	kadın _____ 1-101
fağet	bkz. fağat _____ 25-43	ğafil	(Ar.) < ḡāfil : gafil, dalgın, uykulu _ 2-49
feğet	bkz. fağat _____ 29-14	ğaga	(ET.) < gaga: ağabey _____ 28-28
fağır	(Ar.) < faḡir: fakir, yoksul _____ 2-21; 23-77	ğah-	kalkmak _____ 1-114, 117; 3-14; 6-18, 19, 28; 7-19, 129; 12-17, 79; 13-5; 15-7; 20-19; 23-10, 22, 122, 135, 160, 174
faytun	(Fr.) < phaéton: fayton _____ 12-140		

ğal-	kalmak _____ 1-36, 60, 69, 121, 135, 141, 151, 154; 2-34, 36, 60, 68; 4-3, 6; 6-10; 7-142, 153, 160; 10-25; 11-6, 9, 10, 11; 12-26, 81, 82; 13-4, 5; 14-8, 10, 27, 31 36, 44, 45; 15-2, 5; 16- 24; 19-3, 7; 20-13; 21- 41; 22-2; 23-66, 92, 153; 25-6, 8, 16, 55; 26- 20, 43; 28-2, 10, 11, 12, 13, 18, 38, 39	ğapı	(ET.) < kap-uğ: kapı _____ 1-17, 86, 126, 128, 144, 157; 5-2; 7-35, 124, 135; 8- 14, 25; 10-33; 12-21, 31, 59; 16-31; 18-6, 22; 20- 25; 23-3; 25-84; 27-17; 28-17 _____
ğala	(Ar.) < ƣalʾa: kale _____ 1- 86,87, 157; 7-92	ğār	bkz. ƣadan _____ 14-15
ğalağ	(Ar.) < ƣalak : yığın, küme, tezek kümesi _____ 12-116	ğara	bkz. ƣadan _____ 7-46
ğalb	bkz. ƣelb ğ.+inde ğ. keç-: kalbinden geçirmek _____ 7-65	ğara	(ET.) < karā: siyah, kara _____ 7-157; 12-5; 14-9; 23-111, 156
ğalh-	kalkmak _____ 1-64; 6-10	Ğarabağ	(Ö.a.) Karabağ _ 14-45
ğālup	(Ar.) < ƣālib: üstün gelen, kazanan ğ. gel-: kazanmak, üstün gelmek _____ 22-5	Ğarağala	(Ö. a.) Karakale: Kars'ın bir köyü _____ 12-52
ğamçi	(ET.) < kam-çī: kırbaç _____ 21-17	Ğaraköse	(Ö. a) Sarıkamış'ın bir köyü _____ 22/8
ğan	(ET.) kan _____ 1-65; 8-28; 24-3	ğaral-	kararmak _____ 7-49, 79
ğànet	(ET.) < kanād: kanat _____ 26-8	Ğaraurgan	(Ö. a.) Karaurgan: Kars'ın bir ilçesi _____ 29-1
ğàn	bkz. ƣan ğ.+ına ğ. sozu-: kanına susa- mak _____ 23-84	ğarateĤ	< gereteh: bir çeşit fay- ton _____ 12-13
ğantar	(Yun.) < kentinerion: tartı aleti _____ 4-11	ğarèt	bir çeşit fayton _ _____ 25-99
ğapbaca	kapı baca _____ 1- 49, 50	ğardaş	(ET.) < karın-daş: kardeş _____ 3-8, 26; 6-4, 18, 30, 36; 7-22, 26, 33, 65, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 159; 12-11, 133; 18-9; 21-1; 23-114, 141, 147, 152; 25-15, 39, 51; 28- 15, 19, 23, 36
		ğargış	(ET.) kargı-ş: beddua ğ. tōk-: beddua etmek _____ 7-7 ğ.+ı ğ. keç-: bedduası tut- mak _____ 7-12
		ğarğ	(Ar.) < ƣarġ: suya bat- ma, boğulma

	ğ. ol-: boğulmak 26-14	<i>ğazanş</i>	kazanç _____ 12-28
<i>Ġars</i>	(Ö.a.) Kars _____ 12-77, 87; 28-28	<i>ğazı</i>	(Ar.) < қаза: kaza _____ 12-97
<i>ğassab</i>	(Ar.) < қаsb: kasap _____ 2-25	<i>ğè-</i>	gitmek _____ 25-21
<i>ğaş</i>	bkz. ğaç _____ 4-8; 7-63; 11-8; 12-139; 14-27, 33; 20-23; 25-44, 51	<i>ğebîle</i>	(Ar.) < kabile: topluluk _____ 14-5
<i>ğaş-</i>	kaçmak _____ 6-9; 7-134; 11-6; 12-93; 13-17; 14-26; 16-15, 19; 23-121; 25-64, 70, 77; 28-1; 29-3, 8, 11	<i>ğebrişdan</i>	(Ar.) < kabir + (Far.) istân: mezarlık _ 7-121, 128
<i>ğaşğa</i>	< kokça: iki tekerlekli araba _____ 12-32	<i>gede</i>	(Az.) çocuk _____ 1-66
<i>ğatış-</i>	katılmak _____ 23-143	<i>ğede</i>	bkz. ğadan _____ 7-81, 95
<i>ğav-</i>	kovmak _____ 12-51; 24-7	<i>ğede</i>	bkz. ğede _____ 7-95
<i>ğavğa</i>	(Far.) < ğavġā: kavga	<i>ğefe</i>	(Ar.) kâhve+ (Far.) ħāne: kahvehane _____ 1-125
	ğ. tüş-: kavga çıkmak _____ 6-32	<i>ğefîle</i>	(Ar.) < kâfile: kabile _____ 12-87
<i>ğavır</i>	bkz. ğavur _____ 1-91; 11-2; 13-2, 16; 26-29	<i>ğefle</i>	bkz. ğefile _____ 23-50
<i>ğavış-</i>	kavuşmak _____ 23-28, 161	<i>ğelb</i>	(Ar.) < ħalb: kalp _____ 1-103; 12-69; 25-29; 26-52
<i>ğavur</i>	(Ar.) < gāvur: gavur _____ 1-16; 21-7		ğ.+ine
<i>ğayın</i>	(ET.) < kayın: kayın birader _____ 23-138, 140, 146	<i>geleme</i>	ğ. dan-: içine doğmak _____ 1-102
<i>ğayır-</i>	hazırlamak _____ 7-45, 47, 74, 95	<i>ğelin</i>	kavak ağacı _____ 19-4
<i>ğayıl-</i>	geri dönmek _____ 1-99; 23-9		(ET.) < kel-in: gelin
<i>ğáyıt-</i>	geri dönmek _____ 1-77; 12-77; 26-42; 23-73	<i>gem</i>	g. köçür-: gelin göndermek _____ 8-17
<i>ğayib</i>	(Ar.) < gayb: gizli olan, bilinmeyen _____ 1-128	<i>ğem</i>	(Yun.) < khémós: atı yönetmek için ağzına takılan araç _____ 7-90
<i>ğazan-</i>	(ET.) < kaz-ğa-n-mak: kazanmak _____ 12-99		(Ar.) < ġamm: kaygı, üzüntü, keder
<i>ğazan-</i>	bkz. ğazan _____ 12-27	<i>ğemer</i>	ğ. get-: keder vermek _____ 3-30
		<i>ğenār</i>	açık siyah renkli _____ 23-18
			ğenare: çengel _ 2-26

Gence	(Ö. a) (Az.) Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri _____ 14-32, 45	131, 132, 134, 138, 139, 143; 8-1, 2, 3, 4, 5, 10, 11, 14, 16, 20, 22, 24, 26, 27; 10-15, 16, 18, 19, 20, 29, 36, 37, 38; 13-3, 5, 10, 12, 72, 154, 155, 156; 15-8; 16-63; 17-10; 18-1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 22, 25; 23-79, 93, 94, 99, 126, 130, 131, 132, 153, 156, 158, 174; 26-41, 49, 51
geş	(ET.) kēnç: genç _____ 1-134	
get-	(ET.) < kit-mek: gitmek _____ 1-9; 20-42; 28-31	
getiyen	(Ar.) < kaṭiyyen: ka- tiyen _____ 12-51	
gev	(Far.) < gev: kahraman, yiğit _____ 1-115	gizar- kızarmak _____ 1-31; 15-8
gey-	giyinmek _____ 1-116; 3-17; 7-146; 12-5, 138	gızıl kızıl, kırmızı _____ 5-23
gezeb	(Ar.) < ġaḏab: kızgınlık, hiddet, öfke _____ 1-73	gızılca kızamık _____ 5-31
ġulbiyèlem	(Az.) < kalb-i âlem : kıymetlim _____ 1-73, 83, 85, 155; 20-17, 36	ġilbe (Ar.) < kible: kible _____ 1-18, 119
ġır-	kırmak _____ 7-6, 127, 155, 163, 164, 165 12-42; 16-24, 25, 29, 30	ġilif (Far.) < ġilêf: kılıf _____ 20-28
ġır	(Ar.) kır _____ 14-10, 11, 18, 23, 25	ġismet (Ar.) < kısmet: kısmet _____ 2-59
ġır ġırcın	çalı çırpı _____ 12-103	ġoccaġ < ġocaġ: çalışan, bece- rikli, yiğit
ġıraġ	kenar, sınır, son nokta _____ 7-5; 23-4; 26-46	ġoccaġlaş- yiğitleşmek, çalışmak, iş becerir hâle gelmek _____ 10-37
ġırmızı	kırmızı _____ 12-4	ġoçaġ < қоқақ: güçlü, kuvvetli, yiğit _____ 12-83
ġıymet	(Ar.) < kıymet: kıymet _____ 2-7	ġoġun (EAT.) < köñ-ül: gönül ġ.+unu g. sor-: gönlünü yokla- mak, ağzını aramak _____ 18-4
ġız	(ET.) < kīz: kız _____ 1-3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 17, 21, 25, 29, 30, 31, 32, 37, 39, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 61, 62, 63, 77, 90, 109, 129, 132, 133, 134, 152, 153, 154; 2-16, 24, 31, 32; 3-41, 42; 5-31; 6-17, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 36; 7-39, 40, 47, 48, 49, 61, 62, 63, 65, 66, 71, 78, 83, 84, 92, 100, 104, 126,	ġoġu gübre _____ 15-2
		ġol < қол: kol _____ 1-93, 94, 95, 101, 111; 12-40, 126; 16-45, 20, 29, 32; 26-9
		ġon- yerleşmek _____ 12-47; 4-2; 7-172; 14-2

ğonağ	(ET.) < kon-uk: konuk, misafir _____ 1-29; 5-12; 23-150	göy	gök _____ 7-49, 95; 23-170; 24-9
ğonuş-	konuşmak _____ 1-36, 37; 3-33; 8-2, 5, 44, 47; 18-9; 20-4, 6, 7; 27-9	göz	göz g. +den g. tüş-: gözden düşmek _____ 7-27
ğonşu	komşu _____ 1-24	gözel	bkz. güzel _____ 1-4, 9, 33, 114; 2-17; 6-16; 7-150; 17-2, 7; 23-165
ğorh-	(Ar.) korkmak _ 1-36; 3-5, 13, 20; 16-47, 53; 20-41; 25-66, 68	gözde-	gözetmek, korumak _____ 12-101
ğorhuş	korkunç _____ 6-5	gül	(ET.) < kul: köle ğ. et-: köle etmek _____ 12-167
ğoş-	asmak, bağlamak _____ 2-30; 4-2; 10-5, 6, 8, 9, 12, 14; 19-5	gulah	kulak _____ 1-96, 100; 7-46, 81, 83, 86, 88, 94, 96; 10-6; 25-52 ğ. vër-: kulak kabartmak, gizlice dinlemek 25-60 ğ.+ına ğ. çat-: kulağına gitmek _____ 25-46
ğoşun	(Moğ.) < kosiğün: asker, ordu _____ 3-27; 12-143, 149, 150; 23-138, 140	ğuma	(Moğ.) < kuma: kuma _____ 27-16
ğoy-	koymak, bırakmak _____ 1-21, 53, 65, 66, 84, 97, 108, 112, 146; 2-24; 3-22, 43; 6-10; 7-6, 24, 31, 58, 60, 66, 123, 142, 162, 171; 10-14, 35; 12-12, 13, 21, 43, 51, 90, 98, 11, 128, 135, 159; 13-24; 16-33, 34, 62; 23-3, 21, 149, 151, 152, 158, 164, 165; 25-18, 23, 32; 28-4, 6, 8, 11, 30, 35	ğundah	(Erme.) < kotag: kundak _____ 26-28
göğ	mavi _____ 25-19	ğur-	kurmak _____ 2-65; 7-143, 144; 14-1; 20-40; 23-22, 148
göğer-	yeşermek, büyümek _____ 19-8	ğüş	(Far.) < güş: kulak _____ 2-56
göğüs küreĸ	boğmaca hastalığı _____ 14-24	ğuyu	(ET.) < kuğ-uğ < kuğ-mak: kuyu _____ 12-53
gör-	anlamak _____ 3-33	ğuzu ğavırması	kuzu kavurması _____ 5-7
göt-	almak _____ 1-104; 7-98, 106, 110, 134, 137, 139, 140; 10-30; 12-108, 138; 13-10; 23-3, 156; 25-21; 27-5	ğülab	(Far.) < gül-âb: gül yağı _____ 23-92
göy	bkz. göğ _____ 25-40	güle	(Far.) < gulüle: gülle, top mermisi _____ 13-14, 16

güzel	(ET.) < gözel: güzel _____ 1-3	hanā	(Far.) < hâne: ev _____ 2-19; 13-14
Ğ		hançel	(Ar.) < hācer: hançer _____ 16-12
ğada	zaman _____ 16-2, 10, 17, 30	hansı	(ET.) < kangı: hangi _____ 1-56; 7-30, 31; 10-12
H		hara	(Az.) nere, neresi _____ 7-80
habar	bkz. heber _____ 25-35	hara	nereye _____ 16-48; 23-99, 144, 147
haçal	ağacın açılış şeklinde ayrılmış gövdesi veya dalı, üstü kapalı, iki yönlü _____ 8-17	hāra	nereye _____ 9-4; 16-43; 23-99, 144, 147
hağ	(Ar.) < haqq: hak, pay, hisse _____ 1-127; 6-135	harāb	(Ar.) < harāb: harap h. ed-: harap etmek _____ 2-61
hağgat	(Ar.) < haqīkat: hakikat, gerçek _____ 1-76	harda	nerede _____ 7-114; 21-6; 25-97; 28-27
hağgaten	(Ar.) < haqīkat: gerçek- ten _____ 23- 123; 25-44	hardan	(Az.) nasıl _____ 1-131; 7-18; 13-1; 14-16; 25-9, 13, 24
hağgeten	bkz. hağgaten _____ 23-138	hāric	(Ar.) < hāric: hariç _____ 2-5,
hal	(Ar.) < hāl: hâl, durum, vaziyet _____ 3-17; 8-13 h. kēf ēle-: eylemek _____ 7-101	hasde	(Far.) < haste: hasta _____ 27-1
halaç	kuzu _____ 5-1	hasıl	(Ar.) < hāsıl: meydana gelen, olan h. ol-: meydana gelmek, olmak _____ 14-21
halay	(Yun.) < alae: halay _____ 8-12	havar	yaygara, gürültü h. düş-: yaygara kopmak _____ 26-25
halet	hediye _____ 25-90, 91, 110	hayf	(Ar.) < hayf: heyhat, yazık ki _____ 3-14, 23
halğ	(Ar.) < halk: halk _____ 13-6	hayhay	(Far.) < hāy ü hüy: şamata karışıklık 7-173
halı	bkz. heli _____ 25-41	hazaran	(Far.) < hezārān: büllüller _____ 7-8, 12, 103, 124
hambal	(Ar.) < hammāl: hamal _____ 12-162	heber	(Ar.) < haber: haber _____ 1-22,
hamı	hepsi, her biri _____ 7-129; 12-78, 99, 109; 13-19; 14-29; 16-32; 18-24; 25- 75, 81		

	27, 54, 61, 69, 98; 2-33, 39; 7-36; 11-6; 12-12, 145; 13-7; 20-31	heyal	(Ar.) < ḥayāl: hayal _____ 23-109
hecelet	utanmak, utanç_ _____ 3-42; 6-26	heybe	(Ar.) < ḥaḳībe: heybe _____ 26-15; 25-20, 41
hêç kes	hiç kimse _____ 10-16, 26-23	heyir	(Ar.) < ḥayr: hayır, yok, öyle değil _____ 1-15, 16-16
hêlâl	(Ar.) < hilâl: hilal 23-102	heyran	(Ar.) < ḥayrân: hayran _____ 1-135
helg	(Ar.) < ḥalk: yaratma ḥ. êle-: yaratmak _____ 1-33		h. ğal-: hayran kalmak _____ 1-135
heli	(Far.) < ḳālī: halı _____ 7-125	hezne	(Ar.) < ḥazīne: hazine _____ 25-46
heman	(Far.) < hemân: hemen _____ 25-95	hına	(Ar.) < kına: kına h. gecesi: kına gecesi _____ 8-19; 18-18, 19 ḥ. ğo-: kına yakmak _____ 8-20
hembeşe	her zaman _____ 1-5, 128		
hemmeşe	bkz. hembeşe _____ 12-75	hurhız	(Ar.) < ḥayr + (T.) sız: hırsız _____ 25-43
hençel	bkz. ḥançel _____ 1-64	hurda	(Far.) < hurde: küçük _____ 13-15
herb	(Ar.) < harp : savaş, harp _____ 11-1; 22-2, 3; 29-1, 2	hürmen	(Far.) < harmen: har- man _____ 15-12
here	bkz. herkez _____ 113- 14; 26-42	himaya	(Ar.) < ḥimaye: koru- ma, yardım etme, hi- maye _____ 29-14
heremhane	(Ar.) < harem _____ 1-54	hindi	< şu+imdi: şimdi _____ 11-11
heresi	her biri _____ 1-136; 7-16, 149; 12-126	hiş	bkz. hêş _____ 1-84; 7-40, 77, 143
herhal	herhalde _____ 25-99	hobban-	(Az.) sıçramak, zıplamak _____ 5-21; 23-84
herkeş	bkz. herkez _____ 20-22; 27-6; 29-18	Ḥorasan	(Ö. a.) (Ar.) İran'da bir bölge _____ 1-99, 108, 115, 118, 125, 153
herkez	(Far.) < her+īkes: herkes _____ 2-46	hor hop	apar topar _____ 16-32
hesir	(Ar.) < ḥaşır: hasır _____ 23- 158	hotuğ	< hotuk : eşek yavrusu, sıpa _____ 26-51
hêş	(Far.) < hīç: hiç_ _____ 1-101; 7-4, 105, 130, 152		
hetde	(Ar.) < hattā: üstelik _____ 29-8		

hürmet	(Ar.) < hürmet: hürmet, saygı, değer ____ 25-4 h. èle-: hürmet etmek ____ 25-4	ille	(Ar.) < illā: illa, mutlaka ____ 12-118
hub	(Far.) < hūb: güzel, iyi, hoş ____ 17-2	ilticā	(Ar.) < ilticā': sığınma, güvenme i. eyle-: güvenmek, sığınmak ____ 21-14
hüracun	(Ar.) < hurc: heybe ____ 7-16	İmam Irza	(Ö. a.) (Far.) İran'da on iki imamdan sekizincisi İmam Rıza ____ 1-103, 127
Hürşud	(Ö. a.) (Far.) < Hūrşīd: Hurşit ____ 23-24	indi	< şu+imdi: şimdi 1-45, 141; 6-30; 7-1, 93; 14-33; 16-11, 39, 53
hücüre	(Ar.) odacık ____ 1-109, 113, 124, 126	ins	(Ar.) insan ____ 7-79
hüdüt	(Ar.) < hudūd: hudut, sınır ____ 22-17; 28-17 h. bağla-: sınır koymak ____ 22-17	irağ	uzak i. ol-: uzak olmak 23-96, 98, 107, 114
Hündisdan	(Ö. a.) Hindistan 25-92	İrağ	(Ö. a.) Irak ____ 23-132
İ		iras	rast gelmek i. gel-: rast gelmek ____ 7-91
İdir	(Ö. a.) bkz. İğdir 14-37	irbet	(Ar.) < ĩbret: ibret ____ 1-87
İğdir	(Ö. a.) İğdir ____ 11-7; 12-77, 147; 13-2; 21-5, 7; 22-9	İrehem	(Ö.a.) İbrahim _ 26-33
iğili	< iğlü: dertli, gamlı ____ 7-116	İreħm	(Ar.) < raħmet: merhamet İ. gel-: merhamet etmek ____ 23-116
ihsan	(Ar.) < iħşan : bağış iyilik ____ 27-3	irelde	ilerde, gelecekte ____ 12-52
ikişib-	(Az.) bölünmek , ikiye bölünmek ____ 7-59	irelden	önceden ____ 16-50
il	(E.T.) yıl ____ 2-13; 7-1	ireli	ileri, ön ____ 2-33; 5-3; 6-20
ilkin	ilk önce ____ 8-1, 5; 19-1	irem	(Az.) fal ____ 1- 59, 81 i. at-: fal açmak 1-55
illāh	bkz. ille ____ 23-122	iremdār	(Az.) falcı ____ 1-26, 56, 71, 80 i. èyle-: falcı yapmak ____ 1-60
illāh	iyice ____ 23-160		
illāş	(Ar.) < ĩlaç: ilaç 20-35		
ille-	dokunmak ____ 7-56		

<i>ireşber</i>	(Far.) < renc+ber: çifçi i.+çiliğ: çifçilik i. ële-: çifçilik yapmak _____ 16-7	<i>kasib</i>	(Ar.) < kāsib: çalışıp kazanan, çalışan _____ 7-169
<i>İrevan</i>	(Ö.a.) Erivan ____ 14-12; 22-7,8	<i>kèbil</i>	(Ar.) < kabil: kabul mümkün olanaklı _____ 18-9
<i>irevan</i>	(Far.) < revān: yürüyen, giden i. ol- < revan olmak: yola çıkmak, yol almak, bir yere doğru gitmek _____ 7-69, 91	<i>keçel</i>	(Far.) kel ____ 10-1, 8; 12-132
<i>irgen-</i>	(E.T.) iğrenmek _____ 1-127	<i>keçim</i>	(E.T.) geçim ____ 19-15
<i>isdol</i>	(Rus.) < stol: sandalye _____ 1-145	<i>kèd-</i>	(E.T.) < kit-mek: gitmek _____ 20-43
<i>İsfahan</i>	(Ö.a.) (Far.) İran'ın üç büyük şehrinden biri _____ 1-19, 41, 56, 57, 99, 109, 141	<i>kêf</i>	(Ar.) keyf k. getir-: keyif vermek _____ 3-30
<i>İsmâil</i>	(Ö.a.) İsmail ____ 1-111, 126, 154; 14-9	<i>kelle</i>	tepe _____ 12-79
<i>issız</i>	(ET.) < is-sız: ıssız _____ 6-13, 20	<i>kemal</i>	(Ar.) < kemāl: bilgi, irfan, erdem ____ 2-50
<i>işdet-</i>	işletmek, çalıştırmak _____ 21-15	<i>kemend</i>	(Far.) < kemend: ucu ilmiklenmiş ip, kemen _____ 2-56
<i>it-</i>	kaybolmak ____ 3-9; 25-37, 91	<i>kemiz</i>	süzgeç _____ 2-30
<i>itele-</i>	itmek, iteklemek _____ 6-23	<i>kent</i>	köy _____ 14-14
K		<i>kepeneħ</i>	(Moğ.) < köbelek: kele- bek _____ 5-16
<i>kāhda</i>	(Far.) < ked-hüda: kahya _____ 21-12	<i>kerdê</i>	(Far.) < kerte: tarlanın suyunu akıtmak için açılan ark ____ 15-4
<i>kāmīl</i>	(Ar.) < kemāl: bilgili, irfan sahibi ____ 2-58	<i>kerme</i>	tezek _____ 18-18
<i>kāstb</i>	(Ar.) fakir, yoksul _____ 2-28	<i>kese</i>	kısa _____ 1- 47
		<i>kesmet</i>	bkz. gismet k. kes-: anlaşmak evle- nirken kız tarafı ile er- kek tarafının anlaşması _____ 8-9
		<i>keş-</i>	(E.T.) < keçmek: geçmek, karşı tarafa geçmek _____ 13-18; 29-11
		<i>keş</i>	(Far.) < kâşkī: keşke _____ 16-50
		<i>keşiğ</i>	(Moğ.) < keşik: sıra, nöbet

<i>kısraḳ</i>	k.+çi: nöbetçi __ 5-35 kısraḳ: dişi at __ 23-15,16,19	<i>lel</i>	(Ar.) < lā l: değerli taş ____ 12-73, 109
<i>kiçih</i>	(ET.) < küçük/küçük: küçük ____ 7-46	<i>lire</i>	(Lat.) < libre: lira, yüz karaşlak para birimi ____ 5-1, 2, 9; 8-6, 8; 18-8, 9
<i>kor</i>	(Far.) < kōr: kör ____ 3-6, 19	<i>lobat</i>	bkz. löbet ____ 6-11, 18
<i>kotan</i>	(Erme.) < gut'an / k'o'an: toprağı işlemek için kullanılan büyük pulluk ____ 4-1; 15-3	<i>löbet</i>	(Ar.) < nevbet : nöbet l. beḥ-: nöbet tutmak ____ 6-5
<i>köç-</i>	(E.T.) göçmek __ 20-15; 23-134, 135; 26-26	<i>lüzum</i>	(Ar.) < lüzūm: gereklilik, lazım olma ____ 1-104
<i>köçür-</i>	(E.T.) götürmek ____ 8-18; 10-38	M	
<i>köğ</i>	(Erme.) < küg / köğ, (Far.) < kūy: köy ____ 25-23	<i>maḡal</i>	(Ar.) < mahall: yer, yöre ____ 21-7
<i>kölge</i>	gölge ____ 5-25	<i>maḡluḡat</i>	(Ar.) < maḡlūḡāt: mah- lukat, yaratılmış olan ____ 2-65
<i>Köteğ</i>	(Ö.a.) Kötek: Kars'ın bir ilçesi ____ 12-77	<i>maḡrib</i>	(Ar.) < maḡrib: batı ____ 27-16
<i>köyneḡ</i>	< köynek : gömlek ____ 2-16	<i>mah</i>	(Far.) < māh: ay yüzlü, güzel sevgili __ 23-168; 24-10
<i>küçü-be-küçü</i>	(Az.) sokak sokak ____ 1-57	<i>maral</i>	(Moğ.) < maral/meral: dişi geyik ____ 24-7
L		<i>maranḡoz</i>	(İt.) < marangone: ma- rangoz ____ 6-2, 7, 35
<i>lal</i>	bkz. lel ____ 12-164	<i>mārı mur</i>	(Far.) < mār u mūr: yılan ve karınca ____ 2-64
<i>lalā</i>	(Far.) < lāle: lale 2-19	<i>mars</i>	(Ar.) mers: yenmek m. et-: yenmek _ 25-102
<i>lap</i>	tam ____ 1-159; 16-22	<i>maşnı</i>	(Rus.) < meşina, meşna: makine ____ 19-12
<i>layla</i>	ninni ____ 5-26, 27, 32, 33, 35	<i>maşrib</i>	(Ar.) < maşrik: doğu ____ 27-17
<i>lehenk</i>	masallarda geçen bir çeşit hayvan __ 12-104	<i>māşsur</i>	(Ar.) < meşhūr: meşhur, şöhretli ____ 12-6
<i>lek</i>	sebze, meyve ... vs. ekmek için ayrılan dikdörtgen alan, küçük tarla ____ 19-6		

meħles	(Ar.) sözün kısıası _____ 1-29	memşehar	(Far.) < hem-şehri: hemşehri, memleketli _____ 19-14
meħluğ	(Ar.) < maħlūk: mahluk _____ 13-11	men	(Far.) < men: ben _____ 1- 10,14, 20, 42, 45, 59, 74, 85, 90, 91, 92, 93, 96, 102, 114, 117, 121, 139, 140, 141, 142, 147, 148, 153, 156; 2- 4, 7, 25, 26, 28, 29, 30, 32; 3-24, 34, 35, 38, 41; 5-4, 7, 35; 6-31, 32, 38; 7-15, 18, 20, 27, 28, 29, 44, 64, 85, 90, 99, 102, 104, 115, 136, 144, 157; 8-2; 10-4; 11-13; 12-7, 11, 15, 16, 20, 27, 28, 29, 30, 38, 47, 48, 52, 58, 60, 92, 94, 99, 117, 147, 151, 158, 159; 13-1,23; 16-48, 49, 51, 63, 64; 18-1, 2; 21-15, 18; 22-2; 23- 12, 13, 22, 45, 90, 100, 103, 110, 115, 120, 137, 159, 161, 163, 174; 25-4, 10, 16, 25, 26, 35, 47, 49, 51, 72, 98, 101, 102; 26-1, 3, 17, 18, 21, 36, 40; 27-2; 28-3, 14, 16, 23, 28, 29, 32; 29-6
meclis	(Ar.) < meclis: meclis, huzur _____ 2-1; 8-7; 9-8; 25-53		
medet	(Ar.) < meded: yardım imdat _____ 1-68		
mef	(Ar.) < maħv: yok et- mek _____ 20-32 m. et- < maħv + etme : yok etmek mahvetmek _____ 20-32		
meger	(Far.) meğer _____ 12-53		
meħdeb	(Ar.) okul _____ 1-112		
Mehammed	(Ö.a.) (Ar.) Muhammet _____ 7-3, 4, 5, 7, 17, 43, 44, 55, 56, 57, 80, 84, 96, 99, 100, 113, 127, 156, 158, 161, 162, 170, 172, 174; 12- 64, 74		
meħle-	emelemek _____ 12-23		
meħle	(Ar.) < maħalle: ma- halle _____ 1-1		
meħle-be-meħle	(Az.) mahalle mahalle _____ 1-57	mèn	bkz. men _____ 1-1, 24, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 81, 142, 154; 3-9, 40; 6-12, 14, 21, 24, 25, 26, 39, 42; 12-11, 165, 169; 14-34, 16-20, 22, 40, 43
mehr	(Ar.) < mehr / mihr : Müslüman bir erkeğin nikahı sırasında karısına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mal veya para; mihr _____ 8-8	menşer	(Ar.) < maħşer: mahşer _____ 2-65
meħşer	(Ar.) < mahşer: mahşer _____ 9-16	menzil	(Ar.) konak, konak yeri, huzur _____ 7-169; 12-52, 141
melmeket	(Ar.) memleket _____ 1-55; 22-12; 25-12	meşe	(Far.) < bîşe: ormanlık _____ 6-8, 16, 17, 18; 12-41
Memmed	(Ö.a.) (Ar.) Mehmet _____ 7-3	meşè	bkz. meşe _____ 6-5

meşegget	(Ar.) < meşekkat: zahmet, sıkıntı m. çek-: zahmet çekmek _____ 23-39	muhdeser	(Ar.) < muhtaşar: kısaltılmış olan, kısa, özel _____ 7-1
metā	(Ar.) < metā: sermaye _____ 2-8	müdet	(Ar.) < müddet: müddet _____ 25-13
mirab	(Far.) < mīrab: bir kentin su işlerine bakan kimse, su işleri müdürü _____ 21-12, 14, 18	mülk	(Ar.) < mülk: taşınmaz mal, gelir m.+ün m. dut-: para kazanmak, zenginleşmek ____ 14-43
minzer	(Ar.) < mibzer: tohum ekme makinesi _ 4-7	müntüga	(Ar.) < mıntika: bölge, yasak bölge ____ 11-9, 10
miselman	(Ar.) < müsliman: müslüman _____ 1-18	müsāde	(Ar.) < müsā‘de: müsaade m. vēr-: müsaade etmek _____ 1-16, 85
mişi	tuzak m. `gur-: tuzak kurmak _____ 7-154	müsāfir	(Ar.) < musāfir: konuk, misafir _____ 12-147
misli	(Ar.) < misl: benzer _____ 1-26	müselman	bkz. miselman _ 1-92
mizēvir	(Ar.) < misāfir: misafir _____ 26-20	müsübet	(Ar.) < nusubet: sıkıntı, felaket _____ 14-30
mōd	(Ar.) < muḥīt: muhit _____ 21-5	müsülman	bkz. müselman _ 26-22
molla	(Ar.) < mullā: büyük kadı, hoca ____ 25-7, 9, 10, 11, 14, 18, 20, 25, 26, 31, 33, 36, 37, 40, 42, 45, 47, 58, 59, 60, 61, 73, 74, 78, 81, 84, 87, 89, 91, 97, 100, 101, 103	müşkülāt	(Ar.) < müşkilāt: sıkıntı, güçlük, zorluk m. çek-: sıkıntı çekmek _____ 29-10
möhlet	(Ar.) < mūhlet: mūhlet, süre _____ 12-69	mütüş	(Ar.) < müthiş: korkunç, dehşetli _ 22-2, 3
muhtaşar	bkz. muhteser _ 23-3	N	
muhabbet	(Ar.) < muḥabbet: muhabbet, sevgi _____ 23-35	naḥır	(Erme.) < naḥir : hayvan sürüsü n.+çı çoban ____ 25-2, 4, 5, 8, 12, 13, 18
muhacir	(Ar.) < muhâcir : göçmen _____ 14-14	naḥliya	(Ar.) < nakliyye: araç _____ 12-144
muhağğag	(Ar.) < muhakkak: muhakkak, hakikat, doğru _____ 23-13	nağıl	(Ar.) < naḥil: masal _____ 12-164

nahağ	(Far.) < na + (Ar.) hakk : haksız, gereksiz boş _____ 9-5	nida	(Ar.) < nidā : ses, bağırma ses vermek _____ 27-9
namaz	(Far.) namāz :namaz n. ğıl-: namaz kılmak _____ 6-25, 29; 23-9	Niğalay	Nikola _____ 11-3; 26-24
namazgah	(Far.) < namāz-gāh: namazgah, üstü açık mescit _____ 23-8	nika	(Ar.) < nikāh: nikah _____ 1-62 n. eyle-: nikah kıymak _____ 1-62
nāmert	(Far.) < nā-merd: na- mert _____ 23-140	nişân	(Far.) nişân: özellik, belirti, işaret ____ 1/34, 49
naşı	Bir işin yabancısı olup o iş beceremeyen _____ 9-4	nitğ	(Ar.) konuşma, teleffuz _____ 16-35
nāzan-ı senem	(Far.) nazlı ve güzel _____ 7-40	niyāz	(Far.) < niyâz : yalvar- ma, dua n. eyle-: dua etmek, yalvarmak _____ 17-11
ne teğr	nasıl _____ 16-23	nökér	(Moğ.) < nökerhizmetçi _____ 12-56; 24-1, 2, 5; 28-25, 28 n. dur-: hizmet etmek _____ 28-24
nèce	nasıl, oldukça, pek çok, kaç _____ 25-82	nutka	bir gemi türü _____ 14-12
nèce	birkaç , birçok _ 2-20	nüçün	< ne+ için: niçin _____ 1-76
nefer	(Ar.) kimse, kişi _____ 1-127; 25-79	O	
nefid	nefit: petrol _____ 28-21	o ğadar	< o kadar: çok, fazla _____ 1-8, 33
nem	(Far.) < nām: ad, isim _____ 1-34, 49	o ki o	madem ki _____ 23-133
nemer	âdet gereği düğünde, nişanda geline verilen hediye _____ 8-12	o sire	(Az.) o zaman _ _____ 7-60
nesib	(Ar.) < naşīb: nasip, kısmet, talih ____ 2-64; 16-52; 28-7	oğu kemana göy-	oku yaya koymak _____ 7-6
nèv	(Ar.) < nev: tür _____ 20-44	oğgeder	bkz. o ğadar ____ 1-4, 33, 40; 7-40
neye?	niçin, neden ____ 1-20; 10-9; 16-60	oğurru-	< oğurlamağ: çalmak, gizlice almak ____ 8-23
nèzir	(Ar.) < nezr: adak, adamak _____ 14-20		
niçe	< ne-çe: nasıl ____ 16-49		

ot-	oturmak _____ 1-54, 108, 132, 146; 10-15, 22, 27; 16-34; 26-27	payız	bkz. pâyız _____ 12- 121
otağ	< otā-ğ: ev, oda _____ 16-33, 34; 24-6	pâyız	(Far.) < pâyīz: sonbahar _____ 4-1; 15-2
ov-	oymak _____ 20-20	pak	(Far.) < pāk: temiz
Ö		payla-	temizlemek, paklamak _____ 7-146
öf-	öpmek _____ 25-42	paytaḥd	(Far.) < pāy-ı taht: başşehir, başkent _____ 12-4
önnüh	önlük _____ 7-35, 145	pē	(ünl.) aman, imdat _____ 23- 154
örged-	öğretmek _____ 3-4, 15; 6-5; 7-115; 12-40	pediṣah	(Far.) < pād-ṣāh: padişah _____ 1-20, 34, 43, 46, 48, 49, 52, 58, 60, 69, 81, 89
ötür-	geçirmek, bırakmak _____ 3-17; 15-4	peleḥ	(Far.) < peleng: kaplan _____ 7-155
öyle	öd-le/öyle: öğle _____ 1-118	pencer	(Erme.) < panja: pancar _____ 4-1, 4, 5; 14- 28
P		peremperçe	param parça p. ét-: param parça et- mek _____ 7-73
pā	(ünl.) aman Allah'ım _____ 1-132; 25-63	Pernevüd	(Ö. a.) Pernavut : Kars' ta bulunan bir nahiye _____ 22-7
paltân	bkz. paltar _____ 16-11	peşine tüş-	ardı sıra gitmek 3-5; 20-23
paṇnot	(İng.) < bank + note: banknot _____ 28-21, 24	peşnamāz	(Far.) < peşnemaz: imam _____ 17/-3
paki	< pek+iyi : peki 1-16, 43, 53, 59, 88, 149; 12-4	`pey	(ünl.) aman Allahım _____ 12-75
paltar	elbise _____ 12- 148; 16-26, 37	pıçağ	(E.T.) < bıç-mak: bıçak _____ 1-75
pan-	temizlemek _____ 7-37	pirinç pilāvı	pirinç pilavı _____ 5-7
partda-	patlamak _____ 12-71	piş-	< bıç-mak: biçmek _____ 15-10; 22-10
partı	(Fr.) < partie: kısım, parça _____ 11-10, 11	pişg	kura
pasdon	(İt.) < baston: baston değenek _____ 26-34		

	p. at-: kura çekmek _____ 6-6	sahat	(Ar.) < sâ'at: saat _____ 1-78; 16-37,38
polat	(Far.) < pülâd: çelik _____ 7-77	sahab	bkz. sağap _____ 1-88
potüraf	(Fr.) < photographe: fotoğraf _____ 6-9	sağla-	korumak, bakmak _____ 5-34; 12-27
Pulur	(Ö.a) Iğdır'ın bir köyü _____ 11-8,9	sakğal	sakal _____ 1-15
pus-	pusu kurma _____ 20-5		s. ağard-:sakal ağartmak _____ 1-15
püşat	(Ar.) < bisât: silah _____ 26-7	sal-	1.sarmak _____ 1-6, 7, 12, 13, 105, 106, 107; 7- 63, 65; 16-45
put	(Ar.) < mut/put: yaklaşık olarak 16 kg. tahıl ölçüsü _____ 5-1		2.takmak _____ 7-133, 134
püşöy	< bütov: parçalanmamış, tam, kırılmamış _____ 12-94	saral-	sararmak _____ 7-49, 50
püşün	(E.T.)< büt-ün: bütün _____ 7-121	savış-	< sıvış-: ortadan kay- bolmak _____ 3-9
R		seda	(Ar.) < şedâ/şadâ: ses, ün, yankı _____ 25-45
reḥm	(Ar.) < rahmet: acıma merhamet r.+e gel-: bkz. ĩreḥme gel- _____ 23- 144, 157	serf	(Ar.) < şarf: harcama, tüketme s.eyle-: harcamak, tüketmek _____ 2-50
S		seğr	sefer, kez _____ 7-57
saqab	bkz. sağap _____ 1-102	sêh	(Far.) < sehm:korku, dehşet s. ed-: korkmak, dehşete kapılmak _____ 12- 105
sâb	bkz. sağab _____ 23- 122	seneḥ	(Az.) < señeh: testi _____ 7-5
sada	(Far.) < sâde: sade, içe- risine başka bir şey katılmamış _____ 12- 113, 125	senet	hüner _____ 6-4, 15, 24
sağal-	Sağlığa kavuşmak, iyileşmek _____ 9-10	sêr	bkz. seğr _____ 12-97
sağap	(Ar.) < şāhib: sahip _____ 1-52	Serigemiş	(Ö. a.) Sarıkamış 12-87
sağdıç	gelin ve damada düğün sırasında kılavuzluk eden kimse _____ 8/20, 21	sermiye	(Far.) < ser + māye: sermaye _____ 12/86
		seyit	(Ar.) < seyyit: efendi, bey, ileri gelen _ 1-99, 109

sıçan	fare _____ 26-2, 15	Süleyman	(Ö. a.) Sultan Süleyman _____ 2-34
sılif	pirincin içinde bulunan küçük ot tohumu _____ 19-2	sümüğ	kemik _____ 2-28; 7-123; 23-152
sın-	sinmek _____ 7-135	sümüğ	< süñük: kemik _____ 7-123
sınıh	< sınık : kırık ____ 9-9	sürgün	sürgün s. éle-:sürgün etmek _____ 2-3
sırğa	küpe _____ 2-56	Ş	
sıyır-	koparmak _____ 3-20	şahhula-	şakırdamak _____ 14-19
sin	(Ar.) < sinn: yaş, ömür _____ 9-13	şagğa	(Az.) parça _____ 7-59
sine	(Far.) < sīne: yürek, gönül, iç, derinlik _____ 2-23, 57	şagarama	aniden, hızlı, bastıran _____ 7-8
sini	(Ar.) < šīn: sini, büyük tepsi _____ 1-136; 7-62; 25-68	şagğulla-	gök gürlemesi ____ 7-49, 78, 96
Sona	(Ö.a.) Suna _____ 26-51	Şağolu Şağ Abbas	(Ö. a.) İran şahı Şahoğlu Şah Abbas _____ 1-19, 27, 41, 61, 113, 120, 132, 133, 147; 14-38
sonu	sonra _____ 19-11	şahmar	(Far.) zehirli, iri yılan _____ 2-55
sorğu	sormak s. suval_éle: soruşturmak ____ 3-36; 12-66	Şahnalar	(Ö. a.) Şahnalar: Kars' ın bir köyü _____ 26-20
soyra	sonra _____ 19-4, 7, 11, 12	şam	(Ar.) mum, kandil _____ 2-62; 14-20
söhbetkeş	(Ar.) < sohbet+Far. keş : sohbet eden _____ 1-137	şamama	bir tür kokulu kavun _____ 24-11
söken-	dayanmak _____ 26-40	şana	(Far.) < şâne: demir, dirgen _____ 19-11
söybet	(Ar.) sohbet _____ 1-138, 142 s. éyle-:sohbet etmek _____ 1-138	şāyet	(Far.) şāyed: şayet, eğer _____ 12-48, 50
söypele-	sohbet etmek _____ 7-78	şehis	(Ar.) < şahş: şahıs _____ 25-58
suvar-	sulamak _____ 4-8; 12-63; 15-4, 5, 6; 28-26	şele	arka yükü _____ 12-39, 47
suvar	(Far.) < süvār: ata binmiş kimse s. ol-: atı sürmek _____ 23-136	şèrik	(Ar.) < şerik: ortak _____ 12/85, 117

<i>şif</i>	çift _____ 3-20		
<i>şikâat</i>	(Ar.) < şikâyet: şikâyet ş. ed-:şikâyet etmek _____ 12-158	<i>tap-</i>	t. ed-: temin etmek, tedarik etmek ____ 19-1 bulmak _____ 1-72, 74; 3-16; 25-33, 38, 44; 26-43
<i>şikât</i>	bkz. şikâat ş. êle-: şikayet etmek _____ 3-10; 12-160	<i>tapan</i>	(Erme.) < tap-an : sürülmüş tarlaya tohum atıldıktan sonra, tohumu örtmeyi ve tarlayı düzlemeye yarayan ağaçtan yapılma tarım aracı; sürgü ____ 19-4
<i>şorva</i>	(Ar.) < şûrbâ: çorba _____ 28-4	<i>tapşır-</i>	yerine getirmek, ısmarlamak ____ 2-19; 7-90
<i>şovğ</i>	(Ar.) < şevk: ışık, gün ışığı _____ 12-106	<i>tarih</i>	(Ar.) < târih: tarih _____ 14-3
<i>şum</i>	ekime hazırlanmış to- prak _____ 15-1	<i>tay</i>	(Az.) taraf ____ 1-107; 12-17
<i>şügür</i>	(Ar.) < şükür: şükür _____ 2-13	<i>taya</i>	Ekin ve ot yığını _____ 14-26; 15-11
<i>şüşe</i>	şişe _____ 7-75	<i>tayfa</i>	(Ar.) < tâife : akraba, bir kısım akraba _____ 14-5; 16-62, 63, 64; 21-3; 28- 6
T		<i>tebip</i>	(Ar.) < çabib : tabip _____ 9-10
<i>tacır</i>	(Ar.) < taħcir: tacir _____ 12-49, 55	<i>tecnis</i>	(Ar.) cinâs: cinas yap- ma, iki anlamlı söz söy- leme _____ 9-1
<i>taf-</i>	bulmak _____ 7-146	<i>tederik</i>	(Ar.) < tedârük: hazırlık t. gör-: hazırlık yapmak _____ 18-13
<i>tağ</i>	dağ _____ 24-11	<i>teğâyir</i>	(Ar.) < tegayyür : değişme bozulma t .eyle- < tegayyür etme: değişmek bağışlamak ____ 9-2
<i>talâh</i>	(Ar.) talih 25-26 t. baħ:fala bakmak _____ 25-25, 27, 35, 36	<i>têgib</i>	(Ar.) < tâķib: takip
<i>talân</i>	yağma, karmaşıklık _____ 2-6; 28-25		
<i>talıp</i>	(Ar.) < tâlib: talip _____ 2-37		
<i>tamaşâ</i>	(Far.) < temâşâ: hoşlanarak bakma, sey- retme t. êt-: seyretmek, bak- mak _____ 1-8; 12-54		
<i>tamin</i>	(Ar.) < te'min : temin, tedarik		

	t. ed-: takip etmek _____ 1-63; 3-8	tez	(Far.) < tēz: çabuk, hızlı, hemen ____ 16-50; 20-19
teğ̃er	bkz. geder ____ 1-76; 23-83	tezelen-	tazelenmek ____ 2-13, 14; 1-123
teğ̃lif	(Ar.) < teklif: teklif, istek t. eyle-: istemek, teklif etmek ____ 17-1	Tiflîz	(Ö. a.) Tiflis ____ 26-46
telef	(Ar.) harap olmak, bo- zulmak t. èle-: yok etmek _____ 25-80	tike	(Az.) parça, lokma _____ 7-46, 80; 16-57
tèlim	(Ar.) < tâlîm: uygulamalı olarak yapılan askerlik eğitimi 22-5	tiken	diken _____ 7-118
telis	çuval _____ 25-83	tilisim	(Ar.) < tılsım: tılsım _____ 7-88, 130, 135; 12-53
tendir	(Far.) < tenür, (Ar.) < tennür : tandır ____ 28-14, 15; 29-12	tof	top _____ 26-39
tenezül	(Ar.) < tenezzül: te- nezzül t. èle-: tenezzül etmek _____ 25-5	toj voj	paldır küldür t. v. gèt-: paldır küldür gitmek _____ 25-89
tepiğ̃	tekme t. bas-: tekme atmak _____ 26-18	toy	davul, zurna, düğün _____ 5-7; 10-38; 18-13, 16; 26-3, 19
tèr	(Az.) heybe ____ 1-105, 107	tufan	t. gör-: düğün hazırlığı yapmak _____ 12-157 (Ar.) < tūfān: kasırga, afet, tufan t. tut-: tufan, kıyamet koparmak _____ 2-2
tēr	(Ar.) taraf ____ 23-163	tul	(Ar.) < tül: çokluk fazlalık _____ 21-3
terlān	avcı kuşu _____ 23-74	tula	tuzak için kurulan alet _____ 23-74
tēs	at, eşek pisliği ____ 25- 108	tulağ̃ ul-	büyümek, artmak _____ 21-3
teserüfat	(Ar.) < teferrāt: ayrıntı, teferruat _____ 12-147	tuluğ̃	tuluk, içine peynir, yağ, vb. konulan deri tulum _____ 7-110
tèsir	(Ar.) < te'sir: tesir, etki _____ 25-35	tum	(Erme.) < t'ump: sula- nacak tarlayı boyuna ayıran toprak yığımı _____ 15-3
teybir	(Ar.) < tedbîr: tedbir _____ 7-152, 153	tun-	düzlemek ____ 19-5
		Turan	(Ö. a) Turan şehri _____ 13-6

tüfeng	(Far.) < tüfeng: tüfek _____ 22-4	ülca	(Ar.) < ilca': zorlama, mecbur etme zorunda bırakma _____ 9-3
tük	tüy _____ 7-114		ü. eyle- < ilcâ' etmek: zorunda bırakmak, mec- bur etmek _____ 9-3
tükân	(Ar.) < dukkân: dükkân _____ 1-5	ülüzgar	(Far.) < rüzigâr: rüzgar _____ 2-11
tül	tüy _____ 7-165	üreğ	(ET.) < yür-ek: yürek _____ 7-44; 25-29
tümen	bir para birimi _____ 7-58, 61; 12-117	üsgeğ	yüksek _____ 1-114, 122
tüzül-	yakmak _____ 7-115	üz	(ET.) < yü-z/ ü/z: yüz _____ 1-17, 34; 2-24; 7-133, 148; 8- 27; 9-16; 23-15, 16, 17, 81, 92; 24-9,
tüş	diş _____ 3-20	üz-	derisini yüzmek _____ 7-76
tüşerge	< düşerge: geçici olarak yaşanan kervanın mola verdiği yer _____ 12-53	üzengi	(ET.) < üz-en-gü: üzen- gi, eyerin iki yanında asılı olan ve ata biner- ken basılan halka 7-89
tüşün-	düşünmek _____ 12-68; 16-39	üzüh	yüzük _____ 7-24, 31, 142
tüşür-	indirmek _____ 7-113		
U		V	
uca	yüce _____ 5-28	vaht	(Ar.) < vakt: vakit _____ 14-39
unufah	parça parça, paramparça u. u. êle-: parça parça etmek _____ 7-51 u. u. ol-: param parça olmak _____ 7-57	vallā	bkz. velle _____ 23-81; 25-25, 70; 28-28; 3-13, 14, 21, 34, 36, 40; 7-11, 104, 107, 145
urt-	yemek _____ 5-15	vardāt	(Ar.) < vāridāt: gelir _____ 12- 166
uruf	ruh _____ 1-123; 29-27	vāsıl ol-	(Ar.) ulaşmak, gitmek _____ 7-82
Urus	(Ö. a.) Rus _____ 11-3; 14-35, 36, 37, 43; 26-23; 28-14, 29, 34; 29-1, 2	vede	(Ar.) < va'de: zaman _____ 26-29
úsdād	(Far.) < üstād: üstat _____ 9-14		
uş-	kaçmak _____ 13-1		
uşah	çocuk _____ 12- 132; 14-4, 32; 16-42		
uşe	sele, sepet _____ 12-37		
Ü			

velāsil	(Ar.) < ve'l- hāşıl: velhasıl _____ 25-29	yanı	bari _____ 8-7, 19, 22; 12-6, 9, 16, 106; 11-4; 22-3; 25-2, 93
velle	< Ar. vāllahi: vāllahi _____ 12-8	yapba	tezek _____ 12- 111
vesāt	(Ar.) < vesā'it: araçlar _____ 12- 146	yaşıl	(E.T.) < yaş-ıl: yeşil _____ 1-109; 16-41
vesiyet	(Ar.) < vasiyyet: vasiyet v. ele-: vasiyet etmek _____ 27-10	yayhan-	yıkanmak _____ 12- 136, 138; 25-3
vezne	cepçik _____ 16-11	yaylığ	yaylık: mendil _ 1-34
`vıy	(ünl.) aman Allah'ım! _____ 1-66	yazığ	(ET.) < yaz-ı: üzüntü y.+1 y. gel-: üzölmek, acımak _____ 10-10
vurağan	boynuzlu veya vurma alışkanlığı olan hayvan (güçlü bir hayvana ben- zetme yapılmış) 10-11; 12-84	yehher	eyer _____ 12-51, 91; 25-19, 40
Y		yeke	büyük, kocaman _____ 14-29
ya	(ünl.) (Ar.) < yā: ya _____ 1-13, 18; 2-3, 4; 3-38; 26-5, 44; 28-8	yekel-	(Az.) büyümek _____ 1-112; 3-2; 23-25
yad	(Far.) < yād: hatırlama _____ 8-17	yemeħħana	< yemek+Far. ħāne : yemek hane ____ 7-147
yaqu	(ünl.) (Ar.) < yā-hū: yahu, ey Allah'ım _____ 1-9, 66; 12-105; 20-35	yèn-	inmek _____ 12-63, 137; 16-21, 25, 33, 77; 25-63, 77, 78
yaşşı	iyi, güzel _____ 1-10; 25-17	yeri-	yürömek _____ 12-25
Yahudu	(Ö. a.) (Ar.) < Yahūdī: Yahudi _____ 1-2, 4, 22, 54, 84, 117, 151, 154	yeriş-	yetişmek, varmak, ulaşmak _____ 7-96
yalıñız	(E.T.) fakat, ama _____ 25-49	yesir	esir _____ 13-12; 28-15
yallı	halay oyunu _ 18-17	yete	taraf _____ 12-16
yaman	korkunç, kötü, hoş ol- mayan _____ 2-6	yetir-	ulaştırmak _____ 1-51; 7-137, 138; 16-30
		yetiş-	ulaşmak _____ 1-48, 57, 58, 118; 7-112; 8- 14; 12-93, 100; 23-24
		yığ-	toplamak _____ 7-10; 12-103, 110; 18-25; 21- 2, 3; 22-12; 25-91; 26- 40

yığıl-	toplanmak _____ 2-65; 13-2, 9, 11, 12; 20-19; 21-13; 24-6	zaval	(Ar.) < zevāl: yok ol- ma, bozulma, tükenme _____ 28-5
yoh	(ET.) < yo:k: yok, var olmayan _____ 1-4, 33, 52, 66, 70, 101, 148, 150; 3-4, 39; 6-22; 7-11, 12, 14, 33, 40, 53, 57, 164, 172; 10-1, 5; 12-1, 9, 12, 17, 22, 25, 67, 73, 75, 76, 77, 86, 145, 151, 161, 166; 13-21; 14-28, 29, 30, 33; 16-7, 27; 21- 7; 23-6, 15; 23-81, 128, 129; 25-5, 20, 47, 102; 26-1, 23, 44; 27-3, 6, 7, 11, 12, 14; 28-3, 20	zayat	zarar _____ 20-30 z. ver- : zarar vermek _____ 20-30
yohsa	yok+i-se: yoksa _____ 1-33, 150; 13-21	zeğr	(Far.) < zehr: zehir _____ 23- 153
yol	1. tarla _____ 4-1 2. yol y.+a y. tüş- : yola çıkmak _____ 7-22	zeğmet	(Ar.) zağmet: zahmet, sıkıntı, eziyet z. çek- : sıkıntı çekmek _____ 23-38 z. ver- : sıkıntı vermek _____ 11-13
yon-	yontmak _____ 6-8	zenen ehli	(Far.) kadın _____ 1- 32,35
yuğ-	yuymak: yıkamak _____ 19-1	zer	altın _____ 2-7
yuhū	uyumak y. bas- : uyumak _____ 1-30	zerel	(Ar.) < zarar: zarar, ziyan _____ 20-16, 17
yumul-	eğilmek _____ 7-132; 10-31; 25-42	zerğar	(Far.) < zer-ger: kuyumcu _____ 2-19
yuy-	yıkamak _____ 12-18; 25-24	zır	perişan _____ 12-129
yüen	< yüg-en: at başlığı _____ 12-51	zencir	(Far.) < zencir : zincir _____ 20-27
Z		zopa	sopa z. vur: dövmek 12-19
zad	(Az.) şey _____ 7-10, 17, 36, 54, 89, 115, 149; 13-7, 16, 20	zūlm	(Ar.) zulm: zulüm _____ 2-62
zağa	mağara _____ 28-1		

KAYNAKÇA

Abdullayef, Elevset Zakir Oğlu, “Türk Dillerinde Böyle, Öyle (Bele, Ele, Böle, Öle, Beyle, Eyle) Sözcüklerinin Etimolojisi”, *Dil Dergisi*, S.4, 1992, 60-67.

Ağca, Hüseyin, *Türk Dili*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2001.

Ahundov, E., Tezcan, S., *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, TDK Yay., Ankara 1994.

Akalın, Mehmet, “Yapım Ekleri”, Recep Toparlı (Haz), *Dil Yazıları*, TDK Yay., Ankara 2001, 141-161.

....., *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2007.

Akar, Ali, “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Güz 2006, S.2, 41-53.

....., “-Ġan Eki”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004*, TDK Yay., Ankara 2004, 85-96.

Albayrak Hacaloğlu, Recep, *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu-Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Alışık, Gülşen Seyhan, “Azerbaycan Türkçesi”, *Türkler*, C.19, Ankara 2000, 227-251.

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994.

Altun, Nesrin, “Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesinde Fiiller”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.8, 1997, 43-68.

Alyılmaz, Cengiz, “Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S.620, 2003, 148-156.

Aslan, Sema, “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -Cık Eki Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S.603, 2002, 224-228.

Atabay N., Özel S., Kutluk İ., *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2003.

Ay, Özgür, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Kullanılan Şahıs Ekleri Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004*, TDK Yay., Ankara 2004, 319-342.

Balcı, İbrahim, *Kars Yerli Ağzında Cümle ve Cümle Yapıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2007.

Barutçu- Özönder, Sema, “Türkçede Edat Kavramı”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, TDK Yay., Ankara 1995, 73-80.

Belli, Oktay, “Kars Adının Kökeni ve Anlamı”, Oktay Belli (Ed.), *Kars 2. Kent Kurultayı Kafkasya’da Ortak Geleceğimiz*, Scala Basım, İstanbul 2007, 22-29.

Bilgegil, M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1984.

Biray, Himmet, “İsimler ve İsimlerin Sınıflandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999, 3-8.

Boz, Erdoğan, “Türkçe Asıllı Kelimelerde Son Ses Ç, K, P, T Ünsüzlerinin Ötümlüleşme veya Ötümsüz Kalma Sorunu”, *Türk Dili Dergisi*, S.605, 2002, 447-455.

....., “Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004*, TDK Yay., Ankara 2004, 501-512.

....., *Afyon Merkez Ağzı (Dil Özellikleri, Metinler, Sözlük)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 2002.

Bozkurt, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

....., *Türkiye Türkçesi*, Hatiboğlu Yayınları, Ankara 2000.

Börekçi, Muhsine, “Türkçede Hâl Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I* 24-29 Eylül 2000, TDK Yay., Ankara 2007, 245-276.

Buran, Ahmet, Alkaya E., *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

....., *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1996.

....., *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay., Elazığ 1999.

....., *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1997.

....., Oğdaş, Şerife, *Elazığ Kültür Kurultayı Elazığ İli Ağızları*, Asaf Varol (Ed.), Örnek Ofset Matbaacılık, Elazığ 2003.

Cin, Ali, “Hayır Kelimesi ve Türkçede Kullanılışı Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S.583, Temmuz 2000, 39-49.

Coşkun, M. Volkan, *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Çağatay, Saadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri II Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1972.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Dallı, Hüseyin, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., Ankara 1991.

....., *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., Ankara.

Daşdemir, Muharrem, “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan/ +(E)n/ Eki ve Buna Bağlı Ses Değişimleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.36, 2008, 1-16.

....., “Terekeme/ Karapapak Ağızlarındaki İkili Biçimler ve Bunların Etnik Kökenle İlişkisi” [Bildiri], *Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı*, Kars 2009.

....., *Dede Korkut Kitabının Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

....., *Keşfü'l-Me'âni (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, Güneş Vakfı Yay., Erzurum 2008.

Demir, Celal, “Türkçede Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri”, *Türk Dili Dergisi*, S.677, 2008, 427-444.

Demircan, Ömer, *Türkçenin Ses Dizimi*, Der Yayınları, İstanbul 2001.

Develi, Hayati, *Azerî Türkçesi Lügati* (Mezuniyet Tezi), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2009.

Doğan, İsmail, Adsız Gökdağ, Bilgehan, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Derya Kitabevi Yayını, Trabzon 1997.

Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara 2006.

Elçi, Bayraqdar, Qopp-Poliqrof Neşriyyatı, Bakı 2004.

Eraslan, Kemal, “Türkçede İsim-Fiiller”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999, 119-125.

....., “Zamirler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999, 335-346.

Ercilasun, Ahmet B., *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

....., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.

....., “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, 43-48.

....., “Türk Lehçeleri Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S.509, Mayıs 1994, 324-340.

....., “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), TDK Yay., Ankara 1995, 61-72.

Eren, Cüneyt, *Modern Tercüme Metodlarına Giriş (Arapça- Türkçe/ Türkçe-Arapça)*, Fen -Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.

Ergin, Muharrem, *Azeri Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

....., *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2002.

Erten, Münir, *Diyarbakır Ağzı İnceleme Metinler Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1994.

Gemalmaz, Efrasiyap, *Türkçenin Derin Yapısı*, Belen Yayıncılık, Ankara 2010.

....., “Ağız Bilimi Araştırmalarının Gerekliliği”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, 4-13.

....., *Azerî Türkçesi Lügatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 1986.

....., *Çağdaş Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 1986.

....., *Çağdaş Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 1992.

....., *Erzurum İli Ağızları (İnceleme- Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, TDK Yay., C.I-II-III, Ankara 1995.

Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Eylül Yayıncılık, Ankara 2007.

....., *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2001.

Gülensoy, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, TDK Yay., Ankara 1988.

....., *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*, TDK Yay., Ankara 2007.

Gülsevin, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 2007.

Günşen, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı/-ici, -ucu/-ücü”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 24-29 Eylül 2000*, TDK Yay., Ankara 2007, 747-768.

....., *Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme- Metinler- Sözlük)*, TDK Yay., Ankara 2000.

Gürsoy-Naskali, Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.

....., *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Hatiboğlu, Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yayınları.

Hengirmen, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara 1995.

....., *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara 2006.

Kalay, Emin, *Edirne İli Ağızları İnceleme-Metin*, TDK Yay., Ankara 1998.

Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2009.

....., *Farsça-Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000.

Kara, Funda, *Sait Faik'in Kısa Hikayelerinde Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.

....., *Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2009.

Karabeyoğlu, Adnan Rüştü, *Türkiye Türkçesinde (ad + fiil birleşmelerinde) Yardımcı Fiiller*, Beşir Kitabevi, İstanbul.

Karahan, Leyla, "Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki -Lar'ın Yeri", *Türk Dili Dergisi*, S.563, Kasım 1998, 381-387.

....., "Fiil Terimi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999, 47-55.

....., "-sa/se Eki Hakkında", *Türk Dili Dergisi*, S.516, Aralık 1994, 472-474.

....., *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara 1996.

....., *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Karaörs, Metin, *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Karasakaoğlu, Nuri, *Aydın Merkez Ağzı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

Komisyon, *Kars 2002*, Önder Matbaacılık, Kars 2002.

Korkmaz, Zeynep, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tarihi Devirlerle Bağlantısı Üzerine”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, 62-69.

....., “Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.II, TDK Yay., Ankara 2005, 162-178.

....., “Bartın Yöresi Ağızları Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.II, TDK Yay., Ankara 2005, 128-161.

....., “Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.II, TDK Yay., Ankara 2005, 123-127.

....., “Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları”, *Türk Dili Dergisi*, S.563, 1998, 3-14.

....., “uçun~ üçün~ için vb. Çekim Edatlarının yapısı üzerine”, *TDAY (Belleten)*, 1961, 31-35.

....., *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2007.

....., *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003.

Köktekin, Kâzım, “Doğubeyazıt Ağzının Ses Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.53, Erzurum 2007.

....., *Eski Anadolu Türkçesi*, Fenomen Yayınları, Ankara 2008.

Mesud, A., *Yazı (Roman, Esse, Hekaye)*, Qonun Neşriyatı, Bakı 2005.

Olçay, Selâhattin, *Doğu Trakya Yerli Ağzı İnceleme- Derleme-Dizin*, TDK Yay., Ankara 1995.

Olçay, Selâhattin, *Erzurum Ağzı*, TDK Yay., Ankara 1995.

Özçelik, Sadettin, “Tasvir Fiillerinde Kullanılan Ekler Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S.610, 2002, 820-824.

....., *Urfa Merkez Ağzı*, TDK Yay., Ankara 1997.

Özkan, Fatma, *Osmaniye Tatar Ağzı*, TDK Yay., Ankara 1997.

Özkan, Mustafa, Sevinçli, Veysi, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*, Akademik Kitaplar Yayıncılık, İstanbul 2009.

Sağır, Mukim, “Ağız Çalışmalarında Çevriyazı”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara 1999, 126-138.

....., *Erzincan ve Yöresi Ağızları İnceleme-Metinler-Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1995.

....., *Türk Dilbilgisi II Yapıbilgisi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1995.

Sev, Gülsel, *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer- Metin-Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, Ankara 1993.

....., *Yazım Kılavuzu*, Ankara 2008.

....., *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.

..... *Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti*, C. I-II, Ankara, 1999

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

Üstüner, Ahad, *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yay., Ankara 2000.

Üstünoğlu, Kerime, *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2008.

Yıldırım, Nimet, *Farsça Dilbilgisi*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Ankara 1997.

Yılmaz, Engin, *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yayınları, İstanbul 2004.

Zeynalov, Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (Çev. Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993.

İNTERNET

Kars (t.y), Erişim tarihi: 02.07.2010, <http://tr.wikimedia.org/wiki/Kars>.

İğdir, Erişim tarihi: 05.07.2010, <http://igdir.tarihi.html>.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hüsna KAVAKLIÇEŞME
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 18.02.1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Rıfkı Salim Burçak Anadolu Kız Meslek Lisesi, Türk dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İletişim	
E-Posta Adresi	husna-kavakli@hotmail.com
Tarih	11/08/2010

